

Mūlapaṇṇāsattakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mūlapaṇṇāsattikā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 14

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယံ ṅgha	ကန ṇṭha	ဈာ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kka	ဇ cca	ကဏ ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ကဏ ṇṇa	နိ nta	နိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	ကဏ ṇha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jja	ကတ tta	နိ ntha	ဇ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	ကတ ttha	နိ nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ṇha	ကတ tva	နိ ndra	ဗ mpha	သွ sna
ဇ khva	ဗ ṇca	ကျ tya	နိ ndha	ဗ mba	သွ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	နိ nna	ဗ mbha	သွ ssa
လှ ggha	ဗ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဗ mma	သွ sma
ဈ gya	ဗ ṇjha	ဒ ddha	နိ nha	ဈ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
ကံ ṅka	ဇ ṭtha	ဒ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
နံ ṅkha	ဗ ḍḍa	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဝံ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Mūlapaṇṇāsatiḱā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhāṅka

2. Sīhanādavagga

1. Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā	...	...	15
Vesālīnagaravaṇṇanā	...	...	15
Uttarimanussadhammādivaṇṇanā	...	...	16
Dasabalaññavaṇṇanā	...	...	18
Catuvesārajjaññavaṇṇanā	...	...	27
Aṭṭhapaṇṇasavaṇṇanā	...	...	28
Catuyonivaṇṇanā	...	...	29
Pañcagativaṇṇanā	...	...	30
Ñāṇapavattākāraṇṇanā	...	...	31
Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā	...	...	33
Āhārasuddhivaṇṇanā	...	...	36
Saṃsārasuddhi-ādivaṇṇanā	...	...	37
3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā	...	...	40
4. Cūladukkhakkhandhasuttavaṇṇanā	...	...	45
5. Anumānasuttavaṇṇanā	...	...	49
6. Cetokhīlasuttavaṇṇanā	...	...	51
7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	57
8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	58
9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā	...	...	67
10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	72

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Ovādavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā	...	...	78
2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā	...	...	82
3. Vammikasuttavaṇṇanā	...	...	101
4. Rathavinītasuttavaṇṇanā	...	...	108
Garudhammabhāvaṇṇanā	...	...	109
Appicchatādivaṇṇanā	...	...	110
Dvādasavidhasantosavaṇṇanā	...	...	111
Tividhapavivekavaṇṇanā	...	...	112
Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā	...	...	112
Gāhagāhakādivaṇṇanā	...	...	113
Pañcalābhavaṇṇanā	...	...	115
Cārikādivaṇṇanā	...	...	115
Sattavisuddhipañhavaṇṇanā	...	...	118
Sattarathavinītavaṇṇanā	...	...	119
5. Nivāpasuttavaṇṇanā	...	...	121
6. Pāsārāsīsuttavaṇṇanā	...	...	124
7. Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā	...	...	143
8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā	...	...	163
9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā	...	...	177
10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā	...	...	178

4. Mahāyamakavagga

1. Cūlagosīṅgasuttavaṇṇanā	...	...	180
2. Mahāgosīṅgasuttavaṇṇanā	...	...	185
3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā	...	...	192
4. Cūlagopālakasuttavaṇṇanā	...	...	198
5. Cūlasaccakasuttavaṇṇanā	...	...	200

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā	...	...	209
7. Cūḷataṇhāsaṅkhasuttavaṇṇanā	...	...	217
8. Mahātaṇhāsaṅkhasuttavaṇṇanā	...	...	222
9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	229
10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	240

5. Cūḷayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā	...	...	243
2. Verañjakasuttavaṇṇanā	...	...	253
3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā	...	...	254
4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā	...	...	278
5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	291
6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	294
7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā	...	...	298
8. Kosambiyasuttavaṇṇanā	...	...	304
9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā	...	...	311
10. Mātaraḷḷaṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	320

Mūlapaṇṇāsaṭikāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsaṭṭikā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

2. Sīhanādavagga

1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Suttadesanāvattusāṅkhātassa atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā tassa atthīti **aṭṭhuppattikoti** vuttovāyamatto. **Lābhasakkārapaccayā**ti lābhasakkāranimittam, bhagavato saṅghassa ca uppannalābhasakkārahetu, attano vā lābhasakkāruppādanahetu. **Titthiyaparideviteti** titthiyānam “kim bho samaṇoyeva gotamo samaṇo”ti-ādinā vippalapanimittam. “**Mahālābhasakkāro uppajji**”ti vatvā samantapāsādikattham tassa uppattikāraṇam dassento “**catuppamāṇiko hī**”ti-ādimāha. Cattāri pamāṇāni catuppamāṇāni, catuppamāṇāni etassa atthīti **catuppamāṇiko**. Lokoyeva saṅgama samāgama vasanaṭṭhena **lokasannivāso**, sattakāyoti attho. Pamināti ulāratādivisesam etenāti pamāṇam¹, rūpam rūpakāyo pamāṇam etassāti **rūpappamāṇo**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. Sesapadesupi eseve nayo. **Ghosoti** pavattathutighoso². **Lūkhanti** paccayalūkhatā. **Dhammoti** silādayo guṇadhammā adhippetā.

1. Am-Ṭī 2. 309 piṭṭhādīsopi passitabbam.

2. Ghosoti cettha thutighoso (Am-Ṭī 2. 309 piṭṭhe.)

Tesaṃ puggalānaṃ. **Ārohanti** uccataṃ. Sā ca kho tasmim̐ tasmim̐ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhanti** nātikisanātithūlatāvasena mitapariṇāhaṃ. **Sanṭhānanti** tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ susaṅṭhitataṃ. **Pāripūrinti** sabbesaṃ sarirāvayavānaṃ paripuṇṇataṃ avekallataṃ. **Tattha pamāṇaṃ gahetvāti** tasmim̐ rūpe rūpasampattiyaṃ pamāṇabhāvaṃ upādāya. **Pasādaṃ janetīti** adhimokkhaṃ uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “amuko ediso ca ediso cā”ti yasaguṇavacanena. **Parathomanāyāti** sammukhāva parassa silāghuppadanena abhiththavanena. **Parapasaṃsanāyāti** parammukhā parassa guṇasaṃkittanena. **Paravaṇṇahārikāyāti** paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittisaddūpasamhārena. **Tatthāti** tasmim̐ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajiṇṇabahutunnakatādiṃ cīvarassa lūkhabhāvaṃ. **Pattalūkhanti** anekaganthikāhatādiṃ pattassa lūkhabhāvaṃ. **Vividhaṃ vā dukkarakārikanti** dhutaṅgasevanādivasena pavattaṃ nānāvidhaṃ dukkaracariyaṃ.

Sīlaṃ vā passitvāti silapāripūrivaseṇa visuddhaṃ kāyavacīsucaritaṃ nāṇacakkhunā passitvā. Jhānādi-adhigamasiddhaṃ **samādhimvā**. Vipassanābhiññāsāṅkhātāṃ **paññāṃ vā**.

Bhagavato sarīraṃ disvāti sambandho. **Rūpappamāṇopi sammāsambuddheyeva pasīdati** aparimitakālasamupacitapuññānubhāvanipphannāya sabbaso anavajjāya sabbākāraparipuṇṇāvayavāya rūpakāyasampattiyaṃ samantapāsādikattā, yassā rucirabhāvo visuddhe vigatavalāhake deve puṇṇamāsiyaṃ paripuṇṇakalābhāgamaṇḍalaṃ candamaṇḍalaṃ abhibhavitvā atirocati, pabhassarabhāvo saradasamayaṃ samvaddhitadiguṇatejakiraṇajālasamujjalaṃ sūriyamaṇḍalaṃ abhibhavati, sommakiraṇarasasamujjalabhāvehi tadubhayehi abhibhuyya vattamānaṃ ekasmim̐ khaṇe dasasahassilokadhātum̐ vijjotanasamatthaṃ mahābrahmuno pabhāsamudayaṃ abhivihacca bhāsate tapate virocati ca.

Satipi aṅgapariccāgādīnaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **aṅgapariccāgādiggaṇaṃ**, tatthāpi ca aṅgapariccāgato visum̐ **nayanapariccāgaggagaṇaṃ**, pariccāgabhāvasāmaññepi

rajjapariccāgato **puttadārapariccāgaggahaṇaṇca** kataṃ. **Ādinā nāyena**ti ādi-saddena pubbayogapubbacariyādihetusampattiyā, “itipi so bhagavā”ti-ādinā¹ vuttāya phalasampattiyā, “so dhammaṃ desetī”ti-ādinā² vuttāya sattupakārakiriyāya ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sammāsambuddhe**veva pasīdati yathāvuttagaṇānaṃ anaññasādhāraṇabhāvato acchariyabbhūtabhāvato ca. Seseupi eveda nayo.

“**Cīvaralūkaṃ disvā**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**sace bhagavā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sāṇapaṃsukūlacīvarena**ti matakalevaram paliveḥetvā chaḍḍitena tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitena sāṇapaṃsukūlacīvarena. **Bhāriyanti** garukaṃ, dukkaranti attho. Vadhu yuvatimajjhimitthivasena, bālayobbanapurāṇavasena vā **tividhanāṭakatā**. **Hareṇuyūsaṃ** maṇḍalakalāyaro. “Yāpessati nāma”ti nāma-saddaṃ ānetvā sambandho. Nāma-saddayogena hi anāgatakālassa viya payogo, yāpeti-icceva attho. **Appāṇakanti** nirassāsaṃ nirodhitassāpassāsaṃ.

Samādhiguṇanti sādharmaṇato vuttamatthaṃ vivarati jhānādiggahaṇena. Mānadabbanimmadanena nibbisevanabhāvāpādanampi damaanamevāti vuttaṃ “**pāthikaputtadamanādīnī**”ti. **Ādi**-saddena saccakāḷavakabakadamanādīnaṃ saṅgaho. **Bāverunti**³ evaṃnāmakaṃ visayaṃ. **Sarasampannoti** aṭṭhaṅgasamannāgatena sareṇa samannāgato. Tena brahmassaratākaravīkabhāṇitādassanena lakkhaṇahāraṇayena avasesalakkhaṇapāripūrim viya tadavinābhāvato buddhānaṃ desanāvīlāsaṇca vibhāveti.

Hatappabhāti buddhānubhāvena vigatatejā. **Kālapakkhūpameti** sattānaṃ byāmo handhakārābhībhavena kālapakkharattūpame. **Sūriyeti** sūriye udayitvā obhāsenteti adhippāyo.

Singhāṭaketi tikoṇaracchāyaṃ. **Catukketi** sandhiyaṃ. **Paridevantīti** anutthunavasena vippalapanti. Sokādhikakato hi vacīpalāpo paridevo. **Loke uppajjamāneyeva uppannāti** attano diṭṭhivādassa purātanabhāvaṃ dīpenti.

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 82 piṭṭhe.

3. Pāverunti (Ka)

Sesapadesupī “idha dutiyo samaṇo”¹ti-ādīsu sesavāresupī¹. Yathā hi “viviceva kāmehī”²ti² ettha kato niyamo “vivicca akusalehī”²ti² etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇasseva atthassa icchitabbatā, evamidhāpīti. Tenāha “**dutiyādayopī**”³ti-ādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasetthha cattāro samaṇā desitāti tamattham suttantarena samatthetum “**tenevāhā**”³ti-ādi vuttam. Paṭipattikkamena desanākkamena ca sakadāgāmi-ādīnam dutiyāditā vuttāti sotāpannassa paṭhamatā avuttasiddhāti na coditā. **Phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā** samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panetthha **mahāparinibbāne**³ viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannā ca na gahitāti? Veneyyājjhāsayato. Tattha hi maggaḍdhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padesavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī”³ti³ vuttam. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā “maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesam dakkhiṇeyyo”³ti. Svāyamatto dvīsu suttesu desanābhedeneva viññāyatīti.

Rittāti vivittā. **Tucchāti** nissarā paṭipannakasārābhāvato. Pavadanti etehīti **pavādā**, diṭṭhigatikānam nānādiṭṭhidīpakā samayāti āha “**cattāro sassatavādā**”³ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Teti** yathāvuttasamaṇā. **Etthāti** “parappavādā”³ti vutte bāhirakasamaye.

Yanti yasmim. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanam. Ñāyo vuccati saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi nibbānam ñāyati gammati paṭivijjhatīti. So eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha “**ñāyassa dhammassā**”³ti.

Tesam parappavādasāsanānam **akhettatā khettatā**⁴ **ca ariyamaggassa** abhāvabhāvā supārisuddhassa sīlassa supārisuddhāya samathavipassanāya **abhāvato bhāvato ca**. Tadubhayaṇca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ, so ca asammāsambuddhasammāsambuddhapaveditatāyāti

1. Sesapadesupī (Am-Ṭī 2. 389 piṭṭhe.)

2. Vi 1. 5; Dī 1. 69; Sam 1. 231, 239, 412; Am 1. 441 piṭṭhādīsu.

3. Dī 2. 124, 125 piṭṭhesu.

4. Sukhettatā (Ka)

parājikāya¹ satthu vipattihetutāya sāsanaṣṣa aniyyānabhāvoti dasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pariyāyato ca pāliya ca samatthetum **“tenāha bhagavā”**ti-ādinā pālīm dassetvā upamāpadesena tattha suttaṃ vibhāvento **“yasmā”**ti-ādimāha. Tattha yasmā ekaccānaṃ viśesato sīhānaṃ purimaṃ pādadvayaṃ hatthakiccampi karoti, tasmā āha **“surattahatthapādo”**ti. **Sīhassa kesā** nāma kesarāyatanā khandhalomā. **Gocariyahatthikulaṃ** nāma pakatihatthikulaṃ, yaṃ **“kālavakan”**tipi vuccati. **Ghoṭako** nāma assakhaḷaṅko. Sineruparibhaṇḍe simbalirukkhehi sañchādito paññāsajojano daho simbalidaho, taṃ parivāretvā mahantaṃ simbalivanaṃ, taṃ sandhāyāha **“simbalidahavane”**ti. Aññatitthāvāsabhūmiyaṃ imesu samaṇesu ekacco na uppajjati, īdiso panettha vikappo natthi, sabbenā sabbaṃ na uppajjantevāti dassento **“ekasamaṇopi”**ti āha. **Ariyamaggaparikkhateti** ariyamagguppattiyā abhisankhate, yadā sāsanaikānaṃ sammāpaṭipattiyā ariyamaggo dibbati, tadāti attho.

Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu nadanaṃ nāma hetuyuttaṃ suṭṭhu katvā kathananti āha **“hetunā”**ti. So ca hetu aviparīto eva icchitabboti āha **“nāyena”**ti, nāyenaṃ attho. Evaṃbhūto ca so yathādhippatattamaṃ karoti sādhetīti dassento āha **“kāraṇena”**ti. Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchāna-ekaccamanussā manussaṇādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhanādoti āha **“sīhanādanti seṭṭhanādan”**ti. Yadi tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayaṭāya appaṭisattutāya icchitā, Tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisaṃyoti āha **“abhītanādan appaṭinādan”**ti. Idāni seṭṭhanādabhāvaṃ kāraṇena paṭipādentō **“imesaṃ hī”**ti-ādimāha. Tena **“sammā”**ti vuttamatthaṃ samattheti. Tattha **atthitāyāti** iminā sīhanādassa uttamattatamaṃ dasseti. Bhūtaṭṭho hi uttamattattho. Tāya eva bhūtaṭṭhatāya abhītanādatāti dassento **“ime samaṇā -pa- nāma hoti”**ti āha. Abhūtañhi vadato

1. Pavedakassa (?)

kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyāti “idhevā”ti niyamassa aviparītataṃ dassento “**amhākampi -pa- appaṭinādo nāma hoti**”ti āha. Yaṃ hi aññatthāpi atthi, taṃ idhevāti avadhāretuṃ na yuttanti.

140. **Khoti** avadhāraṇe. Tena vijjati evāti dasseti. **Yanti** karaṇatthe paccattanti āha “**yena kāraṇenā**”ti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Pāragamanasaṅkhātāṃ taraṇaṃ diṭṭhigatikānaṃ¹ tattha tattheva aparāparaṃ ummuḍḍananimuḍḍanavasena pilavananti āha “**taranti uppavalanti**”ti. **Uppādetāti** pūraṇādiko. Titthe jātāti **titthiyā**, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasāṅkhātāṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. Assasanti ettha, etenāti vā **assāso**, avassayo.

Pakatatthaniddeso yaṃ taṃ-saddoti tassa “bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato satthubhāvena adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “**yo so -pa-abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisaṃ visesappavattidassanatthaṃ² asādhāraṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhinnānāvaraṇavasena sabbaññutāññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāññāvasena ca te yojetvā dassento “**tesaṃ tesaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **āsayaṇusayaṃ jānatā** āsayānusaṃyāññena, **sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇāññehi. **Pubbenivāsādīhīti** pubbenivāsa-āsavakkhayaññehi. Anaññasādhāraṇapuññānubhāvanibbatto anuttaraññādhigamaladdhapurāvattako ca bhagavato rūpakāyo atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ vattatīti āha “**sabbasattānaṃ -pa-passatā**”ti. **Paṭivedhapaññāyāti** maggapaññāya. Tāya hi sabbaso ñeyyadhammesu sammohassa vidhamitattā pacchā pavattajānaṃ tassa jānaṃ viya vuccati.

Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā sāsanaṃ paccatthikānaṃ vā aññatitthiyaṇaṃ, tesaṃ hananaṃ paṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ

1. Diṭṭhigatikānaṃ natthi (Am-Ṭī 2. 142 piṭṭhe.)

2. Visayavisesapavattidassanatthaṃ (Sārattha-Ṭī 3. 455 piṭṭhe.)

ajjhupekkhanam vā. **Kesivinayasuttam**¹ cettha nidassanam. Tathā ca ṭhānāṭṭhānādīni vā **jānatā**, yathākammupage satte **passatā**, savāsanānamāsavānam khīṇattā **arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhena **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā**, kāyakammādīnam ñāṇanuparivattanena nisammakāritāya **passatā**, ravādīnampi² abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**, chandādīnam ahānihetubhūtāya akkhaṇḍapaṭibhānasādhikāya sabbaññūtāya **sammāsambuddhena**. Evaṃ dasabala-aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā veditabbā. **Yeti** caturro dhamme. **Attanī**ti amhesu. Na rājarājamahāmattādīsu upatthambham sampassamānā, na kāyabalam sampassamānāti yojanā.

Uppannapasādoti aveccappasādam vadati. Vakkhati hi “cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni”ti³. Kāmaṃ asekkhāpi asekkhāya samasikkhatāya sahadhammikā eva, ciṇṇabrahmacariyatāya pana sahadhammam carantīti na vattabbāti asekkhavāro na gahito. **Sabbepeteti** ete yathāvuttā bhikkhu-ādayo sotāpannādayo ca puthujjanā ariyā cāti sabbepi ete taṃtaṃsikkhāhi samānadhammattā sahadhammattā “**sahadhammikā**”ti vuccanti. Idāni nibbattita-ariyadhammavaseneva sahadhammike dassento “**apicā**”ti-ādimāha. **Maggadassanamhīti** pariññābhisamayādivasena saccapaṭivedhena “nava maggaṅgāni, aṭṭha bojjhaṅgāni”ti-ādinā vivādo natthi. **Ekadhammacāritāyāti** samānadhammacāritāya. Na hi paṭividdhasaccānam “mayā dhammo sudiṭṭho, tayā duddiṭṭho”ti-ādinā vivādo atthi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃghātā hi te uttamapurisā. **Imināti** “sahadhammikā kho panā”ti-ādivacanena. Tattha **piyamanāpaggaṇa** sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṃ saṃghasuppaṭipattim paripuṇṇam katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnam piyā manāpāti. **Ettāvatāti** “atthi kho no āvuso”ti-ādinayappavattena ratanattayapasādotanena. **Akkhātā** tesu tesu suttapadesesu.

141. **Satthari pasādoti pasādaggaṇa** sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṃ saṃghasuppaṭipattim paripuṇṇam katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnam piyā manāpāti. **Ettāvatāti** “atthi kho no āvuso”ti-ādinayappavattena ratanattayapasādotanena. **Akkhātā** tesu tesu suttapadesesu.

1. Am 1. 427 piṭṭhe.

2. Davādīnam (Sārattha-Ṭī 3. 456 piṭṭhe.)

3. Ma-Ṭīha 1. 315 piṭṭhe.

“**dhamme pasādo**”ti iminā dhammasudhammataṃ, itarena saṃghasuppaṭipannataṃ. Yena cittaena aññattha anupalabbhamānena sāsaneveva samaṇo ito bahiddhā natthīti ayamatto sammadeva paṭiṭṭhāpitoti veditabbaṃ. Tatrāyaṃ yojanā—yasmā sammāsambuddho amhākaṃ satthā, tasmā atthi kho no āvuso satthari pasādo, sammāsambuddhattā cassa svākhāto dhammoti atthi dhamme pasādo, tato eva ca atthi sīlesu paripūrakāritāti sahadhammikā -pa- pabbajitā cāti evamettha satthari pasādena dhamme pasādo, tena saṃghasuppaṭipattīti ayañca nayo lesenapi parappavādesu natthīti idheva samaṇo -pa- samaṇehi aññehīti.

Paṭividdhasaccānaṃ pahīnānurodhānaṃ gehassitapemassa asambhavo evāti “**idānī**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ “upajjhāyena bhikkhave saddhivihārikamhi puttapemaṃ upaṭṭhapetabban”ti-ādivacanaṃ¹ kathanti? Nayidaṃ gehassitapemaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃsadisattā pana pemamukhena vutto mettāsneho. Na hi bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti. **Evarūpaṃ pemaṃ sandhāyāti** pasādāvahaguṇāvahato pūraṇādīsu bhattipasādo na hoti, pasādapatirūpakā pana lobhapavattīti daṭṭhabbā. **Theroti** Mahāsaṃgharakkhitatthero. Yena aṭṭhakathā potthakaṃ āropitā. **Ekova satthā** anaññasādhāraṇaguṇattā, aññathā anacchariyattā satthulakkhaṇameva na paripūreyya. **Visuṃ katvāti** aññehi vivecetvā attano āveṇikaṃ katvā. “Amhākaṃ satthā”ti byāvadantānaṃ aññesaṃ satthā na hotīti atthato āpannameva hoti, tathā ca padesavattiniṃ tassa satthutaṃ paṭijānantā paripuṇṇalakkaṇasatthutaṃ icchantānampi tato viruddhā satthubhāvapariyesanena parājitā honti. **Pariyattidhammeti** adhikabrahmaguṇasuttageyyādippabhedasamaye. Tattha **ajasīla -pa-** **kukkurasīlādīsūti** idaṃ yebhuyyena aññatitthiyānaṃ tādisaṃ vatasamādānasabbhāvato vuttaṃ, **ādi-saddena** yamaniyamacātuyāmasaṃvarādīnaṃ saṅgahoti. **Adhippayāsoti** adhikaṃ payasati payujjati etenāti adhippayāso, savisesaṃ adhikattabbakiriya². Tenāha “**adhikappayogo**”ti.

1. Vi 3. 57 piṭṭhe.

2. Itikattabbakiriya (Am-Ṭī 2. 206 piṭṭhe.)

Tassa pasādassa pariyosānabhūtāti tassa satthari dhamme ca pasādassa niṭṭhānabhūtā. **Niṭṭhā**ti makkho. Samayavādīnaṃ hi tasmim̐ tasmim̐ samaye tadupadesake ca pasādo yāvadeva mokkhādhigamanatṭho. Diṭṭhigatikā tathā tathā attano laddhivasena niṭṭhaṃ parikappentiyevāti āha

“niṭṭhamapaññapento nāma natti”ti. **Brāhmaṇānanti** brāhmaṇavādīnaṃ.

Tesaṃ ekacce brahmunā salokatā niṭṭhāti vadanti, ekacce tassa samīpatā, ekacce tena saṃyogo niṭṭhāti vadanti. Tattha ye salokatāvādino samīpatāvādino ca, te dvedhāvādino, itare advedhāvādino, sabbepi te atthato brahmalokupapattiyam̐yeva niṭṭhāsaññino. Tattha hi nesaṃ niccābhiniveso yathā taṃ bakassa brahmuno. Tena vuttaṃ **“brahmaloko niṭṭhā”**ti.

Brahmalokoti paṭhamajjhānabhūmi. **Mahātāpasānanti**

vekhanasāditāpasānaṃ. Mahābrahmā viya paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ābhassaresu eko sabbasetṭho natthīti **“ābhassarā”**ti puthuvacanaṃ.

Paribbājānanti sañcayādiparibbājānaṃ. Anto ca mano ca etassa natthīti **anantamānaso**. Ājivakānaṃ hi sabbadābhāvato ananto, sukhadukkhādisamatikkamanato amānaso. Iminā atṭhahi lokadhammehi upakkiliṭṭhacittataṃ dasseti.

Papañce yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Taṇhādiṭṭhiyova adhippetā** mamañkāra-ahañkāravigamassa adhippetattā. Yathā pañcasu ṭhānesu ekova kilesa lobho āgato, evaṃ dvīsu ṭhānesu tayo kilesā āgatā **“doso moho diṭṭhī”**ti. **“Sadosassā”**ti hi vutthaṭṭhāne paṭighaṃ akusalamūlaṃ gahitaṃ, **“paṭiviruddhassā”**ti virodho, **“samohassā”**ti moho akusalamūlaṃ, **“aviddasuno”**ti malyaṃ, asampajaññaṃ vā, **“sa-upādānassā”**ti **“natthi dinnan”**ti-ādinā nayena gahaṇaṃ, **“papañcārāmassā”**ti papañcuppattivasena. **Ākāratoti** pavatti-ākārato. Padantarena rāgavisesassa vuccamānattā ādito vuttaṃ sarāgavacanaṃ oḷārikaṃ rāgavisayanti āha

“pañcakāmaguṇikarāgavasenā”ti. **Gahaṇavasenā**ti dalhaggahaṇavasena.

“Anuruddhapaṭiviruddhassā”ti ekapadavasena pāḷiyaṃ āgatattā ekajjhaṃ paduddhāro kato. Tattha pana **“anuruddhassā”**ti subhavasenāti evamattho vattabbo. Na hi paṭivirujjhaṇaṃ subhavasena hoti.

Papañcuppattidassanavasenāti kilesakammavipākānaṃ

aparāparuppattipaccayatāya saṁsārassa papañcanaṁ papañco, tassa uppattihetubhāvadassanavasena. Taṇhā hi bhavuppattiyā visesapaccayo. **Taṇhāpaccayā upādānadassanavasenā**ti taṇhāpaccayassa upādānassa dassanavasena, yadavatthā taṇhā upādānassa paccayo, tadavatthādassanavasena. Phalena hi hetuvisesakittanametanti. **Evam viddhamsethā**ti kāmarāgabhavataṇhādivasena lobhaṁ kasmā evaṁ vippakiretha. **Taṇhākaraṇavasenā**ti taṇhāyanakaraṇavasena subhākāraggaḥavasena. Subhanti hi ārammaṇe pavatto rāgo “subhan”ti vutto.

142. Vadanti etenāti **vādo**, diṭṭhivādo. Diṭṭhivasena hi “sassato attā ca loko ca, asassato attā ca loko cā”ti ca diṭṭhigatikā paññapenti. Tenāha **“dvemā bhikkhave diṭṭhiyo”**ti¹. Taṇhārahitāya diṭṭhiyā abhāvato taṇhāvaseneva ca attano sassatabhāvābhinivesoti katvā vuttaṁ **“taṇhādiṭṭhivasenā”**ti. **Allīnā**ti nissitā. **Upagatā**ti avissajjanavasena ekibhāvamiva gatā. **Ajjhositā**ti tāya diṭṭhiyā gilitvā pariniṭṭhāpitā viya tadantogadhā. Tenāha **“anupaviṭṭhā”**ti. Yathā gahaṭṭhānaṁ kāmajjhosānaṁ vivādamūlaṁ, evaṁ pabbajitānaṁ diṭṭhajjhosānanti āha **“vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā”**ti. Diṭṭhivirodhena hi diṭṭhigatikavirodho.

Khaṇikasamudayo uppādakkhaṇoti āha **“diṭṭhīnaṁ nibbattī”**ti. Diṭṭhinibbattiggahaṇeneva cettha yathā diṭṭhīnaṁ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṁ diṭṭhivatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṁ. Yāni **paṭisambhidānaya**na² “paccayasamudayo aṭṭha ṭhānānī”ti vuttāni, tāni dassento **“khandhāpī”**ti-ādimāha. Tattha **khandhāpī diṭṭhiṭṭhānaṁ** ārammaṇaṭṭhena “rūpaṁ attato samanupassatī”ti-ādivacanato³. **Avijjāpī diṭṭhiṭṭhānaṁ** upanissayādivasena paccayabhāvato. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṁ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi⁴. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṁ**. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā⁵, phussa phussa paṭisaṁvediyanti”ti⁶ ca. **Saññāpī diṭṭhiṭṭhānaṁ**. Vuttaṁ hetuṁ “saññānidānā hi

1. Ma 1. 94 piṭṭhe.

2. Khu 9. 129 piṭṭhe.

3. Saṁ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 1, 374; Saṁ 2. 3, 14 piṭṭhādīsu.

5. Dī 1. 38, 39 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 41 piṭṭhe.

papañcasaṅkhātī¹, pathaviṃ pathavito saññatvā”ti² ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttampi cetam “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammamāhū”ti³, “takkī hoti vīmaṃsī”ti⁴ ca ādi.

Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha bhagavā “tasseva ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃaññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi⁵. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, tassa bhāvo **samuṭṭhānattho**, tena. **Khaṇikatthaṅgamo** khaṇikanirodho.

Paccayatthaṅgamo avijjādīnaṃ accantanirodho. So pana yena hoti, taṃ dassento “**sotāpattimaggo**”ti āha. Cattāro hi ariyamaggā yathārahaṃ tassa tassa saṅkhāragatassa accantanirodhahetu, khaṇikanirodho pana ahetuko.

Ānisaṃsanti udayaṃ. So pana diṭṭhadhammikasamparāyikavasena duvidho. Tattha samparāyiko duggatiparikilesatāya ādīnavapakkhiko evāti itaraṃ dassento “**yaṃ sandhāyā**”ti-ādimāha. **Ādīnavampi** diṭṭhadhammikameva dassento “**diṭṭhiggahaṇamūlakam upaddavan**”ti-ādimāha. **Soti** ādīnavo. **Ādīnanti ādi**-saddena naggiyānasanasakaṭivatādīnaṃ saṅgaho. Nissarati etenāti nissaraṇanti vuccamāne dassanamaggo eva diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ siyā, tassa pana atthaṅgamapariyāyena gahitattā sabbasāṅkhatanissaṭaṃ nibbānaṃ diṭṭhihiṇi nissaṭanti katvā vuttaṃ “**diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ nāma nibbānaṃ**”ti. **Imināti**-ādisu vattabbaṃ anuyogavatte vuttanayameva.

143. **Diṭṭhicchedanaṃ** dassentoti sabbupādānapariññādassanena sabbaso diṭṭhīnaṃ samucchedaividhiṃ dassento. **Vuttāyevāti**—

“Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato.

Dhammasaṅkhepavithārā, kamato ca vibhāvaye”ti⁶—

gāthaṃ uddisitvā atthavibhāgādivasena vuttāyeva. Kāmaṃ ito bāhirakānaṃ “imāni upādānāni ettakāni cattāri, na ito bhiyyo”ti īdisaṃ nāṇaṃ natthi, kevalaṃ pana keci “kāma pahātabbā”ti vadanti, keci “natthi paro lokoti ca, micchā”ti vadanti, apare “sīlabbatena

1. Khu 1. 414 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Khu 1. 416; Khu 7. 228, 229 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 10 piṭṭhe.

2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

4. Dī 1. 15 piṭṭhe.

6. Visuddhi 2. 203 piṭṭhe.

suddhīti ca, micchā”ti vadanti, attadiṭṭhiyā pana micchābhāvaṃ sabbaso na jānanti eva. Yattakaṃ pana jānanti, tassapi accantappahānaṃ na jānanti, tathāpi sabbassa pariññeyyassa pariññeyyaṃ paññapema-icceva tiṭṭhanti. Evambhūtānaṃ pana nesaṃ tattha yādisī paṭipatti, taṃ dassento satthā “**santi bhikkhave**”ti-ādimāha. Tattha **santīti** saṃvijjanti. Tena tesāṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchedataṃ dasseti. **Eketi** ekacce. **Samaṇabrāhmaṇāti** pabbajjupagamanena samaṇā, jātimattena ca brāhmaṇā. **Sabbesanti** anavasesānaṃ upādānānaṃ **samatikkamaṃ** pahānaṃ. **Sammā na paññapenti**ti yesaṃ paññapenti, tesampi sammā pariññaṃ na paññapenti. Idāni taṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ “**keci**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha hotika, kuṭicaka, bahūdaka, haṃsa, paramahaṃsa, kājaka, tidaṇḍa, monavata, seva pārūpaka, pañcamarattika¹, somakāraka, mugabbata, carabāka, tāpasa, niganthā, jīvaka, isi, pārāyanika, pañcātapika, kāpila, kāṇāda, saṃsāramocaka, aggibhattika, magavatika², govatika, kukkuravatika, kāmaṇḍaluka, vaggulivatika, ekasāṭaka, odakasuddhika, sarīrasantāpaka, sīlasuddhika, jhānasuddhika, catubbidhasassatavādādayo channavutī taṇhāpāsena ḍaṃsanato, ariyadhammassa vā vibādhanato **pāsaṇḍā**. **Vatthupaṭisevanaṃ kāmanti** byāpārassa³ vatthuno paṭisevanasaṅkhātāṃ kāmāṃ. **Theyyena sevanti**ti paṭihattha-ādisamaññāya lokassa vacanavasena sevanti. **Tiṇi kāraṇāni**ti “natthi dinnan”ti-ādinayappavattāni diṭṭhivisesabhūtāni vaṭṭakāraṇāni.

Atthasallāpikāti atthassa sallāpikā, dvinnāṃ adhippetatthasallāpavibhāvinīti adhippāyo. Dvinnāṃ hi vacanaṃ sallāpo. Tenāha “**pathavī kirā**”ti-ādi.

Yo titthiyānaṃ attano satthari dhamme sahadhammikesu ca pasādo vutto, tassa anāyatanagatatā appasādakabhāvadassanaṃ pasādapacchedo, tathāpavatto vādo **pasādapacchedavādo** vutto. **Evarūpeti** īdise vuttanayena kilesānaṃ anupasamasāṃvattanike. **Dhammeti** dhammapatirūpake. **Vinayeti** vinayapatirūpake. Titthiyā hi kohaṇṇe ṭhatvā lokaṃ vañcentā dhammaṃ kathemāti “sattime kāyā akatā akatavidhā”ti-ādinā⁴ yaṃ kiñci kathetvā tathā “vinayaṃ

1. Pañcaparadattika (Ka) 2. Bakavatika (Ka) 3. Rāgassa (?) 4. Dī 1. 52 piṭṭhe.

paññapemā”ti gosīlavaggulivatādini paññapetvā tādisaṃ sāvake sikkhāpetvā “dhammavinayo”ti kathenti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “dhammavinaye”ti. Tenāha **“ubhayenapi aniyyānikaṃ sāsanaṃ dasseti”**ti. Parittampi nāma puññaṃ kātukāmaṃ maccheramalābhībhūtatāya nivārentassa antarāyaṃ tassa karoto diṭṭheva dhamme viññūhi garahitabbatā samparāye ca duggati pāṭikaṅkhā, kimaṅgaṃ pana sakalavattādukkhanissaraṇāvahe jinacakke pahāradāyino tittthakarassa tadovādarkarassa cāti imamatthaṃ dassento **“aniyyānikasāsanaṃ hi”**ti-ādimāha. Yathā so pasādo samparāye na sammaggaṭṭo attano pavattivasenāti dassento **“kañci kālaṃ gantvāpi pacchā vinassatiyevā”**ti āha, aveccappasādo viya accantiko na hotīti attho.

Sampajjamānā yathāvidhipaṭṭipattiyā **tiracchānayoniṃ āvahati**. Kammasarikkhakena hi vipākeneva bhavitabbaṃ. **Sabbampi kāraṇabhedaṃ**ti sabbampi yathāvuttaṃ tittthakarānaṃ sāvakānaṃ apāyadukkhāvahaṃ micchāpaṭṭipattisaṅkhātāṃ kāraṇavisesaṃ. **So pana** pasādo **na niyyāti** micchattapakkhikattā surāpītasīṅgāle pasādo viya. Surāṃ parissāvetvā chaḍḍitakasaṭṭaṃ **surājallikaṃ**. Brahmaṇā nāma dhanaluddhāti adhippāyenāha **“imaṃ vañcessāmī”**ti. **Kāṃsasatāti** kahāpaṇasaṭṭā.

144. **Tassāti** pasādassa. Sabbopi lobho kāmupādānanteva vuccatīti āha **“arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññānaṃ”**ti. Evarūpeti īdise sabbaso kilesānaṃ upasamasamvattanike. Yathānusiṭṭhaṃ paṭṭipajjamānānaṃ apāyesu apatanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhamme**. Sabbaso vinayanaṭṭhena **vinaye**. Tattha bhavadukkhaniṣṣaraṇāya samvattane.

Namassamāno aṭṭhāsi dve asaṅkhyeyyāni paccekabodhipāramīnaṃ pūraṇena tattha buddhasāsane paricayena ca bhagavati pasannacittatāya ca. **“Ulūkā”**tyādi gāthā rukkhadevatāya bhāsītā. **Kāluṭṭhanti** sāyanhakāle divāvihārato uṭṭhitaṃ. **Duggateso na gacchatīti** duggatiṃ eso na gamissati. **Morajiko** murajavādako. **Mahābherivādakavatthu-**ādīnipi sitapātukaraṇaṃ ādīṃ katvā vitthāretabbāni.

Paramattheti lokuttaradhamme. **Kim pana**¹ **vattabbanti** dhammepi paramatthe nimittam gahetvā suṇantānam. **Sāmaṇeravattthūti** pabbajitadivaseyeva sappena daṭṭho hutvā kālam katvā devalokam upapannasāmaṇeravattthu.

Khīrodananti khīrena saddhim sammissam odanam. **Timbarusakanti** tindukaphalam. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusam, tassa phalam timbarusakanti ca vadanti. **Kakkārikanti** khuddaka-elālukam. Mahātipusanti ca vadanti. **Vallipakkanti** khuddakatipusavalliyā phalam. **Hatthapatāpakanti** mandāmukhi. **Ambakañjikanti** ambulakañjikam. Khaḷayāguntipi vadanti. **Doṇinimajjaninti** satelam tilapiññākam. **Vidhūpananti** caturassabījanim. **Tālavaṇṭanti** tālapatthehi katamaṇḍalabījanim. **Morahatthanti** morapiñchehi katam makasabījanim.

Vuttanayānusārenevāti yasmā idhāpi yathāvuttam sabbampi kāraṇabhedaṃ ekato katvā dassento satthā “taṃ kissa hetū”ti-ādimāha, tasmā tattha aniyyānikasāsane vuttanayassa anussaraṇavasena yojetvā veditabban.

145. **Pariññanti** pahānapariññam. **Tesam paccayam dassetunti** upādānānam pariññā nāma pahānapariññā, tesam accantanirodho adhippeto, so ca paccayanirodhena hotīti tesam paccayam mūlakāraṇato pabhuti dasseturū. **Ayanti** idāni vuccamāno **ettha** “ime cā”ti-ādipāṭhe “kimnidānā”ti-ādisamāsapadānam attho. **Sabbapadesūti** “taṇhāsamudayā”ti-ādīsu sabbesu padesu. Iminā eva ca sabbaggahaṇena “phassanidānā”ti-ādīnampi padānam saṅgaho daṭṭhabbo. Ime aññatitthiyā upādānānampi samudayam na jānanti, kuto nirodham, tathāgato pana tesam tappaccayapaccayānampi samudayañca atthaṅgamañca yāthāvato jānāti, tasmā “idheva bhikkhave samaṇo -pa-suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti² yathāraddhasīhanādam matthakam pāpetvā dassento “ime ca bhikkhave cattāro upādānā”ti-ādīnā³ nayena desanam paṭiccasamuppādamukhena otārento vaṭṭam dassetvā “yato ca kho”ti-ādīnā vivaṭṭam dassento arahattena desanāya kūṭam gaṇhi, tamattham dassento “**yasmā pana bhagavā**”ti-ādimāha. Tam suviññeyyameva.

Cūlasīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Nāma (Ka)

2. Ma 1. 92 piṭṭhe.

3. Ma 1. 96 piṭṭhe.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālīnagaravaṇṇanā

146. **Aparāparanti** punappunam. **Visālībhūtātāyāti** gāvutantarām gāvutantarām puthubhūtātāya. **Tatrāti** tassam visālībhūtātāyam. **Chaḍḍitamatteti** vissaṭṭhamatte. **Ūmibhayādīhīti** ūmikumbhīlā-
āvaṭṭasaṃsukābhayehi. Udakappavāhenāgatassapi ca usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisassa saviññāṇakatāya bhaveyyāti “**siyā gabbho**”ti cintesi. **Tathāhīti**-ādi tattha kāraṇacintā. Puññavantatāya **duggandham** nāhosi, sa-
usumatāya **pūtikabhāvo**. Dārakānam puññūpanissayato **aṅguṭṭhakato cassa khīram nibbatti**, khīrabhattaṇca labhi. Carimakabhava bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya nicchavi viyāti katvā āha “**nicchavī ahesun**”ti. **Tesanti** dvinnam dārakānam. **Mātāpitaroti** posakamātāpitaro. **Abhisīñcitvā rājānam akāṃsu** rajasampattiyā dāyakassa kammassa katattā, asambhinne eva rājakule uppannattā ca. Kumārassa puññānubhāvasaṇcoditā devatādhiggahitāti keci.

Purassa apareti purassa aparadisāya gāvutamatte ṭhāne jīvakambavanam viya sapākāramandirake. **Acirapakkantoti** ettha na desantarapakkamanam adhippetam, atha kho sāsanato apakkamananti dassento “**vibbhamitvā**”ti-
ādimāha. Tenevāha “**imasmā dhammavinayā**”ti. **Parisatīti** parisāyam, janasamūheti attho. Janasamūhagato pana “**parisamajjhe**”ti vutto. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatiyāva manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo**, manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo**, anuḷāram parittakusalam. Yam asatipi buddhuppāde vattati, yaṇca sandhāyāha “**hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati**”ti. “**Amhākam buddho**”ti buddhe mamattakārino **buddhamāmakā**. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti **alamariyo**, rūpāyatanam jānāti cakkhuviññānam viya passati cāti **ñāṇadassanam**, dibbacakkhu. Sammasanupage ca pana dhamme lakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanam**, vipassanā. Nibbānam, cattāri vā saccāni asammohapaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanam**, maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa paccakkhato jānanatṭhena **ñāṇadassanam**, sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanam**. **Lokuttaramaggo adhippeto**, tasmiṃ hi paṭisiddhe sabbesampi buddhaguṇānam asambhavoti adhippāyo. Tenāha “**taṃ hi so bhagavato paṭisedheti**”ti.

Sukhumam dhammantaram nāma jhānavipassanādikaṃ ācariyānuggahena **gahitaṃ nāma natthi**. **Takkapariyāhatanti** “iti bhavissati, evaṃ bhavissati”ti taṃtaṃdassetabbamatthatakkanaena vitakkanamattena parito āhataṃ parivattitaṃ katvā. Tenāha “**takketvā**”ti-ādi. **Lokiyapaññam anujānāti** upanisinnaparisāya anukūladhammakathanatoti adhippāyo. Tenāha “**samaṇo gotamo**”ti-ādi. Paṭibhātīti paṭibhānam, “iti vakkhāmi”ti evaṃpavattaṃ kathanacittaṃ, tato paṭibhānato jānanam paṭibhānam, āgamābhāvato sayameva upaṭṭhitattā **sayampaṭibhānam**. Tenāha “**imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṃ paṭibāhati**”ti. **Suphusitanti** nibbivaram. Aphusitatte hi sukhena vacīghoso na niccharati. **Dantāvaraṇanti** oṭṭhadvayaṃ. Jivhāpi thaddhatāya sukhena vacīghoso na niccharatīti āha “**mudukā jivhā**”ti. Karavīkarutamañjutāya **madhuro saro**. Elaṃ vuccati doso, elaṃ gaḷatīti elagaḷā, na elagaḷā **anelagaḷā**, niddosā, na rujjhatīti attho. Sabbametaṃ rañjanasseva kāraṇam dassento vadati.

Pañca dhammāti gambhīrañāṇacariyabhūtānam khandhādīnam uggahaṇasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti** ettha **sammā**-saddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hoti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānam atthato dhammasseva niyyānanti āha “**so dhammo -pa- niyyāti gacchati**”ti.

147. **Kodhanoti** kujjhanasīlo. Yasmā pana sunakkhatto kodhavasena kurūro pharusavacano ca, tasmā āha “**kodhanoti caṇḍo pharuso cā**”ti. **Tasmim attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthīti** tasmim attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi. **Tam buddhā “moghapuriso”ti vadanti** yathā tam Sudinnalāḷudāyi-ādike. **Upanissaye satipi tasmim khaṇe magge vā phale vā asati “moghapuriso”ti vadanti** yathā tam dhaniyūpasenattherādike. Samucchinno panissaye pana vattabbameva natthi. Yathā “makkhali moghapuriso manussakhippaṃ maññe”ti¹ tathā sunakkhattopīti āha “**imassa panā**”ti-ādi. **Assāti** etena. Kattari hidam sāmivacanaṃ. **Kodhenāti** kodhahetunā.

Bhagavatoti sampadānavacanaṃ kuddhapadāpekkhāya. **Pubbeti** bhikkhukāle. **Saddam sotukāmoti** so kira dibbacakkhunā tāvatimsabhavane devatānaṃ rūpaṃ passanto oṭṭhacalanam passati, na pana saddam suṇāti, tasmā tāsam saddam sotukāmo ahosi. Tena vuttam “**saddam sotukāmo -papucchi**”ti. So ca atīte ekaṃ sīlavantaṃ bhikkhum kaṇṇasakkhaliyaṃ paharitvā badhiraṃ makāsi, tasmā parikkammaṃ karontopi abhabbova dibbasotādhigamāya. Tam sandhāya vuttam “**upanissayo natthīti ñatvā parikkammaṃ na kathesi**”ti. **Cintesīti** attano micchāparivittakkena ayoniso ummujjanto cintesi.

Niyyānikattāvabodhanato abhedopacārena “**desanāddhammo niyyāniko**”ti vutto. Niyyāno vā ariyamaggo bodhetabbo etassa atthīti **niyyāniko desanāddhammo. Attani atthitaṃ dasseti** kiccasiddhidassanena tattha tattha pākaṭikatattā, na paṭiññāmattena. Tathā hi yathāparādham taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā yathāddhammaṃ veneyyajjhāsayanurūpaṃ aviparītadhammadeśanāya devamanussehi yathābhisaṅkhatapañhānaṃ tadajjhāsayanukūlaṃ tñānaso vissajjanena ca bhagavato sabbattha appaṭihatañāpacārabhāvena **sabbaññutaññāpaṃ** viññūnaṃ pākaṭam, tathā tattha tattha yamakapaṭihāriyakaraṇādīsu **iddhividhañāñādīni**. Tenāha “**mayhañcā**”ti-ādi. Anveti yathāgahitasāṅketassa anugamanavasena

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

eti jānātīti **anvayo**. Tenāha “**anubujjhatīti attho**”ti. Saṅketānugamanam cetha “yathāparādham taṁtaṁsikkhāpadapaññattiyā”ti-ādinā vuttanayameva. **Evam yojanā veditabbā** yathā sabbaññutaññāṇena yojanā katā, evam “evarūpampi nāma mayham iddhividhaññāṇasaṅkhātāṁ uttarimanussadhamman”ti-ādinā tattha tattha yojanā veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalaññāvaṇṇanā

148. Yadipi ādito abhiññāttayavasena desanāya āgatattā cetopariyaññānantaram upari tisso abhiññā vattabbā siyunti vattabham siyā, atthato pana vijjāttayam yathāvutta-abhiññāttayamevāti katvā “**tisso vijjā vattabbā siyun**”ti vuttam. Kasmā panettha “**tāsu vuttāsu upari dasabalaññam na paripūratī**”ti vuttam, nanu imāni ñāṇāni sesābhiññā viya attano visayassa abhijānanaṭṭham upādāya abhiññāsu vattabbāni, akampiyaṭṭham pana upatthambhanaṭṭhañca upādāya balaññāṇesu yathā sammāsati-ādayo indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgesūti? Nayidamevaṁ. Tattha hi dhammānaṁ dhammakiccavisesavibhāvanaparāya desanāya vuttam, idha pana satthu guṇavisesavibhāvanaparāya desanāya tathā vuttam na sakkā atthato anaññattā, ekaccānaṁ puthujjanānaṁ evam cittaṁ uppajjeyya “kimidaṁ bhagavā heṭṭhā vuttaguṇe punapi gaṇhanto guṇādhikadassanaṁ karotī”ti, tasmā suvuttametam “upari dasabalaññam na paripūratī”ti.

Aññehi asādhāraṇānīti kasmā vuttam¹, nanu cetāni sāvakānampi ekaccānaṁ uppajjantīti? Kāmaṁ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṁ ṭhānāṭṭhānaññāḍīni, na tādisāni tadaññesaṁ kadācipi uppajjantīti aññehi asādhāraṇānī. Tenāha “**Tathāgatasseva balānī**”ti. Imameva hi yathāvuttalesaṁ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayaññāḍīsu eva asādhāraṇaguṇasamaññā nirulhā. Kāmaṁ ñāṇabalānaṁ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesaṁ paccayo

1. Am-Ṭī 3. 312 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

eva, nāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato “**puññussayasampattiya āgatāni**”ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti¹ giricaranadīcaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimanāṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvīdhā ito uppajjantīti **nārāyaṇaṃ**, vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Ñāṇabalaṃ pana pāliyaṃ āgatameva**, na kāyabalaṃ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo. “**Samyuttake āgatāni tesattati nāṇāni sattasattati nāṇāni**”ti vuttaṃ², tattha pana nidānavagge³ sattasattati āgatāni catucattārīsaṇca, tesattati pana paṭisambhidāmagge⁴ sutamayādīni āgatāni dissanti, na samyuttake. **Aññānipīti** etena nāṇavatthuvibhaṅge ekakādivasena vuttāni, aññattha ca “pubbante nāṇaṃ”ti-ādinā⁵ brahmajālādīsu⁶ ca “tayidaṃ tathāgato pajānāti, imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitāni”ti-ādinā vuttāni anekāni nāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvapaṭivedhato sayaṇca akampiyaṃ puggalaṇca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**”ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**⁷, seṭṭhaṃ ṭhānaṃ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbabuddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi⁸ tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatīti** anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhi jānāmi kho panāhaṃ Sāriputta anekasataṃ khattiyaparisaṃ -pa-. Tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārappaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ Sāriputta na samanupassāmi”ti⁹ vuttāsu aṭṭhasu parisāsu.

1. Sam-Ṭī 2. 54 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Sam 1. 90 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 216, 222, 226 piṭṭhesu.

7. Am-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

9. Ma 1. 104 piṭṭhe.

2. Mūlaṭī 2. 197 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

4. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.

6. Dī 1. 16 piṭṭhe.

8. Atiṭṭhantopi (Sam-Ṭī 2. 56 piṭṭhe.)

Abhītanādaṃ nadatīti parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttēna khandhavagge**¹ āgatena.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”² ti² suttasesena sappurisūpassayādīnaṃ phalasampattipavatti, purimasappurisūpassayādīnaṃ upanissāya pacchimasappurisūpassayādīnaṃ sampattipavatti vā vuttatī ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṇṭhānā asani eva **asanivicakkaṃ**. **Uracakkādīsūti ādi**-saddena āṇasamūhādīsūpi cakka-saddassa pavatti veditabbā. “Saṃghabhedaṃ karissāma cakkabhedaṃ”³ ti-ādīsū³ hi āṇā “cakkaṃ”³ ti vuttā, “devacakkaṃ asuracakkaṃ”⁴ ti-ādīsū⁴ samūhoti. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti **“phalakkhaṇe uppannaṃ nāma”** ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccaṇipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **“aṇṇātakonḍaṇṇassa sotāpatti -pa- phalakkhaṇe pavattaṃ nāma”** ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṃ viya.

“Tiṭṭhatī” ti vuttaṃ, kiṃ bhūmiyaṃ puriso viya? Noti āha **“tadāyattavuttitāyā”** ti. **Ṭhānanti** cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattitī āha **“uppajjati ceva pavattati cā”** ti. Yattha panetaṃ dasabalañāṇaṃ vitthāritaṃ, taṃ dassento **“abhidhamme paṇā”** ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **“samādiyitvā katānaṃ”** ti. **Kammameva vā kammamasamādānanti** etena samādānasaddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatīti** nirayādigatiyo. **Upadhīti** attabhāvo. **Kāloti** kammaṃ vipaccanārahakālo. **Payogoti** vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vakkhati hi “nibbānañcāhaṃ Sāriputta pajānāmi nibbānagāmiṃca maggaṃ nibbānagāminiṃca paṭipadaṃ”⁵. Bahūsupi manussesu

1. Saṃ 2. 70 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 341 piṭṭhe.

3. Vi 1. 263; Vi 4. 358 piṭṭhesu.

4. Aṃ-Ṭī 2. 227 piṭṭhepi.

5. Ma 1. 106 piṭṭhe.

ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesaṃ cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu¹ hi eko ādarena chandaajāto karoti, eko “ehi tvampi karohi”ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayaniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayaniyaṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattamānampi “esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye”ti jānāti. Tiracchānayaniyaṃ nibbattamānampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado”ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi “esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhimākaḍḍhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissati”ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmaṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sesāṃ purimasadisāṃ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe ya jānāti, “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānarattīsu, esa tusittesu, esa yāmesu, esa tāvatimhesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesu”ti-ādinā tattha tattha hīnapañītasuvaṇṇadubbaṇṇa-appaparivāramahāparivāratādibhedāṃ taṃ taṃ viśesaṃ āyūhanakkhaṇe ya jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesu ya “iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggahe ya ṭhassati, esa arūpapariggahe ya, esa

1. Abhi-Ṭṭha 2. 436 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

nāmarūpapariggaheyeva, esa paccayapariggahe eva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāya eva, esa paṭhamaphaleyeva, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṃ pāpuṇissatī”ti jānāti. Kasiṇaparikkammaṇi karontesupi “imassa parikkammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādaḥ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī”ti jānāti. Tenāha “**imassa cetanā**”ti-ādi.

Kāmanato, kāmetabbato, kāmapaṭisaṃyuttato ca kāmo dhātu **kāmadhātu**. **Ādi**-saddena byāpādadhāturūpadhātu-ādīnaṃ saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyāti** visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatana**dhātulokanti anekadhātum nānādhātum khandhalokaṃ āyatanalokaṃ dhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānātīti yojanā. “Ayaṃ rūpakkhando nāma -pa- ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhando, ekādasavidhena rūpakkhando¹. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho². Ekavidhena saññākkhandho, bahuvidhena saññākkhandho³. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho”ti⁴ evaṃ tāva khandhalokassa, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādīnā⁵ āyatanalokassa, “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññādhātu nāma, tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādīnā⁶ dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvaṃ pajānāti. Na kevalaṃ upādinnakasaṅkhārālokasseva, atha kho anupādinnakasaṅkhārālokassapi “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imassa phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ rasaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ mudukaṃ pharusāṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho

1. Abhi 2. 13, 15 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 15, 26 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 26, 37 piṭṭhesu.

4. Abhi 2. 49, 59 piṭṭhesu.

5. Abhi 2. 83 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 102 piṭṭhe.

ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī”ti-ādinā pajānāti. Sabbaññubuddhādīnaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikatanti nānā-ajjhāsayataṃ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo, so pana hīnapañītatāsāmaññaṇa pāḷiyaṃ dvidhāva vuttopi hīnapañītādibhedena anekavidhoti āha “**hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvan**”ti. Tattha tattha ye ye sattā yaṃyaṃadhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṃ dhātusabhāvo eso, yaṃ gūthādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ (puggalānaṃ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṃ)¹ hīnājjhāsayā dussīlādīhi eva saṃsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṃ nesaṃ nānādhimuttikataṃ bhagavā yathābhūtaṃ pajānātīti.

Vuddhiṇca hāniṇcāti paccayavisesena sāmattihiyato adhikataṃ anadhikataṇca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese² “āsayam jānāti anusayam jānāti”ti āsayādi jānanam kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesam jānanassa vibhāvanato. Evaṇca katvā indriyaparopariyatta-āsayānusayañāṇānaṃ visum asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṃ visum balatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, taṃ tesam nivāsaṭṭhānaṃ diṭṭhigataṃ vā yathābhūtañāṇaṃ vā **āsayo**. **Anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kilesa, taṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayam jānanto tesam tesam diṭṭhigatānaṃ, vipassanāmaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṃ hetam—

“Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ, abyāpādaṃ, thinamiddham, ālokasaññaṃ

1. () Porāṇapāṭhe natthi, Mūlaṭī 2. 212 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Abhi 2. 353; Khu 9. 117 piṭṭhesu.

sevantāmyeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko
thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’¹ti.

Paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānanti rūpāvacarānaṃ paṭhamādīnaṃ
paccanīkajhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca jhānānaṃ.
Catukkanayena hetuṃ vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** ettha paṭipāṭiyā
satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca
adhimuccanato vimokkhā nāma, aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayaṭṭhehi
vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu
paṭhamajjhānasamādhī savitakkasavicāro nāma, pañcakanaye
dutiyaajjhānasamādhī avitakkavicāramatto, nayadvayepi upari tīsu jhānesu
samādhī avitakka-avicāro, samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi
nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggaṭṭasabbhāvato, nirodhasamāpattiyā
tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyadhammanti** appaṇṇehi
paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-
anupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyadhammanti** paṇṇehi paṭhamajjhānādīhi
vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyaajjhānādipakkhandanaṃ. Iti
saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyaajjhānādipakkhandanāni
hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni, tehi pana jhānānaṃ
taṃsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ hetubhāvena
paccāmasati. **Vodānanti** paṇṇatāsāṅkhātāni vodānaṃ. Taṃ hi
paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyaajjhānādi-adhigamassa paccayattā
“**vuṭṭhānaṃ**”²ti vuttaṃ. Ye² pana “nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti
pāḷi natthi”³ti vadanti, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ
phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”³ti imāya **pāḷiyā**³
paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva “na labhāmaṇa”³ti,
kammaṭṭhānaṃ samānaṃ eva “na kammaṭṭhānaṃ”³ti saññī hoti, so
sappattimīyeva samānaṃ “vipatti”³ti pacceti veditabbo.

149. **Appananti** nigamaṇaṃ. **Na tathā daṭṭhabbanti** yathā paravādinā
vuttaṃ, tathā na daṭṭhabbaṃ. **Sakasakakiccameva jānātīti**
ṭhānāṭṭhānājānaṇādiṃ sakaṃ sakaṃmyeva kiccaṃ kātuṃ jānāti,
yathāsakameva visayaṃ paṭivijjhatīti attho. **Tampīti** tehi dasabalaññehi
jānitabbampi.

1. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Keci (Am-Ṭi 3. 318 piṭṭhe.)

3. Abhi 8. 138 piṭṭhe paṭṭhāne.

Kammantaravipākantaramevāti kammantarassa vipākantameva jānāti, cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “**kammaparicchedamevā**”ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇaṇca **dhātunānattakāraṇanti** ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Taṃ hi ñāṇaṃ tadubhayampi jānāti, “imāya nāma dhātuyā ussannattā”ti-ādinā¹ tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. **Saccaparicchedamevā**ti pariññābhisamayādivasena saccānaṃ paricchindanameva. **Appetum na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisaṃ iddhividhañāṇaṃ viya **vikubbitum**. Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṃ viya vā **appetum vikubbitum** ca. Yadipi hi “jhānādipaccavekkhaṇāñāṇaṃ sattamabalan”ti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi “jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthī”ti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadham katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātum sakkotīti dassetum “**jhānaṃ hutvā appetum na sakkoti, iddhi hutvā vikubbitum na sakkoti**”ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ kiccavisesavasenapi dasabalañāṇasabbaññutaññāṇaṃ visesaṃ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenapi taṃ dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Paṭipāṭiyāti**-ādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ katvā² veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatamicchādīṭṭhi, kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ, tabbhāvo aṭṭhānaṃ, anadhigamassa pana tadubhayaṃ yathākkamaṃ aṭṭhānañca ṭhānañcāti tattha kāraṇaṃ dassento “**lokiya -pa- dassanato cā**”ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmiṃ sati na hoti, asati, ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṃ** veneyyasattānaṃ. **Dhātuvemattadassanatoti** kāmādhātu-ādīnaṃ pavattibhedadassanato. Yadaggena dhātuvemattaṃ jānāti, tadaggena cariyāvisesampi jānāti. **Dhātuvemattadassanatoti** vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi

1. Abhi-Ṭṭha 2. 438 piṭṭhe.

2. Nātvā (Ka)

cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṃ anādiyitvāpi** santatimahāmatādīnaṃ¹ viya. **Dibbacakkhuñāṇānubhāvato pabbatā** ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissaya lohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikkamma karaṇaṃ nāma sāvakānaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhu-ānubhāvato cetopariyañāṇassa pabbatā siyā, buddhānaṃ pana yadipi āsavakkhayañāṇādhigamato pageva dibbacakkhuñāṇādhigamo, tathāpi tathā parikkamma karaṇaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyañāṇaṃ dibbacakkhuñāṇādhigamena pattanti ca vattabbataṃ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbānaṃ.

Puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti cittaṃ uppādetto taṃ vācaṃ pajahati nāma. Vācāya pana so attho pākaṭo hotīti **“vadanto”**ti vuttaṃ. **Diṭṭhiṃ na gaṇhissāmīti** diṭṭhiggāhapaṭikkhepo. Diṭṭhiyā anuppādanāṃ pajahana me vāti āha **“pajahanto”**ti. So ariyūpavādī **niraye tthapito ye va**, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho ekamsiko ayamatthoti adhippāyo.

Assāti ekamsikabhāvassa. Sikkhāhi sīlasamādhipaṇṇāhi, tadatthāya vipassanāya ca vinā aññārādhanassa asambhavato **“lokiyalokuttarā sīlasamādhipaṇṇā veditabbā”**ti vatvā puna āsannatare sīlādike dassento **“lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭatī”**ti āha, tasmā aggamaggapariyāpannā sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekamsikā aññārādhanā, itaresaṃ anekamsikāti. Sampajjanaṃ **sampadā**, nipphattīti attho, tasmā **evamsampadanti** evaṃavirajjhanakanipphattikanti vuttaṃ hoti. Tenāha **“imampi kāraṇaṃ”**ti-ādi. Tattha **kāraṇanti** yutti. Tatrāyaṃ yuttiniddhāraṇā **“nirayūpago ariyūpavādī tadādāyassa avijjamānato seyyathāpi micchādiṭṭhī”**ti. Ettha ca **“taṃ vācaṃ appahāyā”**ti-ādivacanena tadādāyassa appahānena ca ariyūpavādo antarāyiko anattābhāvā ca, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena anantarāyiko atthābhāvā ca yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti.

Dasabalañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Cātuvesārajjañāṇavaṇṇanā

150. Byāmohabbhayaavasena¹ saraṇapariyesanam sārājjanam sārado, byāmohabbhayaṃ, vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṃ**. Taṃ pana ñāṇasampadam pahānasampadam desanāvisesasampadam khemaṃ nissāya pavattam catubbidham paccavekkhaṇañāṇam. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”ti-ādi. **Dassitadhammesū**ti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana dassanam tādissasewa dhammassa abhāvato. Bhagavatā eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. “Dhammapaṭṭisambhidā”ti-ādisu² viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha “**sahadhammenāti sahetunā**”ti. **Hetū**ti ca upapattisāadhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako ca. **Appamāṇanti** anidassanam. Nidassanam hi anvayato byatirekato pamāṇaṅgatāya “pamāṇan”ti vuccati. **Nimittanti** codanāya kāraṇam. Tattha codako codanam karotīti **kāraṇam**, dhammo codanam karoti etenāti **kāraṇam**. Tenāha “**puggalopi**”ti-ādi. **Khemanti** kenaci appaṭibandhiyabhāvena anupaddutataṃ.

Antarāyo etesam atthi, antarāye vā yuttāti **antarāyikā**. Evambhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha “**antarāyam karontīti antarāyikā**”ti. Asañcicca vītikkamo na tathā sāvajjoti katvā vuttam “**sañcicca vītikkantā**”ti. **Satta āpattikkhandhā**ti-ādi nidassanamattam itaresampi catunnam “antarāyikā”ti vuttadhammanam tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippetoti** idam aṭṭhuppattivasena vuttam **ariṭṭhasikkhāpadam**³ viya. Yasmā taṅkhaṇampi kāmesu⁴ ādīnavam disvā viratto⁵ hoti ce, visesam adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttam “**methunam -pa- antarāyo hoti**”ti. Tattha yassa **kassacīti** na kevalam pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttam “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsanam”ti⁶. **Tasmim aniyyānikadhammeti** tasmim parena parikappita-aniyyānikadhammanimittam. Nimittatthe hi idam kammaṣaṃyoge bhummam.

Cātuvesārajjañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsupi passitabbam.

3. Vi 2. 175 piṭṭhe.

5. Virato (Am-Ṭī 2. 227 piṭṭhe.)

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

4. Kāmānam (Am-Ṭī 2. 227 piṭṭhe.)

6. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

Aṭṭhapaṇṇasāvaṇṇanā

151. Purisassa sūratarabhāvo nāma saṅgāme pākaṭo hoti, na gehe nisinnakāle, evaṃ vesārajjajñāṇassa ānubhāvo paṇḍitapaṇṇasāsu yattha katthacīti dassento “**vesārajjajñāṇassa baladassanattā**”ti āha. **Sannipatitvā nisinnattā**ñanti tñānasīsenā sannipatitakhattiyapaṇṇasameva dasseti. **Eseva nayo sabbattā**ti atidesena āvibhāvitamattham dassetuṃ “**māraṇṇikāṇa**”ti-ādi vuttam sadisattāvisayattā atidesassa. Yathā hi khattiyānam samūho khattiyapaṇṇasāti ayamatto labbhati, na evaṃ “mārapaṇṇasā”ti ettha, māraṇṇasā paṇṇasāti pana mārapaṇṇasāti ayamatto adhippeto. Tenāha “**māraṇṇikāṇaṃ -pa- na māraṇṇa**”ti. **Māraṇṇikāṇa**ti mārapakkhiyānam. **Uggaṭṭhānadassanavasena**ti sārājṇitabbattāñnadassanavasena, evaṃ uggaṭṭhā khattiyā attano puññatejēnāti adhippāyo. **Brāhmaṇā tisu vedesūti** idam itaresam avisayadassanavasena vuttam. Vede sajjhāyantaṇṇi hi khattiyā vessā ca tadattāvicāraṇṇā yebhuyyena asamatthā evāti. Kasmā paṇṇettha yāmādiapaṇṇasā na gahitāti? Bhusam kāmaṇṇbhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṇṇisevantaṇṇi tatthābhigiddhatāya dhammassavaṇṇāya sabhāvena cittampi na uppādentī, mahābodhisattānam pana buddhānaṇṇa ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci tesam payirupāsaṇṇādīni karonti, tādisa mahāsamāye. Teneva hi vimānavattāhudesanāṇi paṇṇimittā bahulā nāhosi. Manussānam vasaṇṇānam katā.

Paracakkavāḷesu ca manussānam visesādhigamo natthīti pucchati “**kiṃ pana bhagavā aññāni cakkavāḷāni paṇṇacchati**”ti. Itaro yadipi tesam ariyadhammādhigamo natthi, vasaṇṇāya pana tattha gantvā dhammam desetīti dassento “**āma paṇṇacchati**”ti āha. **Keyūraṇṇi** nānāvidharatapaṇṇasibbitasuvaṇṇajālavinaddham bhujābharaṇam. **Aṇḍam** nānāgandhagandhitam, kevalam vā suvaṇṇamayam bāhuvalayam. **Bhinnassarāti** dvidhābhūtassārā¹. **Gaggarassarāti** gaggarikāya viya gaggarāyamānakharassārā². **Bhāsantaranti** tesam bhāsam³ sandhāyāha.

1. Bhinnassarāti dvidhā bhinnassarā (Ka), chinnassarāti dvidhābhūtassārā (Dī-Ṭī 2. 159 piṭṭhesu.)

2. Gaggarassarāti jajjaritassārā (Dī-Ṭī 2. 159; Am-Ṭī 3. 250 piṭṭhesu.)

3. Tesam sattānam bhāsato aññam bhāsam (Dī-Ṭī 2. 159; Am-Ṭī 3. 250 piṭṭhesu.)

“**Vīmaṁsā uppajjati**”ti saṅkhepato vuttaṁ vivaritaṁ “**idaṁ vuttaṁ hoti**”ti-
ādi vuttaṁ.

Saṅgammāti samāgantvā. Ādito lāpo **ālāpo**, vacanapaṭivacanavasena
samaṁ lāpo **sallāpo**. Sammā, samaññā vā kathā saṁkathā, saṁkathāva
sākacchā.

Atṭhapaṇṇasavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti
yoni. Sā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṁ bhāgasō
pavattivisesoti āha “**khandhakotṭhāso yoni nāmā**”ti. **Aṇḍe jātāti** paṭhamāya
jātiyā vasena vuttaṁ, dutiyāya pana aṇḍato, aṇḍe vā bhijjamāne jātāti
evamattho veditabbo. Tenāha “**abhinibbhijja jāyanti**”ti. **Vināti** etehi aṇḍādīhi
bāhirapaccayehi vinā. **Uppatitvā viyābhi** uppajjanavasena patitvā viya.
Bāhirapaccayanirapekkhattāyeva vā upapatane sādhuḥkārino upapātikā, te
eva idha **opapātikāti** vuttā. **Ādi**-saddena gabbhamale
nibbattaMahāpadumakumārādīnaṁ saṅgaho. Nijjhāmataṇhikapetānaṁ
niccaṁ dukkhāturatāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na
honti, jālavantatāya na tāsāṁ kucchiyaṁ gabbho saṇṭhāti, tasmā te
opapātikāyeva saṁsedajattāyapi asambhavato. **Nerayikā viyāti**
nidassanāpadesena tesampi opapātikattaṁ dīpeti. **Avasesāti**
nijjhāmataṇhikanerayike ṭhapetvā avasesā vinipātikā. Yakkhānaṁ
cātumahārājikatāya opapātikabhāve eva āpanne taṁ nivattetuṁ “**evaṁ**
yakkhāpi”ti vuttaṁ. Tathā hi te na bhummadevā na ca vinipātikāti.

Catuyonivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcagativanṇanā

153. **Gantabbā**ti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho tamsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, tathā upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yesaṃ tāni kammāni, tehi gantabbāti voharīyantīti. Evaṃ saddatthato gatiṃ dassetvā atthuddhāranayenapi taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Yesu nirayādibhedesu upapattibhavesu gatisaddo niruḷho, tato aññatthāpi gatisaddappavatti atthi, taṃ ekena gatisaddena visesetvā āha “**gatigatī**”ti yathā “**dukkhadukkham**¹, rūparūpan”ti² ca. Uppādāvatthāya gamanaṃ upagamananti “**nibbattigatī**”ti vuttā. **Gatinti** cittagatiṃ. Tenāha “**ajjhāsayaḡati nāmā**”ti, ajjhāsayaḡappavattīti attho. Tadaṭṭhakathāyaṃ³ pana “**gatinti nipphattin**”ti attho vutto. Brahmanimantanāsutte⁴ hi ayaṃ pālīti. **Jutinti** ānubhāvaṃ. **Vibhavoti** vināso. So hi vigamoti atthena gati. Teneva **nibbānaṃ arahato gatī**⁵ anupādisesanibbānaṃ arahato gati vigamo vibhavoti anekatthattā dhātūnaṃ. **Dveyeva gatiyoti** dveva nipphattiyoti atthoti āha “**ayaṃ nipphattigati nāmā**”ti.

Yassa uppajjati, taṃ brūhento eva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva ramitabbaṃ assādetabbaṃ tattha natthīti dassento āha “**nirati-atthena nirassādaṭṭhena nirayo**”ti. **Tiriyam añcitāti** devamanussādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyam dīghāti attho. Pakaṭṭhato sukhatō ayanam apagamo **peccabhāvo**, taṃ peccabhāvaṃ **pattānaṃ visayoti** petayonimeva vadati. **Manaso ussannattāti** satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāyāti attho, ayaṃ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha “tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpikā manussā uttarakuruke manusse adhiggaṇhanti, deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti⁶. Tehi pana samānarūpādītāya saddhiṃ parittadīpavāsīhi

1. Saṃ 2. 453 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

3. Ma-Ṭṭha 2. 305 piṭṭhe.

4. Ma 1. 404 piṭṭhe.

5. Vi 5. 263 piṭṭhe.

6. Am 3. 198 piṭṭhe.

itaramahādīpavāsinopi manussāteva paññāyimsu. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”ti vadanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **Vimānavatthusarṇvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena gahetabbo. **Ānubhāvehī**ti devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi. Tattha kāmā devā kāmagaṇehi ceva iddhivisesehi ca itare iddhivisesehiva **dibbanti** kīḷanti jotanti, saraṇanti vā gammanti, abhitthaviyantīti vā **devāti**.

Tiracchānayaniñcāti-ādisūti ettha tiracchānayanipettivisayaggahaṇena khandhānaṃ eva gahaṇaṃ tesāṃ tādīsassa paricchinnaṃ okāsaṃ abhāvato. Yattha vā te araṇṇasamuddapabbatādike nibaddhavāsaṃ vasanti, tādīsassa ṭhānaṃ vasena okāsoṃ gahetabbo. Nirayūpagādīhi sattehi maggitabbato **maggo** paṭipajjitabbā **paṭipadā** cāti taṃ taṃ kammameva vuttanti āha “**ubhayenapī**”ti-ādi. **Yathā ca paṭipanno**ti iminā tassa kammasa katūpacitākāramāha. Ettha ca **nirayagāmiṇca maggaṃ nirayagāminiṇca paṭipadanti** iminā sādharmaṇato nirayaṃvattaniyaṃ kammaṃ vatvā puna taṃtaṃsantānapatitatāya asādhāraṇataṃ dassetuṃ “**yathāpaṭipanno**”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vinipatantīti** vivasā, virūpaṃ vā nipatanti. Kasmā panettha pañcagatiparicchedakañāṇaṃ dassento bhagavā “nibbānañcāhan”ti-ādimāhāti anuyogaṃ sandhāyāha “**idaṃ panā**”ti-ādi. Na hi bhagavā attano buddhasubuddhataṃ vibhāvento sāvasesaṃ katvā desanaṃ deseti.

Pañcagativāṇṇanā niṭṭhitā.

Ñāṇapavattākāraṇaṇā

154. **Ñāṇappavattākāraṇanti** ñāṇassa pavatti-ākāraṃ, ñāṇassa vā pavattipakāraṃ. **Ekantadukkhāti** ekantena dukkhā accantadukkhā. Tā pana sabbakālaṃ dukkhā sukhālayenapī² asammissāti dassento āha “**niccadukkhā nirantaradukkhā**”ti. **Bahalāti** atanukā, mahantāti

1. Vimāna-Ṭṭha 16, 17 piṭṭhesu.

2. Sukhalesenapī (?)

attho. **Tibbā**ti vā tikhiṇā. **Kharā**ti kakkhaḷā. **Kaṭukā**ti vā anīṭṭhā. Kassati khaṇīyatīti **kāsu**, āvāto. Kasīyati cīyatīti **kāsu**, rāsi. **Phunantī**ti dvīhi hatthehi aṅgārāni ukkhipitvā paṭivātaṃ ophunanti, tena tesam sakalasarīraṃ ḍayhati. Tenāha “**paridaḍḍhagattā**”ti. Purisappamāṇaṃ **porisaṃ**. **Ekapathenevā**ti ekamaggabhūteneva. **Anukkamanīyenā**ti ukkamitum apakkamitum asakkuṇeyyena.

Nanu ca dibbacakkhuññaṃ paccuppannavañṇārammaṇaṃ, tena kathaṃ rūpantarasaṃgiṃ niraye nibbattasattaṃ “ayaṃ so”ti jānātīti codanaṃ sandhāyāha “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. Yathākammūpagaññaṇena “ayaṃ so”ti sallakkheti, tassa pana dibbacakkhu-ānubhāvena pattabbattā “**dibbacakkhubalaṃ nāma etan**”ti vuttaṃ.

Purimanayenevāti “gūthakūpo viya tiracchānayani daṭṭhabbā”ti-ādinā aṅgārakāsupamāyaṃ vuttanayeneva. Dukkhaṃ vedanā bahulā etāsūti **dukkhabahulā**. **Bahalapattapalāsoti** aviraḷatanuvipulapaṇṇo. Sukhaparibhogam mahāpāsādam dassetum “**dīghapāsādo**”ti vuttaṃ caturassapāsādādinam khuddakattā¹. **Uñṇāmaya-attharaṇenā**ti uñṇāmayalohita-attharaṇena. Uttaram uparibhāgaṃ chādetīti **uttaracchado**, vitānaṃ. Taṃ pana lohitavitānaṃ idhādhippetanti “**rattavitānenā**”ti vuttaṃ.

Aparabhāgayojanāti pāliyaṃ “aparena samayenā”ti vuttassa aparabhāgassa yojanā. Sā pana ekadesena purimabhāge vutte eva suviññeyyā hotīti “**yathā so**”ti-ādimāha. **Maggārulhamevā**ti maggaṃ upagatamattameva.

Niyamābhāvāti “dibbacakkhunāva passatī”ti niyamassa abhāvā. “**Dibbacakkhunāpi passissatī**”ti idaṃ na anuttarasukhānubhavanassa dibbacakkhugocarattā vuttaṃ, anāgatassa pana tassa dibbacakkhuparibhaṇḍabhūtena anāgataṃsaññaṇena dassanamevāti kāraṇūpacārena vuttaṃ. Pāliyaṃ pana “cetasā ceto paricca pajānāmi”cceva vuttaṃ. “**Atthato pana nānā hotī**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritum “**devalokasukhaṃ hī**”ti-ādiṃ

1. Vuḍḍhakattā (Ka)

vatvā yathādassita-upamāhipi ayamattho pākaṭo evāti dassento
“upamāyampī”ti-ādimāha. Gotrabhuñṇuppādato paṭṭhāya nirodham
 passitvā uppannamaggaphalapaccavekkhaṇavasena ceva parato
 phalasamāpattisamāpajjanavasena ca ariyasāvako nirodhe sayito viya hoti
 tadapassayeneva pavattanatoti āha **“nirodhasayanavaragatan”**ti. Tenāha
“nibbānā -pa- passatī”ti.

Ñānapavattākāravaṇṇanā nitṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. Pucchānusandhi-ādi-anusandhittayato aññattā **“pāṭiyekkam
 anusandhivasenā”**ti vuttaṃ. Na kevalaṃ **“dukkarakārikāya suddhi hotī”**ti
 evamladdhiko eva, atha kho dukkaracārīsu abhippasannoti dassetuṃ
“apicā”ti-ādi vuttaṃ. **Catukuṇḍikoti** dvīhi pādehi hatthehīti catūhi aṅgehi
 kuṇḍanako āhiṇḍanako. **Chamānikinṇanti** bhūmiyaṃ khittaṃ. **Bhakkhasanti**
 āhāraṃ.

Macchariyamalādipāpadhammavigamanato mettādiguṇānubrūhanato ca
 brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyanti **brahmacariyaṃ**, dānaṃ. Tathā hi taṃ bhagavatā
 paṇḍitapaññattaṃ vuttaṃ. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ brahmacariyapariyāyo
 niddhāretvā vattabbo. **Kinti** kīdisaṃ. **Vatanti** samādinnavataṃ. **Suciṇṇassāti**
 suṭṭhu ciṇṇassa puññassa. **Iddhīti** ānubhāvo. **Jutīti**
 vatthābharaṇobhāsasamujjalā sarīrappabhā. **Balavīriyūpapattīti** kāyabalena
 ceva ussāhena ca samannāgamo.

Tena pāṇi kāmadaḍḍoti tena addhikānaṃ upagacchantānaṃ hatthaṃ
 pasāretvā asayhasettḥhino dānaṭṭhānadassanamayena puññena idāni mayhaṃ
 hattho kapparukkho viya kāmadaḍḍo icchiticchitadāyī, kāmadaḍḍo honto ca
 madhussavo iṭṭhavatthuvissajjanako jāto. **Tena me brahmacariyenāti** tena
 mama yathāvuttakāyaveyyāvaṭṭiyakammasaṅkhātena seṭṭhacariyena.
Puññanti puññaphalaṃ. Tampi hi pujjasabhāvato, uttarapadalopena vā
“evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”ti-ādīsu¹ **“puññaṃ”**ti vuccati.

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

Pañca sikkhāpadāni samāhaṭāni **pañcasikkhāpadam** yathā “tibhavam, tisakaṭan”ti ca. **Brahmacariyasminti** dhammadesanāya. Sā hi vineyyānam brahmabhāvāvahanato brahman seṭṭham cariyam, brahmuno vā bhagavato vācasikam cariyanti “brahmacariyan”ti vuccati.

Sahassam maccuḥāyinanti¹ sahasamattā arahattasamadhigamena maccuvisayātikkamena maccupahāyino jātā. **Brahmacārī bhavissāmāti** ettha yena brahmacariyena te brahmacārinoti vuccanti, tam brahmacariyam niddhāretvā āha “**methunavirati brahmacariyanti vuttā**”ti.

Nātikkamāmāti na aticarāma agamanīyaṭṭhānepi itaratthāpi na vītikkamāma. Tenāha “**aññatra tāhi brahmacariyam carāmā**”ti. **Amhanti** amhākam.

Attadamanavasenāti yathāpaṭiñṇam arahantānam anukaraṇākārena pavattacittadamanavasena, manacchaṭṭhānam indriyānam damanenāti attho. Sikhāppattaseṭṭhacariyatāya **ariyamaggo brahmacariyam**. Brahman seṭṭham carati etenāti **brahmacariyam**, satthusāsanam.

Ataramānānanti na taramānānam desakālam udikkhantānam. **Phalāsāva samijjhatīti** sudullabhaphalepi āsā sammāpayogamanvāya samijjhati eva. **Vipakkabrahmacariyosmīti** visesena nipphannapaṇītajjhāsayo paripuṇṇa-ūlāramanoratho. So hi seṭṭhamanosamācāratāya brahmacariyapariyāyena vutto.

Idameva suttaṃ āgataṭṭhānanti adhippāyo tepiṭake buddhavacane idameva suttapadam “vīriyam brahmacariyan”ti āgataṭṭhānanti attho. Vīriyam hi tasmim visaye uttamam paramukkaṃsagatam tādīsacariyāhetu cāti brahmacariyanti idha vuttam. **Caturaṅgasamannāgatanti** catubbidhadukkarakiriyāya sādhakassa catubbidhassa attano pavatti-ākārassa vasena caturaṅgasamannāgatam.

Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharo dasantayuttassa vatthassa abhāvato nicceloti vattabbatam labheyyāti tam nivattento āha “**naggo**”ti. **Evam akāsim**, evampi sattapīlā mā ahoṣīti adhippāyo.

1. Maccuḥāyinoti (Ka)

Yathā “abhihaṭaṃ na sādīyāmi”ti-ādi¹ bhikkhāpariyesane ukkaṭṭhacāritādassanaṃ, evaṃ “na ehi bhaddantikādibhāvopi”ti gahetabbam. **Purisanantaragatāyāti** purisasamīpagatāyā. Saṃkittiyanti etāyāti **saṃkitti**, gāmaṇḍī-ādihi samudāyavasena kariyamānakiriyā. Idha pana bhattasaṃkitti adhippetāti āha “**saṃkittetvā katabhattesū**”ti. Dadanti tāyāti **datti**. Ekāhaṃ antarabhūtaṃ etassa atthīti **ekāhikaṃ**. Esa nayo sesapadesupi. **Ekāhavārenāti** ekāhikavārena. “Ekāhikan”ti-ādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvaṃ dassetuṃ puna vuttaṃ. Tenāha “**iti evarūpan**”ti-ādi.

Erakatiṇḍāṇi vāti erakatiṇḍāṇi ganthitvā katanivāsanāni chavadussāni, nihīnadussānīti attho. **Tantāvutānanti** tantaṃ pasāretvā vītānaṃ. **Pakatikaṇṭaketi** salākakaṇṭake.

156. **Nekavassagaṇasañjātanti** nekavassasamūhasañjātaṃ. Nanu ca idāneva “sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto”ti vuttaṃ, “anekavassagaṇikaṃ rajojallaṃ kāye sannicitan”ti ca, tadubhayaṃ ekasmiṃ kathaṃ sambhavaṭīti āha “**idaṃ attano rajojallakavatasamādānakālaṃ sandhāya vadatī**”ti. Eteneva “acelako homī”ti vutta-acelakapaṭiñṇā, “sāṇānipi dhāremī”ti-ādinā vuttachannakapaṭiñṇā, tatthāpi sāṇamasāṇachavadussādinivattapaṭiñṇā ca aviruddhāti daṭṭhabbā tasmīṃ tasmīṃ kāle tathā tathā paṭipannattā. **Teti** acelakā. **Saṅghātanti** sabbaso ghātaṃ. Tenāha “**vadhan**”ti. **Sīlavā nāma natthi** “anabhisandhikampi pāpaṃ hotī”ti evaṃladdhikattā. **Sīlaṃ adhiṭṭhāyāti** idaṃ paṭikkamanakiriyam sandhāya vuttaṃ.

Pāsaṇḍapariggahaṇatthāyāti pāsaṇḍesu asārasārabhāvavīmaṃsanatthāya. **Taṃ pabbajjanti** ājīvakaṃpabbajjāṃ. **Vikaṭabhojaneti** vikaṭabhojane virūpabhojane. Tenāha “**apakatibhojane**”ti.

157. **Bhīmsanakatasminti** bhāvasādhanaṃbhāvī idaṃ padanti āha “**bhīmsanakatasmiṃ bhīmsanakakiriyāyā**”ti. “Bhīmsanakattasmin”ti vattabbe ekassa

1. Ma 1. 111 piṭṭhe.

ta-kārassa lopo daṭṭhabbo. Yebhuyyaggahaṇaṃ lomavantavasenapi yojetabbaṃ, na lomavasenāti āha “**bahutarāṇaṃ vā**”ti-ādi.

Su-sadde u-kārassa o-kāraṃ katvā pāliyaṃ “sotatto”ti vuttanti tadatthaṃ vivaranto “**sutatto**”ti āha. Suṭṭhu avatattoti vā **sotatto**. **Sosinnoti** etthāpi eseva nayo. **Suddhi-esanattāyāti** saṃsārasuddhigavesanattāya.

Vihārasminti paccatte bhumavacananti āha “**vihāro eva hi** ‘**vihārasmin**’ti **vutto**”ti. **Teneva cāti** teneva vibhattivipallāsavasena. **Evaṃ atthoti** ayaṃ evaṃ liṅgavipallāsavasena attho veditabbo. Dukkhattattoti ānetvā sambandho. **Sabbattāti** sukhadukkhe lābhālābhādi ke ca. **Tulitoti** tulāsadiso.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. **Sujjhītunti** saṃsārato sujjhītum.

159. **Āsītikapabbānīti** āsītikapitṭhipabbāni, “kālapabbānī”ti vadanti. Pabbānaṃ **majjhe**. **Unnatunnatānīti** maṃse milāte dvinnāṃ sandhīnaṃ antare vātenuddhumātadhamanījālatāya unnatāni unnatānīti. **Ānisadanti** ānisadaṭṭhānaṃ. **Nisinnatṭhānanti** paṃsūhi, vālikāhi vā nicitaṃ nisinnatṭhānaṃ. **Saraponkhenāti** sarassa poṅkhappadesena, saraponkhasaññitena vā maggena. **Akkantanti** akkantaṭṭhānaṃ. Takkagoḷikasadisānaṃ, sarīraghaṃsanatthaṃ katakuruvindagoḷakānaṃ vā **āvaḷi** vaṭṭanāhāro. **Varṇsatoti** piṭṭhivaṃsato. **Maṇḍaleti** bhittipādānaṃ matthake ṭhapitamaṇḍalake sīsaggena **patiṭṭhahanti**. **Na evaṃ phāsuḷiyoti** yathā yathā vuttagopānasiyo papatā tiṭṭhanti, na evaṃ bodhisattassa phāsukāpi papatā¹ ṭhitā.

Okkhāyikāti avakkhāyikā, heṭṭhā hutvā ninnabhāvena paññāyamānā. **Evarūpāti** yathāvuttarūpā, ninnatarāti attho. **Yāva piṭṭhikaṇṭakam**

allīnā hotīti mayhaṃ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakam, tāva taṃ āhaccaṭṭhitattā allīnā hoti udariyassa parikkhayena antānañca suṭṭhu milātātāya. **Bhāriyabhāriyāti** garutarā. Saha-udaracchaviṃ piṭṭhikaṇṭakam, sahapīṭṭhikaṇṭakam udaracchavinti yojanā. **Neva nikkhamati** āhārasannissaya-āpodhātuyā sabbaso visukkhattā. **Pūtimūlānīti** lomamūlānaṃ paribrūhanake maṃse lohite ca parikkhīṇe tāni sukkhāni ṭhānato bhaṭṭhāni abhāveneva “pūtimūlānī”ti vuttāni. Tenāha “**tassa panā**”ti-ādi.

Adhigatāti idāni adhigatā. **Yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattāti** iminā kiñcāpi mahābodhisattā paripākagatañāṇā vasībhūtajjhānābhīññā vipassanāya parikammaṃ karonti, yathā ca nesaṃ carimabhava vipassanācāro, na tathā tadāti dasseti. **Etadevāti** yaṃ yena vuttaṃ atthajātam, etadeva **ettha** etasmiṃ pāṭhapadese **yuttam** pubbenāparam avirujjhanato. **Itarathāti** bhikkhūhi vuttappakārena **ananurūpo siyā** “imissā”ti vuttāya aññatte.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsārasuddhi-ādivaṇṇanā

160. **Saṃsārenāti** aparāparam cavanupapajjanavasena bhavesu saṃsaraṇena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnam vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti¹.

Bahukanti bahukālam bahukkhattum. **Upapajjitvāti** tattha tattha bhava nibbattitvā. **Āvāsenāti** tasmim tasmim sattāvāse āvasanena nibbattitvā jīvanena. **Khandhāyeva vuttā** tesamīyeva pavattivisesassa tena

1. Visuddhi 2. 176; Di-Ṭṭha 2. 86; Sam-Ṭṭha 2. 89; Am-Ṭṭha 2. 386; Abhi-Ṭṭha 1. 11; Abhi-Ṭṭha 2. 141; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 151; Udāna-Ṭṭha 245; Itivuttaka-Ṭṭha 55, 190; Theragāthā-Ṭṭha 1. 191, 257; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 115; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 5; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 18; Visuddhi-Ṭṭha 1. 221; Am-Ṭṭha 2. 229; Sārattha-Ṭṭha 1. 218 piṭṭhesupi.

tena pariyāyena vuttattā. **Bahuyāgeti** ajasūkaragomāyavādi ke bahuvidhe mahāyaññe. **Bahu-aggīti** vācāpeyyādivasena antamaso pākayaññādivasena ca bahu kepi aggī paricaraṇena.

161. Baladārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanattham “**yuvā**”ti vuttam. Atikkantapaṭhamavayā sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvam dassetum “**susukāḷakeso**”ti vuttam. **Jarājijñoti** jarāya jijñho, na akālikena jarāya abhibhūto. Ukkamsagatabuddhatāya **vuddho**. Tenāha “**vaḍḍhitvā ṭhita-aṅgapaccaṅgo**”ti, ārohapariṇāhavasena vuddhirahitoti attho. **Jātimahallakoti** jātiyā mahallako, na bhogapariṇādhīti attho. **Addhagatoti** ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha “**bahu-addhānam gato**”ti. **Vayoti** ādipadalopenāyam niddesoti āha “**pacchimavayan**”ti. **Padasatampi** -pa- **satatthātīti** padasatampi padasahassampi sotapathamāgacchantameva uggahaṇasamatthātā pariggahetum¹ satatthātā. Ayañca gatiyā byāpāroti sakkā viññātum gahaṇamattabhāvato. **Tadevāti** padasatampi padasahassampi. **Ādhāraṇam** apilāpanavasena hadaye dhāraṇam. **Upanibandhanam** yathā na pamuṭṭham hoti, tathā upecca aparāparam nibandhanam. Ayam pana satiyā byāpāroti sakkā viññātum. Pāliyañca “paramāya gatiyā ca satiyā ca dhitiyā cā”ti vuttam, parato ca “evam adhimattagatimanto”ti vuttam. **Samatthavīriyam dhiti nāmāti** viṣiṭṭhavisayam dassento yathāvuttasatisamāyogam tassa dīpeti. **Tassāti** yathāvuttagatisatidhitiḥ sutadhātavacīparicitassa pariyattidhammassa āgamavasena atthadassanasamatthātā yuttivasena kāraṇadassanasamatthātā.

Dalham² thiram dhanu etassāti dalhadhanvā, so eva idha “**dalhadhammā**”ti vutto. Paṭisattuvidhamanattham dhanum gaṇhātīti **dhanuggaho**, so eva usum saram asati khipatīti **issāsoti** āha “**dhanum gahetvā ṭhito issaso**”ti. Dvisahassapalam lohādibhāram vahitum samattham **dvisahassāthāmarā**. Tenāha “**dvisahassāthāmarā nāmā**”ti-ādi. **Daṇḍeti** dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇāti** dīghato³ yattakam kaṇḍassa pamāṇam,

1. Padassetum (Ka) 2. Am-Ṭi 3. 301 piṭṭhādīsūpi passitabbam. 3. Pathavito (?)

tattake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropito ceva hoti jiyādaṇḍo, so ca¹ bhāro pathavito muccati, evaṃ idaṃ “dvisahassathāmaṃ nāma dhanūti daṭṭhabbari. **Uggahitasippoti** uggahitadhanusippo. **Katahatthoti** thiratarāmaṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasībhūto kabhahattho nāma hotīti āha “**ciṇṇavasībhāvo**”ti. Kataṃ rājakulādīsu upecca asanaṃ etena so **katūpāsanoti** āha “**rājakulādīsu dassitasippo**”ti. **Evaṃ katanti** evaṃ antosusirakaraṇādinā sallahukāmaṃ kataṃ.

Oloketīti udikkhati. **Evaṃ santēpi tesāma vāro paññāyati** tesāma bhikkhūnaṃ “ayaṃ paṭhamāmaṃ pucchati, ayaṃ dutiyaṃ”ti-ādinā pucchanaṇvāro tādisassa paññavato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. **Buddhānaṃ pana vāro**ti idise ṭhāne buddhānaṃ desanāvāro aññesaṃ napaññāyanato buddhānaṃyeva paññāyati. Idāni tameva paññāyanataṃ yuttito dassento “**vidatthacaturaṅgulachāyaṃ**”ti-ādimāha. Accharāsaṅghātamatte khaṇe anekakoṭṭisahasaccittapavattisambhavato “**vidatthacaturaṅgulachāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā -pa-katheti**”ti vatvā tato lahutarāpi satthu desanāpavatti atthevāti dassento “**tiṭṭhantu vā tāva ete**”ti-ādimāha. Idāni tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Soḷasa padāni katheti**ti etena lokiyajanassa ekapaduccāraṇakkhaṇe bhagavā aṭṭhavīsasatapadāni katheti dasseti. Idāni tassapi kāraṇaṃ dassetuṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ.

Dhammoti pāḷi. Pajjati attho etenāti **padam**, tadattho. Atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, akkharāmaṃ. Taṃ hi padavākyakkharabhāvehi paricchiḍḍamānaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjeti pakāseti. Tenāha “**dhammapadabyañjananti pāḷiyā padabyañjanaṃ, tassa tassa atthassa byañjanakaṃ akkharan**”ti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṃ kathentassa tathāgatassa na kadāci tesāma pariyādānaṃ atthīti dasseti. Pañhaṃ byākaronti etenāti **pañhabyākaraṇaṃ**, tathāpavattapaṭibhānaṃ. Aparikkhayapaṭibhānā hi buddhā bhagavanto, yato

1. Āropitesu eva jiyādaṇḍesu so ce (Ka)

vuttaṃ “natthi dhammadesanāya hānī”¹ti. Tenāha “**iminā kiṃ dasseti**”ti-ādi. Tathā āsannaparinibbānassapi bhagavato desanāya itarāya **ca** visesābhāvoti paṭhamabuddhavacanampi majjhimabuddhavacanampi pacchimabuddhavacanampi sadisameva. Āsītikavassato param **pañcama āyukoṭṭhāso**.

162. Kāmañcetta bhagavatā nāgasamālattherassa acchariya-abbhutapavedanamukhena attano lomānaṃ haṭṭhabhāvassa paveditattā “**lomahaṃsanapariyāyo**”ti nāmaṃ gahitaṃ, tathāpi sabbaññutaññādi-anaññasādhāraṇāññānubhāvavibhāvanādivasena soḷasasamūhato sīhanādassa nadanena desanāya pavattitattā “mahāsīhanādo”tveva saṅgītikāramahātherehi nāmaṃ ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Tato paranti** tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṃgho catuvaggakaraṇīyādikammehi paṭikammappattattā. **Gāmaṃ gatoti vuccati** gāmaṃ uddissa gatattā, evaṃ sāvattiṃ pavisituṃ viharato nikkhantā “pavisimsū”ti vuttā. **Pariññanti** pahānapariññaṃ. Sā hi samatikkamo, na itarā. **Rūpavedanāsupīti** “rūpānaṃ pariññaṃ, vedanānaṃ pariññaṃ”ti etthāpi. Kāmaṃ sabbesaṃ titthiyānaṃ kāmādipariññāpaññāpanahetubhūto samayo natthi, yesaṃ pana atthi, te upādāya “**sakasamayaṃ jānantā**”ti vuttaṃ. “Yato yato kho bho ayaṃ bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho bho kāmānaṃ pariññā hotī”ti evaṃ sarūpato paṭhamajjhānaṃ vibhāvetuṃ asakkontāpi kevalaṃ accantappahānasaññāya **kāmānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā**. Taṃ kissa hetu? Tādisassa āgamādhigamassābhāvato. **Rūpavedanāpariññāsupi** eseva nayo. **Vuccethāti vucceyya. Dutiyapadepeṭi** “anusāsaniyā vā anusāsanin”ti evaṃ vuttavākyepi. **Te kira bhikkhū**.

1. Dī-Ṭī 3. 54, 198; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesupi.

165. **Na ceva sampāyissantīti** na ceva sammadeva pakārehi gamessanti
 ñāpessanti. Tenāha “**sampādetvā kathetuṃ na sakkhissantī**”ti. Yasmā
 avisaye pañho pucchito hoti, tasmā āpajjissantīti yojanā. **Sadevake**
 arūpadevaggahaṇaṃ. Te hi lokiyaadevehi dīghāyukabhādinā ukkaṭṭhā.
Samāraketi kāmāvacaradevaggahaṇaṃ. **Sabrahmake**
 rūpāvacarabrahmaggaṇaṃ. **Sassamaṇabrāhmaṇiyāti** ettha
samaṇaggahaṇena pabbajite, **brāhmaṇa**ggahaṇena jātibrāhmaṇe, puna
devaggahaṇena sammutideve, **manussa**ggahaṇena avasiṭṭhamanussakāyaṃ
 pariyādiyati. **Lokapajā**ggahaṇe pana payojanaṃ aṭṭhakathāyaṃ dassitameva.
Aññathā ārādhanam nāma natthīti iminā kāmarūpavedanāsu assādādīnaṃ
 yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṃ natthi, kuto pavedanāti dasseti.

166. **Cittārādhananti** yāthāvapavedanena paresaṃ cittassa paritosanaṃ.
Bandhanaṭṭhena guṇāti kāmarāgasamyojanassa paccayabhāvena
 vatthukāmesupi bandhanaṭṭho vutto, koṭṭhāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo.
Tarayantīti taramānā yanti gacchanti. Atītādibhinnapaṭhamādivayā eva
 cittatā rāsibhāvena vayoguṇāti gahitāti āha “**rāsaṭṭho guṇaṭṭho**”ti.
Cakkhuviññeyyāti vā cakkhuviññānataṃdvārikaviññāṇehi vijānitabbā.
Sotaviññeyyāti ādisupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtāti** sabhāveneva
 iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṃ vā pattā. **Kamanīyāti** kāmetabbā.
Manovaḍḍhanakāti manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhabhāvaṃ gaṇhāti.
Piyajātikāti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasamhitāti** kāmarāgena upecca
 sandhāniyā sambaddhā¹ kātabbāti āha “**ārammaṇaṃ katvā**”ti.

167. **Saññaṃ ṭhapetvāti** “imasmiṃ aṅgulikādipabbe gahite sataṃ hoti,
 imasmiṃ sahasan”ti-ādinā saññāṇaṃ katvā gaṇanā. **Acchiddagaṇanāti**
 “ekaṃ dve”ti-ādinā navantavidhinā nirantaragaṇanā. **Piṇḍagaṇanāti**
 saṅkalanapaṭuppadanādinā piṇḍitvā gaṇanā. Tenāha “**khettaṃ oloketvā**”ti-
 ādi. Kasaṇaṃ **kasīti** kasiggahaṇena sabbo

1. Sambandhaniyā sambandhā (Am-Ṭi 3. 139 piṭṭhe.)

kasipaṭibaddho jīvikūpāyo gahitoti āha “**kasīti kasikamman**”ti.
Jaṅghavaṇijjāti jaṅghasatthavasena vaṇijjam āha, **thalavaṇijjāti**
sakaṭasatthavasena. **Ādi**-saddena nāvāpaṇādivasena vohāraṃ. **Vaṇippathoti**
vaṇijamaggo, dānaggahaṇavasena saṃvohāroti attho. Usūnaṃ
asanakammaṃ **issattaṃ**, dhanusippena jīvikā, idha pana issattaṃ viyāti
issattaṃ, sabba-āvudhajīvikāti āha “**āvudham gahetvā upaṭṭhānakamman**”ti.
Porohiccāmaccekammādi **rājakammaṃ**. **Ādi**-saddena
rathasippakhattavijjāsippādivuttāvasesaṃ mahāsippaṃ khuddakasippaṃ
saṅgaṇhāti. **Sītassa purakkhatoti** sītassa purato kavatā. Yo hi sītakāle
jīvikāhetu sītalapadesaṃ pakkhandati, so vālamigādīhi viya sītena
paripāṭiyamāno tena purato kato viya hoti. Tenāha “**sītena bādhiyamāno**”ti.
Uṇhassa purakkhatoti etthāpi eseva nayo. **Saritvāti** saṃsappitvā.
Ghaṭṭiyamānoti himsiyamāno bādhiyamāno. Ābādhanam ābādho, pīlāti
attho. **Kāmahetunti** vā bhāvanapumsakaniddeso yathā “visamaṃ
candimasūriyā parivattanti”ti¹. Tathā sesapadadvayepi. Tenevāha
“**kāmānameva hetū**”ti. **Kāmānaṃ hetūti** ettha
purimapadāvadadhāraṇamayuttaṃ tadanñapaccayapaṭikkhepāpattito, tathā
uttarapadāvadadhāraṇam kāmānaṃ kadāci ahetubhāvassapi sambhavato, tasmā
“**uppajjatiyevā**”ti vuttaṃ.

Uṭṭhahatoti iminā uṭṭhānavīriyaṃ vuttanti āha
“**ājīvasamuṭṭhāpakavīriyenā**”ti. **Tam vīriyanti** ājīvikasamuṭṭhāpakavīriyaṃ.
Pubbenāparaṃ ghaṭentassāti ārambhato paṭṭhāya nirantaram pavattentassa.
Citte uppannabalavasokena socatīti cittasantāpena anto nijjhāyati. **Kāye**
uppannadukkhenati tasseva sokassa vasena kāye uppannadukkhena.
Sokuddesena tam tam vippalapento vā **paridevati**. **Uram tāletvāti**
vakkhappadesaṃ paharitvā. “**Moghan**”ti-ādi paridevanākāradassanañceva
sammohāpajjanākāradassanañca. **Meti** vatvā puna **noti** puthuvacanaṃ attano
ubhayathāpi voharitabbato, byāmūlḥhavacanaṃ vā sokavasena.

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

168. Idha kāmaggahaṇena visesato vatthukāmā gahitāti
 kāmādiggaṇaṃ kataṃ, nānantariyatāya pana kilesakāmopi gahito eva.
Asicammanti ettha **cammaggahaṇena** na kevalaṃ cammamayassa,
 cammaparisibbitasseva vā gahaṇaṃ, atha kho sabbassapi
 āvudhabādhakassa¹ gahaṇanti dassento “**khetakaphalakādīnī**”ti āha. **Ādi-**
 saddena sarādisaṅgaho. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti** dhanuñceva
 khurappatūṇiṇca sannayhitvā, dhanudaṇḍassa jiyāya tathābhāvakaraṇādipi²
 dhanuno sannayhananti. Dvinnāṃ senānaṃ byūhasaṃvidhānena vā
ubhatobyūḷhaṃ. Vijjotalantesūti nisitapītaphalatāya vijjotanasena
 parivattamānesu.

Pākārasamīpābhisankhāratāya pākārapādā **upakāriyo**, yā “uddāpā”ti
 vuccanti. **Satadantenāti** anekasatadantakena, yassa tikhiṇadantāni
 anekasatāni mūlāni honti. Atibhāratāya dasavīsamattāpi janā ukkhipituṃ na
 sakkonti, yantavasena pana ukkhipitvā bandhitvā ṭhapenti. Tenāha
 “**aṭṭhadantākārenā**”ti-ādi. **Omaddantīti** oṭṭhapenti.

169. **Sandhimpī chindanti** corikāya jīvitukāmā. **Nillopanti**
 nissesavilopaṃ, ekaṃ parittaṃ gāmaṃ parivāretvā tattha kiñcipi
 gayhūpagaṃ asesetvā karamaraggahaṇaṃ. Tenāha “**mahāvilopan**”ti.
Panthaduhanakammaṃ aṭavimadge ṭhatvā addhikānaṃ vilumpanaṃ.
Pahārasāddhanatthaṃ³ daṇḍappahārassa suhasiddhi-atthaṃ. Kañjito
 nibbattaṃ kañjiyaṃ, āraṇālaṃ. Yaṃ “bilaṅgaṇa”tipi vuccati, taṃ yattha
 siñcati, sā **kañjiya-ukkhalikā**. Bilaṅgathālikasadisakaraṇaṃ **bilaṅgathāliyaṃ**.
Sisakapālaṃ uppāṭetvāti ayogūlapavesanappamāṇaṃ chiddaṃ katvā.
Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti saṅkhaṃ viya muṇḍakammakāraṇaṃ.

Rāhumukhakammakāraṇanti
 rāhumukhagatasūriyasadisakammakāraṇaṃ. **Jotimālikanti** jotimālavantaṃ
 kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotikanti** hatthapajjotanakammakāraṇaṃ.
Erakavattakammakāraṇanti erakavattasādise sarīrato baddhe
 uppāṭanakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato
 uppāṭitabaddhacīrakāhi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā
 gīvato paṭṭhāya baddhe kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti, evaṃ goppakato

1. Abyāgāhassa (Ka)

2. Jiyāyattabhāvakaraṇādipi hi (Am-Ṭī 3. 29 piṭṭhe.)

3. Am-Ṭī 2. 1 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

paṭṭhāya kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**kaṭito paṭṭhāya kantitvā goppakesu ṭhapenti**”ti vuttam. **Eṇeyyakakammakāraṇanti** eṇīmigasadisakammakāraṇam. **Ayavalayāni datvāti** ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭenti**ti kapparaṇṇakakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. **Tanti** tam tathākatakammakāraṇam sattam.

Baḷisamaṃsikanti baḷisehi maṃ suppāṇanakammakāraṇam. **Kahāpaṇikanti** kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇam. **Koṭṭenti**ti chindanti. **Khārāpatacchikanti** tacchetvā khārāvasiṇṇanakkammakāraṇam. **Palighaparivattikanti** palighassa viya parivattanakkammakāraṇam. **Ekābaddham karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakanti** palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakkammakāraṇam. **Kāraṇikāti** ghātanakārakā. **Palālavatṭim viya katvāti** yathā palālapīṭham karontā palālavatṭim katvā saṃvellanavasena naṃ¹ veṭhenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakehīti** bubhukkhitehi koleyyakasunakhehi. Balavanto hi te javayoggā sūrā ca honti. Kammavasena sampareti etthāti samparāyo, paraloko. Tattha bhavoti **samparāyiko**.

170. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti nibbānam **chandarāgavinayo chandarāgappahānañcāti**. Tenāha “**nibbānañhi**”ti. Tattha **āgammāti** idaṃ yo chandarāgaṃ vineti pajahati, tassa ārammaṇam sandhāya vuttam. **Tīhi pariññāhīti** iminā ñātatiṇaṇapariññāhi pariṇānissantiṇi netam ṭhānam vijjati, ko pana vādo pahānapariññāyāti dasseti. **Tathabhāvāyāti** pariṇānanakabhāvāya.

171. **Aparittenāti** ahīnena. **Vipulenāti** mahatā. Yadi vaṇṇasampattidassanattham, vaṇṇadasakam kasmā na gahitanti āha “**mātugāmassa hi**”ti-ādi. Bhojanasampadādīnam alābhepīti dassanattham “**duggatakule nibbattassapī**”ti vuttam. **Thokam thokam vaṇṇāyatanam pasīdati** maṃsassa paribrūhanato thanamaṃsāni vadḍhanti jāyanti. Vaṇṇeti hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsento viya hotīti **vaṇṇo**. So eva sāmaggopabhogaḍīnā nibhātīti **nibhā**. Tenāha “**vaṇṇanibhāti vaṇṇoyevā**”ti.

1. Puna (Am-Ṭi 2. 2 piṭṭhe.)

Bhogganti ativiya vaṅkatāya bhoggaṃ. Tādisaṃ pana sarīraṃ bhaggaṃ viya hotīti āha “**bhaggaṃ**”ti. Tenāha “**imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti**”ti. Dantānaṃ chinnabhinnatāya ekaccānaṃ patanena ca **khaṇḍitadantaṃ**. Kosānaṃ setavaṇṇatāya palitanti āha “**paṇḍarakesaṃ**”ti. Kesānaṃ mattaso siyane khallāṭavohāroti bahuso siyanaṃ sandhāyāha “**mahākhallāṭasīsaṃ**”ti. Vassasatikakāle uppajjanatilakāni sandhāyāha “**tilakāhatagattaṃ**”ti. Tāni pana kānici setāni honti kānici kālānīti āha “**setakāḷatilakehi**”ti. **Byādhikanti** sañcātabyādhim. **Bāhagilānanti** māraṇantikagelaññena gilānaṃ.

373. **Tasmim samayebhi** tasmim jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye. **Na ceteti**ti na abhisandahati. Byābādhanatthena byābādho, byābādhova byābajjhaṃ, natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṃ**, dukkharahitaṃ. Tenāha “**niddukkamevā**”ti.

174. **Aniccādi-ākāro**ti aniccākāro dukkhākāro vipariṇāma-kāro calādi-ākāro ca.

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷaduukkakkhandhasuttavaṇṇanā

175. **Sakkesūti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti taṃ ekadesena dassento “**so hi**”ti āha. Tattha yena rājakumārā sakyā nāma jātā, yato tesaṃ nivāsaṭṭhānatāya janapado tathā vuccati, taṃ vattabbanti āha “**sakyānaṃ pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāvā**”ti. **Kapilavatthūti vuttaṃ** purimasaññāvasena.

Nānappakārakanti “lobhadhammā”ti bahuvacanassa nimittaṃ vadati. Lobho hi tena tena avatthāvisesena pavatti-ākārabhedena “chando rāgo taṇhā āsatti apekkhā”ti-ādinā anekappabhedo, lubbhanalakkhaṇena pana “lobho”tveva vuccati. Tenāha “**nānappakāraṃ lobhamyevā**”ti. Tathā “doso paṭigho kodho

upanāho virodho”ti-ādinā, “muyhanam asamapekkhanam apaccavekkhaṇā dummejjham bālyan”ti-ādinā¹ ca dosamohānam nānappakāratam sandhāyāha “**itaresupi dvīsu eseṇa nayo**”ti. **Pariyādiyivāti** parito sabbaso ādāya. Gahetvāti ayamettha atthoti āha “**gahaṇe āgatan**”ti. **Pariyādiyatīti** parikkhīnoti. Dī-saddam hi saddavidū khayattam vadanti.

Ekadāti āmeditalopena niddesoti āha “**ekekasmim kāle**”ti.

Lobhadosamohāti paṭhamamaggena pahīnāvasesā lobhadosamohā.

Niravasesā pahīyanti, aññathā dutiyamaggena kim katam siyāti adhippāyo.

Samudācārappattam pana disvā “**appahīnam me atthī**”tipi **jānāti**. Evaṃ

katham niravasesappahānasaññāti āha “**appahīnakam -pa- saññī hoti**”ti.

Evaṃ paṭhamamaggeneva samucchinnasamsayassa “ko su nāma me

dhammo ajjhattam appahīnoti **evaṃ sandheho katham uppajjati**”ti vatvā

“**paṇṇattiyā akovidattā**”ti kāraṇamāha. Vinayakukkuccam viya hi

paṇṇattiyam akusalatāya ariyānampi katthaci vimatimattam uppajjati yathā

tam sabbaso appahīnasammohānanti. Attano avisaye anabhijānanam

paṇṇattikosallena kimettha payojanam, paccavekkhaṇāmattena ayamattho

sijjhatīti dassento “**kim tassa paccavekkhaṇā natthī**”ti āha. Itaro “natthī”ti na

sakkā vattunti katvā “atthī”ti vatvā tattha labbhamānavibhāgam dassento “**sā**

panā”ti-ādimāha. Tattha **sāti** paccavekkhaṇā. **Sabbesanti** sabbesam

ariyānam. Yathā paripuṇṇā na hoti, na evam sabbaso na hotīti āha “**imāsu**

panā”ti-ādi.

176. **Ajjhattanti** niyakajjhattam adhippetanti āha “**tava santāne**”ti.

Appahīnoti anavasesato appahīno. **Duvidheti** vatthukāmakilesakāme.

Kilesakāmopi hi yadaggena assādiyati, tadaggena paribhuñjīyati.

177. Assādiyatīti assādo, sukham. Appo appamattako assādo etesūti **appassādā**. Tenāha “**parittasukhā**”ti.

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

Pariyesanadukkhādi hetukaṃ diṭṭhadhammikaṃ tattha duccharitacaraṇena samparāyikaṇca dukkhamettha kāmesu bahukanti **bahudukkhā**.

Bahupāyāsāti bahuparikkilesā. Te pana parikkilesā vakkhamānanayena bahūyevettha diṭṭhadhammikāpīti āha “**diṭṭhadhammika -pa- bahū**”ti. Te ca parikkilesā yasmā tamsamaṅgino hitapaṭipattiyā antarāyakarā idha ceva paraloke ca ādīnavakāraṇaṇca pavattanti, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhadhammika -pa- bahū**”ti. **Evam cepīti** evaṃ “appassādā kāmā”ti-ādīnā ākārena.

Nayenāti dhammena. **Kāraṇenā**ti yuttiyā. Suṭṭhu diṭṭhaṃ hotīti sambandho.

Vipassanāpaññāyāti ariyamaggapaññāya. Sā cattāripi saccāni visesato passatīti **vipassanā**ti adhippetā. Tenāha “**heṭṭhāmaggadavayañāṇenā**ti attho”ti.

Pītisukhanti pītisukhavantaṃ jhānadvayaṃ. **Dve maggeti** heṭṭhāmagge.

Āvaṭṭanasīlo ābhujanasīlo na hotīti **anāvaṭṭi neva hoti** sabbaso appahīnakāmarāgachando. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Orodhanāṭakā pajahanapaññā**ti ādīnavānupassanāñāṇamāha.

179. **Assādopi kathito**, “appassādā”ti hi iminā yāvatako kāmesu assādo, taṃ sabbaṃ anavasesato pariggahetvā cassa parittabhāvo dassitoti **ādīnavopi kathito** saṅkhepeneva sesassa ādīnavassa dassitattā. **Taṃ kathetunti** taṃ nissaraṇaṃ “ekantasukhapaṭisaṃvedī”ti iminā kathetuṃ. **Imehi antehīti** “pañcame mahānāma kāmaguṇā”ti-ādīnā kāmaguṇadassanamukhena kāmasukhallikānuyogaṃ “ubbhaṭṭhakā honti āsanapaṭikkhittā”ti-ādīnā attakilamathānuyogaṇca dassetvā imehi dvīhi antehi muttaṃ mama sāsananti, phalasamāpattipariyosānattā sāsanasampattiyā “**upariphalasamāpattisīsenā sakalasāsaṇaṃ dassetun**”ti āha. Vijjhasadiso kūṭoti¹ majjhepadalopīsamāso yathā “sākapatthivo”ti². Dutiye panettha gijjhavantatāya gijjhā kūṭe etassāti **gijjhakūṭo**. Uddhamyeva tiṭṭhanakā nisajjāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya ekaṭṭhāneneva tiṭṭhanakā. Tenāha “**anisinnā**”ti. **Nigaṇṭhassā**ti nāṭaputtassa. Natthi etassa parisesanti **aparisesaṃ**. Evaṃ saṅkhātavacanamattamassāti āha “**aparisesasaṅkhātān**”ti.

1. Gijjhasadisakūṭoti gijjhakūṭoti (Sārattha-Ṭī 2. 112 piṭṭhe.)

2. Pāṇinī 2. 1. 60 vāthikasuttaṃ passitabbaṃ.

Niccaṭṭhena satata-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti “**samitan**”ti vuttam. Tena nirantarappavattim dassetīti evam vā ettha attho daṭṭhabbo.

180. **Yam karoti, tam jānāti**ti dukkhassa nijjaraṇakhepanam nāma viññūnam kiccam, viññunā ca purisena katākatam jānitabban, tasmā tumhehi purāṇānam kammānam byantibhāvaṃ karontehi paṭhamam tāva ettakāni purāṇāni kammānīti jānitabbāni, tato “ettakam kalam katena tapasā ettakāni tāni byantikātāni, idāni ettakāni katabbāni”ti-ādinā ayaṃ vidhi purisena viya attanā katabbakiccam paricchinditabbanti dasseti. Tenāha “**tumhehi tathā nītabban siyā**”ti. **Suddhantanti** suddhakoṭṭhāsam, āyatim anavassavasiddham kammakkhayaṃ, tato vā dukkhakkhayaṃ attho. **Suddhantaṃ patto atthīti pucchati**ti iminā akusalānam pahānam, kusalānam bhāvanā ca sabbenā sabban nigaṇṭhasamaye natthi sabbaso visuddhibhāvanāya abhāvato, tasmā kuto dukkhakkhayaṃ sambhavoti dasseti.

Evam ajānanabhāve satīti “ahuvamheva mayan”ti-ādinā vuttappakārassa ajānane sati, tasmiṃ tumhehi aññāyamāneti attho. **Luddāti** ghorā. Te pana yasmā kāyavācāhi nihīnameva karonti, tasmā vuttaṃ “**luddācārā**”ti. **Lohitapāṇitveva vuccati** tajjākiriyaṇato. Māgavikakevaṭṭacoraghātakādayo **māgavikādayo**. **Kakkhalakammāti** pharusakammā. **Te nigaṇṭhesu pabbajantīti** pubbe mahādukkhasamvattaniyakammassa katattā hi tumhe etarahi īdisam mahādukkham paccanubhavathāti dasseti.

Vādeti diṭṭhiyaṃ, samayeti attho. **Sukhena sukhanti** ettha **sukhenāti** paṭipattisukhena, sukhāya paṭipattiyāti attho. **Sukhanti** vimokkhasukham, idha loka sukham adhigacchantā kasivaṇijjādidukkhapaṭipattiyāva adhigacchanti, evam mokkhasukhampīti adhippāyo. Sarīravayavasampattiyāpi bimbino sāroti **bimbisāro**. **Te nigaṇṭhā -pa-sandhāya vadanti**, na pana bhagavato accantasantapaṇītaṃ nibbānasukhapaṭivedanam jānanti. **Sahasāti** ravā. **Appaṭisaṅkhāti** na paṭisaṅkhāya avicāretvā. Tenāha “**sāhasam katvā**”ti-ādi.

Aññāhi vedanāhi avomissaṃ ekantaṃ sukhaṃ **ekantasukhaṃ**, tassa paṭisaṃvedī. Tenāha “**nirantarasukhapāṭisaṃvedī**”ti¹. **Kathāpatiṭṭhāpanatthanti** “ekantasukhapāṭisaṃvedī”ti evaṃ āradhakathāya patiṭṭhāpanattham. **Rājavāreti** rājānaṃ uddissa āgatadesanāvāre. **Sukhaṃ pucchitum hotīti** “yadi satta rattindivāni nappahoti, kiṃ cha rattindivāni pahotī”ti-ādinā pucchanasukhaṃ hoti. “Ahaṃ kho”ti-ādinā pavatto **suddhavāro** suddhanissandassa phalasamāpattisukhassa vasena āgatattā. **Anacchariyaṃ hoti**, satta rattindivāni pahontassa ekasmiṃ rattindive kiṃ vattabbanti. **Uttānatthameva** vuttanayattā suviññeyyattā.

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. **Vuttānusārenāti** “Kurūsu, Sakkesū”ti ca ettha vuttanayānusārena, “Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā”ti-ādinā nayena vacanattho veditabboti attho. **Vatthupariggahadivaseti** nagaramāpanattham vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa pariggaṇhanadivase. **Athāti** pacchā. **Nagare nimmiteti** tattha anantarāyena nagare māpīte. Tameva susumāragiraṇaṃ subhanimittaṃ katvā “**susumāragiri**”tvevassa **nāmaṃ akaṃsu**. Susumārasaṇṭhānatā susuMāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti “**susumāragiri**”ti vuccatīti keci. **Bhesakaḷāti** vuccati ghammaṇḍagacchaṃ, keci “setarukkhaṃ”ti vadanti, tesam bahulatāya pana taṃ vanam bhesakaḷāvananteva paññāyittha. **Bheso** nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṃ vanam **bhesagaḷāvanam** nāma jātanti keci. **Abhayadinnatṭhāne jātam** virūḷhaṃ, saṃvaddhanti attho.

Icchāpetīti yaṃ kiñci attani garahitabbaṃ vattum² sabrahmacārīnaṃ icchaṃ uppādeti, tadatthāya tesam attānaṃ vissajjetīti attho. Paṭhamam dinno hitūpadeso **ovādo**, aparāparaṃ dinno **anusāsani**.

1. Nirantarasukhaṃ paṭisaṃvedī (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Vuttim (Ka)

Paccuppannātītavīsaṃ vā **ovādo**, anāgatavisayo **anusāsani**. Otiṇṇavattthuko **ovādo**, itaro **anusāsani**. So cāti evaṃ pavāretā so bhikkhu. Dukkhaṃ vaco etasmim vippaṭikūlaggāhe vipaccanīkasāte anādare puggaleti **dubbaco**. Tenāha “**dukkhena vattabbo**”ti. **Upari āgatehī**ti “pāpiccho hotī”ti-ādinā¹ āgatehi soḷasahi pāpadhammehi. Pakārehi āvahaṃ padakkhiṇaṃ, tato padakkhiṇato gahaṇasīlo padakkhiṇaggāhī, na padakkhiṇaggāhī **appadakkhiṇaggāhī**. **Vāmatoti** apasabyato, vuttavipariyāyatoti adhippāyo.

Asantasambhāvanapatthanānanti asantehi avijjamānehi guṇehi sambhāvanassa patthanābhūtānaṃ. Paṭi-saddo paccatthikapariyāyo, pharaṇaṃ vāyamaṇaṃ idha tathāvaṭṭhānanti āha “**paṭippharatīti paṭiviruddho paccanīko hutvā tiṭṭhatī**”ti. **Apasādetīti** khipeṭi tajjeti. Tathābhūto ca paraṃ ghaṭṭento nāma hotīti āha “**ghaṭṭetī**”ti. **Paṭi-āropetīti** yādisena vutto, tassa paṭibhāgabhūtaṃ dosaṃ codakassa upari āropetī.

Paṭicaratīti² paṭicchādanavasena carati pavattati, paṭicchādanattho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādetī**”ti. **Aññenaññanti** paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena kāraṇenā**”ti-ādi. Tattha **aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vāti** yaṃ codakena cuditaḥkassa dosavibhāvaṇaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenāti** codanāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttīyā. **Vacanenāti** tadatthabodhanena. **Ko āpannoti**-ādinā codanaṃ avissajjetvā vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭiccarāṇanti dasseti, bahiddhā kathā-apanāmanaṃ vissajjetvāti ayameva tesāṃ viśeso. Tenāha “**itthannāmaṇ**”ti-ādi.

Apadīyanti dosā etena dakkhīyanti, lūyanti, chijjantīti vā **apadānaṃ**³, sattānaṃ sammā, micchā vā pavattapayogo. Tenāha “**attano cariyāyā**”ti.

1. Ma 1. 133 piṭṭhe.

2. Am-Ṭī 2. 168 piṭṭhe.

3. Am-Ṭī 2. 75 piṭṭhe.

183. **Anuminitabbanti** anu anu minitabbo jānitabbo. **Attānaṃ anuminitabbanti** ca idaṃ paccatte upayogavacanaṃ. Tenāha “**anuminitabbo tuletabbo tīretabbo**”ti. **Attānaṃ anuminitabbanti** vā attani anumānañāṇaṃ pavattetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo—appiyabhāvāvahā mayi pavattā pāpicchatā pāpicchābhāvato parasmiṃ pavattapāpicchatā viya. Esa nayo sesadhammesupi. Aparo nayo—sabrahmacārīnaṃ piyabhāvaṃ icchantena pāpicchatā pahātabbā sīlavisuddhihetubhāvato attukkaṃsanādippahānaṃ viya. Sesadhammesupi eseva nayo.

184. **Paccavekkhitabboti** “na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato”ti-ādinā pati pati divasassa tikkhattuṃ vā ñāṇacakkhunā avekkhitabbaṃ, ñāṇaṃ pavattetabbanti attho. Pāpicchatādīnaṃ pahānaṃ pati avekkhitabbaṃ, ayañca attho tabba-saddassa bhāvatthatāvasena veditabbo, kammaṭṭhatāvasena pana aṭṭhakathāyaṃ “**attānaṃ**”ti paccatte upayogavacanaṃ katvā vuttaṃ. **Sikkhantenāti** tissopi sikkhā sikkhantena. Tenāha “**kusalesu dhammesū**”ti.

Tilakanti kāḷatilasetatilādītilakam. **Sabbappahānanti** sabbappakārappahānaṃ. **Phale āgateti** phale uppanne. **Nibbāne āgateti** nibbānassa adhigatattā. **Bhikkhupātimokkhanti** “so samaṇo, sa bhikkhū”ti evaṃ vuttabhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ, na upasampannānaṃ eva na pabbajitānaṃ evāti daṭṭhabbaṃ. Yasmā cidaṃ bhikkhupātimokkhaṃ, tasmā vuttaṃ “**idaṃ divasassa tikkhattuṃ**”ti-ādi. **Apaccavekkhituṃ na vaṭṭati** attavisuddhiyā ekantahetubhāvato.

Anumānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Cetokhīlasuttavaṇṇanā

185. Ceto tehi khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjatīti **cetokhīlā**. Tenāha “**cittassa thaddhabhāvā**”ti. Yasmā tehi uppannehi cittaṃ uklāpījātaṃ ṭhānaṃ viya amanuññaṃ khettaṃ viya ca khāṇukanicitaṃ amahapphalaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**kacavarabhāvā khāṇukabhāvā**”ti. “Cittassā”ti

ānetvā sambandhitabbarā. **Cittam bandhitvā**ti taṇhāpavattibhāvato kusalacārassa avasaraćajanavasena cittam baddham viya samorodhetvā. Tenāha “**muṭṭhiyam katvā viya gaṇhanti**”ti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhiyati saṃyamīyati etehi **cetasovinibandhā**. Yassa catubbidham sīlam akhaṇḍādibhāvappattiyā suparisuddham visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvaham mahāsaṃgharakkhitattherassa viya, so tādīsena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhim āpajjissatīti āha “**sīlena vuddhin**”ti. Yassa pana ariyamaggo uppajjanto virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhito, so sāsane virūḷhim āpannoti āha “**maggena virūḷin**”ti. Yo sabbaso kilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakkhandaḥāpāripūriyā sativapullappatto hotīti āha “**nibbānena vepullan**”ti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditaḥbo.

Buddhānam dhammakāyo viya rūpakāyopi anaññasādhāraṇatāya anuttaraḡuṇādhīṭṭhānatāya ca apaccakkhakārīnam saṃsayavatthu hotiyevāti “**sarīre vā ḡuṇe vā kaṅkhati**”ti vuttam. Tattha yathā mahāpurisaḷakkaḥena anubyañjanādayo rūpakāyaḡuṇā gahitā eva honti avinābhāvatoti “**dvattimsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitam**”iceva vuttam, evaṃ anāvaraṇaṇāḡena sabbepi anantāparimeyyabhedā dhammakāyaḡuṇā gahitā eva hontīti **sabbaññutaññāḡaggahaṇameva** kataṃ nānantariyabhāvatoti daṭṭhabbarā. **Kaṅkhaḡi**ti “aho vata te ḡuṇā na bhavēyyuṃ, bhavēyyuṃ vā”ti patthanuppādanavasena kaṅkhati. Purimo hi viparītajjāsāyo, itaro yathābhūtañājjhāsāyo. **Vicinantoti** vicayabhūtāya paññāya te vivecetukāmo tadabhāvato kiccam dukkham āpajjati, kicchappatti ca tattha nicchetuṃ asamatthatāyevāti āha “**vinicchetuṃ na sakkoti**”ti. Vigatā cikicchāti **vicikicchā**. **Adhimokkham na paṭilabhatī**ti “evametan”ti okappanavasena ḡuṇesu vinicchayam nādhigacchati. **Otaritvā**ti nāḡena anupavisitvā. **Pasīditunti** “pasannarūpadhammakāyaḡuṇehi bhagavā”ti pasīdituṃ. **Anāvalo** akālusso hotuṃ **na sakkoti**. “Kaṅkhati”ti iminā dubbalā vimati vuttā, “vicikicchati”ti iminā majjhimā, “nādhimuccati”ti iminā balavati, “na sampasīdatī”ti iminā tividhāyapi vimatiyā vasena uppannacittakālussiyam vuttanti daṭṭhabbarā.

Ātappāyāti ādito tapati santapati kileseti **ātappaṃ**, ārambhadhātu, tadatthāya. **Anuyogāyā**ti yathā saṅkilesadhammānaṃ avasaro na hoti, evaṃ anu anu yuñjanaṃ **anuyogo**, nikkamadhātu, tadatthāya. Tenāha **“punappunaṃ yogāyā”**ti. **Sātaccāyā**ti yathā uparūpari visesādhigamo hoti, tathā satatassa nirantarapavattassa anuyogassa bhāvo **sātaccāṃ**, parakkamadhātu, tadatthāya. **Padhānāyā**ti santamevaṃ tividhadhātusaṃvaḍḍhitānubhāvaṃ sabbakilesaviddhamsananasamatthaṃ padhānasaṅkhātāṃ vīriyaṃ, tadatthāya. Ettha ca ātappāya cittaṃ na namati yathāvuttakaṅkhāvasena, pageva anuyogādi-atthanti dassetuṃ cattāripi padāni gahitāni, anavasesavisesadassanatthaṃ vā. Keci pana **“ātappavevacanāneva anuyogādipadāni”**ti vadanti. Ettāvata bhagavā satthari kaṅkhāya cittaṃ thaddhakacavarakhāṇukabhāvena akusalabhāvādi-āpādanato cetokhilabhāvaṃ dasseti. Sesesupi eseva nayo.

Sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā vuttaṃ **“pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme cā”**ti. Pariyattidhamme yattha kaṅkhāya sambhavo, taṃ dassetuṃ **“caturāsītīdhammakhandhasassāni”**ti-ādi vuttaṃ. Tayidaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ paramparāya paṭivedhāvahabhāvādivasenapi ekaccānaṃ tattha saṃsayuppattito. Yathā ca paṭivedhe kaṅkhā vuttā, evaṃ adhigamadhammepi pavattatīti veditabbā. Tathā hi ekacce **“kasiṇādibhāvanāya jhānāni ijjhanti”**ti vadanti. **“Kasiṇanissando āruppāti, mettādinissando catutthabrahmavihāro”**ti evamādinā kaṅkhatiyevāti. Ettha ca navalokuttaresu paññattiyāmyeva kaṅkhāpavatti veditabbā asaṅkilesikattā lokuttaradhammānaṃ.

Evarūpanti edisaṃ suppaṭipatti-ujuppaṭipattiñāyappaṭipattisāmīcippaṭipattisaṅkhātāṃ sammāpaṭipadaṃ. **Adhisīlasikkhā**dayo lokuttaradhammassa anudhammabhūtā veditabbā. Evaṃ hi maggaphalasikkhāhi imāsaṃ viseso siddho hoti. Tathā hi vuttaṃ **“sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā”**ti. Ettha ca yathā vicikicchā vatthuttayassa sikkhāya ca guṇesu anadhimuccana-asampasīdanavasena appaṭipattibhāvato cittaṃ thaddhabhāvo āsappanaparisappanavasena pavattiyā kacavarakhāṇukabhāvo ca, evaṃ sabrahmacārīsu āghātaçaṇḍikkādivasena cittaṃ thaddhabhāvo¹ ca

1. Baddhabhāvo (Ka)

upahananavirujjhanādivasena kacavarakhāṇukabhāvo ca veditabbo.
Ariyasamghavisayā vicikicchā, puggalavisayā kāci natthīti samghavisayāva¹
gahitā, sāsānikavasena cāyaṃ cetokhiladesanāti sabrahmacārīvisayova kopo
gahito.

186. Yathā vatthukāmo, evaṃ kilesakāmopi assādanīyo evāti
“**kilesakāmeṇī**”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “rūpaṇhā loka piyarūpaṃ
sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisaṃti”ti-
ādi². **Kāmaniddese**³ sabbepi tebhūmakā dhammā kāmaṇīyaṭṭhena “**kāmā**”ti
vuttā, balavakāmarāgavattubhūṭāyevettha kāmaggahaṇena gahitāti.
Vinibaddhavattubhāvena yathā visum attano kāyo gahito, tathā paresaṃ
tathārūpā rūpadhammā samūhaṭṭhenāti āha “**rūpeti bahiddhārūpe**”ti. Yathā
hi pañcakāmaguṇiko rāgo jhānādivisesādhigamassa vinibaddhāya
saṃvattati, evaṃ attano kāye apekkhā bahiddhā ca
sakaparikkhāraṇātimitādisu apekkhāti. Keci panettha “rūpeti rūpajjhāne”ti-
ādinā papañcenti, tadayuttaṃ jhānādhigamavinibaddhānaṃ sīlassa ca
saṃkilesabhūṭānaṃ cetovinibaddhabhāvena gahitattā.

Yāvadatthanti yāva attheti abhikaṇkhati, tāva. Tenāha “**yattakam
icchati, tattakan**”ti. **Tanti** yāvadatthaṃ udarapūraṃ bhuttaṃ. **Avadehanato**
pūraṇato. **Seyyasukhanti** seyyaṃ paṭicca uppajjanakasukhaṃ. **Passasukhanti**
passānaṃ samparivattanena uppajjanakasukhaṃ. **Niddāsukhanti**
niddāyanena uppajjanakasukhaṃ.

Sīlenāti-ādi patthanākāradassanaṃ. **Vatasamādānanti**
dhutaṅgādivatānuṭṭhānaṃ. **Tapoti** vīriyārambho. So hi kilesānaṃ
tapaṇaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena **tapacaraṇanti** vuttaṃ.

189. **Chandaṃ nissāyāti** chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jeṭṭhakam,
chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavattivasena chandaṃ nissāya.
Jeṭṭhakaṭṭhena padhānabhūṭā, padhānabhāvaṃ vā pattāti **padhānabhūṭā**. **Tehi
dhammehīti** chandanissayena pavattasamādhinā ceva “padhānasaṅkhāro”ti
vuttavīriyena ca. **Upetanti** sampayuttaṃ. Ijjhanaṭṭhena **iddhi**, nipphatti-
atthena paṭilābhaṭṭhena cāti attho, tassā **iddhiyā pādaṃ**

1. Sayasakkāro (Ka)

2. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.

3. Khu 7. 1, 2 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ.)

pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Atha vā ijjhanti tāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**, sāva uparivisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **pādo**. Tenāha “**iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipādan**”ti. Sesesupīti vīriyiddhipādādīsupi. **Assāti** iddhipādassa. **Attho dīpitoti** dīpanattham kataṃ, tasmā **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ tassa atthavicāro gahetabbo. Iddhipādānaṃ samādhipadhānattā vuttaṃ “**vikkhambhanappahānaṃ kathitaṃ**”ti. Tesam tesam kusaladhammānaṃ anuppannānaṃ uppādanakiriyāya uppannānaṃ paribrūhanakiriyāya ussahanato **ussoḷī**, thāmapattā parakkamadhātu. Sā pana catunnaṃ iddhipādānaṃ visesapaccayabhūtā te upādāya “**pañcamī**”ti vuttā, sā ca yasmā samathavipassanābhāvanāsu tattha ca ādimajjhapariyosānesu sādhetabbaṃ vīriyaṃ, tasmā āha “**ussoḷīti sabbattha kattabbavīriyaṃ dasseti**”ti. Pubbabbhāgiyasamathavipassanāsādhanaṃ pahātābbadhammavibhāgena bhinditvā āha “**pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni**”ti. **Bhabboti** yutto arahati, nipphattiyā. **Ñānenāti** maggañānena. **Kilesabhedāyāti** kilesānaṃ samucchindanāya. **Khemassāti** anupaddavassa.

Sambhāvanattheti² “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evam hīti** evaṃ ekameva saṅkhyāṃ avatvā aparāya saṅkhyāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti, yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. **Sammā adhisayitānīti** pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇattham sammadeva upari sayitāni. **Utuṃ gāhāpentiyāti** tesam allasinehapariyādānattham attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatānī**”ti. **Sammā paribhāvitānīti** sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Tenāha “**kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī**”ti. Ayañca kukkuṭagandhaparibhāvanā sammā-adhisayanasammāparisedananipphattiyā “**anunipphādī**”ti³ daṭṭhabbā. Tehi pana saddhiṃ yeva ijjhanato vuttaṃ “**tividhakiriyākaraṇenā**”ti. Kiñcāpi na evaṃ “aho vatime”ti-ādinā icchā uppajjeyya, kāraṇassa pana sampāditattā atha kho bhabbāva abhinibbhijjuntī

1. Visuddhi-Ṭī 2. 10 piṭṭhādīsu.

2. Sārattha-Ṭī 1. 350; Am-Ṭī 3. 194 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

3. Ānubhāvanipphādītanti (Sārattha-Ṭī 1. 350 piṭṭhe.)

yojanā. Kasmā bhabbāti āha **“te hi yasmā tāyā”**ti-ādi. Ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehassa pariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ, **tasmāti** ālokassa anto paññāyamānato, sayañca paripākagatattā.

Opammasamapaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanam. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyāya karaṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bhikkhuno ussoḷhīpannarasāni aṅgāni avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **“tassā kukkuṭiyā -pa-samannāgatabhāvo”**ti. Paṭicchādanasāmaññena avijjāya aṇḍakosasadisatāya balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha **“gabbhaggahaṇakālo”**ti. **Abhiññāpakkheti** lokiyābhiññāpakke. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālikāti. **Gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharatīti** desanāvilāsenā vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ ghaṭṭeti, yathāṭhāne ṭhāturaṃ na deti.

Paṭisaṅkhānappahānanti tadaṅgappahānapubbakaṃ vikkhambhanappahānaṃ. Pubbabhāgiyā iddhipādā pāliyaṃ gahitāti **“iddhipādehi vikkhambhanappahānaṃ”**ti vuttaṃ. **“Ussolhīpannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbhidāyā”**ti-ādi vacanato¹ lokuttariddhipādā pana sambodhaggahaṇeneva gahitā. **Magge āgateti** ussolhīpannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno vipassanaṃ ussukkāpayato magge āgate uppanne, pāliyaṃ vā abhinibbhidāsambodhaggahaṇehi **magge āgate**. **Phale āgateti** etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nibbānassa pana pāliyaṃ anāgatattā nissaraṇappahānaṃ na gahitaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Cetokhilasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

1. Ma 1. 149 piṭṭhe.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanatthāya yācanto viya hotīti vanam, patiṭṭhanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti pattham, vanesu pattham gahanatthāne senāsanam **vanapattham**. Pariyāyati attano phalam pariggahetvā vattatīti **pariyāyo**, kāraṇanti āha “**vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇan**”ti. Vanapattham hi tam upanissāya viharato upanissayakāraṇam. Tenāha “vanapattham upanissāya viharatī”ti. Pariyāyati desetabbamattham patiṭṭhapetīti **pariyāyo**, desanā. Vanapattham ārabha pavattā desanā **vanapatthadesanā**, tam, ubhayatthāpi vanapatthaggahaṇam lakkhaṇamattam gāmādīnampettha kāraṇabhāvassa, desanāya visayabhāvassa ca labbhamānattā.

191. **Nissāyāti** apassāya, vivekavāsassa apassayam katvāti attho. **Na upatṭhātīti** ādīhi tasmim vanapatthe senāsanasappāyābhāvam, utupuggaladhammassavanasappāyābhāvampi vā dasseti. **Jīvitasambhārati**¹ jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbāti** sammā ñāyena anavajja-uñchācariyādinā uddham uddham ānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana tathā samudānitā samāhaṭā nāma hontīti āha “**samāharitabbā**”ti. **Dukkhena uppajjantīti** sulabhuppādā na honti. Etena bhojanasappāyādi-abhāvam dasseti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vāti** bhummatthe upayogavacananti āha “**rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā**”ti. **Rattimyeva pakkamitabbam** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato.

192-3. **Saṅkhāpīti** “yadatthamahaṃ pabbajito, na metaṃ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāhaṃ tadattham pabbajito, kim me idha vāsenā”ti paṭisaṅkhāyapi. Anantaravāre **saṅkhāpīti** “yadatthamahaṃ pabbajito, tam me idha nipphajjati, cīvarādi pana na samudāgacchati, nāhaṃ tadattham pabbajito”ti paṭisaṅkhāyapīti attho. Tenāha “**samaṇadhammassa nipphajjanabhāvam jānitvā**”ti.

1. Am-Ṭī 3. 284 piṭṭhepi passitabbam.

195-7. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbam nānubandhitabboti** “so puggalo”ti padassa “nānubandhitabbo”ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Tam puggalanti** “so puggalo”ti paccattavacanam upayogavasena pariṇāmetvā tam puggalam anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmoti. **Tam āpucchā pakkamitabbanti** etthāpi eseva nayo. **Āpucchā pakkamitabbanti** ca kataññutakaveditāya niyojanam.

198. **Evarūpoti** yaṁ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi ca na parissamo, evarūpo daṇḍakammādihi niggaṇhāti cepi na pariccajitabboti dasseti “**sacepī**”ti-ādinā.

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. **Jātivananti** sayamjātam vanam. Tenāha “**aropiman**”ti. **Paṭisallānatthāyāti** ekībhāvatthāya, puthuttārammaṇato vā cittam paṭinivattetvā accantasante nibbāne phalasamāpattivāsena allīyāpanattham. Daṇḍo paṇimhi assāti **daṇḍapāṇi**. Yathā so “daṇḍapāṇi”ti vuccati, tam dassetum “**ayañhi**”ti-ādi vuttam. **Daṇḍavittatāyāti** daṇḍe soḍatāya. So hi daṇḍapasuto daṇḍasippe ca sukusalo tattha pākaṭo paññāto, tasmā daṇḍam gahetvā vicarati. **Jaṅghākilamathavinodanattanti** rājasabhāya ciranisajjāya uppannajaṅghāparissamassa apanayanattham. **Adhiccanikkhamanoti** yādicchakanikkhamano, na abhiṇhanikkhamano. **Olubbhāti** sannirumbhitvā ṭhito. Yathā so “olubbhā”ti vutto, tam dassetum “**gopālakadārako viyā**”ti-ādi vuttam.

200. Vadanti etenāti **vādo**, diṭṭhīti āha “**kimvādīti kimdiṭṭhiko**”ti. **Kimakkhāyīti** kimācikkhako kīdisadhammakatho. **Acittikārenāti** anādarena. Tathāpucchane kāraṇam dassento “**kasmā**”ti-ādimāha. **Nassatetanti** nassatu etaṁ kulam.

Atthaṃ na jānātīti atthaṃ ce ekadesena jāneyya, taṃ micchā gahetvā paṭippharitvāpi tiṭṭheyya. Tassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti tadassa atthājānanam bhagavatā icchitaṃ. **Viggāhikakathanti** viggahakathaṃ, sārambhakathanti attho. Nanu bhagavatā saddhiṃ loke puthū samaṇabrāhmaṇā nānāvādā santīti codanam sandhāyāha **“tathāgato hī”**ti-ādi. **Na vivadati** vivādahetukānam kāmadiṭṭhiṃhosānānam maggeneva samugghātītattā, tadabhāvato pana **loko tathāgatena vivadati**, dhammavādī yathābhūtavādī dhammavādīhi na vivadati tesaṃ vivaditukāmatāya eva abhāvato, adhammavādī pana tiṇāyapi namaññaṃ māno tehi kiñci vivadati. Tenāha **“na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati”**ti¹. Adhammavādī pana asamucchinnavivādahetukattā vivadateva. Tathā cāha **“adhammavādīva kho bhikkhave vivadati”**ti¹.

Yathā ca panāti ettha **yathā**-saddo “yathā ca anuppannessa kāmaccchandassa uppādo hoti, tañca pajānāti”ti-ādīsu² viya kāraṇatthoti āha **“yena kāraṇenā”**ti. Kāraṇākāro vā idha yathā-saddena vutto, so pana atthato kāraṇamevāti vuttaṃ **“yena kāraṇenā”**ti. “Idaṃ kathaṃ idaṃ kathan”ti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā. Sā yassa natthi, so akathaṃkathī, taṃ **akathaṃkathim**. Vipphaṇṇasāraṇakukkuccaṃ bhagavatā anāgāmi maggeneva chinnaṃ, hatthapādaṃ kukkuccaṃ aggamaṃ aggena āveṇikadhammādhigamato. Aparāparaṃ uppajjanakabhavo **“bhavābhavo”**ti idhādhippetoti āha **“punappunabbhave”**ti. Saṃvarāsaṃvaro phalāphalaṃ viya khuddakamahanto bhavo **“bhavābhavo”**ti vuttoti āha **“hīnapaṇīte vā bhave”**ti. Bhavo vuḍḍhippatto **“abhavo”**ti vuccati yathā “asekkhā dhammā”ti³. **Kilesasaññā**ti kāmasaññādiṃ vadati. Kilesā eva vā saññānāmena vuttā “saññā pahāya amataṃ eva pāpuṇāti”ti-ādīsu viya. **Attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpetī**ti imināva paresaṇca tathattāya dhammaṃ desetīti ayampi attho vibhāvīti daṭṭhabbaṃ. **Nīharitvā kīlāpetvā**ti nīharitvā ceva kīlāpetvā ca, nīharaṇavasena vā kīlāpetvā. **Tivisākhaṇti** tibhaṅgabhākuṭi viya nalāṇe jātattā **nalāṭikaṃ**.

1. Saṃ 2. 113 piṭṭhe.

2. Am 1. 276 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

201. **Kinti nu khoti** kiṃ kāraṇeṇāti attho. **Anusandhiṃ gahetvāti** pucchānusandhiṃ uṭṭhapetvā. **Yatonidānanti** yaṃnidānaṃ, yaṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimāpade hi vibhatti-alopaṃ katvā niddeso, cha-
ajjhattikabāhirāyatanādinidānanti ayameva attho. Saṅkhāyanti saṅkhābhāvena ñāyantīti **saṅkhāti** āha “**saṅkhāti koṭṭhāsā**”ti. Kāmañcettha mānopi papañco, abhinandanasabhāve eva pana gaṇhanto
“**taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā**”ti āha. Tathā hi vakkhati
“abhinanditabban”ti-ādi. **Samudācaranti**ti sabbaso uddhaṃ uddhaṃ
pariyādāya pavattanti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena **purisanti**
upayogavacanāṃ yathā “tathāgataṃ bhikkhave arahantaṃ
sammāsambuddhaṃ dve vitakkā samudācaranti”ti¹. Taṇhādayo ca
yathāsakaṃ pavatti-ākāraṃ avilaṅghantiyo āsevanavasena uparūpari
pavattanti. Tathā hi tā “papañcasāṅkhā”ti vuttā.

Kāraṇeti pavattipaccaye. **Ekāyatanampi -pa- natthīti** cakkhāyatanādi
ekampi āyatanāṃ abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbañca natthi
ce, nanu natthi eva, kasmā “natthi ce”ti vuttanti? Saccāṃ natthi,
appahīnābhinandanābhivādāna-ajjhosānānaṃ pana puthujjanānaṃ
abhinanditabbādippakārāni āyatanāni hontīti tesāṃ na sakkā natthīti vattuṃ,
pahīnābhinandanādīnaṃ pana sabbathā natthīti “natthi ce”ti vuttaṃ. **Ahaṃ**
mamanti abhinanditabbanti diṭṭhābhinandanāya “ahan”ti taṇhābhinandanāya
“maman”ti rocetabbaṃ. **Abhivaditabbanti** abhinivisanasamuṭṭhāpanavasena
vattabbaṃ. Tenāha “**ahaṃ mamanti vattabban**”ti. **Ajjhositvāti** diṭṭhi taṇhā
vatthum anupavisitvā gāhadvayaṃ anaññasādhāraṇaṃ viya katvā. Tenāha
“**gilitvā pariniṭṭhapetvā**”ti. **Etenāti** “ettha ce natthi”ti-ādivacanena. **Etthāti**
āyatanesu. Taṇhādīnaṃ avatthubhāvadassanamukhena **taṇhādīnaṃyeva**
appavattiṃ kilesaparinibbānaṃ kathitanti. Tenāha bhagavā “**esevanto**”ti-ādi,
ayameva abhinandanādīnaṃ natthibhāvakaro maggo,
tappaṭippassaddhibhūtaṃ phalaṃ, taṃnissaraṇaṃ vā nibbānaṃ
rāgānusayādīnaṃ anto avasānaṃ appavattīti attho. Tenāha “**ayaṃ -pa-**
anto”ti. **Sabbatthāti** “esevanto paṭighānusayānaṃ”ti-ādīsu sabbapadesu.

1. Khu 1. 216 piṭṭhe Itivuttake.

Ādiyatiti pahāradānādivasena gayhati. **Matthakappattaṃ kalahanti** bhaṇḍanādimatte aṭṭhatvā mukhasattīhi vitudanādivasena matthakappattaṃ kalaham. Yāya karoti sambandho. Sesapadesupi eseva nayo. Viruddhaggāhavasena **nānāgāhamattaṃ**, tathā viruddhavādavasena **nānāvādamattaṃ**. **Evam pavattanti** garukātabbesupi gāraṇaṃ akatvā “tuvaṃ tuvaṃ”ti **evam pavattaṃ** sārambhakathaṃ, yāya cetanāya yaṃ karoti, sā tuvaṃ tuvaṃ. **Nissāyati** paṭicca, nissayādipaccaye katvāti attho. Kilesānaṃ uppattinimittatā tāva āyatanānaṃ hotu tabbhāve bhāvato, nirodhanimittatā pana kathaṃ. Na hettha lokuttaradhammānaṃ saṅgaho lokiyānaṃyeva adhippetattāti codanaṃ sandhāyāha **“nirujjhamānāpi”**ti-ādi. Nāma mattenā nimittataṃ sandhāya vuttoti dassento **“yathuppannā, tattheva niruddhā honti”**ti vatvā tamatthaṃ suttantarena sādiento **“svāyamattho”**ti-ādimāha.

Tattha **samudayasaccapañhenāti** mahāsati paṭṭhāne samudayasaccaniddesena. So hi **“kattha uppajjamānā”**ti-ādinā pucchāvasena pavattattā pañhoti vutto. Nanu tattha taṇhāya uppattinirodhā vuttā, na sabbakilesānanti īdisi codanā anavakāsati dassento **“yatheva cā”**ti-ādimāha. **Laddhavohāreti** iminā rāgādīnaṃ appavattinimittatāya antoti samaññā nibbānassāti dasseti. Eteneva abhinandanādīnaṃ abhāvoti ca idaṃ samvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana sabbasaṅkhatavinissaṭṭe nibbāne akusaladhammānaṃ nirodhasambhavoti āha **“yañhi yattha natthi, taṃ tattha niruddhaṃ nāma hoti”**ti. Yvāyaṃ appavattiyaṃ nirodhavohāro vutto, svāyamattho nirodhapañhena dīpetabbo. Na hi tattha uppajjitvā niruddhā vitakkavicārā paṭippassaddhāti vuttā, atha kho appavattā evāti.

203. **Evamsampadanti** evamsampajjanakaṃ evaṃ passitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha **“īdisanti attho”**ti. **Jānaṃ jānāti**¹ sabbaññutaññāpēna jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkatṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jānaṃ”ti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggaṇhātīti tabbisayāya jānanakiriyāya

1. Am-Ṭi 3. 353 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

sabbaññutaññānameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Atha vā pakaraṇavasena “bhagavā”ti saddantarāsannidhānena cāyamattho vibhāvetabbo.

Passitabbameva passatīti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhu saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātīti** yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti** yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanaṃ dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**, paññācakkhumayattā vā sayambhuññaṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto**. **Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. **Dhammā** vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ pattoti **dhammabhūto**. **Brahmā** vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, taṅca sayambhuññaṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvāti** dukkhādi-atthaṃ tatthāpi pīḷanādi-atthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā, amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammaṇaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

204. So vā uddeso attanopi hotīti thero “**yaṃ kho no**”ti āha. Sabbalokasādhāraṇā hi buddhānaṃ desanāti. Idāni yehi dvārārammaṇehi purisaṃ papañcasaññāsāṅkhā samudācaranti, tāni tāva dassento papañcasaññāsāṅkhā dassetuṃ yena saḷāyatanavibhaṅgena niddeso kato, tassa atthaṃ dassetuṃ “**cakkuṇṇā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **nissayabhāvenāti** nissayapaccayabhāvena. Nissayapaccayo ca pasādacakkhuyeva hoti, na cuddasasambhāraṃ, catucattālīsasambhāraṃ vā sasambhāracakkhūti āha “**cakkhupasādaṇṇa paṭicca**”ti. **Ārammaṇabhāvenāti** ārammaṇapaccayabhāvena. Ārammaṇapaccayo ca catusamuṭṭhānikarūpesu yaṃ kiñci hotīti āha “**catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭicca**”ti. Ettha cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpāyatanāṃ pana anekameva

saṁhatanti imassa visesassa dassanatthaṁ nissayabhāvena
“cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe cā”ti
 vacanabhedo kato. Kiṁ pana kāraṇaṁ cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo
 hoti, rūpaṁ pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi
 cakkhuviññāṇassa nissayapurejāta-indriyavippayuttapaccayehi paccayo
 hontaṁ atthibhāveneva hoti, tasmim sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato
 taṁ atthi-avigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccati, tannissitatā¹ cassa na
 ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato. Atha kho garurājādīsu
 sissarājapurisādīnaṁ viya tappaṭibaddhavuttitāya, itare pana paccayā tena
 tena visesena veditabbā.

Sacāyaṁ paccayabhāvo na ekasmim na sambhavatīti ekampi cakkhu
 cakkhuviññāṇassa paccayo hotīti dassetuṁ pāliyaṁ **“cakkhuñcāvuso
 paṭicca”**ti ekavacanavasena vuttaṁ. Rūpaṁ pana yadipi cakkhu viya
 purejāta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṁ uppannaṁ hutvā
 vijjamānakkhaṇe eva upakārakattā, tathāpi anekameva saṁhataṁ hutvā
 paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yaṁ hi paccayadhammaṁ sabhāvabhūtaṁ,
 parikappitākāramattaṁ vā viññāṇaṁ vibhāventaṁ pavattati, tadaññesañca
 satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvatāya yaṁ kiñci anālambitvā
 pavattitum asamatthassa olubbhapavattikāraṇabhāvena ālambanīyato
 ārammaṇaṁ nāma, tassa yasmā yathā tathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa
 ārammaṇapaccayaalābho, tasmā cakkhuviññāṇaṁ rūpaṁ ārabha
 pavattamānaṁ tassa sabhāvaṁ vibhāventameva pavattati, sā cassa
 indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na
 ekadvikalāpagatavaṇṇavasena hoti, nāpi katipayakalāpagatavaṇṇavasena,
 atha kho ābhogānurūpaṁ āpāthagatavaṇṇavasenaṇti anekameva rūpaṁ
 saṁhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento **“rūpe ca uppajjati
 cakkhuviññāṇaṁ”**ti bahuvacanavasenaṇha.

Yaṁ pana **paṭṭhāne**² “rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā
 taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo”ti
 vuttaṁ, taṁ yādisaṁ rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo,
 tādisaṁ sandhāya vuttaṁ. Kīdisaṁ pana

1. Tannissayatā (Ka)

2. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tanti? Samuditanti pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti “āyatanasallakkhaṇa vasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇavisayā¹, na drabyasallakkhaṇavasenā”ti, tampi suvuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṃ pana paccekam̐ asamatthā samuditā ārammaṇapaccayā honti. Na hi paccekam̐ daṭṭhum asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṃ visum̐ visum̐ asamatthānampi sivikāvahanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmim̐ tḥāne tḥitānaṃ paccekam̐ vaṇṇam̐ gahetum̐ na sakkā, tasmim̐yeva tḥāne samuditānaṃ taṃ gahetum̐ sakkāti bhiyyopi tesam̐ saṃhaccakāritā paribyattā. Etena kiṃ cakkhuviññāṇassa paramānūrūpaṃ ārammaṇam̐, udāhu taṃsamudāyoti-ādikā codanā paṭikkhattāti veditabbā. **“Sotañca āvuso paṭicca”**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Cakkhuviññāṇam̐ nāmāti** cakkhunissitarūpavijānanalakkhaṇam̐ cakkhuviññāṇam̐ nāma uppajjati.

Tiṇṇam̐ saṅgatiyāti cakkhu, rūpaṃ, cakkhuviññāṇanti imesaṃ tiṇṇam̐ saṅgatiyā samodhānena. **Phasso nāmāti** arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattanato phusanalakkhaṇo phasso nāma dhammo uppajjati. **Sahajātādivasenāti** cakkhuviññāṇasampayuttāya sahaajāta-aññamaññādivasena, anantarāya anantarādivasena, itarāya upanissayavasena paccayabhāvato **phassapaccayā** phassakāraṇā **vedanā uppajjati**. Anubhavanasamakārameva ārammaṇassa sañjānanam̐ hotīti **“tāya vedanāya yaṃ ārammaṇam̐ vedeti, tadeva saññā sañjānāti”**ti vuttaṃ. Cakkhudvārikā dhammā idhādhippetāti tadanusārena pana aparāparuppannānam̐ vedanādīnam̐ gahaṇe sati, **yanti** vā kāraṇavacanaṃ, yasmā ārammaṇam̐ vedeti, tasmā taṃ sañjānātīti attho. Na hi asati vedayite kadāci saññuppatti atthi. Sesapadesupi eseva nayo. Saññāya hi yathāsaññātāṃ vijjamānaṃ, avijjamānaṃ vā ārammaṇam̐ vitakkavasena parikappeti, yathāparikappitañca taṃ diṭṭhitaṇhāmānaṃmaññānāhi maññamāno papañcetīti vutto. Tenevāha “pathaviṃ pathavito sañjānāti”ti, “pathaviṃ

1. Sallakkhaṇārammaṇā (Ka)

pathavito saññatvā pathaviṃ maññatī”ti-ādi¹, “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti² ca.
Balappattapapañcavasenevāyamattthavaṇṇanā katā, aṭṭhakathāyaṃ pana paridubbalavasena.

Cakkhurūpādīhi kāraṇehīti cakkhuviññāṇaphassavedanāsaññāvitakkehi kāraṇabhūtehi. Akāraṇabhūtānampi tesaṃ atthitāya kāraṇaggahaṇaṃ. Pariññātā hi te akāraṇaṃ. Tenāha “**apariññātakāraṇaṃ**”ti. Tīhipi pariññāhi apariññātavattthukam. **Abhibhavanti**ti ajjhottharanti. **Sahajātā honti**ti ettha “cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo”ti-ādivacanato vedanāsaññā asahajātāpi gahetabbā. **Yadi evanti** “papañcetī”ti ettha yadi pañcadvārajavanasahajātā papañcasaṅkhā adhippetā tāsāṃ paccuppannavisayattā, **kasmā atītānāgataggahaṇaṃ katanti** codeti. Itaro “**tathā uppajjanato**”ti-ādinaṃ pariharati. Tattha **tathā uppajjanatoti** yathā vattamānakāle, evaṃ atītakāle anāgatakāle ca cakkhudvāre papañcasaṅkhānaṃ uppajjanato atītānāgataggahaṇaṃ katam, na atītesu, anāgatesu vā cakkhurūpesu cakkhudvārikānaṃ tāsāṃ uppajjanato.

Manañcāvuso paṭiccāti ettha duvidham manam kevalam bhavaṅgam, sāvajjanaṃ vā. Duvidhā hi kathā. Uppattidvārakathāyaṃ dvikkhattum calitam bhavaṅgam manodvāraṃ nāma, cakkhādi viya rūpādinaṃ yena tam ghaṭṭitam tattha upari viññāṇuppattiyā dvārabhāvato. Paccayakathāyaṃ sāvajjanabhavaṅgam, “manosamphassapaccayā atthi kusalo”ti-ādīsu hi sāvajjanamanosamphasso icchito, na bhavaṅgamanosamphasso asambhavato. Tattha paṭhamanayaṃ sandhāyāha “**mananti bhavaṅgacittan**”ti. **Dhammeti tebhūmakadhammārammaṇanti** iminā sabhāvadhammesu eva kilesupattīti keci, tadayuttam tadupādānāyapi paññattiyā dhammārammaṇatāya vuttattā. Idha pana tebhūmakāpi dhammā labbhantiṭi dassanattham “**tebhūmakadhammārammaṇaṃ**”ti vuttam, na paññattiyā anārammaṇattā. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbam, aññathā akusalacittuppadā anārammaṇā nāma siyūṃ. Uppattidvārakathāyaṃ cakkhuviññāṇādi viya āvajjanampi dvārapakkhikamevāti vuttam “**manoviññāṇanti āvajjanaṃ vā**”ti. Paccayakathāyaṃ pana āvajjanaṃ gahitanti “**javanaṃ vā**”ti vuttam. Nayadvaye dhammānaṃ saṃjātavibhāgaṃ dassetum

1. Ma 1. 1 piṭṭhe.

2. Khu 1. 416; Khu 7. 228, 229 piṭṭhesu.

“**Āvajjane gahite**”ti-ādi vuttam. **Yuttamevā**ti nippariyāyato yuttameva.

So yāva na paccayaapaṭivedho sambhavati, tāva paññattimukheneva sabhāvadhammā paññāyanti paccekaṃ apaññāpaneti āha “**phasso nāma eko dhammo uppajjati**”ti. **Evaṃ phassapaññattim paññāpessatī**ti paññāpetvā tabbisayadassanaṃ ñāṇaṃ uppādessati. **Imasmim sati idaṃ hotīti** imasmim cakkhu-ādike paccaye sati idaṃ phassādikaṃ paccayuppannaṃ hoti. **Dvādasāyatanavasena**ti dvādasannaṃ āyatanānaṃ vasena āgatena paṭiccasamuppādanayavasena. **Dvādasāyatanapaṭikkhepavasena**ti “imasmim asati idaṃ na hoti”ti paccayābhāvapaccayuppannābhāvadassanakame dvādasannaṃ āyatanānaṃ paṭikkhepavasena.

Sāvakena pañho kathitoti ayaṃ pañho sāvakena kathito, iti iminā kāraṇena mā nikkaṅkhā ahuvattha. Atha vā saṃkhittena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajantena etadagge ṭhapitena mahāsāvakena pañho kathitoti iminā kāraṇena etasmim pañhe mā nikkaṅkhā ahuvattha, heraṇṇike sati kahāpaṇaṃ sayam nicchinantā viya ahutvā bhagavato eva santike nikkaṅkhā hotha.

205. Ākaronti phalaṃ tāya tāya mariyādāya nibbattentīti **ākārā**, kāraṇāni. **Pāṭiyekkekāraṇehī**ti channaṃ dvārānaṃ vasena visum visum papañcakāraṇassa niddiṭṭhattā vuttam. Atha vā yadipi yattakehi dhammehi yaṃ phalaṃ nibbattati, tesaṃ samuditānaṃyeva kāraṇabhāvo sāmaggīyāva phaluppattito, tathāpi paccekaṃ tassa kāraṇamevāti katvā vuttam “**pāṭiyekkekāraṇehī**”ti. **Padehī**ti nāmā dipadehi ceva taṃsamudāyabhūtehi vākyehi ca. Tenāha “**akkharasampiḍanehī**”ti. Akkharāṇiyeva hi atthesu yathāvaccam padavākyabhāvena paricchijjanti. **Byañjanehī**ti atthassa abhiyañjanato byañjanasaññitehi vaṇṇehi. Tāni pana yasmā pariyāyassa akkharaṇato “akkharāṇī”ti vuccanti, tasmā āha “**akkharehī**”ti. Ettha ca imehi ākārehi imehi padabyañjanehi papañcasamudācārassa vaṭṭassa ca vivaṭṭassa ca dassana-attho vibhattoti yojanā. **Paṇḍiccenā**ti paññāya. “Kittāvatā nu kho bhante paṇḍito

hoti? Yato kho bhikkhu dhātukusalo ca hotī”ti¹ ādisuttapadavasena paṇḍitalakkhaṇaṃ dassento “**catūhi vā kāraṇehi**”ti-ādimāha. Saccapaṭivedhavasena paṇḍiccaṃ dassitanti paṭisambhidāvasena mahāpaññataṃ dassetuṃ “**mahante atthe**”ti-ādi vuttaṃ.

Guḷapūvanti guḷe missitvā katapūvaṃ. **Baddhasattuguḷakanti** madhusakkharāhi piṇḍikataṃ sattupiṇḍaṃ. **Asecitabbakaṃ** madhu-ādinā pageva tehi samayojitabbattā. **Cintakajātikoti** dhammacintāya cintakasabhāvo. **Sabbaññūtaññāṇenevassāti** sabbaññūtaññāṇeneva assa suttassa guṇaṃ paricchindāpetvā nāmaṃ gaṇhāpessāmi.

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. **Dve dve bhāgeti** dve dve koṭṭhāse katvā. Kāmaṃ cettha “imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsiṃ”ti vacanato sabbepi vitakkā saṃkilesavodānavibhāgena dveva bhāgā katā, aparāparuppattiyā panetesāṃ abhiñhācāraṃ upādāya pāliyaṃ “dvidhā katvā”ti āmedītavacananti “**dve dve bhāge katvā**”ti āmedītavacanaseneva vutto. Atha vā bhāgadvayassa sappātibhāgatāya tattha yaṃ yaṃ dvayampi kho ujuvipaccanīkaṃ, taṃ taṃ visuṃ visuṃ gahetukāmo bhagavā āha “dvidhā katvā vitakke vihareyyaṃ”ti. Evaṃ pana cintetvā tattha micchāvitakkānaṃ sammāvitakkānaṃ anavasesaṃ asaṅkarato ca gahitabhāvaṃ dassento “**imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsiṃ**”ti avoca. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto, kāmena paṭibaddho vā. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Vihimsati etāya satte, vihiṃsaṃ vā tesaṃ etanti **vihiṃsā**, paresaṃ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammasetaṃ adhivacanaṃ. **Ajjhattanti** ajjhattadhammārammaṇamāha, **bahiddhāti** bāhiradhammārammaṇaṃ. **Oḷārikoti** bahalakāmarāgādipaṭisaṃyutto. Tabbipariyāyena **sukhumo**. **Vitakko**

1. Ma 3. 107 piṭṭhe.

akusalapakkhikoyevāti iminā vitakkabhāvasāmaññena tatthāpi akusalabhāvasāmaññena ekabhāgakaraṇaṃ, na ekacittupādapariyāpannatādivasenāti dasseti.

Nekkhammaṃ vuccati lobhātikkantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbaṃ kusalaṃ. Idha pana kāmavitakkapaṭipakkhassa adhippetattā āha **“kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko”**ti. Soti nekkhammavitakko. **Yāva paṭhamajjhānāti** paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ etthuppanno vitakko nekkhammavitakkoyeva. **Paṭhamajjhānanti** ca idaṃ tato paraṃ vitakkābhāvato vuttaṃ. Na byāpajjati cittaṃ etena, byāpādassa vā paṭipakkhoti **abyāpādo**, mettāpubbabhāgo mettābhāvanārambho. Na vihiṃsanti etāya, vihiṃsāya vā paṭipakkhoti **avihiṃsā**, karuṇāpubbabhāgo karuṇābhāvanārambho.

Mahābodhisattānaṃ mahābhinnikkhamanaṃ nikkhantakālato paṭṭhāya laddhāvasarā sammāsaṅkappā uparūpari savisesaṃ pavattantīti āha **“chabbassāni -pa- pavattiṃsū”**ti. Ñāṇassa aparipakkattā pubbavāsanāvasena satisammosato kadāci micchāvitakkalesopi hotiyevāti taṃ dassetuṃ **“satisammosena -pa- tiṭṭhantī”**ti āha. Yathā niccapihitepi gehe kadāci vātapāne vivaṭamatte laddhāvasaro vāto anto paviseyya, evaṃ guttindriyepi bodhisattasattāne satisammosavasena laddhāvasaro akusalavitakko uppajji, uppanno ca kusalavāraṃ pacchinditvā aṭṭhāsi, atha mahāsatto taṃmuhuttuppannameva paṭivinodetvā tesāṃ āyatīṃ anuppādāya **“ime micchāvitakkā, ime sammāvitakkā”**ti yāthāvato te paricchinditvā micchāvitakkānaṃ avasaraṃ adento sammāvitakke parivaḍḍhesi. Tena vuttaṃ **“mayhaṃ ime”**ti-ādi.

207. Pamādo nāma sativippavāsoti āha **“appamattassāti satiyā avippavāse ṭhitassā”**ti. **Ātāpavīriyavantassāti** kilesānaṃ niggaṇhanavīriyavato. **Pesitacittassāti** bhavavimokkhāya viṣaṭṭhacittassa kāye ca jīvite ca nirapekkhassa. **“Evaṃ paṭipākatiko jāto”**ti attano attabhāvaṃ nissāya pavattaṃ somanassākāraṃ gehassitasomanassapakkhikaṃ akāsi, paññāmahantaṭāya sukhumadassitā.

Apariññāyaṃ t̥hitassāti na pariññāyaṃ t̥hitassa, apariggahitapariññassāti attho. **Vitakko -pa- etāni tīṇi nāmāni labhatīti** tādissassa uppanno micchāvitakko yathārahaṃ attabyābādhako ubhayabyābādhako ca na hotīti na vattabbo taṃsabhāvānativattanatoṭi adhippāyo. Anuppannānuppāda-uppannaparihāninimittatāya paññaṃ nirodhetīti **paññānirodhiko**. Tenāha “**anuppannayā**”ti-ādi. **Natthibhāvaṃ gacchatīti** paṭisaṅkhānabalena vikkhambhanappahānamāha. **Nirujjhatīti**-ādīhipi tadeva vadati. **Vigatantanti**-ādīhi pana samūlaṃ uddhaṭaṃ viya tadā appavattanakaṃ akāsinti vadati.

208. **Cittavipariṇāmaabhāvo** cittassa aññathattaṃ pakaticittavigamo. **Anekaggatākāro** vikkhepo. Tattha vitakkena cittaṃ vihaññaṃ mānaṃ viya hotīti āha “**taṃ gahetvā vihiṃsāvitakkaṃ akāsī**”ti. **Kāruṇṇanti** paradukkhanimittaṃ cittakhedāṃ vadati. Tenevāha “paradukkhe sati sādhuṇaṃ manāṃ kampaṭīti karuṇā”ti¹. **Tanti** karuṇāyanavasena pavattacittapakampanaṃ sandhāya “**uppajjati vihiṃsāvitakko**”ti āha, na sattesu vihiṃsā pavattatīti adhippāyo.

Tena tena cassākārenāti yena yena ākārena bhikkhunā anuvitakkitaṃ anuvicāritaṃ, tena tena ākārenassa **cetaso nati hoti**. Tenevāha “**kāmavitakkādīsū**”ti-ādi. **Pahāsīti** kālavipallāsenā vuttanti āha “**pajahatī**”ti. Pahānaṃ panassa siddhameva paṭipakkhassa siddhattāti dassetuṃ “**pahāsī**”ti vuttaṃ yathā “asāmi bhoge gāmikā ādīyimsū”ti. **Bahulamakāsīti** etthāpi eseva nayo. **Evamevaṃ namatīti** kāmavitakkasampayogākārameva hoti, kāmavitakkasampayuttākārena vā pariṇamati. Kasaṇaṃ **kiṭṭhaṃ**, kasīti attho, tannibbattatā pana kāraṇūpacārena sassaṃ “**kiṭṭhan**”ti vuttanti āha “**sassasambādhe**”ti. **Cattāri bhayānīti** vadhabandhājānigarahāni. **Upaddavanti** anathuppādaabhāvaṃ. **Lāmakanti** nihīnabhāvaṃ. **Khandhesūti** attano khandhesu. **Otāranti** anuppavesaṃ kilesānaṃ. Saṃkilesato visujjhaṇaṃ **visuddhi**, sā eva **vodānanti** āha “**vodānapakkhanti idaṃ tasseva vevacanan**”ti.

1. Ma-Ṭī 1. 2; Saṃ-Ṭī 1. 2 piṭṭhesu.

209. **Sabbakusalāraṃ nekkhammaṃ** sabbākusalapaṭipakkhatāya tato nissaṭṭattā. **Nibbānameva nekkhammaṃ** sabbakilesato sabbasaṅkhatato ca nissaṭṭattā. **Kiṭṭhasambādhaṃ viya rūpādi-ārammaṇaṃ** pamāde sati anattahuppattiṭṭhānabhāvato. **Kūṭagāvo viya kūṭacittaṃ** duddamabhāvato. **Paṇḍitagopālako viya bodhisatto** upāyakosallayogato. **Catubbidhabhayaṃ viya micchāvitakkā** sappaṭibhayabhāvato. Paññāya vuddhi etassa atthīti **paññāvuddhiko**. Vihaññati cittaṃ etenāti vighāto, cetodukkhaṃ, tappakkhiko vighātapakkhiko, na vighātapakkhikoti **avighātapakkhiko**. **Nibbānasaṃvattaniko** nibbānavaho. **Ugghātīyeyyāti** uddhataṃ siyā vikkhittaṇa bhaveyyāti attho. **Sanṭhapemīti** sammadeva paṭṭhapemi. Yathā pana ṭhapitaṃ sanṭhapitaṃ nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**sannisīdāpemi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sannisīdāpemi**ti samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdāpento cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpemi. Abyaggabhāvāpādakena **ekaggaṃ karomi**, yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ **sammā** sammadeva **ādahāmi** samāhitaṃ karomi, yasmā tathāsamāhitaṃ cittaṃ suṭṭhu ārammaṇe āropitaṃ nāma hoti, na tato paripatati, tasmā vuttaṃ “**suṭṭhu āropemīti attho**”ti. **Mā ugghātīyitthāti** mā haññittha, mā ūhataṃ atthāti attho.

210. **Soyeva -pa- vuttoti** iminā kiñcāpi ekaṃyeva kusalavitakkaṃ maggakkhaṇe viya tividdhattasambhavato tividdhanāmikaṃ katvā dassitaṃ viya hoti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Pabandhapavattaṃ hi upādāya ekattanayena “**soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhenā**”ti-ādi vuttaṃ. Ekajātiyesu hi kusalacittesu uppanno vitakko samānākāratāya so evāti vattabbataṃ labhati yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhānī”ti¹. Na hi tadā mahāpurisassa asubhamettākaruṇāsannissayā te vitakkā evaṃ vuttāti.

Samāpattiṃ nissāyāti samāpattiṃ samāpajjitvā, tato vuṭṭhahitvāti attho. Vipassanāpi taruṇāti yojanā. **Kāyo kilamati** samathavipassanānaṃ taruṇatāya bhāvanāya pubbenāparaṃ visesassa alabbhamānattā. Tenāha “**cittaṃ haññati vihaññati**”ti. **Vipassanāya**

1. Saṃ-Ṭī 2. 47 piṭṭhepi.

bahūpakārā samāpatti, tathā hi vuttaṃ “samādhim bhikkhave bhāvētha, samāhito yathābhūtaṃ jānāti passaṭi”¹.

Yathā vissamaṭṭhānaṃ yodhānaṃ parissamaṃ vinodeti², tathā parissamavinodanattaṃ phalakehi kātabbhaṃ vissamaṭṭhānaṃ phalakakoṭṭhako, samāpattiyā pana vipassanā bahukāratarā samādhiparipanthakānaṃ, sabbesampi vā kilesānaṃ vimathanena dubbalabhāvāpajjanato. Tenāha “**vipassanā thāmajātā samāpattimpī rakkhati, thāmajātaṃ karotī**”^{ti}. Nanu cevaṃ itarītarasannissayadoso āpajjatīti? Nayidamekantikaṃ, itarītarasannissayāpi kiccasiddhi loke labbhatīti dassetuṃ “**yathā hī**”^{ti}-ādi vuttaṃ.

Gāmantam āhaṭesūti gāmasamīpaṃ upanītesu. **Etā gāvoti sati-uppādanamattameva kātabbhaṃ** yathā gāvo rakkhitaḃbā, tadabhāvato. **Tadāti** samathavipassanānaṃ thāmajātakāle. Anupassanānaṃ lahuṃ lahuṃ uppattiṃ sandhāya “**ekappahārenea āruḥhova hotī**”^{ti} vuttaṃ, kameneva pana anupassanāpaṭipāṭim ārohati.

215. Evaṃ bhagavā attano appamādaṭṭipadaṃ, tāya ca laddhaṃ anaññasādharaṇaṃ visesaṃ dassento hetusampattiyā saddhim phalasampattiṃ dassetvā idāni sattūpakārasampattiṃ dassetuṃ “**seyyathāpi**”^{ti}-ādimāhāti evaṃ ettha anusandhi veditabbā. Araññalakkhaṇayoggamattena **araññaṃ**. Mahāvanatāya **pavanaṃ**. Pavaddhaṃ hi vanaṃ pavanaṃ. **Catūhi yogehīti** jīghacchāpipāsābhayaṭṭipattisaṅkhātayogehi. **Khemaṃ** anupaddavataṃ. Suvatthim anupaddavaṃ āvahaṭīti **sovatthiko**. Pītiṃ tuṭṭhiṃ gameti upanetīti **pītigamanīyo**. Pītaṃ pānatitthaṃ gacchatīti **pītagamanīyo**. **Sākhādīhīti** kaṇṭakasākhākāṇṭakalatāvanehi. Anāsayaḡāmitāya udakasanniruddhopi **amaggo** vutto, itarāni apītigamanīyatāyapi. **Ādi**-saddena gahanaṃ pariggaṇhāti. Oke migaluddakassa gocare caratīti **okacaro**, dīpakamigo. Araññe mige disvā tehi saddhim palāyeyyāti **dīgharajjubandhanaṃ**.

Idha vasantīti migānaṃ āsayam vadati, tato āsayato **iminā maggena nikkhamanti**. **Ettha carantīti** etasmiṃ thāne gocaraṃ gaṇhanti. **Ettha**

1. Sam 2. 12, 302; Sam 3. 363 piṭṭhesu.

2. Vināpi (Ka)

pivantīti etasmim nipānatitthe udakaṃ pivanti. **Iminā maggena pavisantīti** iminā maggena nipānatitthaṃ pavisanti. **Maggam pidhāyāti** pakatimaggam pidahitvā. **Na tāva kiñci karoti** anavasese vanamige ghātetukāmo.

Avijjāya aññāṇā hutvāti avijjāya nivutattā ñāṇarahitā hutvā, nandirāgena upanītā rūpārammaṇādīni ābandhitvā¹. Palobhanato **okacaram nandirāgoti**. Byāmohanato **okacārikam avijjāti katvā dasseti**. **Tesanti** okacarokacārikānaṃ. **Sākhābhaṅgenāti** tādisena lūkhataragandhena sākhābhaṅgena. **Manussagandham apanetvā** tassa sākhābhaṅgassa gandhena. **Sammattoti** sammajjito byāmuñcho.

Buddhānaṃ khemamaggavicaraṇaṃ kummaggapidhānañca sabbalokasādhāraṇampi atthato veneyyapuggalāpekkhamevāti dassento “**aññātakonḍaññādīnaṃ bhabbapuggalānaṃ**”ti āha. **Ūhatoti** samūhato nīhatoti āha “**dvedhā chetvā pātito**”ti. **Nāsītāti** adassanaṃ gamitāti āha “**sabbenā sabbaṃ samugghātītā**”ti. **Hitūpacāranti** sattānaṃ hitacariyaṃ.

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. **Dasakusalakammamapathavasenāti** idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ vaṭṭapādakasamāpatticittassapi idha adhiccittabhāvena anicchittatā. Tenāha “**vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittan**”ti. Atha vā anuttarimanussadhammasaṅgahitameva kevalaṃ “**pakaticittan**”ti vattabbanti dassento “**dasakusala kammamapathavasena uppannaṃ cittaṃ cittamevā**”ti vatvā yadettha adhiccittanti adhippetam, taṃ tadeva dassento “**vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittan**”ti āha. Itarassa panettha vidhi na paṭisedhetīti daṭṭhabbaṃ. Vipassanāya sampayuttaṃ adhiccittanti keci. **Anuyuttenāti** anuppannassa uppādanavasena, uppannassa paribhūhanavasena anu anu yuttena. **Mūlakammaṭṭhānanti** pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Gahetvā viharantoti** bhāvanaṃ anuyuñjanto. Bhāvanāya appanaṃ appattopi adhiccittamanuyuttoyeva tadatthepe tamsaddavohārato.

1. Kathaṃ bandhitvā (Ka)

Yehi phalaṃ nāma yathā uppajjanaṭṭhāne pakappiyamānaṃ viya hoti, **tāni nimittāni**. Tenāha “**kāraṇāni**”ti. **Kālena kālanti** ettha **kālenā**ti bhummatthe karaṇavacananti āha “**samaye samaye**”ti. **Nanu ca -pa-nirantaraṃ manasi kātabbanti** kasmā vuttaṃ, nanu ca bhāvanāya vithipaṭipannattā abbudaṇiharaṇavidhiṃ dassentena bhagavatā “**pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni**”ti ayaṃ desanā āradhāti? “Adhicittamanuyuttenā”ti vuttattā avicchedavasena bhāvanāya yuttappayutto adhicittamanuyutto nāmāti codakassa adhippāyo. Itaro bhāvanam anuyuñjantassa ādikammikassa kadāci bhāvanupakkilesā uppajjeyyūṃ, tato cittassa visodhanatthāya yathākālaṃ imāni nimittāni manasi kātabbānīti “kālena kālaṃ”ti satthā avocāti dassento “**pāliyaṃ hī**”ti-ādimāha. Tattha **imānīti** imāni pāliyaṃ āgatāni pañca nimittāni. **Abbudanti** upaddavaṃ.

Chandasahagatā rāgasampayuttāti taṇhāchandasahagatā kāmarāgasampayuttā. **Itṭhāniṭṭha-asamapekkhitesū**ti itṭhesu piyesu, aniṭṭhesu appiyesu, asamaṃ asammā pekkhitesu. **Asamapekkhananti** gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhunā rūpaṃ disvā upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”ti-ādi¹. **Te** parivittakā. **Tato nimittato aññanti** tato chandūpasamhitādi-akusalavitakkuppattikāraṇato aññaṃ navaṃ nimittaṃ. “Manasikaroto”ti hi vuttaṃ, tasmā ārammaṇaṃ, tādiso purimuppanno cittappavatti-ākāro vā nimittaṃ. **Kusalanissitaṃ nimittanti** kusalacittappavattikāraṇaṃ **manasi kātabbaṃ** citte ṭhapetabbaṃ, bhāvanāvasena cintetabbaṃ, cittasantāne vā saṅkamitabbaṃ. Asubhaṃ hi asubhanimittanti. Saṅkhāresu uppanne chandūpasamhite vitakketi ānetvā sambandhitabbaṃ. Evaṃ “**dosūpasāñhite**”ti-ādīsu yathārahaṃ taṃ taṃ padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Yattha katthacīti** “sattesu saṅkhāresū”ti yattha katthaci. **Pañcadhammūpanissayoti** pañcavidho dhammūpasamhito upanissayo.

Evaṃ “**chandūpasāñhite**”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**imassa hatthā vā sobhanā**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

“asubhato upasamharitabban”¹ti vatvā upasamharaṇākārassa dassanaṃ “kimhi sārattosī”²ti. Chavirāgenāti chavirāgatāya kālasamādivaṇṇanibhāya. Kuphalapūritoti³ pakkehi kuṇapaphalehi puṇṇo. “Kaliphalapūrito”⁴ti vā pāṭho.

Assāmikatāvakālikabhāvavasenāti idaṃ pattaṃ anukkamena vaṇṇavikārañceva jīṇṇabhāvañca patvā chiddāvachiddaṃ bhinnaṃ vā hutvā kapālaniṭṭhaṃ bhavissati, idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ jīṇṇatañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace pana nesaṃ sāmiko bhaveyya, na nesaṃ evaṃ vinassitum dadeyyāti evaṃ assāmikabhāvavasena, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”⁵ti evaṃ tāvakālikabhāvavasena ca manasikaroto.

Āghātavinaya -pa- bhāvetabbāti “pañcime bhikkhave āghātaṭṭhavinayā. Yattha hi bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetaḍḍo”⁶ti-ādinā nayena āgatassa āghātavinayasuttassa⁷ ceva kakacūpamovāda⁸ chavālātūpamādīnañca⁹ vasena āghātaṃ ṭṭhavinodetvā mettā bhāvetabbā.

Garusaṃvāsoti garuṃ upanissāya vāso. Uddesoti pariyattidhammassa uddisāpanaṇceva uddisanañca. Uddiṭṭhaparipucchananti yathā-uggahitassa dhammassa atthaparipucchā. Pañca dhammūpanissāyāti garusaṃvāsādike pañca dhamme ṭṭhicca. Mohadhātūti moho.

Upanissitabbāti upanissayitabbā, ayameva vā pāṭho. Yattappaṭiyattoti yatto ca gāmapavesanāpucchākaraṇesu ussukkaṃ āpanno sajjito ca hotīti attho. Athassa moho pahīyatīti assa bhikkhuno evaṃ tattha yuttappayuttassa pacchā so moho vigacchati. Evampīti evaṃ uddese appamajjanenapi. Puna evampīti atthaparipucchāya kaṅkhāvinodanepi. Tesu tesu ṭṭhānesu attho pākāṭo hotīti suyyamānassa dhammassa tesu tesu padesu “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā”¹⁰ti so so attho vibhūto hoti. Idaṃ

1. Kuṇapapūritoti (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Am 2. 163 piṭṭhe.

3. Ma 1. 173 piṭṭhe.

4. Am 2. 408; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

cakkhurūpālokādi **imassa** cakkhuviññāṇassa **kāraṇaṃ**, **idaṃ** sālibhijabhūmisalilādi **imassa** sāli-aṅkurassa **kāraṇaṃ**. **Idaṃ na kāraṇanti** tadeva cakkhurūpālokādi sotaviññāṇassa, tadeva sālibhijādi kudrusakaṅkurassa na kāraṇanti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti.

Ārammaṇesūti kammaṭṭhānesu. **Ime vitakkāti** kāmavitakkādayo. Sabbe kusalā dhammā sabbākusalapaṭipakkhāti katvā “pahīyanti”ti vattabbe na sabbe sabbesaṃ ujuvipaccanīkabhūtāti “pahīyanti evā”ti sāsakaṃ vadati. Tenāha “**imāni**”ti-ādi.

Kusalanissitanti kusalena nissitaṃ nissayitabbaṃ. **Kusalassa paccayabhūtanti** tasseva vevacanaṃ, kusalupattikāraṇaṃ yathāvutta-asubhanimittādimeva vadati. **Sāraphalake**ti candanamaye sāraphalake. **Visamaṇinti** visamākārena tattha ṭhitaṃ āṇiṃ. **Haneyyāti** pahareyya nikkhāmeyya.

217. **Aṭṭoti** āturo, duggandhabādhatāya pīḷito. **Dukkhitoti** sañjātadukkho. **Imināpi kāraṇenāti** akosallasambhūtatāya kusalapaṭipakkhatāya gehassitarogena sarogatāya ca **ete akusalā** viññugarahitabbatāya jigucchaniyatāya ca **sāvajjā** anīṭṭhaphalatāya nirassādasamvattaniyatāya **ca dukkhavipākāti** evaṃ tena tena kāraṇena akusalādi bhāvaṃ **upaparikkhato**.

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ.

Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhipatthitaṃ”ti¹—

evamādikāyavicchandaniyakathādīhi vā. **Ādi-saddena**—

“Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati.

Kuddhaṃ apaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayan”ti²—

evamādi paṭighavūpasamanakathādikāpi saṅgaṇhāti.

218. Na saraṇaṃ **asati**, ananussaraṇaṃ. Amanasikaraṇaṃ **amanasikāro**. **Kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbanti** kammaṭṭhāna manasikāreneva nisīditabbaṃ. **Uggahito dhammakathāpabandho**ti kammaṭṭhānassa upakāro dhammakathāpabandho. **Muṭṭhipotthakoti** muṭṭhippamāṇo pārihāriyapoththako.

1. Khu 4. 291 piṭṭhe.

2. Khu 2. 288 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

Samannānentati samannāharantena. **Okāso na hoti** āraddhassa pariyosāpetabbato. Āraddhassa antagamanam anārambhovāti theravādo. **Tassāti** upajjhāyassa. **Pabbhārasodhanam** kāyakammaṃ, ārabhanto eva vitakkaṇiggaṇṇanattam saṃyuttanikāyasajjhāyanam vacīkammaṃ, dassanakkiccapubbakammakaraṇattam tejokasiṇaparikkamanti tīṇi kammāni ācīnoti. Thero tassa āsayam kasiṇaṇca savisesam jānitvā “**imasmim vihare**”ti-ādimavoca. Tenassa yathādhippāyam sabbam sampāditaṃ. **Asatipabbam nāma** asatiyā vitakkaṇiggaṇṇavibhāvanato.

219. **Vitakkamūlabhedam pabbanti** vitakkamūlassa tammūlassa ca bhedavibhāvanam vitakkamūlabhedam pabbam. Vitakkaṃ saṅkharotīti vitakkasaṅkhāro, vitakkapaccayo subhanimittādisupi subhādinā ayonisomanasikāro, so pana vitakkasaṅkhāro saṃtiṭṭhati etthāti **vitakkasaṅkhārasaṅghānam**, asubhe subhanti-ādi saññāvipallāso. Tenāha “**vitakkānam mūlaṇca mūlamūlaṇca manasikātabban**”ti. **Vitakkānam mūlamūlam gacchantassāti** upaparikkhanavasena micchāvitaṅkkaṇam mūlam uppattikāraṇam nāṇagatiyā gacchantassa. Yāthāvato jānantassa pubbe viya vitakkā abhiṇham nappavattantīti āha “**vitakkacāro sithilo hoti**”ti. **Tasmim sithilībhūte matthakam gacchanteti** vuttanayena vitakkacāro sithilabhūto, tasmim vitakkānam mūlagamane anukkamena thirabhāvappattiyā matthakam gacchante. **Vitakkā sabbaso nirujjhantīti** micchāvitaṅkkaṇa sabbepi gacchanti na samudācaranti, bhāvanāpāripūriyā vā anavasesā pahīyanti.

Kaṇṇamūle patitanti sasakassa kaṇṇasamīpe kaṇṇasakkhalim paharantaṃ viya upapatitaṃ. Tassa kira sasakassa heṭṭhā mahāmūsikāhi khatamahāvāṭam umaṅgasadisam ahosi, tenassa pātena mahāsaddo ahosi. **Palāyimsu** “pathavī udrīyati”ti. **Mūlamūlam gantvā anuvijjeyyanti** “pathavī bhijjati”ti yatthāyam saso utṭhito, tattha gantvā tassa mūlakāraṇam yaṃnūna vīmaṃseyyam. Pathaviyā bhijjanaṭṭhānam gate “ko jānāti, kim bhavissati”ti saso “na sakkomi sāmī”ti āha. Ādhipaccavato hi yācanaṃ saṇhamudukaṃ. **Duddubhāyati**ti duddubhāti saddam karoti. Anuravadassanaṃ hetam. **Bhaddanteti** migarājassa piyasamudācāro, migarāja bhaddam te atthūti attho. **Kimetanti** kim etaṃ, kim tassa mūlakāraṇam. **Duddubhanti** idampi tassa anuravadassanameva. **Evanti** yathā sasakassa mahāpathavībhedanam ravanāya

micchāgāhasamuṭṭhānaṃ amūlaṃ, evaṃ vitakkacāropi
saññāvipallāsasamuṭṭhāno amūlo. Tenāha “**vitakkānan**”ti-ādi.

220. **Abhidantanti** abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha “**uparidantan**”ti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittena** balavasammāsaṅkappasampayuttena. **Akusalacittanti** kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitabbanti** yathā tassa āyatiṃ samudācāro na hoti, evaṃ abhibhavitvā niggaḥetabbaṃ, anuppattidhammatā āpādetabbāti attho. **Ke ca tumhe** satipi cirakālabhāvanāya evaṃ adubbalā **ko cāhaṃ**¹ mama santike laddhappatiṭṭhe viya ṭhitepi idāneva appatiṭṭhe karonto iti evaṃ **abhibhavitvā**. Taṃ pana abhibhavanākāraṃ dassento “**kāmaṃ taco cā**”ti-ādinā caturaṅgasamannāgatavīriyapaggaṇhanamāha. **Atthadīpikanti** ekantato vitakkaṇiggaṇhanatthajotakaṃ. **Upamanti** “seyyathāpi bhikkhave balavā puriso”ti-ādikaṃ upamaṃ.

221. **Pariyādānabhājanīyanti** yaṃ taṃ ādito “adhicittamanuyuttena bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbānī”ti niddiṭṭhaṃ, tattha tassa nimittassa manasikaraṇakālapariyādānassa vasena vibhajanam. Nigamanam vā etaṃ, yadidaṃ “yato kho bhikkhave”ti-ādi. Yathāvuttassa hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Tathāpaṭipannassa vā vasībhāvavisuddhidassanatthaṃ “**yato kho bhikkhave**”ti-ādi vuttaṃ. **Satthācariyoti** dhanubbedācariyo. Yathā hi sasanato asatthampi satthaggaḥaṇeneva saṅgayhati, evaṃ dhanusippampi dhanubbedapariyāpannamevāti.

Pariyāyati parivitakketīti **pariyāyo**, vāroti āha “**vitakkavārapathesū**”ti, vitakkānaṃ varena pavattanamaggesu. **Ciṇṇavasīti** āsevitavasī. **Paguṇavasīti** subhāvitavasī. Sammāvitakkaṃyeva yathicchitaṃ tathāvitakkanato, itarassa panassa setughātoyevāti.

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sīhanādavaggavaṇṇanā.

1. Dubbalako cāhaṃ (Ka)

3. Opammavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. **Moḷinti** kesaracanaṃ. **Vehāyasanti** ākāse. **Ratanacaṅkoṭavarenā**ti ratanasilāmayavaracaṅkoṭakena sahasanetto sirasā paṭiggahi.
“Suvaṇṇacaṅkoṭakavarenā”tipi¹ pāṭho.

Sāti moḷi. Moḷi etassa atthīti moḷiko, moḷiko eva **moḷiyo**. **Phaggunoti** pana nāmaṃ. **San̄khāti** samaññā. Velīyati khaṇamuhuttādivasena upadisīyatīti **velā**, kāloti āha “**tāyaṃ velāyaṃ -pa- ayaṃ kālavelā nāma**”ti. Velayati paricchadavasena tiṭṭhatīti **velā**, sīmā. Velayati saṅkilesapakkhaṃ cālayatīti **velā**, silaṃ. Anatikkamanaṭṭhopi cassa saṅkilesadhammanimittaṃ acalanameva. Viññupurisābhāve chapañcavācāmattaṃ **ovāde pamāṇaṃ nāma**. **Davasahagataṃ katvāti** kīḷasahitaṃ katvā.

Missībhūtoti ananulomikasaṃsaggavasena missībhūto. “**Avāṇṇaṃ bhāsati**”ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ “tāpanapacanakoṭṭanādīnī”ti-ādi vuttaṃ. **Adhikaraṇampi karotīti** ettha yathā so adhikaraṇāya parisakkati, taṇḍassanaṃ “**imesaṃ bhikkhūnaṃ**”ti-ādi. **Adhikaraṇaṃ ākaḍḍhatīti** adhikaraṇaṃ uddissa te bhikkhū ākaḍḍhati, adhikaraṇaṃ vā tesu uppādentō ākaḍḍhati. **Uddesapadaṃ vāti** padaso uddesamattaṃ vā. **Neva piyakamyatāyāti** neva attani satthuno piyabhāvakāmatāya. **Na bhedādhippāyenāti** na satthuno tena bhikkhūnā bhedādhippāyena. **Atthakāmatāyāti** moḷiyaphaggunassa hitakāmatāya.

224. **Avāṇṇabhāsaneti** bhikkhūnīnaṃ aguṇakathane. Chandādīnaṃ vatthubhāvato kāmaguṇā gehaṃ viya gehaṃ, te ca te sitā nissitāti **gehassitāti** vuttā. Taṇhāchandāpi tāsāṃ kattukāmatāpīti ubhayepi **taṇhāchandā**, **paṭighachandā** pana tesāṃ kattukāmatā eva. Phalikamaṇi viya pakatipabhassarassa cittasantānassa upasaṅgo² viya vipariṇāmakāraṇaṃ rāgādayoti āha “**rattampi cittaṃ vipariṇatan**”ti-ādi.

1. Buddhavaṃsa-Ṭīṭha 333; Jātaka-Ṭīṭha 1. 76 piṭṭhesupī.

2. Upabhaṅgo (Ka)

Hitānukampīti karuṇāya paccupaṭṭhāpanamāha. “Yassantarato na santi kopā”ti-ādīsu¹ viya **antara**-saddo citta-pariyāyoti āha “**dosantaroti dosacitto**”ti.

225. Dubbacatāya ovādaṃ asampaṭicchanto citteneva **paṭiviruddho aṭṭhāsi**. **Gaṇhimsu** cittaṃ, hadaya-gāhinaṃ paṭipajjimsūti attho. **Pūriyimsu** ajjhāsanti attho. **Ekasmiṃ samaye** paṭhamabodhiyaṃ. Ekāsaṇaṃ bhojanassa **ekāsanabhojanaṃ**, ekavelāyameva bhojanaṃ. Taṅca kho pubbaṇhe evāti āha “**ekam purebhattabhojanan**”ti-ādī. Sattakkhattum bhuttabhojanampi imasmiṃ sutte ekāsanabhojananteva adhippetam, na ekāsanikatāya ekāya eva nisajjāya bhojanaṃ. “Appaḍaṃsa -pa-samphassan”ti-ādīsu² viya **appa**-saddo abhāvatthoti āha “**nirābādhataṃ, niddukkhatan**”ti. Padhānādivasena sallahukaṃ akicchaṃ uṭṭhānaṃ **sallahuka-uṭṭhānaṃ**. Na **ekappahārenā**ti na ekavārena, na ekasmiṃyeva kāleti adhippāyo. **Dve bhojanānī**ti “aparaṇhe rattiyaṃ”ti kālavasena dve bhojanāni. **Pañca guṇeti** appābādhādike pañca ānisaṃse. **Satuppādakaraṇīyamattamevā**ti satuppādamattakaraṇīyameva, nivāretabbassa punappunaṃ samādapanaṅca nāhosi.

Maṇḍabhūmīti ojavantabhūmi, yattha parisiṇcanena vinā sassāni kiṭṭhāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesaṃ ācariyo **yoggācariyo**, tesaṃ sikkhāpanako. Gāmaṇihatthi-ādayopi “yoggā”ti vuccantīti āha pāliyaṃ “**assadammasārathī**”ti. Catūsu maggesu **yena yena maggena icchati**. Javasama-gādibhedāsu gatīsu **yaṃ yaṃ gatiṃ**. **Taṃ taṃ** maggaṃ **āruḥhāva** otiṇṇāyeva. **Neva vāretabbā** rasmiviniggaṇhanena. Na **vijjhitaḍḍhā** patodalaṭṭhiyā. **Gamaṇamevā**ti ime yuttā mama icchānurūpaṃ maṇḍaṃ gacchanti, samaṃ gacchanti, sīghaṃ gacchantīti khuresu nimittaggaṇaṃ paṭṭhapetvā sārathinā tesaṃ gamaṇameva passitabbaṃ hoti, na tattha niyojanaṃ. **Tehipi** bhikkhūhi. **Pajahimsu** pajahitabbaṃ. **Sāladūsanā**ti sālārukkha-visa nāsakā. **Aññā ca valliyo** sālārukkhe vinandhitvā ṭhitā. **Bahi nīharaṇenā**ti sālavanato bahi chaddānena. **Susaṇṭhitā**ti saṇṭhānasampannā,

1. Khu 1. 100 piṭṭhe Udāne.

2. Aṃ 3. 268 piṭṭhe.

mariyādaṃ bandhitvāti ālavālasampādanavasena mariyādaṃ bandhitvā.
Kipillapuṭakaṃ tambakipillakapuṭakaṃ. **Sukkhadaṇḍakaharaṇaṃ**
 ālavālabbhantarā¹.

226. Videharaṭṭhe jātasamvaddhatāya **vedehikā**. Paṇḍa vuccati paññā,
 tāya itā gatā pavattāti **paṇḍitā**. **Gahapatānī**ti gehasāminī. **Soraccenā**ti
 samyamena. **Nivātavuttī**ti paṇipātakārī. **Nibbutā**ti nibbutaduccaritapariḷāhā.
Uṭṭhāhikāti uṭṭhānavīriyavatī. **Kibbisā**ti kurūrā.

227. **Evam akkhantiyā dosam dassetvā**ti “guṇavanto”ti loke
 patthaṭakittisaddānampi akkhantinimittam ayasuppattiguṇaparihāni-ādim
 akkhamatāya ādīnavam pakāsetvā. **Vacanapatheti** vacanamagge
 yuttakālādike. Saṇhabhāvopi hi vacanassa pavatti-ākāroti katvā
 “vacanapatho”tveva vutto. **Tesamyeva** kālādīnam. Mettā etassa atthīti
 mettam, uppannam mettacittam etesanti **uppannamettacittā**. Puna “kālena vā
 bhikkhave”ti-ādī² pāli dhammasabhāvadassanavasena pavattā “param
 codanāvasena vadantā nāma imehi ākārehi vadantī”ti. **Adhimuñcitvā**ti
 abhirativasena tasmim puggale bhāvanācittam muñcitvā vissajjetvā. So
 puggalo ārammaṇam etassāti **tadārammaṇam**, mettacittam. Yadi evam
 padasavisayam tam katham nippadesavisayam viya hotīti codento “**katham
 tadārammaṇam sabbāvantam lokam karoti**”ti āha, itaro “**pañca
 vacanapathe**”ti-ādīnā pariharati. Idha **tadārammaṇañcā**ti tasseva
 mettacittassa ārammaṇam katvāti pāliyam vacanaseso dāṭṭhabbo. Tenāha
 “**puna tassevā**”ti-ādī. Sabbā sattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti
sabbāvantoti imamattam dassento “**sabbāvantam**”ti āha. **Vipulenā**ti
 mahājanārammaṇena. Mahantapariyāyo hi vipula-saddo, mahattañcettha
 bahukabhāvo. Tenāha “**anekasattārammaṇenā**”ti. **Tañca puggalanti** pañca
 vacanapathe gahetvā āgatapuggalam. **Cittassāti** mettāsahagatacittassa. Ettha
 ca mettāsahagatena cetasā viharissāmāti sambandho. Tattha kathanti āha
 “**tañca puggalam sabbañca lokam tassa cittassa ārammaṇam katvā
 adhimuccitvā**”ti.

1. Ālavālantaro (Ka)

2. Vi 5. 283 piṭṭhe.

228. **Tadatthadīpikanti** yā mettaṃ cetovimuttiṃ sammadeva bhāvetvā t̥hitassa nibbikārato kenaci vikāraṃ na āpādetabbatā, tadatthajotikaṃ. **Apathavinti** pathavī na hotīti apathavī. **Nippathavinti** sabbena sabbaṃ pathavībhāvābhāvaṃ. **Tiriyam pana aparicchinnā**ti kasmā vuttaṃ, nanu cakkavālapabbatehi taṃ taṃ cakkavālaṃ paricchindati? Na, tadaññacakkavālapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ hi cakkānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantarānirayabhāvato. Cakkavālapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva. Vivaṭṭakāle hi saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati. Tenāha “**tiriyam pana aparicchinnā**”ti. Imināva gambhīrabhāvena vuttaparimāṇato paraṃ natthīti dīpitaṃ hoti.

229. **Haliddīti** haliddivaṇṇaṃ adhippetanti āha “**yaṃ kiñci pītakavaṇṇaṃ**”ti. Vaṇṇasaṅkhātāṃ rūpaṃ assa atthīti rūpī, na rūpīti **arūpīti** āha “**arūpo**”ti. Tenevāha “**sanidassanabhāvapaṭikkhepato**”ti.

230. **Pañca yojanasatānī**ti himavantato samuddaṃ pavitṭhaṭṭhānavasena vuttaṃ, na anotattadāhamukhato. Aññā nadiyo upādāya labbhamānaṃ gambhīrataṃ appameyya-udakatañca gahetvā “**gambhīrā appameyyā**”ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tiṇukkāya tāpetabbattābhāvadassanaparametanti vuttaṃ “**etena payogenā**”ti-ādi.

231. Tūlinī viya **tūlinī**ti āha “**simbalitūlalatātūlasamānā**”ti. Sassaranti evaṃpavatto saddo **sassarasaddo**. Anuravadassanaṃ hetam. Tathā **bhabbharasaddo**. Sabbametaṃ mettāvihārino cittassa dūsetum asakkuṇeyyabhāvadassanaparam. Ayaṃ hettha saṅkhepattho—yathā mahāpathavī kenaci purisena apathaviṃ kātuṃ na sakkā, yathā ākāse kiñci rūpaṃ paṭṭhapetuṃ na sakkā, yathā gaṅgāya udakaṃ tiṇukkāya tāpetuṃ na sakkā, yathā ca biḷārabhastāṃ thaddhaṃ pharusañca samphassaṃ kātuṃ na sakkā, evamevaṃ mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikatāya pañca vacanapathe gahetvā āgatapurisena kenaci pariyāyena cittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkāti.

232. **Ocarakā**ti parūpaghātavasena hīnakammakārino. Tenāha “**nīcakammakārakā**”ti. **Anadhivāsanenā**ti akkhamanena. **Mayham ovādakaro na hotī**ti paramhi anattakārimhi cittapadosanena āghātuppādanena mama sāsane sammāpaṭipajjamāno nāma na hoti.

233. **Aṇunti** appakaṃ tanu parittakaṃ. **Thūlanti** mahantaṃ oḷārikaṃ. Vacanapathassa pana adhippetattā taṃ sāvajjavibhāgena gahetabbanti āha “**appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā**”ti. Khantiyā idaṃ bhāriyaṃ na hotīti avocum “**anadhi -pa- passāmā**”ti. **Dīgharattanti** cirakālaṃ, accantamevāti attho. Accantañca hitasukhaṃ nāma aññādhigamenevāti āha “**arahattena kūṭaṃ gaṇhanto**”ti.

Kakacūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. **Bādhayimsūti**¹ hanimsu. Taṃtaṃsappattiya vibandhanavasena sattasantānassa² antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho, anatikkamanatṭhena tasmim antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā**. Tenāha “**antarāyaṃ karontīti antarāyikā**”ti. **Ānantariyadhammā**ti ānantariyasabhāvacetanādhammā. Tatrāyaṃ vacanattho—cuti-anantaraphalaṃ anantaraṃ nāma, tasmim anantare niyuttā, tannibbattanena anantarakaraṇasīlā, anantarapayojanāti vā ānantarikā, te eva **ānantariyā**ti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti **kammantarāyikā**. **Mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa** micchācāralakkhaṇābhāvato. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetam vuttaṃ, ariyāya pana pavattaṃ apāyasaṃvattaniyameva. Nandamāṇavako cettha nidassanaṃ. Ubhinnaṃ samānacchandatāvasena vā asaggantarāyikatā, mokkhanantarāyikatā pana mokkhatthapaṭipattiya³ vidūsanato, abhibhavitvā pana

1. Sārattha-Ṭī 3. 86 piṭṭhādīsupi Passitabbaṃ.

2. Attasantānassa (Ka)

3. Mokkhatthāya paṭipattiya (Sārattha-Ṭī 3. 87 piṭṭhe.)

pavattiyam saggantārāyikatāpi na sakkā nivāretunti. Ahetukadiṭṭhi-
akiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṃ pattā
niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammāti paṭisandhicittuppadamāha.
Paṇḍakādiggahaṇaṇcettha nidassanamattam sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā
vipākantārāyikabhāvato. Yā hi ariye upavadati, sā cetanā
ariyūpavādadhammā. Tato paranti khamāpanato upari. Yam panettha
vattabham, tam mahāsīhanādassa līnatthapakāsane vuttameva. **Yāva**
bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti pārājikaṃ āpanno. **Na vuṭṭhāti** sesam
garukāpattim. **Na deseti** lahukāpattim.

Ayam bhikkhu ariṭṭho. **Rasena rasam saṃsanditvāti** anavajjena
paccayaparibhuñjanarasena sāvajjam kāmaguṇaparibhogarasam samānetvā.
Upanento viyāti bandhanam upanento viya. “Ghaṭento viyā”tipi pāṭho.
Upasamharanto viyāti sadisatam upasamharanto viya ekantasāvajje
anavajjabhāvapakkhepena. **Pāpakanti** lāmakatṭhena duggatisampāpanatṭhena
ca pāpakam. Setukaraṇavasena **mahāsamuddam bandhantena viya.**
Sabbaññutaññāṇena “sāvajjan”ti diṭṭham “anavajjan”ti gahaṇena tena
paṭivirujjhanto. Ekantato anantarāyikanti gahaṇena **vesārajjaññāṇam**
paṭibāhanto. Kāmakatṭakehi ariyamaggasammāpaṭipatti na upakkilissatīti
vadanto “**ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto**”ti vutto.
Paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, “abrahmacariyam pahāyā”ti¹
ādidesanāsaṅkhāte ca **āṇācakke.**

Pucchamānā **samanuyuñjanti nāma.** Pucchā hi anuyogoti.
Tenādhigatāya laddhiyā anuvajjanattham paccanubhāsanena puna
paṭijānāpanam paṭiṭṭhāpanam, tam panassa ādāya samādāpanam viya hotīti
āha “**samanugāhanti nāmā**”ti. Tassā pana laddhiyā anuyuñjitāya
vuccamānampi kāraṇam kāraṇapatirūpakamevāti tassa pucchanaṃ²
samanubhāsanam. Anudahanatṭhena anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiṇca
anudahanatṭhena. **Mahābhittāpanatṭhena** anavatṭhitasabhāvatāya.
Ittarapaccupaṭṭhānatṭhena muhuttaramaṇīyatāya³. **Tāvakālikatṭhena** parehi
abhibhavanīyatāya. **Sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanatṭhena**
chedanabhedanādi-adhikaraṇabhāvena.

1. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

2. Pucchāpanam (Ka)

3. Muhuttakaraṇīyatāya (Sārattha-Ṭī 3. 88 piṭṭhe.)

Ugghātasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena**. Avaṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjanaṭṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyika-anatthanimitatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena**. **Diṭṭhithāmenāti** tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvena. **Diṭṭhiparāmāsenāti** diṭṭhisāṅkhātaparāmasanena. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. **Abhinivissāti** taṇhābhinivesapubbaṅgamena diṭṭhābhinivesena “idamevettha tathan”ti abhinivisitvā. Yasmā hi abhinivesanaṃ tattha abhiniviṭṭhaṃ nāma hoti, tasmā āha “**adhiṭṭhahitvā**”ti.

235. **Natthīti vattukāmopīti** attano laddhiṃ niguhetukāmatāya avajānitukāmopī. **Sampaṭicchati** paṭijānāti. **Dve kathāti** visaṃvādanakathaṃ sandhāya vadati. Abhūtakathā hi pubbe pavattā bhūtakathāya vasena dve kathāti vuccati.

236. **Kassa kho nāmāti** iminā satthā “na mama tuyhaṃ tādissassa atthāya dhammadesanā nāma bhūtapubbā”ti dasseti. Tenāha “**khattiyassa vā**”ti-ādi.

Ñāṇamayā usmā etassa atthīti usmī, tathārūpehi paccayehi anusmīkato tasmīṃ attabhāve paṭivedhagabbho-api **usmīkatoti** vikatabhāvato paññābījamassa imasmiṃ dhammavinaye api nu atthīti bhagavā bhikkhū pucchati. Te **paṭikkhipantā vadanti** ṭhānagatena duccharitena ñāṇupahatabhāvaṃ sampassantā. **Nittejabhūtoti** nittejaṃ bhūto tejohānippatto. Tato eva bhikkhūnampi¹ sammukhā oloketuṃ asamatthatāya **pattakkhandho** adhomukho. Sahadhammikaṃ kiñci vattuṃ avisahanato **appaṭibhāno**. **Sampattūpaganti** sampatti-āvahaṃ. **Paṭippassambhenti** paṭisedhento.

237. Antarāyakaraladdhiyā sabhāvavibhāvanena **parisaṃ sodheti**. **Nissāreti** nīharati avisuddhadiṭṭhitāya. **Kassaci** buddhānubhāvaṃ ajānantassa. Tassa hi evaṃ bhaveyya “sahasā kathitaṃ”ti. Na hi kadāci buddhānaṃ sahasā kiriya nāma atthi. **Assāti** “kassaci”ti vuttabhikkhussa.

1. Bhikkhu-ādayopi (Aṃ-Ṭī 2. 163 piṭṭhe.)

Sutvāpi tuṇhībhāvaṃ āpajjeyyāti athāpi siyāti sambandho. **Taṃ sabbanti** “sace hī”ti-ādinā vuttaṃ sabbam parikappanam. **Na karissantīti** parisāya laddhiṃ sodhetīti sambandho. **Laddhiṃ pakāsentoti** mahāsāvajjatāvasena pakāsentoti. **Saññāvitakkehi**ti subhanimittānubyañjanaggāhādivasena pavattehi saññāvitakkehi. Tenāha “**kilesakāmasampayuttehi**”ti. **Methunasamācāranti** idam adhikāravasena vuttaṃ, tadanñampi pana “apica kho mātugāmassa ucchādanam parimaddanam nahāpanam sambāhanam sādīyati”ti-ādinā¹ āgataṃ visabhāgavatthuvisayaṃ āmisaparibhogam. “Aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāhi aññatra kāmavitakkehi samācarissatī”ti **netam thānam vijjati**.

238. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti nicchandarāgo, tam **nicchandarāgam**. Kadāci uposathikabhāvena samādinnaṣīlāpi honti kadāci noti **anibaddhasīlānam gahaṭṭhānam**. Sīlasamādānabhāvato **antarāyakaram**. Vatthukāmānam **sacchandarāgaparibhogaṇa**. Apaccavekkhaṇena **bhikkhūnam āvaraṇakaram**. Paccayānam **sacchandarāgaparibhogaṇa**. Ayaṃ ariṭṭho duggahitāya pariyattiyā vasena amhe ceva abbhācikkhati, attānaṇca khanati, bahuṇca apuññaṃ pasavatīti evaṃ saññā mā hontūti **duggahitāya pariyattiyā dosam dassento āha**. **Uggaṇhantīti** sajjhāyanti ceva vācuggataṃ karontā dhārenti cāti attho.

Suttanti-ādinā navappabhedampi pariyattidhammam pariyādiyati. Kathaṃ suttam navappabhedam. Sagāthakam hi suttam **geyyam**, niggāthakam suttam **veyyākaraṇam**, tadubhayavinimuttaṇca suttam udānādivisesasaññāvirahitam natthi, yaṃ suttāṅgam siyā, maṅgalasuttādīnaṇca suttāṅgasāṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnam viya, geyyāṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.
Sanimittā nirūḷhattā, sahatāññena naññato².

1. Am 2. 438 piṭṭhe.

2. Netti-Ṭīha 13; Dī-Ṭī 1. 32; Am-Ṭī 2. 224; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhādīsu passitabbam.

sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññaṇṇavidhi**. Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṃ**¹ “navavidhasuttantapariyeṭṭhi”ti. “Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannam², sakavāde pañca suttasatānī”ti³ evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. Tadekadesesu⁴ pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittam. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyyan”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittam. Pucchāvissajjanam hi “byākaraṇan”ti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇam.

Evam sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānam veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānam anokāsabhāvato, “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalam gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu, “vuttam hetan”ti⁵ ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā paṭiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā paṭiṭṭhitāti evam tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā paṭiṭṭhitāti visesavidhayo suttāṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādīnimittarahitam, tam suttāṅgam visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttam geyyam, niggāthakaṃ suttam veyyākaraṇanti suttāṅgam na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitam hi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa veyyākaraṇassa tabbhāvanimittan”ti.

Yañca vuttam “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnam suttāṅgasāṅgaho na siyā”ti⁶, tam **na, niruḥhattā**. Niruḥho hi maṅgalasuttādīnam suttabhāvo. Na

1. Khu 10. 1 piṭṭhe.

2. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesu.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu.

4. Visesavidhayo pare sanimittā tadekadesesu (Dī-Ṭṭi 1. 32; Am-Ṭṭi 2. 224 piṭṭhesu.)

5. Khu 1. 195 piṭṭhedīsu.

6. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmakam”ti nāmaggaḥaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāñña**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ, saha bhāvo ca nāma atthato añña hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi **na aññato**. Añña eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā, ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgaṇaṃ aññamañña saṅkarābhāvo veditabbo.

Atthattanti atthabhūtaṃ yathābhūtaṃ atthaṃ. Anatthampi keci vipallāsavasena “attho”ti gaṇhantīti “atthattan”ti visesetvā vuttaṃ. **Kāraṇattanti** kāraṇabhūtaṃ atthaṃ, sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyāti evaṃ tassa tassa kāraṇabhūtaṃ atthaṃ. Tenāha **“imasmim̐ ṭhāne sīlan”**ti-ādi. Tenetaṃ dasseti—imasmim̐ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, taṇca yāvadeva samādhatthaṃ, samādhi vipassanatto, vipassanā maggatthā, maggo phalatto, vaṭṭaṃ kathitaṃ yāvadeva vivaṭṭādhigamatthanti jānituṃ na sakkontīti. Evaṃ pāliyaṃ “atthan”ti iminā bhāsitatthapayojanatthānaṃ gahitattā veditabbā. **Na pariggaṇhantīti** na vicārenti, nijjhānapaññakkhamā na honti, nijjhāyitvā paññāya rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Iti** evaṃ etāya pariyattiyā **vādappamokkhānisamsā** attano upari parehi āropitavādassa niggaḥassa mokkhapayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti.

Vādappamokkho vā nindāpamokkho. **Yassa cāti** yassa ca sīlādipūraṇena pattabbassa, maggassa vā tadadhigamena pattabbassa, phalassa vā tadadhigamena pattabbassa, anupādāvimokkhassa vā atthāya. **Dhammaṃ pariyāpuṇanti**, ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Nānubhonti** na vindanti.

Tesaṃ te dhammā duggahitā¹

upārambhamānadappamakkhapaḷāsādi hetubhāvena **dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti**.

1. Duggahitattā (Dī-Ṭī 1. 31 piṭṭhe.)

239. Alam pariyaṭṭo gado assāti **alagaddo** anunāsikalopam da-kārāgamañca katvā. Vaṭṭadukkhakantārato nittharaṇaṭṭhāya pariyatti **nittharaṇapariyatti**. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**. “Vaṃsānurakkhakovā”ti avadhāraṇaṃ sīhāvalokanañāyena **tantidhārakova pavenipālakovā**ti purimapadadvayepi yojetabbaṃ.

Yadi tantidhāraṇādi-atthaṃ buddhavacanassa pariyāpuṇaṇaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavassā”ti visesetvā vuttaṃ, nanu ekaccassa puthujjanassapi ayaṃ nayo labbhatīti anuyogaṃ sandhāyāha “**yo panā**”ti-ādi. **Attano thānēti** nittharaṇaṭṭhāne. Kāmaṃ puthujjano “paveṇiṃ pālessāmi”ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa sā pariyatti nittharaṇapariyatti eva nāma hotīti adhippāyo. Tenāha “**puthujjanassā**”ti-ādi.

Nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ khamanti. Tattha tattha āgate sīlādidhamme nijjhāyitvā paññāya rocetvā yāthāvato gahetabbā honti. Tenāha “**idha sīlan**”ti-ādi. Na kevalaṃ suggahitaṃ pariyattim nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyā, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanādīnipi ijjhantīti dassetuṃ “**paravāde**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahaṃ niggahitvā”ti-ādi¹. **Ichchitacchitaṭṭhānanti** diṭṭhiviniveṭhanādivasena icchitaṃ icchitaṃ pālīpadesaṃ. **Mocetunti** apanetuṃ. Ahitāya dukkhāya asaṃvattanampi tadabhāve uppajjanakahitasukhassa kāraṇameva tasmiṃ sati bhāvatoti. Suggahita-alagaddassapi hitāya sukhāya saṃvattanatā daṭṭhabbā.

240. Uttaranti etenāti uttaro, sinanti bandhantīti setu, uttaro ca so setu cāti **uttarasetu**. Kūlaṃ paraṭīraṃ vahati pāpetīti **kullaṃ**. **Kalāpaṃ katvā baddhoti** veḷunaḷādīhi kalāpavasena baddho. **Aṇunti** idaṃ aṭṭhasamāpatti-ārammaṇaṃ saṃyojanaṃ sandhāya vadati.

1. Dī 2. 89 piṭṭhe.

Thūlanti itaraṃ. **Diṭṭhinti** yathābhūtaḍḍaṣṇaṃ, vipassaṇanti attho. **Evam** **parisuddhaṃ** **evam** **pariyodātanti** tebhūmaḍḍesu dhammesu ñātaṃ “netam mama, nesohaṃasmi, na meso attā”ti, **evam** taṇhādiṭṭhiṣaṃkilesābhāvena sabbaso visuddhaṃ, parisuddhattā eva pariyodātaṃ. **Na allīyethāti** nikantivasena na nissayetha. **Na kelāyethāti** na mamāyetha. **Na dhanāyethāti** dhaṇaṃ drabyaṃ na kayirātha. **Ubhayatthāti** samathe vipassaṇāya ca.

Asaddhammeti-ādīsu asataṃ hīṇajjhāsayāṇaṃ dhammoti **asaddhammo**, gāmaḍḍasīṇaṃ dhammoti **gāmadhammo**, kilesāṇaṃ vassanaṣaḍḍhāvātāya **vasaladhammo**, kileseti dūṣitattā thūlattā ca **duṭṭhullo**, udakasuddhipariyosāṇātāya **odakantiko**. “Dhammāpi vo paḍāṭabbā”ti **imināpi ovādena** bhikkhū uḍḍissa kathentopi **ariṭṭhaṃyeva niggaṇhāti**.

241. **Tividhaggāhavasenāti** taṇhāmāṇadiṭṭhiggāhavasena. Yadi **evam** “**ahaṃ mamāti gaṇhāti**”ti gāhadvayaṃeva kasmā vuttanti? Nayidamevaṃ tatthāpi gāhattayasseva vuttattā. “Ahaṃ”ti hi iminā māṇadiṭṭhiggāhā vuttā “ahaṃasmi”ti gāhasāmaññato. **Diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṃ** purimuppannāya diṭṭhiyā uttaradiṭṭhiyā sakkāyadiṭṭhiyā sassatadiṭṭhiyā ca kāraṇabhāvato. **Arammaṇaṃ** pañca khandhā, rūpārammaṇādīni ca. **Diṭṭhiyā paccayo** avijjāphassasaññāvitakka-ayonisomanasikārapāpamittaparatoḡhosādiko diṭṭhiyā upanissayāḍipaccayo. Vuttaṃ hetam **paṭisambhidāyaṃ**¹ “katamāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni avijjāpi phassopi saññāpi vitakkopi ayonisomanasikāropi pāpamittopi paratoḡhosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ”ti-ādi. **Rūpārammaṇāti** ruppanasabhāvadhammārammaṇā. **Rūpaṃ pana attāti na vattabbaṃ** idha “rūpaṃ attato samanupassati”ti² imassa gāhassa anadhippetattā. So hi “yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ”ti-ādinā parato vuccati. Idha pana “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati, attani rūpaṃ, rūpasmiṃ attānaṃ”ti ime tayo gāhā adhippetāti keci, tadayuttaṃ. Yasmā rūpaṃ attā na hoti, attaggāhassa pana ālambanaṃ hoti, attasabhāveyeva vā rūpāḍidhamme ārabba attadiṭṭhi uppaḡjati, na attānaṃ tassa paramatthato anupaḡabbhaṇato, tasmā rūpāḍi-ārammaṇāva attadiṭṭhīti

1. Khu 9. 132 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 79, 80, 81, 478; Khu 10. 194 piṭṭhesu.

katvā vuttaṃ, rūpaṃ pana “attā”ti na vattabbanti ayamettha attho. “Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ”ti-ādinā pana vipassanāpaṭivipassanā viya diṭṭhi-anupassanā nāma dassitā.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ sampattagāhindriyavisayatāya patvā gahetabbatā. Taṃ hi tassa attano visayaṃ paribhuvā sambandhaṃ hutvā gaṇhāti. **Avasesāni sattāyatanāni viññātaṃ nāma** manasā viññātabbato. Aññathā itaresampi viññātataṃ siyā. **Pattanti** adhigataṃ. **Pariyesitanti** gavesitaṃ. **Anuvicaritanti** cintitaṃ. Tenāha “**manasā**”ti. Ettha ca pattapariyesanānaṃ apaṭikkhepassa, visum, ekajjhaṃ paṭikkhepassa ca vasena catukkoṭikaṃ dassetvā pattapariyesitehi anuvicaritassa bhedaṃ dassetuṃ “**lokasmim hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Pariyesitvā pattaṃ** paṭhamaṃ cetasaṃ pacchā kāyena pattattā **pattaṃ nāma**. **Pariyesitvā nopattaṃ pariyesitaṃ nāma** kevalaṃ pariyesitabhāvato. **Apariyesitvā pattañca nopattañca** manasā anuvicaritabbato **manasānuvicaritaṃ nāma**.

Ayañca vikappo ākulo viyāti “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pattatṭṭhenāti** pattabhāvena pattatāsāmaññena. **Apariyesitvā nopattaṃ manasānuvicaritaṃ nāma** pattiyaṃ pariyesanāya ca abhāvato. **Sabbaṃ vā etanti** “pariyesitvā pattampi”ti-ādinā vuttaṃ catubbidhampi. **Imināti** “yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ”ti-ādivacanena. **Viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā** pārisesañāyena. Evaṃ pārisesañāyapariggahe kiṃ payojananti āha “**desanāvīlāsena**”ti-ādi. Yesaṃ vineyyānaṃ desetabbadhammassa sarūpaṃ anāmasitvā ārammaṇakiccasampayuttadhammaphalavisesādipakārantaravibhāvanena paṭivedho hoti, tesaṃ tappakārabhedeḥhi dhammeḥhi, yesaṃ pana yena ekeneva pakārena sarūpeneva vā vibhāvane kate paṭivedho hoti, tesaṃ taṃ vatvā dhammissarattā tadanñāṃ niravasesākāravibhāvanañca **desanāvīlāso**. Tenāha “**diṭṭhādi-ārammaṇavasena viññāṇaṃ dassitaṃ**”ti.

Diṭṭhiṭṭhānanti diṭṭhi eva diṭṭhiṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yaṃ rūpaṃ esā diṭṭhi “loko ca attā cā”ti gaṇhāti, taṃ rūpaṃ sandhāya “so loko so attā”ti vacanaṃ vuttanti yojanā. **So pecca**

bhavissāmīti uddhamāghātanikavādavasenāyaṃ diṭṭhīti āha “**so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmī**”ti-ādi. **Dhuvoti** thiro. **Sassatoti** sabbadābhāvī. **Avipariṇāmadhammoti** jarāya maraṇena ca avipariṇāmetabbasabhāvo, nibbikāroti attho. **Tampi dassananti** tampi tathāvuttam diṭṭhidassanaṃ attānaṃ viya taṇhādiṭṭhiggāhavesesena gaṇhāti. Tenāha “**etaṃ mamā**”ti-ādi. **Diṭṭhārammaṇāti** diṭṭhivisayā. Kathaṃ pana diṭṭhi diṭṭhivisayā hotīti āha “**vipassanāyā**”ti-ādi. **Paṭivipassanākāleti** yamakato sammasanādikālaṃ sandhāyāha. Tattha akkharacintakānaṃ sadde viya, vedajjhāyīnaṃ¹ vedasatthe² viya ca diṭṭhiyaṃ diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhiggāhappavatti daṭṭhabbā.

Samanupassatīti padassa catasso samanupassanā atthoti yojanā. Tena samanupassanā nāma catubbidhāti dasseti. Tattha ñāṇaṃ tāva samavisamaṃ sammā yāthāvato anupassatīti **samanupassanā**. Itarā pana saṃkilesavasena anu anu passantīti **samanupassanā**. Yadi evaṃ hotu tāva diṭṭhisamanupassanā micchādassanabhāvato, kathaṃ taṇhāmānāti? Taṇhāyapi sattānaṃ pāpakaraṇe upāyadassanavasena paññāpatirūpikā pavatti labbhateva, yāya vañcananikatisāciyogā³ sambhavanti. Mānopi seyyādinaṃ dassanavaseneva tathā attānaṃ ūhatīti taṇhāmānānaṃ samanupassanāpatirūpikā pavatti labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **Avijjamāneti** “etaṃ mamā”ti evaṃ gahetabbe taṇhāvattthusmiṃ ajjhattakhandhapañcake anupalabbhamāne vinaṭṭhe. **Na paritassati** bhayaparittāsataṇhāparittāsānaṃ maggena samugghātittā.

242. **Catūhi kāraṇehīti** “asati na paritassatī”ti vuttampi itarehi tīhi saha gahetvā vuttam. **Catūhi kāraṇehīti** catukkoṭikasunñatākathanassa kāraṇehi. **Bahiddhā asatīti** bāhire vatthusmiṃ avijjamāne. Sā panassa avijjamānatā laddhavināseṇa vā aladdhālābhena vāti pāḷiyaṃ “ahu vata me, taṃ vata me natthi, siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī”ti vuttanti tadubhayaṃ parikkhāravasena vibhajtvā tattha paritassanaṃ dassetuṃ “**bahiddhā parikkhāravināse**”ti-ādi vuttam. Tattha **yānaṃ** “ratho vayhan”ti evamādi. **Vāhanaṃ** hatthi-assādi.

1. Vedaṭṭhādīnaṃ (Ka) 2. Vedasatthe (Ka) 3. Yāya pana pakatiyā viyogā (Ka)

Yehi kilesehīti yehi asantapattthanādīhi kilesehi. **Evam bhaveyyāti** evam “ahu vata me”ti-ādinā codanādi bhaveyya.

Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānanti ettha aparāparam pavattāsu diṭṭhīsu yā parato uppannā diṭṭhiyo, tāsam purimuppannā diṭṭhiyo kāraṇaṭṭhena **diṭṭhiṭṭhānāni**, adhikaraṇaṭṭhena **diṭṭhādiṭṭhānāni**, pariyuṭṭhānappattiyā sabbāpi **diṭṭhipariyuṭṭhānāni**, “idameva saccam moghamaññan”ti¹ pavattiyā **abhinivesā**, appahīnabhāvena santāne sayantīti **anusayāti** evam diṭṭhiṭṭhānādīnam padānam vibhāgo veditabbo. Taṇhādīhi kampaniyatāya sabbasaṅkhārāva iñjitānīti **sabbasaṅkhāra-iñjitāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhāva upadhi **khandhūpadhi**. Esa nayo sesesupi. Tadeva ca āgamma taṇhā khīyati virajjati nirujjhatīti yojanā. **Ucchiṭṭissāmi nāmassūti**-ādīsu **ssūti** nipātamattam, saṁsaye vā. **Tāsoti** attaniyābhāvaṁ paṭicca taṇhāparittāvaso ceva bhayaparittāso ca. Tenāha “**tāso heso**”ti-ādi. **No cassam, no ca me siyāti** “ahan”ti kira koci no cassam, “me”ti ca kiñci no siyāti. Tāsappatīkārādassanam hetam.

243. **Ettāvatāti** “evam vutte”ti-ādinā, pucchānusandhivasena pavattāya “chayimāni bhikkhave diṭṭhiṭṭhānāni”ti-ādinā² vā. Sāpi hi ajjhattakhandhavināse paritassanakam dassetvā aparitassanakam dassentī pavattāti tassanakassa suññatādassanam akiccasādhakampi suññatādassanamevāti imesam vasena “**catukkoṭikā suññatā kathitā**”ti vuttam. **Bahiddhā parikkhārenti** bāhiram saviññāṇakam aviññāṇakaṇca sattopakaraṇam. Tam hi jīvitavuttiyā parikkhāraṇaṭṭhena “parikkhāro”ti vuttam. **Pariggaham nāma katvāti** “mama idan”ti pariggahetabbatāya pariggahitam nāma katvā. Sabbopi diṭṭhiggāho “attā nicco dhuvo sassato, attā ucchiṭṭati vinassatī”ti-ādinā attadiṭṭhisannissayoyevāti vuttam “**sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsattī diṭṭhiyo**”ti. Ayāthāvaggāhinā abhinivesanapaññāpanānam upatthambhabhāvato diṭṭhi eva nissayoti **diṭṭhinissayo**. **Pariggaṇheyyāti** niccādivisesayuttam katvā pariggaṇheyya kimevam pariggahetum

1. Ma 2. 22, 23, 155, 166, 381; Khu 1. 162; Khu 7. 57; Khu 10. 80 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 188 piṭṭhe.

sakkuṇeyya. **Sabbatthā**ti “taṃ bhikkhave attavādupādānaṃ upādiyetha, taṃ bhikkhave diṭṭhinissayaṃ nissayethā”ti etesupī.

244. **Attani vā satī**ti yassa attano santakabhāvena kiñci attaniyanti vucceyya, tasmim attani sati, so eva pana attā paramatthato natthīti adhippāyo. Sakkā hi vattum bāhirakaparikkappito¹ attā “paramattho”ti, siyā khandhapañcakam ñeyyasabhāvattā yathā taṃ ghaṭo, yadi pana tadaññaṃ nāma kiñci abhavissa, na taṃ niyamato viparītaṃ siyāti. Na ca² so paramatthato atthi pamāñchi anupalabbhamānattā turaṅgamavisāṇaṃ viyāti. **Attaniye vā parikkhāre satī**ti “idaṃ nāma attano santakan”ti tassa kiñcanabhāvena nicchite kismiñci vatthusmim sati. Attano idanti hi attaniyanti. **Ahanti satī**ti “ahaṃ nāmāyaṃ”ti ahaṃkāravatthubhūte paramatthato niddhāritasarūpe kismiñci sati tassa santakabhāvena mamāti kiñci gahetum yuttaṃ bhaveyya. **Mamāti sati “ahan”**ti etthāpi eseṇa nayo. Iti paramatthato attano anupalabbhamānattā attaniyaṃ kiñci paramatthato natthevāti sabbasaṅkhārānaṃ anattatāya anattaniyataṃ, anattaniyatāya ca anattakataṃ dasseti. **Bhūtatoti** bhūtatthato. **Tathatotī** tathasabhāvato. **Thiratotī** ṭhitasabhāvato nibbikārato.

Yasmā hutvā na hotīti yasmā pubbe asantaṃ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamena na hoti, tasmā na niccanti **aniccaṃ**, adhuvanti attho. Tato eva **uppādavayavattitoti** uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato. Sabhāvavigamo idha **vipariṇāmo**, khaṇikatā **tāvakālikatā**, niccasabhāvābhāvo eva **niccapaṭikkhepo**. Aniccadhammā hi teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṃ paṭikkhipanti nāma. Tathā hi vuttaṃ “na niccanti aniccaṃ”ti. Uppāda jarābhaṅgavasena rūpassa nirantarabādhatāti paṭipīlanākārenassa **dukkhatā**. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanam, tato evassa dussahatāya **dukkhamatā**, tissannaṃ dukkhatānaṃ saṃsāradukkhassa ca adhiṭṭhānatāya **dukkhavatthukatā**, sukhasabhāvābhāvo eva **sukhapaṭikkhepo**. **Vipariṇāmadhammanti** jarāya maraṇena ca vipariṇāmanasabhāvaṃ. Yasmā idaṃ rūpaṃ

1. Parikkappita-attaparamatthasuñña (Ka)

2. Na vā (Ka)

paccayasamavāyena uppādam, uppādānantaram jaram patvā avassameva bhijjati, bhinnañca bhinnameva, nāssa kassaci saṅkamoti bhavantarānupagamanasaṅkhātena saṅkamābhāvena vipariṇāmadhammatam pākaṭam kātum **“bhavasāṅkanti-upagamanasabhāvan”**ti vuttam.

Pakatibhāvavijahanam sabhāvavigamo nirujjhanameva. **Tanti** aniccam dukkham vipariṇāmadhammam rūpam. **Imināti** “no hetam bhante”ti rūpassa taṇhādiggāhānam vatthubhāvapaṭikkhepena. Rūpam hi uppannam ṭhitim mā pāpuṇātu, ṭhitippattam mā jīratu, jarappattam mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamiyatūti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa avasavattanaṭṭho anattatāsallakkhaṇassa kāraṇam hotīti āha **“avasavattanākārena rūpam bhante anattāti paṭijānantī”**ti. Nivāsikārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā **suññatṭho**, sāmibhūtaṇṇassa kassaci abhāvo **assānikatṭho**, yathāvuttavasavattibhāvābhāvo **anissaratṭho**, paraparikkappita-attasabhāvābhāvo eva **attapaṭikkhepatṭho**.

Yasmā aniccalakkhaṇena viya dukkhalakkhaṇam, tadubhayena anattalakkhaṇam suviññāpayam, na kevalam, tasmā tadubhayenettha anattalakkhaṇavibhāvanam katanti dassento **“bhagavā hī”**ti-ādimāha. Tattha **aniccavasenāti** aniccatāvasena. **Dukkhasenāti** dukkhatāvasena. **Na upapajjati**ti na yujjati. Tameva ayujjamānatam dassetum **“cakkhussa uppādupi”**ti-ādi vuttam. Yasmā attavādī attānam niccam paññāpeti, cakkhum pana aniccam, tasmā cakkhu viya attāpi anicco āpanno. Tenāha **“yassa kho panā”**ti-ādi. Tattha **vetīti** vigacchati nirujjhati. **Iti cakkhu anattāti** cakkhussa udayabbayavantatāya aniccatā, attano ca attavādinā aniccatāya anicchitattā cakkhu anattā.

Kāmam **anattalakkhaṇasutte**¹ “yasmā ca kho bhikkhave rūpam anattā, tasmā rūpam ābādhāya saṁvattatī”ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi “yasmā rūpam ābādhāya saṁvattati, tasmā anattā”ti pākaṭatāya sābādhātāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca “na labbhati rūpe evam me rūpam hotu, evam me rūpam mā ahoṣī”ti rūpe kassaci anissaratā, tassa ca avasavattanākāro dassitoti āha **“dukkhasena**

1. Saṁ 2. 55; Vi 3. 18 piṭṭhesu.

anattataṃ dasseti¹ti. **Yadaniccaṃ taṃ dukkhanti** yaṃ vatthu aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ udayabbayaapaṭipīḷitattā, yaṃ pana niccaṃ tadabhāvato, taṃ sukhaṃ yathā taṃ nibbānanti adhippāyo. **Yaṃ tanti** kāraṇaniddesovāyaṃ, yasmā rūpaṃ aniccaṃ, taṃ tasmāti attho. **Yaṃ dukkhaṃ tadanattāti** ettha vuttanayeneva attho veditabbo. **Aniccanti** iminā ghaṭādi viya paccayuppannattā rūpaṃ aniccanti imamatthaṃ dasseti. Imināva nayena “anattā”ti vattum labbhamānēpi **“anattā”ti vattā nāma natthi**. Evaṃ **dukkhanti vadantīti** etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ “akkhisulādivikārapattakāle viya paccayuppannattā dukkhaṃ rūpaṃ”ti-ādinā. **Duddasaṃ duppaññāpanaṃ**. Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā. **Tayidaṃ** anattalakkaṇaṃ.

Tasmātihāti-ādinā tiyaddhagatarūpaṃ lakkaṇattayaṃ āropetvā vuttanti āha **“etarahi aññadāpi”**ti. Taṃ pana yādisaṃ tādīsampi tathā vuttanti ajjhattādivisesopi vattabbo. **Pi-saddena** vā tassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

245. **Ukkaṇṭhatīti** nābhīramati. Aññattha “nibbidā”ti balavavipassanā vuccati, sānulomā pana saṅkhārupekkhā “vuṭṭhānagāminī”ti, sā idha kathaṃ nibbidā nāma jātāti āha **“vuṭṭhānagāminivipassanāya hī”**ti-ādi. Iminā sikhāpattanibbedatāya vuṭṭhānagāminī idha nibbidānāmena vuttāti dasseti.

“So anupubbena saññaggaṃ phusatī”ti¹ vatvā “saññā kho poṭṭhapāda paṭhamāṃ uppajjati, pacchā ñāṇaṃ”ti¹ vuttattā **saññagganti vuttā** lokiyāsu pahānasaññāsu sikhāpattabhāvato. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti vuttā** idappaccayatādasanassa matthakappattīti katvā. Tato paraṃ hi asaṅkhatārammaṇaṃ ñāṇaṃ hoti. Tenāha “pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇaṃ”ti². **Pārisuddhipadhāniyaṅganti vuttā** maggādhigamassa paripanthabhūtasabbasaṃkilesavisuddhi padhānikassa yogino, padhānabhāvanāya vā jātāṃ aṅganti katvā. **Paṭipadāññānadassanavisuddhīti vuttā** paramukkaṃsagatapaṭipadāññānadassanavisuddhibhāvato. **Atammayatanti** ettha **tammayatā nāma** taṇhā, kāmataṇhādīsu tāya tāya nibbattattā tammayaṃ³ nāma tebhūmikappavattaṃ,

1. Dī 1. 172 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 344 piṭṭhe.

3. Tammayatā (Ka)

tassa bhāvoti katvā. Tassā taṇhāya pariyādānato vuṭṭhānagāminivipassanā **atammayatāti** vuccati. **Nissāyāti** taṃ atammayatam paccayam katvā. **Āgammāti** tasseva vevacanam. **Nānattāti** nānāsabhāvā bahū anekappakārā. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā rūpādivisayā. **Ekattāti** ekasabhāvā. **Ekattasitāti** ekaṃyeva¹ ārammaṇam nissitā. **Tam nissāyāti** tam ekattasitam upekkham paccayam katvā. **Etissāti** etissā upekkhāya. **Pahānam hotīti** aññāṇupekkhato pabhusi sabbam upekkham pajahitvā ṭhitassa “atammayatā”ti vuttāya vuṭṭhānagāminivipassanāya arūpāvacarasamāpatti-upekkhāya vipassanupekkhāya ca pahānam hotīti **pariyādānanti vuttāti**. Sabbasaṅkhārāgatassa muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānassa sikhāpattabhāvato vuṭṭhānagāminī muñcitukamyatā paṭisaṅkhānanti ca vuttā. Mudumajjhādivasena pavatti-ākāramattam, atthato **ekatthā** muñcitukamyatādayo, **byañjanameva nānam**. **Dvīhi nāme**hīti gotrabhu, vodānanti imehi dvīhi nāmehi.

Virāgoti maggo, accantameva virajjati etenāti **virāgo**, tena. **Maggena** hetubhūtena. **Vimuccatīti** paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Tenāha “phalam kathitan”ti.

Mahākhīṇāsavoti pasamsāvacanam yathā “mahārājā”ti. Tathā hi tam pasamsanto satthā “**ayam vuccati bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho itipī**”ti-ādimāhāti. Tadattham vivarituṃ “**idāni tassā**”ti-ādi vuttam. **Yathābhūte**hīti yāthāvato bhūtehi. **Durukkipanatt**henāti pacurajanehi ukkhipituṃ asakkuṇeyyabhāvena. Nibbānanagarappavese vibandhanena paligho viyāti **palighoti vuccati**. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnam anaṅgato tālāvatthu asive “sivā”ti samaññā viya. Tenāha “**sīsacchinnatālo viya katā**”ti. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavam vā phalam arahatīti **ponobhaviko**. Evaṃbhūto pana punabbhavam deti nāmāti āha “**punabbhavadāyako**”ti. **Punabbhavakhandhānam paccayoti** iminā jātisaṃsāroti phalūpacārena kāraṇam vuttanti desseti. **Parikkhāti vuccati** santānassa parikkhipanato. **Saṃkiṇṇattāti** sabbaso kiṇṇattā vināsītattā. **Gambhīrānugata**ṭṭhenāti gambhīram anupaviṭṭhaṭṭhena.

1. Ekaṃ rūpaṃyeva (Ka)

Luñcitvāti uddharitvā. **Etānīti** kāmarāgasāññojanādīni. **Aggaḷāti vuccanti** avadhāraṇaṭṭhena. Aggamaggena patito mānaddhajo etassāti **patitamānaddhajo**. Itarabhāroropanassa purimapadehi pakāsitattā **“mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto”**ti vuttaṃ. **Mānasamyogeneva visamyuttattāti** etthāpi eseve nayo. Pañcapi khandhe avisesato asmīti gahetvā pavattamāno “asmimāno”ti adhippetoti vuttaṃ **“rūpe asmīti māno”**ti-ādi.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sobhanatthañca ubhosu passesu esikatthambhe nikhaṇitvā ṭhapentīti āha **“nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe”**ti. Pākāraviddhamśaneneva parikkhāya bhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha **“pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ saṃkiritvā”**ti. **Evanti-ādi** upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhapañcakaṃ. **Dvattiṃsa kammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatā. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti rogā**, rājabhayādīni **pañcaviṣati mahābhayāni**.

246. **Anadhigamanīyaviññāṇatanti** “idaṃ nāma nissāya iminā nāma ākārena pavattati”ti evaṃ duviññeyyacittataṃ. **Anvesanti** paccatte ekavacananti āha **“anvesanto”**ti. **Sattopi tathāgatoti vuccati**¹ “tathāgato paraṃ maraṇā”ti-ādīsu² viya. Satto hi yatheko kammakilesehi itthattaṃ āgato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. **Uttamapuggaloti** bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Khīṇāsavopīti** yo koci khīṇāsavopi “tathāgato”ti adhippeto. Sopi hi yatheko catūsu satipaṭṭhānesu sūpaṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ arahattaṃ āgato adhigato, tathā aparopi āgatoti “tathāgato”ti vuccati. **Asaṃvijjamānoti** paramatthato anupalabbhaniyo. **Avindeyyoti** na vinditabbo, duviññeyyoti attho.

Tathāgato satto puggaloti na paññapemi paramatthato sattasseva abhāvatoti adhippāyo. **Kiṃ paññapessāmi** paññatti-upādānassapi

1. Adhippeto (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Dī 1. 26 piṭṭhe.

dharamānakassa abhāvato. “Anuppādo khemaṃ, anuppatti khemaṃ”ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā pakkhandanavasena pavattaṃ aggaphalasamāpatti-attham **vipassanācittam vā**.

Tucchāti karaṇe nissakkavacananti āha “**tucchakenā**”ti. Vinayatīti vinayo, so eva **venayiko**. **Tathā manti** tathābhūtaṃ maṃ. Paramatthato vijjamānassa hi sattassa abhāvaṃ vadanto sattavināsapaññāpako ca nāma siyā, ahaṃ pana paramatthato avijjamānaṃ taṃ¹ “natthi”ti vadāmi. Yathā ca loko voharati, tatheva taṃ voharāmi, tathābhūtaṃ maṃ ye samaṇabrāhmaṇā “venayiko samaṇo gotamo”ti vadantā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti yojanā. Appaṭisandhikassa khīṇāsavassa carimacittaṃ nirupādānato anupādāno viya jātavedo parinibbutaṃ idaṃ nāma nissitanti na paññāyatīti vadanto kimettāvatā ucchedavādī bhaveyya, nāhaṃ kadāci pi atthi, nāpi koci atthi ti vadāmi, evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā sato sattassa nāma ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpetīti vadantā asatā -pa-abbhācikkhantīti ayamettha adhippāyo.

Mahābodhimaṇḍamhīti bodhimaṇḍaggaḥaṇena sattasattāhamāha. Tena dhammacakkapavattanato² pubbe vuttaṃ tantidesanaṃ vadati.

Catusaccameva paññāpemīti etena saccavimuttā satthudesanā natthīti dasseti. Ettha ca “pubbe ceva etarahi ca dukkhaṃ ceva paññāpemi dukkhassa ca nirodhan”ti vadanto bhagavā nāhaṃ kadāci pi “attā ucchi jati, vinassatī”ti vā, “attā nāma koci atthi”ti vā vadāmi, evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpeti”ti asatā tucchena abbhācikkhantīti dasseti. **Pareti** amāmakā, mama ovādassa abhājanabhūtāti atthoti āha “**saccāni -pa- asamatthapuggalā**”ti.

Adhippāyenāti iminā tesam adhippāyamattaṃ, rosanavihesanāni pana tathāgatassa ākāsaṃ vilikhanam viya na sambhavantiyevāti dasseti. Āhanati cittanti **āghāto**. Appatītā honti etenāti **appaccayo**. Cittaṃ na abhirādhayatīti **anabhiraddhi**. **Atuṭṭhīti** tuṭṭhipaṭipakkho tathāpavatto cittuppādo, kodho eva vā.

1. Paramatthato yaṃ (Ka)

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Pareti aññe ekacce. Ānandanti pamodanti etenāti **ānando**, pītiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Sobhanamanatā **somanassaṃ**, cetasikasukhassetam adhivacanaṃ. Uppilati purimāvattthāya bhijjati visesaṃ āpajjatīti uppilam, tadeva uppilāvitam, tassa bhāvo **uppilāvitattam**. Yāya uppannāya kāyacittam vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattam hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Saccāni paṭivijjhitaṃ asamattthāti** dukkhameva uppajjati nirujjhati ca, na añño satto nāma attthīti evaṃ jānitaṃ asamattthā “attā nāma attthī”ti evaṃdiṭṭhino appahīnavipallāsā. Uttamaṃ pasādanīyaṭṭhānaṃ **tathāgatampi akkosanti**, kimaṅgaṃ pana bhikkhūti adhippāyo.

247. Anattaniyepi khandhapañcake micchāgāhavasena attaniyasaññāya pavattassa chandarāgassa pahānaṃ. **Amhākaṃ neva attāti** yasmā rūpavedanādiyeva attaggāhavatthu tabbinimuttassa lobhaneyyassa abhāvato. Etaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ na amhākaṃ rūpaṃ, na viññānaṃ, tasmā amhākaṃ neva attāti yojanā. Ajjhattikassa vatthuno neva attāti paṭikkhattattā bāhiravatthu attaniyabhāvena paṭikkhattam hotīti āha “**amhākaṃ cīvarādiparikkhāropi na hotī**”ti. **Khandhapañcakaṃ** yevāti bāhiravatthum nidassanaṃ katvā khandhapañcakaṃ yeva **na tumhākaṃ pajahāpeti**. **Na uppāṭetvā** kandaṃ viya. **Na luñcitvā vā** kese viyāti. Iminā rūpādīnaṃ nāmamukhena pahānaṃ icchanti. Ullingitamatttham **chandarāgavinayena pajahāpetīti** sarūpato dasseti.

248. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā”ti-ādi desanā **tiparivaṭṭam**. Yāva imaṃ **ṭhānanti** “evaṃ svākkhāto”ti yāvāyaṃ pālīpadeso. Suviññeyyabhāvena akkhātattāpi **svākkhātoti** āha “**sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito**”ti. Tiriyaṃ vidāraṇena **chinnam**, dīghaso phālanena **bhinnam**, tato eva tattha tattha sibbitagaṇṭhikatajiṇṇavattham pilotikā, tadabhāvato **chinnapilotiko**, pilotikarahitoti attho. Iriyāpathasaṇṭhapana-avijjamānajaṇavipassanāni chinnāya avijjamānāya paṭipattiya sibbanagaṇṭhikaraṇasadisāni, tādisaṃ idha natthīti āha “**na hettha -pa-atthī**”ti. **Patiṭṭhātuṃ na labhatīti**

pesalehi saddhim saṁvāsavasenapi paṭiṭṭhātum na labhati,
visesādhigamavasena pana vattabbameva natthi.

Kāraṇḍavaṁ niddhamathāti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṁ puggalaṁ kacavaramiva nirapekkhā apanetha. **Kasambuñcāpakassathāti** kasaṭabhūtaṁ naṁ khattiyādīnaṁ majjhagataṁ sambhinnaṁ paggharitakuṭṭhaṁ caṇḍalaṁ viya apakassatha nikkacchatha. Kim kāraṇaṁ? Saṁghārāmo nāma sīlavantānaṁ kato, na dussīlānaṁ, yato etadeva. **Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānineti** yathā palāpā antosārahitā ataṇḍulā bahi thusena vihi viya dissanti, evaṁ pāpabhikkhū antosārahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā “palāpā”ti vuccanti, te palāpe vāhetha odhunātha vidhamatha. Paramatthato assamaṇe vesamattena samaṇamānine evaṁ **niddhamitvāna -pa- patissatīti**. Tattha **kappayavhoti** kappetha, karoṭhāti vuttaṁ hoti. **Patissatīti** pati pati satā sampajānantā suṭṭhu pajānantā. **Patissatā** vā sappatissā aññaṁaññaṁ sagāravā. Athevaṁ suddhā suddhehi saṁvāsaṁ kappentā diṭṭhisīlasāmaññaṇa **samaggā**. Anukkamena paripākagatapaññaṭāya **nipakā**. Sabbassevimassa dukkhavaṭṭassa **antaṁ karissatha**, parinibbānaṁ pāpuṇissathāti attho.

Vaṭṭaṁ tesam natthi paññāpanāya sabbaso samucchinnavatṭamūlakattā.

Dhammaṁ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino**. Evaṁ **saddhānusārino**pi veditabbā. **Paṭipannassāti** paṭipajjamānassa, sotāpattimaggaṭṭhopi adhippeto. **Adhimattanti** balavaṁ. **Paññāvāhīti** paññaṁ vāhethi, pañña vā imaṁ puggalaṁ vahaṭīti paññāvāhītipi vadanti. **Paññāpubbaṅgamanti** paññaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatīti** ayaṁ evarūpo puggalo paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti **dhammānusārī**. **Saddhāvāhīti** saddhaṁ vāhethi, saddhā vā imaṁ puggalaṁ vahaṭīti saddhāvāhītipi vadanti. **Saddhāpubbaṅgamanti** saddhaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatīti** ayaṁ evarūpo puggalo saddhāya sarati anussaratīti **saddhānusārī**. **Saddhāmattanti** “ītipi so bhagavā”ti-ādinaṁ buddhasubuddhatāya saddahanamattaṁ. Matta-saddena aveccappasādaṁ nivatteti. **Pemamattanti** yathāvuttasaddhānusārena uppannaṁ tuṭṭhimattaṁ. Sinehoti keci. **Evaṁ vipassanaṁ paṭṭhapetvā**

nisinnānanti kalāpasammasanādivasena āradhaviṇṇaṇānam. **Ekā saddhā**ti vipassanānusāreṇa svākkhātadhammatā siddhā, tato eva ekā seṭṭhā uḷārā saddhā uppajjati. **Ekam pemanti** etthāpi eseṇa nayo. **Sagge ṭhapitā viya hontīti** tesam saddhāpemānam saggasaṁvattaniyatāya abyabhicārībhāvamāha. **Cūlasotāpannoti vadanti** ekadesena saccānubodhe ṭhitattā. Sesam suviññeyyameva.

Alagaddūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. **Piyavacananti** piyasamudācāro. Viññujātikā hi param piyena samudācarantā “bhavan”ti vā, “devānam piyo”ti vā, “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena “āvuso”ti, tirokkham “āyasmā”ti ayampi samudācāro. Mahākassapa-uruvelakassapādayo aññepi kassapanāmakā atthīti “**katarassa kassapassā**”ti pucchanti. **Raññāti** kosalaraññā. “**Sañjānimsū**”ti saṅkhepato vuttamattham vivaritam “**ayam panā**”ti-ādi āradham. **Assāti** kumārakassapassa, “sañjānimsū”ti vuttasañjānassa vā. **Puññāni karontoti** kappasatasahassam devesu ca manussesu ca nibbattitvā dānādīni puññāni bhāvento. **Osakkanteti** parihāyamāne. **Paṭhamanti** kumārīkākāle. **Satthā upālitttheram paṭicchāpesi** tam adhikaraṇam vinayakammenevassā bhikkhuniyā pabbajjāya ārogabhāvam.

Paññattivibhāvanāti “andhavanan”tveva paññāyamānassa vibhāvanā. **Olīyatīti** saṅkucati saṅikam vattati. **Bhāṇakoti** sarabhāṇako. **Yam atthi, tam gahetvāti** idāni pariyesitabbaṭṭhānam natthi, yathāgataṁ pana yaṁ atthi, tam gahetvā. **Balavaguṇeti** adhimattaguṇe. Kassapabhagavato kāle niruḷhasamaññāvasena vacanasantatiyā avicchedena ca imasmimpi buddhuppāde tam “andhavanan”tveva paññāyittha, uparūpari vaḍḍhamānāya pathaviyā upari rukkhagacchādīsu sañjāyantesupīti¹. **Sekkhapaṭipadanti** sekkhabhāvāvaham visuddhipaṭipattim.

1. Upari rukkhagacchādayo sañjāyantevāti (Ka)

Aññatara-saddo apākaṭe viya pākaṭepi vattati eka-saddena samānatthattāti dassetuṃ “**abhiñāṇā**”ti-ādi vuttam. Bhayabheravadassitampi abhikkanta-saddassa atthuddhāraṃ idha dassento evaṃ heṭṭhā tattha tattha katā atthasaṃvaṇṇanā parato tasmiṃ tasmiṃ suttapadese yathārahaṃ vattabbāti nayadassanaṃ karoti. Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha “**chaviyan**”ti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇīyati kittīyati ugghosananti **vaṇṇo**, thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo**, kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo**, kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo**, saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti¹ **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo**, rūpāyatanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇa-saddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā.

Anavasesattaṃ sakalatā kevalatā. **Kevalakappā**ti ettha keci īsaṃ² asamattā³ kevalā kevalakappāti vadanti, evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddo siyā. Anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ katvā kevalā eva kevalakappā. Tathā vā⁴ kappanīyattā paññāpetabbattā kevalakappā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃmattatā⁵ visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalaṃ dālhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Tenāha “**visaṃyogādi-anekattho**”ti. Kevalaṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappanīyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappanīyapadaṃ anidassanameva siyā.

Samaṇakappehīti

1. Thapīyatīti (Ka) Saṃ-Ṭī 1. 42 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Īsakaṃ (Am-Ṭī 2. 213; Dī-Ṭī 3. 149 piṭṭhesu.)

3. Imassa pana sādhippāyo attho Moggallānabyākhyāyaṃ catutthakaṇḍe 120 suttabyākhyāto gahetabbo.

4. Atha vā (Dī-Ṭī 3. 149 piṭṭhe.)

5. Taṃparamatā (Dī-Ṭī 3. 149; Saṃ-Ṭī 1. 43; Am-Ṭī 2. 213 piṭṭhesu.)

vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattīti** nāmaṃ. Nāmaṃ hetuṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti.

Kappitakesamassūti kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvīkappo. **Lesoti** apadeso. anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantatto kappasaddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**”ti.

Samaṇasaññāsamudācārenāti “ahaṃ samaṇo”ti evaṃ uppannasaññāsamutṭhitena samudācārena, tannimittena vā tabbohārena. **Pubbeyogeti** pubbayogakathāyaṃ. **Papañco esāti** eso tumhesu āgatesu yathāpavatto paṭisanthāro kathāsamudācāro ca amhākaṃ papañco, ettakampi akatvā samaṇadhamameva karomāti adhippāyo.

Ariyabhūmiṃ pattoti anāgāmiphalaṃ adhigato. Pakkusātikulaputtaṃ sandhāya vadati. **Vibhajitvāti** vibhāgaṃ katvā. **Turitālapanavasenaṃ** turitaṃ ālapanavasena. Tena dullabho ayaṃ samaṇo, tasmā sīghamassa pañho kathetabbo, iminā ca sīghaṃ gantvā satthā pucchitabboti turitaṃ ālapīti dasseti. “**Yathā vā**”ti-ādinā pana vacanālaṅkāravasena dvikkhattuṃ ālapati. **Evamāhāti** “bhikkhu bhikkhū”ti evaṃ dvikkhattuṃ avoca.

Vammikapariyāyena karajakāyaṃ paccakkhaṃ katvā dassentī devatā “**ayaṃ vammiko**”ti āha. Tāya pana bhāvatthassa abhāsittā saddatthameva dassento “**purato ṭhitaṃ -pa- ayanti āhā**”ti avoca. Sesesupi esevo nayo. **Maṇḍūkanti** thalamaṇḍukaṃ. So hi uddhumāyikāti vuccati, na udakamaṇḍūko. Tassa nivāsato vāto mā kho bādhayitthāti “**uparivātato apagammā**”ti vuttaṃ. Kathaṃ paṇāyaṃ devatā iminā nīhārena ime pañhe therassa ācikkhīti? Keci tāva āhu—yathāsutamattaṃ upamābhāvena gahetvā attano paṭibhānena upameyyattaṃ manasā cintetvā taṃ bhagavāva imassa ācikkhissati, sā ca desanā atthāya hitāya sukhāya hotīti “ayaṃ vammiko”ti-ādinā upamāvaseneva pannarasa pañhe therassa ācikkhi. Kassapasammāsambuddhakāle kira bārāṇasiyaṃ eko seṭṭhi adḍho mahaddhano mahantaṃ

nidhānaṃ nidahitvā palighādi-ākārāni kānicipi laṅgāni tattha ṭhapesi. So maraṇakāle attano sahāyassa brāhmaṇassa ārocesi “imasmim ṭhāne mayā nidhānaṃ nidahitaṃ, taṃ mama puttassa viññutaṃ pattassa dassēhī”ti vatvā kālamakāsi. Brāhmaṇo sahāyakaputtassa viññutaṃ pattakāle taṃ ṭhānaṃ dassesi. So nikhanitvā¹ sabbapacchā nāgaṃ passi, nāgo attano puttaṃ disvā “sukheneva dhanam gaṇhatū”ti apagacchi. Svāyamattho tadā loke pākaṭo jāto, ayaṃ pana devatā tadā bārāṇasiyaṃ gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patto satthari parinibbute uraṃ datvā sāsane pabbajito pañcahi sahāyakabhikkhūhi saddhiṃ samaṇadhammamakāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā”ti-ādi. Tena vuttaṃ “yathāsutamatthaṃ upamābhāvena gahetvā”ti-ādi. Apare pana “devatā attano paṭibhānena ime pañhe evaṃ abhisankharitvā therassa ācikkhī”ti vadanti. **Devaputte nissakkaṃ** devaputtapañhattā tassa atthassa.

251. Catūhi mahābhūtehi nibbattoti **cātumahābhūtikō**. Tenāha “**cātumahābhūtamayassā**”ti. **Vamati** uggiranto viya hotīti attho. **Vantakoti** ucchaḍḍako. **Vantussayoti** upacikāhi vantassa mattikāpiṇḍassa ussayabhūto. **Vantasinehasambaddhoti** vantena kheḷasinehena sampiṇḍito. **Asucikalimalaṃ vamati**ti ettha mukhādīhi pāṇakānaṃ niggamanato pāṇake vamati ayampi attho labbhateva. **Ariyehi vantakoti** kāyabhāvasāmaññena vuttaṃ, dukkhasaccapariññāya vā sabbassapi tebhūmakadhammajātassa pariññātattā sabbopi kāyo ariyehi chandarāgappahānena vanto eva. **Taṃ sabbanti** yehi tihi aṭṭhisatehi ussito, yehi nhārūhi sambaddho, yehi mamsehi avalitto, yena allacammena pariyonaddho, yāya chaviyā rañjito, taṃ aṭṭhi-ādisabbaṃ accantameva jigucchitvā virattatāya vantameva. “**Yathā cā**”ti-ādinā vattabbopamatopi vammiko viya vammikoti imamatthaṃ dasseti.

Sambhavati etasmāti sambhavo, mātāpettikō sambhavo etassāti **mātāpettikasambhavo**. Tassa. Upaciyati etenāti upacayo, odanakummāsāṃ upacayo etassāti **odanakummāsūpacayo**. Tassa.

Adhuvasabhāvatāya **aniccadhammassa**,
 sedagūthapittasemhādihātukkabhagarubhāvaduggandhānaṃ vinodanāya
ucchādetabbadhammassa, parito sambāhanena **parimadditabbadhammassa**,
 khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **bhedanadhammassa**, tato eva
 vikiraṇasabhāvatāya **viddhamśanadhammassāti** dhamma-saddo paccekāṃ
 yojetabbo. **Tanuvilepanenāti** kāyāvalepanena ucchādanavilepanena.
Āṅgapaccaṅgābhādhavinodanattāyāti
 tādīsasamuṭṭhānasarīravikāravigamāya. Yasmā sukkasoṇitaṃ¹ āhāro,
²ucchādanāṃ parimaddanañca² yathārahaṃ uppādassa, vuḍḍhiyā ca
 paccayo, tasmā āha “**mātāpettika -pa- kathito**”ti. **Uccāvacabhāvoti**
 yathārahaṃ yojetabbo—odanakummāsūpacaya-
 ucchādanaparimaddanaggahaṇehi **uccabhāvo**, **vaḍḍhi**,
 mātāpettikasambhavaggahaṇena **samudayo**, itarehi **avacabhāvo**, **parihāni**,
atthaṅgamo pakāsito. Āṅgapaccaṅgānaṃ saṇṭhāpanampi hi vaṭṭapaccayattā
 vaṭṭanti.

Kodho dhūmoti ettha dhūmapariyāyena kodhassa vuttattā dhūma-saddo
 kodhe vattatīti vuttaṃ “**dhūmo viya dhūmo**”ti. **Bhasmanīti bhasmaṃ**.
Mosavajjanti musāvādo. Dhūmo eva **dhūmāyitaṃ**. Icchā dhūmāyitaṃ
 etissāti **icchādhūmāyitā**, pajā. Icchādhūmāyitasaddassa taṇhāya vutti
 vuttanayā eva. **Dhūmāyantoti** vitakkasantāpena saṃtappento, vitakkentoti
 attho. **Palipoti** dukkaramahākaddamaṃ. **Timūlanti** tihi mūlehi patiṭṭhitaṃ
 viya acalaṃ pavattanti vuttaṃ. **Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsītāti**
 rajasabhāvakaraṇaṭṭhena “rajo”ti ca dhūmasabhāvakaraṇaṭṭhena “dhūmo”ti
 ca mayā pakāsītā. **Pakatidhūmo** viya aggissa kilesaggiḷassa
 paññāṇabhāvato. **Dhammadesanādhūmo** ñāṇaggisandīpanassa
 pubbaṅgamabhāvato. **Ayaṃ rattiṃ dhūmāyanāti** yā divā kattabbakammante
 uddissa rattiyaṃ anuvitakkaṇā, ayaṃ rattiṃ dhūmāyanā.

Sattannaṃ dhammānanti idaṃ sutte³ āgatanayena vuttaṃ. Suttañca
 tathā ārādhanaveneyyajjhāsaya vasena. Tadekaṭṭhatāya vā tadaññakilesānaṃ.
Sundarapaññoti nātatīraṇapahānapariññāya paññāya sundarapañño.

1. Sukkasoṇitabhāvitaṃ (Ka) 2-2. Ādito ca parato ca (Ka) 3. Khu 8. 84 piṭṭhe.

Etanti “satthan”ti etaṃ **adhivacanam** saṃkilesadhammānaṃ sasanato samucchindanato. **Tanti** vīriyaṃ. **Paññāgatikameva** paññāya hitasseva adhippetattā. Lokiyāya paññāya ārambhakāle lokiyavīriyaṃ gahetabbam, lokuttarāya paññāya pavattikkhaṇe lokuttaravīriyaṃ gahetabbanti yojanā. **Atthadīpanāti** upameyyatthadīpanī upamā.

Gāmatoti attano vasanagāmato. **Manteti** āthabbanamante. Te hi brāhmaṇā araṇṇe eva vācenti “mā aṇṇe assosun”ti. **Tathā akāsīti** cattāro koṭṭhāse akāsī. Evamettha vammikapaṇhasseva vasena upamā āgatā, sesānaṃ vasena heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

Laṅganatṭhena nivāraṇatṭhena **laṅgī**, paligho. **Ñānamukheti** vipassanāñāṇavīthiyaṃ. **Patatīti** pavattati. **Kammaṭṭhāna-uggahaparipucchāvasenāti** catusaccakammaṭṭhānassa uggaṇhanena tassa atthaparipucchāvasena ceva vipassanāsaṅkhātā-atthavinicchayaparipucchāvasena ca. Sabbaso ñātuṃ icchā hi paripucchā. Vipassanā ca aniccādito sabbatebhūmakadhammānaṃ ñātuṃ icchatī. Evaṃ vipassanāvasena avijjāpahānamāha, uparikattabbasabbhāvato na tāva maggavasena.

Valli-antare vāti vā-saddo paṃsu-antare vā mattikantare vāti avuttavikappattho. **Cittāvilamattakovāti** cittakkhobhamattakova. **Aniggahitoti** paṭisaṅkhānabalena anivārito. **Mukhavikulanam** mukhasaṅkoco. **Hanusañcopenam** **pāpeti** antojappanāvattāyaṃ. **Disāvilokanam** **pāpeti** yattha bādhetaḥbo ṭhito, taṃdassanattam nivāraṇaparivāraṇattam. **Daṇḍasatthābhiniṇipātanti** daṇḍasatthānaṃ parassa upari nipātanāvattam. Yena kodhena aniggahitena mātādikam aghātetabbam ugghātetvā “ayuttam vata mayā katan”ti attānampi hanati, taṃ sandhāyetaṃ vuttam “**paraghātanampi attaghātanampi pāpeti**”ti. Yena vā parassa haññamānassa vasena ghātakopi ghātanam pāpuṇāti, tādissassa vasenāyamatttho veditabbo. Kodhasāmaññena hetam vuttam “**param ghātetvā attānam ghātetī**”ti. **Paramussadagatoti** paramukkamaṃsagato. Daḥham parissayamāvahatāya **kodhova kodhūpāyāso**. Tenāha “**balavappatto**”ti-ādi.

Dvedhāpathasamā hoti appaṭipattihetubhāvato.

Kusaladhammo na tiṭṭhati nīvaraṇehi nivāritaparamattā.
Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato paṭhamaṃ samathena
nīvaraṇavikkhambhanaṃ hoti, vipassanā pana tadaṅgavaseneva tāni
nīharatīti vuttaṃ **“vikkhambhanatadaṅgavasenā”**ti.

“Kummoḃva aṅgaṇi sake kapāle”¹ti-ādīsu¹ kummassa aṅgabhāvena
visesato pādasīsāni eva vuccantīti āha **“pañceva aṅgaṇi honti”**ti.
Vipassanācārassa vuccamānattā adhikārato sammasaṇīyānameva
dhammānaṃ idha gahaṇanti **“sabbepi saṅkhatā dhammā”**ti visesaṃ katvā
vuttaṃ. Tenāha bhagavā **“pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ**
adhivacanan”ti.

Sunanti koṭṭanti etthāti **sūnā**, adhikuṭṭananti āha **“sūnāya uparī”**ti.
Asināti maṃsakantanena. **Ghātiyamānā**ti haññamānā vibādhiyamānā.
Vatthukāmānaṃ uparī katvāti vatthukāmesu ṭhapetvā te accādhānaṃ katvā.
Kantitāti chinditā. **Koṭṭitā**ti bilaso vibhajitā. **Chandarāgappahānanti**
chandarāgassa vikkhambhanappahānaṃ.

Sammattāti mucchitā sammūlā. **Nandīrāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ**
vaḍḍhentīti sammūlhattā eva ādīnaṃ apassantā nandīrāgassa ārammaṇaṃ
upagantvā taṃ paribruḥenti. **Nandīrāgabaddhā**ti nandīrāge laggattā tena
baddhā. **Vaṭṭe laggantī**ti tebhūmake vaṭṭe sajjanti. Tattha sajjattā eva
dukkhaṃ patvāpi na ukkaṇṭhanti na nibbindanti. Idha anavaśesappahānaṃ
adhippetanti āha **“catutthamaggena nandīrāgappahānaṃ kathitaṃ”**ti.

Anaṅgaṇasutte² **pakāsito** eva “chandādīhi na gacchantī”²ti-ādīnaṃ.
“Buddho so bhagavā”ti-ādi “namo karohī”³ti³ vuttanamakkārassa
karaṇākārādassanaṃ. **Bodhāyā**ti catusaccasambodhāya. Tathā
damathasamathataraṇapariniḃbānāni ariyamaggavasena veditabbāni.
Samathapariniḃbānāni⁴ pana anupādisesavasenaṃ yojetabbāni.
Kammaṭṭhānaṃ ahosīti vipassanākammaṭṭhānaṃ aho. **Etassa pañhassā**ti
etassa pannarasamassa pañhassa attho. Evaṃ itaresupi vattabbaṃ
vipassanākammaṭṭhānaṃ khīṇāsavaguṇehi matthakaṃ pāpento
yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi,

1. Saṃ 1. 7 piṭṭhe.

3. Ma 1. 196, 198 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 1. 157 piṭṭhe.

4. Damathapariniḃbānāni (Ka)

na pucchitānusandhināti adhippāyo. Nanu ca pucchāvasenāyaṃ desanā āraddhāti? Saccam āraddhā, evaṃ pana “pucchāvasiko nikkhepo”ti vattabham, na “pucchānusandhivasena niṭṭhapitā”ti. Antarapucchāvasena desanāya aparivattitattā ārambhānurūpameva pana desanā niṭṭhapitā.

Vammikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Mahāgovindena pariggahitatākittanam tadā magadharājena pariggahitūpalakkhaṇam¹. Tassa hi so purohito. **Mahāgovindoti** purātano eko magadharājāti keci. Gayhatīti gaho, rājūnam gaho **rājagaham**. Nagara-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Aññepettha pakāreti** rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gaham gehabhūtantipi **Rājagaham**. Ārakkhasampatti-ādinā anathupattihetutāya upagatānam paṭirājūnam gaham gehabhūtantipi² **Rājagaham**, āramarāmaṇīyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagahanti** evamādike pakāre. **Buddhakāle ca cakkavattikāle cāti** idam yebhuyyavasena vuttam. **Veḷūhi parikkhittam ahoṣi**, na pana kevalam kaṭṭhakaṇṇapavanameva. Rañño uyyānakāle patiṭṭhāpita aṭṭālakavasena **aṭṭālakayuttam**.

Jananam jāti, jātiyā bhūmi jātibhūmam³, jāyi vā mahābodhisatto etthāti jāti, sā eva bhūmīti jātibhūmam, sā imesam nivāsoti **jātibhūmakāti** āha “**jātibhūmakāti jātibhū mivāsino**”ti. Kassa panāyaṃ jātibhūmīti āha “**taṃ kho panā**”ti-ādi. Tena anaññasādhāraṇāya jātiyā adhippetattā sadevake loke supākaṭabhāvato visesanena vināpi visiṭṭhavisayova idha jāti-saddo viññāyatīti dasseti. Tenāha “**sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanaṇapado**”ti. Tatthapi kapilavattthusannissayo padasoti āha “**Kapilavattthāhāro**”ti.

1. Pariggahitabhāvūpalakkhaṇam (Sārattha-Ṭī 2. 112 piṭṭhe.)

2. Gehabhūtantipi (Dī-Ṭī 1. 208 piṭṭhe.)

3. Jātibhūmi (Ka)

Garudhammabhāvaṇṇanā

Sākiyamaṇḍalassāti sākiyarājasamūhassa. Dasannaṃ appicchakathādīnaṃ vatthu dasakathāvatthu, appicchatādi. Tattha suppatiṭṭhitatāya tassa lābhī **dasakathāvatthulābhī**. Tatthāti dasakathāvatthusmiṃ.

Garukaraṇīyatāya dhammo garu etassāti dhammagaru, tassa bhāvo **dhammagarutā**, tāya. “**Ajjhāsayena**¹ **veditabbo**”ti vatvā na kevaḷaṃ ajjhāsayeneva, atha kho kāyavacīpayogehipi veditabboti dassento “**dhammagarutāyeva hī**”ti-ādimāha. **Tiyāmarattim dhammakathaṃ katvāti** ettha “kumbhakārassa nivesane tiyāmarattim vasanto dhammakathaṃ katvā”ti evaṃ vacanasesavasena attho veditabbo. Aññathā yathālābhavasena atthe gayhamāne tiyāmarattim dhammakathā katāti āpajjati, na ca taṃ atthi. Vakkhati hi “bahudeva rattinti diyaḍḍhayāmamattan”ti. Dasabalādiguṇavisesā viya dhammagāravahetukā parahitapaṭipattipi sabbabuddhānaṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sadisā evāti imassa bhagavato dhammagāravakittane “**kassapopi bhagavā**”ti-ādinā kassapabhagavato dhammagāravaṃ dasseti.

Cārikaṃ nikkhamīti janapadacārikaṃ caritum nikkhami. Janapadacārikāya akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretum ārabhimṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇaṃ. Puṇṇāya sammāpaṭipattim paccāsīanto bhagavā “**kiṃ me karissasī**”ti āha.

Anahātovāti dhammasavanussukkena sāyanhe buddhāciṇṇaṃ nhānaṃ akatvāva. Attahitaparahitapaṭipattīsu ekissā dvinnaṇa atthitāsiddhā² catubbidhatā paṭipattikatā eva nāma hotīti vuttaṃ “**paṭipannako ca nāma -pa- catubbidho hotī**”ti. Paṭikkhepapubbakopi hi paṭipanno atthato paṭipannattho evāti. Kāmaṃ attahitāya paṭipanno tāya sammāpaṭipattiyā sāsanaṃ sobheti, na pana sāsanaṃ vaḍḍheti appossukkabhāvato, na ca kārūṇikassa bhagavato sabbathā manorathaṃ pūreti. Tathā hi bhagavā paṭhamabodhiyaṃ ekasaṭṭhiyā ca arahantesu

1. Uppannajjhāsayena (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Atthitānatthitāsiddhā (?)

jātesu “caratha bhikkhave bahujanahitāyā”¹ti-ādinā¹ bhikkhū parahitapaṭipattiyaṃ niyojesi. Tena vuttaṃ **“evarūpaṃ bhikkhum bhagavā na pucchati, kasmā? Na mayhaṃ sāsanaṃsa vuḍḍhipakkhe ʈhito”**ti.

Samudāyo appakena ūnopi anūno viya hotīti bākulattheraṃ catuttharāsito bahi katvāpi **“asītimahātherā viyā”**ti vuttaṃ. Asītimahātherasamaññā vā avayavepi² aṭṭhasamāpattisāmaññā viya daṭṭhabbā. Īdise ʈhāne bahūnaṃ ekato kathanāṃ mahatā kaṇṭhena ca kathanāṃ satthu cittārādhanamevāti tehi bhikkhūhi tathā paṭipannanti dassento **“te bhikkhū meghasaddaṃ sutvā”**ti-ādimāha. **Guṇasambhāvanāyāti** vakkhamānaguṇahetukāya sambhāvanāya sambhāvito, na yena kenaci kiccasaṃmatthatādinā.

Garudhamabhāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Appicchatādivaṇṇanā

Appa-saddassa parittapariyāyataṃ manasi katvā āha **“byañjanaṃ sāvasesaṃ viyā”**ti. Tenāha **“na hi tassā”**ti-ādi. Appa-saddo panettha abhāvatthoti sakkā viññāturū “appābādhaṭṭhaṃ sañjānāmī”ti-ādīsu³ viya.

Attricchatā nāma⁴ atra atra icchāti katvā. **Asantaḡuṇasambhāvanatāti** attani avijjamaṇaṃ guṇānaṃ vijjamaṇānaṃ viya paresaṃ pakāsaṇā. **Saddhoti maṃ jano jānātūti** vattapaṭipattikāraḡavisesalābhīti jānātu “vattapaṭipatti-āpāthakaḡjāyitā”ti evamaḡdinā. **Santaḡuṇasambhāvanāti** icchācāre ʈhatvā attani vijjamaṇasīladhutadhammaḡdiguṇavibhāvaṇā. Tādisassa hi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti.

Gaṇhantoyeva ummuḡji añṇesaṃ aḡjanantānaṃyevāti adhippāyo.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedaṃ dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedaṃ dassento **“aparopi**

1. Dī 2. 39, 40, 41; Vi 3. 27 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 175; Ma 2. 100 piṭṭhesu.

2. Sattapi, Sattasupi (Ka)

4. Am-Ṭī 1. 112 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

catubbidho appiccho”ti-ādimāha. **Dāyakassa vasanti** dāyakassa cittavasam. **Deyyadhammassa vasanti** deyyadhammassa appabahubhāvaṃ. **Attano thāmanti** attano yāpanamattakathāmaṃ.

Ekabhikkhupi na aññāsi sosānikavatte sammadeva vuttittā. **Abbokiṇṇanti** avicchedaṃ. **Dutiyo maṃ na jāneyyāti** dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānitum na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nīrantaraṃ susāne vasāmi, tasmā **ahaṃ aho sosānikuttamo**.

Dhammakathāya janataṃ khobhetvāti
lomahaṃsanāsādhukārādānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca “kathaṃ nu kho ayyassa santikeva dhammaṃ sossāmā”ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā. **Gatoti** “ayaṃ so, yena rattiyaṃ dhammakathā katā”ti jānanabhayena pariyatti-appicchatāya pariveṇaṃ gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṃsadāye samaggavāsaṃ vutthā tayo kulaputtā viya. **Pahāyāti** pubbabhāge tadaṅgādivasena pacchā aggamaggeneva pajahitvā.

Appicchatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Pakatidubbalādīnaṃ garucīvarādīni naphāsabhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payoJanavasena na-atricchatādivasena tāni parivattetvā lahuacīvaraparibhogo na santosavīrodhīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavīrodhīti āha “**tesaṃ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Evaṃ sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppasantosaniiddesesu apisaddaggahaṇe adhippāyo veditabbo. **Yathāsāruppasantosoyeva aggo** alobhajjhāsayaassa ukkaṃsanato.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Ekoti ekākī. **Gacchatīti** cuṇṇika-iriyāpathavasena vuttaṃ, **caratīti** vihārato bahi sañcāravasena, **viharatīti** divāvihārādivasena. **Kāyavivekoti** ca nekkhammādhimuttassa bhāvanānuyogavasena vivekaṭṭhakāyatā, na jhānavivekamattaṃ. Tenāha “**nekkhammābhiratānaṃ**”ti.

Parisuddhacittānanti nīvaraṇādisaṃkilesato visuddhacittānaṃ.

Paramavodānappattānanti vitakkāditaṃtaṃ jhānapaṭipakkhavigamena paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ pattānaṃ. **Nirupadhīnanti** kilesupadhi-ādīnaṃ vigamena nirupadhīnaṃ.

Tividhapavivekavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā

Saṃsīdati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savana hetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. **Itthī vāti** vadhū, yuvatī vā. **Sandhānetunti**¹ pubbenāparaṃ ghaṭetum. **Sotaviññānavīthivasenāti** idaṃ mūlabhūtaṃ savanaṃ sandhāya vuttaṃ, tassa piṭṭhivattakamanodvārikajavanavīthīsu uppannopi rāgo savanasaṃsaggoyeva. **Dassanasaṃsaggepi** eseva nayo. **Anitthigandha-abodhisatto** parehi kathiyamānavasena pavattasavanasaṃsaggassa nidassanaṃ. **Tissadaharo** attanā suyyamānavasena. Tattha paṭhamāṃ jātakaṃ veditabbanti itaraṃ dassento “**aharo kirā**”ti-ādimāha. **Kāmarāgena viddhoti** rāgasallena hadaye appito anto anuviddho.

Soti dassanasaṃsaggo. **Evam veditabboti** vatthuvaseṇa pākaṭaṃ karoti. Tasmīṃ kira gāme yebhuyyena itthiyo abhirūpā dassanīyā pāsādikā, tasmā thero “**sace antogāme na carissasī**”ti āha. Kālasseva pavīṭṭhattā yāguṃ adāsī, tasmā yāgumeva gahetvā gacchantāṃ “**nivattatha bhante, bhikkhaṃ gaṇhāhi**”ti āhaṃsu. **Yācitvāti** “na mayaṃ bhante bhikkhaṃ dātukāmaṃ nivattema, apica idaṃ bhante kāraṇaṃ”ti yācitvā.

1. Sandhāretunti (Ka) Am-Ṭī 3. 160 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

Ādito lapanā **ālāpo**, vacanapaṭivacanasena pavatto lāpo **sallāpo**.
Bhikkhuniyāti idaṃ nidassanamattam. Yāya kāyaci pi itthiyā
 santakaparibhogavasena uppannarāgopi **sambhogasaṃsaggova**.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Bhikkhuno bhikkhuhi kāyaparāmāso kāyasambāhanādivasena.
Kāyasaṃsagganti kāyaparāmāsaṃsaggaṃ. **Gāhagāhakoti** gaṇhanakānaṃ
 gaṇhanakoti attho. **Gāhamuttakoti** ayoniso āmisehi saṅgaṇhanakehi sayam
 muccanako. **Muttagāhakoti** yathāvuttasaṅgahato muttānaṃ saṅgaṇhanako.
Muttamuttakoti muccanakehi sayampi muccanako. **Gahaṇavasena**
 saṅgaṇhanavasena. **Upasaṅkamanti** tato kiñci lokāmisam paccāsīsantā, na
 dakkhiṇeyyavasena. Bhikkhupakkhe **gahaṇavasenāti** paccayalābhāya
 saṅgaṇhanavasenāti yojetabbaṃ. **Vuttanayenāti** “āmisenā”ti-ādinā
 vuttanayena.

Thānanti attano thānāvattam. **Pāpuṇitum na deti** uppannameva taṃ
 paṭisaṅkhānabalena nīharanto vikkhambheti. Tenāha “**mantenā**”ti-ādi. Yathā
 jīvitukāmo puriso kaṇhasappena, amittena vā saha na saṃvasati, evaṃ
 khaṇamattampi kilesehi saha na saṃvasatīti attho.

Catupārisuddhisīlam lokiyaṃ lokuttaraṇca. Tathā **samādhipi**.
 Vipassanāya pādakā **vipassanāpādakāti** aṭṭhasamāpattiggahaṇena yathā
 lokiyasamādhi gahito, evaṃ vipassanāpādakā etesanti **vipassanāpādakāti**
 aṭṭhasamāpattiggahaṇeneva lokuttaro samādhi gahito. Yathā hi cattāri
 rūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavatto maggasamādhi vipassanāpādako,
 evaṃ cattāri arūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavattopi. Samāpattipariyāyo
 pana pubbavohārena veditabbo. Paṭipakkhasamucchedanena sammā
 āpajjanato vā yathā “**sotāpattimaggo**”ti. Evamettha sīlasamādhīnampi
 missakabhāvo veditabbo, na paññāya eva. **Vimuttīti ariyaphalanti** vuttaṃ
 “**vimuttisampanno**”ti vuttattā. Taṃ hi nipphādanaṭṭhena sampādetabbaṃ, na
 nibbānanti.

Ettha ca appicchatāya laddhapaccayena paritussati, santuṭṭhatāya laddhā te agadhito amucchito ādīnavadassī nissaraṇapañño paribhuñjati, evambhūto ca katthaci alaggamānasatāya pavivekaṃ paribrūhento kenaci asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. So evaṃ ajjhāsayasampanno vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiya, anadhigamassa adhigamāya. Ārabhanto ca yathāsamādinnaṃ attano sīlaṃ paccavekkhati, tassa sīlassa suparisuddhataṃ nissāya uppajjati avippaṭisāro, ayamassa **sīlasampadā**. Tassa avippaṭisāramūlakehi pāmojjapītipassaddhisukhehi sammā brūhitaṃ cittaṃ sammadeva sammādhīyati, ayamassa **samādhisampadā**. Tato yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, ayamassa **paññāsampadā**. Vimuttacittatā panassa **vimuttisampadā**, tato vimuttito **ñāṇadassananti** etesaṃ dasannaṃ kathāvatthūnaṃ anupubbī veditabbā. Tassa yo dasahi kathāvatthūhi samannāgamo, yaṃ **attahitāya paṭipatti**. Yā nesaṃ paresaṃ saṃkittanaṃ, yaṃ **parahitāya paṭipatti**. Tāsu purimā ñāṇapubbaṅgamā ñāṇasampayuttā ca, itarā karuṇāpubbaṅgamā karuṇāsampayuttā cāti sabbhaṃ ñāṇakaruṇākāṇḍaṃ vattabbaṃ.

Dasahi kathāvatthūhi karaṇabhūtehi bhikkhūnaṃ ovādaṃ deti, “bhikkhūnaṃ nāma atricchatādi ke dūrato vajjetvā sammadeva appicchena bhavitabbaṃ”ti-ādīnaṃ taṃ taṃ kathāvatthūṃ bhikkhūnaṃ upadisaṭṭi attho. Upadisanto hi tāni “tehi bhikkhū ovadati”ti vutto. **Ovadatiyeva** sarūpadassanamattena. **Sukhumanā atthaṃ parivattetvā**ti evampi appicchataṃ hoti evampīti appicchatadivasena aparāparaṃ appicchatāvuttiṃ dassetvā tattha sukhumanipuṇaṃ appicchatāsaṃkhātaṃ atthaṃ jānāpetuṃ na sakkoti. **Viññāpeti**ti yathāvattehi visesehi viññāpeti. **Kāraṇanti** yena kāraṇena appicchataṃ ijjhati, taṃ pana “mahicchātādīsu ete dosā, appicchatāya ayamānisaṃso”ti ādīnavānisaṃsadassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sammā hetunā appicchataṃ dassetīti **sandassako**. **Gāhetunti** yathā gaṇhati, tathā kātuṃ, tattha paṭṭhapetunti attho. **Ussāhajanavāsena**ti yathā taṃ samādānaṃ niccalaṃ hoti, evaṃ ussoḷhiyā uppādanavasena sammadeva uttejetīti **samuttejako**. **Ussāhajātetī** appicchatāya jātussāhe. **Vaṇṇaṃvatvā** tattha sampattiṃ āyatiṇca labbhamānaṇaṃ kittetvā **sampahamseti** sammadeva pakārehi

tosetīti **sampahaṃsako**. Evaṃ santuṭṭhi-ādīsu yathārahaṃ yojanā kātabbā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcalābhavaṇṇanā

253. **Satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abbhuggoti** iminā tassa vaṇṇassa yathābhūtaguṇasamuṭṭhitatam dasseti. **Mandamando viyāti** ati viya acheke viya. **Abalabalo viyāti** ati viya abalo viya. **Bhakuṭikabhākuṭiko viyāti** ati viya dummukho viya. **Anumassāti** anumasitvā, dasa kathāvatthūni sarūpato visesato ca anupariggahetvāti attho. Pariggaṇhanam pana nesaṃ anupavisanam viya hotīti vuttam **“anupavisitvā”**ti. Sabrahmacārīhi vaṇṇabhāsanam eko lābhoti yojanā. Evaṃ sesesupi. **Patthayamāno evamāha** dhammagarutāyāti adhippāyo.

Pañcalābhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cārikādivaṇṇanā

254. Abhiramanam abhiratam, tadeva anunāsikalopam akatvā vuttam **“abhirantan”**ti. Bhāvanapumsakañcetam. **Anabhirati nāma natthi, abhiramitvā ciravihāropi natthi** sammadeva pariññātavattukattā. Sabbasahā hi buddhā bhagavanto asayhalābhino.

Pubbe dhammagarutākittanapasaṅgena gahitam aggahitañca Mahākassapapaccuggamanādim ekadesena dassetvā vanavāsītissasāmaṇerassa vatthum vitthāretvā janapadacārikam kathetum **“bhagavā hī”**ti-ādi āradham. Ākāsagāmīhi saddhim gantukāmo **“chalaḥhiññānam ārocehi”**ti āha. Saṅghakammena¹ sijjhamānāpi upasampadā satthu āṇavaseneva sijjhanato **“buddhadāyajjam te dassāmī”**ti vuttanti vadanti. Apare **“aparipuṇṇavāsativassasseva tassa upasampadam anujānanto satthā ‘buddhadāyajjam**

1. Saṅghakammavasena (Dī-Ṭī 1. 287 piṭṭhe.)

te **dassāmi**’ti avocā”ti vadanti. **Upasampādetvā**ti dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikam majjhimadesapariyāpannameva, tato param nādhīppetam dandhatāvasena gamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnam samāthavipassanātaruṇabhāvato aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānam ñāṇaparipākādikāraṇena nikkhamati, antomaṇḍalam otarati. **Sattahi vā**ti-ādi “**ekam māsam vā**”ti-ādinā vuttānukkamena yojetabham.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsena ussannadhātukassa sarīrassa virecanena¹ phāsubhāvattāya.

Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyāti

Aggikkhandhūpamasutta²maghadevajātakādidēsanānam³ viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālassa ākaṅkhanena.

Surāpānasikkhāpadapaññāpane⁴ viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya**.

Bodhaneyyasatte aṅgulimālālike **bodhanatthāya**. Nibaddhavāsaṅka puggalam uddissa cārikā **nibaddhacārikā**.

255. Apariggahabhāvaṃ katthaci alaggabhāvaṃ dassetuṃ “**yūtham pahāya -pa- mattahatthī viyā**”ti vuttaṃ. **Asahāyakiccoti** sahaṃyakiccarahito sīho viya. Tenassa ekavihāritam tejavantataṅka dasseti. **Tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhanti** idamettha kāraṇam daṭṭhabbam. **Bahūhī**ti-ādi pana sabhāvadassanavasena vuttaṃ, therassa parisā suvinītā ciṇṇagaruvāsā garuno icchānurūpameva vattati.

Vuttakāraṇayutte addhānagamane cārikānam vohāro sāsane niruḷhoti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. Kenacideva nimittena kismiṃci atthe pavattāya saññāya tannimittarahitepi aññasmiṃ pavatti **ruḷī** nāma. Vijitamārattā **saṅgāma vijayamahāyodho viya**. **Aññam sevitvā**ti⁵ “mama āgatabhāvaṃ satthu ārocchī”ti ārocanattham aññam bhikkhum sevitvā⁶.

1. Vicaraṇena (Dī-Ṭī 1. 287 piṭṭhe.)

4. Vi 2. 144 piṭṭhe.

2. Am 2. 495 piṭṭhe.

5. Pesitvāti (Ka)

3. Khu 5. 3 piṭṭhe.

6. Pesitvā (Ka)

Bhagavā dhammaṃ desento taṃtaṃpuggalajjhāsayānurūpaṃ
 tadanucchavikameva dhammiṃ kathaṃ karotīti dassento
“cūlagosiṅgasutte”ti-ādimāha. Tattha **sāmaggirasānisamsanti** “kacci pana vo
 Anuruddhā samaggā sammodamānā”ti-ādinā¹ sāmaggirasānisamsaṃ
 kathesi. **Āvasathānisamsanti** “sītaṃ uṇhaṃ paṭihanatī”ti-ādinā²
 āvasathapaṭisaṃyuttaṃ ānisamsaṃ. **Satipaṭilābhikanti** Jotipālatthere
 lāmakam ṭhānaṃ otiṇṇamatte mahābodhipallaṅke pana sabbaññutaṃ
 paṭivijjhitaṃ patthanaṃ katvā pāramiyo pūrento āgato. Tādisassa nāma
 pamādavihāro na yuttoti yathā kassapo bhagavā bodhisattassa satim
 paṭilabhitum dhammiṃ kathaṃ kathesi, tathā ayaṃ bhagavā tameva
pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathaṃ bhikkhūnaṃ ghaṭikārasuttaṃ³ kathesi.
Cattāro dhammuddeseti “upaniyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro,
 assako loko sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso cā”ti⁴
 ime cattāro dhammuddesa kathesi. Kāmañcete dhammuddesā
raṭṭhapālasutte⁴ āyasmataṃ raṭṭhapālattherena rañño korabyassa kathitā, te
 pana bhagavato eva āharitvā therena tattha kathitāti vuttaṃ
“raṭṭhapālasutte”ti-ādi. Tathā hi vuttaṃ sutte “atthi kho mahārāja tena
 bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā
 uddiṭṭhā”ti-ādi⁴. **Pānakānisamsakathanti** “aggihuttaṃ mukhaṃ yaññā”ti-
 ādinā⁵ ānumodanaṃ vatvā puna pakiṇṇakakathāvasena
 pānakapaṭisaṃyuttaṃ ānisamsakathaṃ kathesi. **Ekābhāve ānisamsaṃ**
kathesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ “atha kho bhagavā Āyasmantaṃ Bhaguṃ
 dhammiyā kathāya sandassesī”ti-ādi⁶. **Anantanayanti**
 aparimāṇadesanānayaṃ appicchatādipaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ.
 Tenāha **“puṇṇa ayampi appicchakathāyevā”**ti-ādi. Bahūhi pariyāyehi
 nānānayaṃ deseti, kathaṃ tathā desitaṃ thero aññāsīti āha
“paṭisambhidāpattassa -pa- ahosi”ti.

Cārikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 266 piṭṭhe.

2. Vi 4. 291, 314 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 236 piṭṭhe.

4. Ma 2. 256 piṭṭhe.

5. Ma 2. 353; Khu 1. 370 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 193 piṭṭhe.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. **Tato paṭṭhāyāti** yadā jātibhūmakā bhikkhū satthu sammukhā therassa vaṇṇaṃ bhāsimsu, tato paṭṭhāya. Sīsānulokī hutvā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ therena samāgame ādaravasena katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ pāṭhe “appeva nāmā”ti-ādi, “taramānarūpo”ti ca. Yaṃ pana vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “**ekasmim thāne nilīnan**”ti-ādi, taṃ akāraṇaṃ. Na hi dhammasenāpati tassa therassa nisinnaṭṭhānaṃ abhiññāñāṇena jānitum na sakkoti. “Kacci nu kho maṃ adisvāva gamissatī”ti ayampi cintā ādaravasenevāti vuttaṃ. Na hi satthāraṃ daṭṭhum āgato sāvako api āyasmā aññātaakoṇḍañño satthukappaṃ dhammasenāpatiṃ tattha vasantaṃ adisvāva gacchanako nāma atthi. **Divāvihāranti** sampadāne upayogavacananti āha “**divāvihāratthāyā**”ti.

257. **Purimakathāyāti** paṭhamālāpe. **Appatiṭṭhitāyāti** nappavattitāya. **Pacchimakathā na jāyatīti** pacchā vattabbakathāya avasaro na hoti. **Satta visuddhiyo pucchi** diṭṭhasaṃsandanavasena. **Ñānadassanavisuddhi** nāma ariyamaggo. Yasmā tato uttarimpi pattaṃ attheva, tasmā “**catupārisuddhisīlādīsu tṭhitassapi brahmacariyavāso matthakaṃ na pāpuṇātī**”ti vuttaṃ. **Tasmāti** brahmacariya vāsassa matthakaṃ appattattā. **Sabbaṃ paṭikkhipīti** sattamampi paṇhaṃ paṭikkhipi, itaresu vattabbameva natthi.

Appaccayapariniḃbānanti anupādisesanibbānamāha. Idāni pakārantarenapī anupādāpariniḃbānaṃ dassetuṃ “**dvedhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **gahaṇūpādānanti** daḥhaggahaṇabhūtaṃ upādānaṃ. Tenāha “**kāmupādānādikan**”ti. **Paccayūpādānanti** yaṃ kiñci paccayamāha. So hi attano phalaṃ upādiyati upādānavasena gaṇhatīti **upādānanti** vuccati. Tenāha “**paccayūpādānaṃ nāma -pa- paccayā**”ti. “Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī”ti vacanato¹ **arahattaphalaṃ anupādāpariniḃbānanti kathenti**. Na ca upādāna sampayuttanti upādānehi etaṃ na sahitaṃ nāpi upādānehi saha pavatti hutvā. Na ca kañci dhammaṃ upādiyati kassaci dhammassa ārammaṇakaraṇavasena na

1. Vi 3. 24, 26 piṭṭhesu.

upādiyati. **Parinibbutanteti** aggamaggena
 kātabbakilesaparinibbānapariyosānante jātattā. **Amatadhātumeva**
anupādāparinibbānaṃ kathenti, kathentānañca yathā tassa koci paccayo
 nāma natthi, evaṃ adhigatopi yathā koci paccayo nāma na hoti, tathā
 parinibbānaṃ apaccayaparinibbānanti dassento “**ayaṃ anto**”ti-ādimāha.
Puna pucchaṃ ārabhi anupādāparinibbānaṃ sarūpato patiṭṭhāpetukāmo.

258. **Sabbaparivattesūti** sabbesu pañhaparivattanesu, pañhavāresūti
 attho. **Sagahaṇadhammamevāti** “etaṃ mamā”ti-ādinā gaṇhatīti gahaṇaṃ,
 saha gahaṇenāti sagahaṇaṃ, upādāniyanti attho. Vivaṭṭasannissitassa
 abhāvato vaṭṭameva anugatoti **vaṭṭanugato**. Tenāha
 “**catupārisuddhisīlamattassapi abhāvato**”ti. Yo pana catubbidhe
 vivaṭṭūpanissaye sīle ṭhito, sopi “**aññatra imehi dhammehi**”ti vattabbaṃ
 arahati.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarathavinītavāṇṇanā

259. **Nissakkavacanametaraṃ** “yāva heṭṭhimasopānakaḷevara”ti-ādīsu
 viya. **Atthoti** payojanaṃ. Cittavisuddhi heṭṭha sīlavisuddhiṃ payojeti tassa
 tadatthattā. **Sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hoti** samādhisaṃvattanato.
 Samādhisaṃvattanikā hi sīlavisuddhi nāma. **Sabbapadesūti** “cittavisuddhi
 yāvadeva diṭṭhivisuddhatthā”ti-ādīsu sabbapadesu, diṭṭhivisuddhiyaṃ
 ṭhitassa cittavisuddhakiccaṃ kataṃ nāma hotīti-ādinā yojetabbaṃ.

Sāvatthinagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ atikkamitabbattā.
Sāketanagaraṃ viya nibbānanagaraṃ pāpuṇitabbattā. **Accāyikassa kiccassa**
uppādakālo viya navameneva khaṇena pattabbassa abhisamayakiccassa
 uppādakālo. Yathārañño sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre
 oruḷhassa na tāva kiccaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti, saṃvidhātābbasaṃvidhānaṃ
 ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhoge niṭṭhitaṃ nāma siyā,
 evametaraṃ ñāṇadassanavisuddhiyā kilese khepetvā tesameva
 paṭippassaddhipahānasādhaka-ariyaphalasamaṅgikāle abhisamayakiccaṃ
 niṭṭhitaṃ nāma hoti.

Tenāha “**yogino -pa- kālo datṭhabbo**”ti. Tattha **paropañṇāsa kusaladhammā nāma** cittuppādapariyāpannā phassādayo paropañṇāsa anavajjadhammā. **Nirodhasayaneti** nibbānasayane.

“Visuddhiyo”ti vā “kathāvatthūnī”ti vā atthato ekaṃ, byañjanameva nānanti tesam atthato anaññabhāvaṃ dassetuṃ “**itī**”ti āradham. **Āyasmā puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesīti** satta visuddhiyo nāma vissajjantopi dasa kathāvatthūni vissajjesi tesam atthato anaññattā. Eteneva dhammasenāpati Sāriputtatthero satta visuddhiyo pucchanto dasa kathāvatthūni pucchīti ayampi attho vuttovāti veditabbo. **Tanti pañham. Kim jānitvā pucchīti** visuddhipariyāyena kathāvatthūni pucchāmīti kim jānitvā pucchi. Dasakathāvatthulābhinaṃ theram visuddhiyo pucchanto pucchitaṭṭhāneyeva pucchanena kim titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṃ pucchi, udāhu pānīyatthikamatitthehi chinnaṭṭhehi pātentō viya atitthakusalo hutvā apucchitabbatṭhāne avisayasmiṃ pucchīti yojanā. Iminā nayena vissajjanapakkhepi atthayojanā veditabbā. Yadatthamassa vicāraṇā āradhā, taṃ dassentena “**titthakusalo hutvā**”ti-ādiṃ vatvā visuddhikathāvatthūnaṃ atthato anaññattepi ayaṃ viseso veditabboti dassetuṃ “**yaṃ hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Tadamināti** yaṃ “saṅkhittaṃ, vitthiṇṇaṃ”ti ca vuttaṃ, taṃ iminā idāni vuccamānena nayena vidhinā veditabbaṃ.

Ekā sīlavisuddhīti visuddhīsu visuṃ ekā sīlavisuddhi. Dasasu kathāvatthūsu **cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā** appicchatādihi vinā sīlavisuddhiyā asambhavato. **Appicchakathāti**-ādīsu kathāsīsena dasakathāvatthu gahitaṃ, kathetabbattā vā vatthu **kathāvatthūti** vuttaṃ. Evañca upakārato, sabhāvato vā catunnaṃ kathāvatthūnaṃ sīlavisuddhisāṅgaho datṭhabbo. Tiṇṇaṃ kathāvatthūnaṃ cittavisuddhisāṅgahepi eseva nayo. **Pañca visuddhiyoti** nāmarūpaparicchedo diṭṭhivisuddhi, sappaccayanāmarūpadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, vipassanupakkilese pahāya uppannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, udayabbayañāṇādi navavidhañāṇaṃ paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, ariyamaggañāṇaṃ ñāṇadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo.

Sattarathavinītavannaṇā niṭṭhitā.

260. **Sammodituntī** anantaraṃ vuccamānena sammoditum.
Aṭṭhānaparikappenāti akāraṇassa vatthuno parikappanena tadā
 asambhavantam attham parikappetvā vacanena. **Abhiṇhadassanassā**ti
 niccadassanassa, niyatadassanassāti attho.

Ukkhipīti guṇato kathitabhāvena ukkamseti. **Therassā**ti Āyasmato
 Puṇṇattherassa. **Imasmim thāne** imasmim kāraṇe ekapadeneva sāvaka-visaye
 anaññasādhāraṇaguṇāvikaraṇanimittam. Idāni tamevattham pākāṭataram
 kātum “**amaccam hī**”ti-ādi vuttam. **Apacāyamā**noti pūjayanto.

“Anumassa anumassa pucchitā”ti vuttattā vicāraṇavasenāha “**kiṃ pana**
pañhassa pucchanam bhāriyam udāhu vissajjanam”ti. **Sahetukam katvā**
 yuttāyuttam katvā. **Sakāraṇanti** tasseva vevacanam. **Pucchanampī**ti evam
 sahadhammena pucchitabbamattham sayam sampādetvā pucchanampi
 bhāriyam dukkaram. **Vissajjanampī**ti sahadhammena vissajjanampi
 dukkaram. Evam hi vissajjento viññūnam cittam ārādhetīti.
Yathānusandhināva desanā niṭṭhitā ādito sapaṇikkhāram sīlam, majjhe
 samādhim, ante vasībhāvappattam paññam dassetvā desanāya niṭṭhāpitattāti.

Rathavinītasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. Nivappatīti nivāpo, nivāpaṃ vatteti, nivāpabhojanam vā etassāti
nevāpiko, nivāpena mige palobhetvā gaṇhanakamāgaviko. **Tiṇabījānī**ti
 nivāpatīṇabījāni. **Vappanti** sassam viya vapitabbatṭhena vappam. “Mayam
 viya aññe ke īdisam labhissanti”ti **mānamadam āpajjissanti**.
Vissatṭhasatibhāvanti anussankitaparisaṇkitabhāvam. Tiracchānā hi
 vijātiyabalavatiracchānavasanaṭṭhānesu sāsāṇkā ubbiggahadayā appamattā
 honti visesato māgavikādimanussūpacāre, rasataṇhāya pana baddhā
 pamādam āpajjissanti. Nivapati etthāti **nivāpo**, nivāpabhūmi nivāpaṭṭhānam.
 Tenāha “**nivāpaṭṭhāne**”ti. “Yathākāmakaraṇīyā”ti vuttamattham vivaritam
 “**ekam**

kirā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nīvāraṇaṃ viyā**ti nīvārassa samūho viya. **Nīvāro** nāma araṇṇe sayamjātavihiyāti. **Meghamālā viyā**ti meghaghaṭṭā viya. **Ekagghananti** ekajjhaṃ viya aviraḷaṃ. **Pakkamantī**ti āsaṅkapaṇisaṅkā hutvā pakkamanti. **Kaṇṇe cālayamānā**ti anāsaṅkantānaṃ pahaṭṭhākāradassanaṃ. **Maṇḍalagumbanti** maṇḍalakākārena ṭhitaṃ gumbaṃ.

262. **Kappetvā**ti upamābhāvena parikappetvā. Mige attano vase vattāpanaṃ **vasībhāvo**. So eva ijjhanaṭṭhena **iddhi**, pabhāvanaṭṭhena¹ **ānubhāvo**.

263. **Bhayena bhogatoti** bhayena saha sabhayaṃ nivāpapaṇibhogato. **Balavīriyanti** kāyabalaṇca uṭṭhānavīriyaṇca. Aṭṭhakathāyaṃ pana balameva vīriyaṃ. **Balanti** ca sarīrabalaṃ, taṇca atthato manasikāramaggehi aparāparaṃ saṅcaraṇakavātoti vuttaṃ “**aparāparaṃ saṅcaraṇavāyodhātū**”ti.

264. **Sikkhitakerāṭikā**ti paricitaṣaṭṭheyyā, vaṇcakāti attho. **Iddhimanto viya** ānubhāvavanto viya. Pacurajanehi parabhūtā jātāti **parajanā**, mahābhūtā. Tenāha “**yakkhā**”ti. **Samantā sappadesanti** samantato padesavantaṃ vipulokāsaṇṇivāsaṭṭhānaṃ. Tassa pana sappadesatā mahā-okāsaṭṭayāti vuttaṃ “**mahantaṃ okāsaṇ**”ti.

265. **Ghaṭṭessantī**ti “sabhayasamuṭṭhānaṃ”ti saññādānavasena cittaṃ cetessanti, tāsessantīti attho. **Pariccajissantī**ti² nibbisissanti³. **Mahallakoti** jātiyā mahallako jīṇṇo. **Dubbaloti** byādhivasena, pakatiyā vā balavirahito.

267. Nivāpasadisatāya **nivāpoti vā**. Lokapariyāpannaṃ hutvā kilesehi āmasitabbatāya **lokāmisānīti vā**. Vaṭṭe āmisabhūtattā **vattāmisabhūtānaṃ**. **Vasaṃ vattetī**ti kāmaguṇehi kāmaguṇe giddhe satte tasseva gedhassa vasena attano vase vattetīti. Tenāha—

1. Pakāsaṇaṭṭhena (Ka)

2. Riñcissantīti (Ka)

3. Nivajjessanti (?)

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso.

Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī”¹ti.

Ayanti paṭhamamigajātūpamā. Vānapatthassa satova
papañcaparadattikā²disaputtadāranikkhamanaṃ sandhāyāha
“saputtabhariyapabbajjāyā”ti.

268. Kāmato cittassa vimutti idha cetovimuttīti adhippetāti āha
“cetovimutti nāma -pa- uppanna-ajjhāsayo”ti. Kāme vissajjetvā puna tattha
nimuggatāya dutiyasamaṇabrāhmaṇā dutiyamigajātūpamā vuttā.

269. Tatiyasamaṇabrāhmaṇā yathāpariccatte kāme pariccajitvā evaṃ
tthitā, na dutiyā viya tattha nimuggāti adhippāyena “**kiṃ pana te akaṃsū**”ti
pucchati. Itare kāmāṃ ujukaṃ kāmagaṇesu na nimuggā, pariyāyena pana
nimuggā diṭṭhijālena ca ajjhotthaṭāti dassento
“**gāmanigamajanapadarājadhāniyo**”ti-ādimāha. Diṭṭhijālampi
taṇhājālānugata mevāti āha “**mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā**”ti.

271. Khandhakilesābhisaṅkhāramārā vā idha **māragga**haṇena gahitāti
daṭṭhabbāṃ. **Akkhīni bhindī** daṭṭhūṃ asamatthabhāvāpādanena. Tenāha
“**vipassanāpādakajjhānan**”ti-ādi. Kiñcāpi Māro yaṃ kiñci jhānaṃ
samāpannassapi bhikkhuno cittaṃ imaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya vattatīti
na jānāti, idhādhippetassa pana bhikkhuno vasena
“**vipassanāpādakajjhānan**”ti vuttaṃ. **Teneva pariyāyenāti** “na mārassa
akkhīni bhindī”ti evamādinā yathāvuttapariyāyena. **Adassanaṃ gatoti**
etthāpi ese va nayo. Cakkhussa padaṃ patiṭṭhāti ca idha ārammaṇaṃ
adhippetāṃ taṃ pariggayha pavattanatoti āha “**appatiṭṭhaṃ**
nirārammaṇaṃ”ti. **Soti Māro. Disvāti** dassana hetu. Yasmā maggena
catusaccadassana hetu āsavā na parikkhīṇā. Phalakkhaṇe hi te khīṇāti
vuccantīti.

Loketi sattaloke saṅkhāraloke ca. **Sattavisattabhāvenāti** lagga bhāvena
ceva savisesaṃ āsattabhāvena ca. **Atha vāti**-ādinā **niddesa nayavasena**³
visattikāpadaṃ niddisati. **Visatāti**

1. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

2. Pañcamarattikā (Ka)

3. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

vitthaṭṭā rūpādīsu tebhūmakadhammesu byāpanavasena. **Visaṭṭā**ti purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena¹ tāliyamānopi sahati. Osakkanāṃ, vipphandanāṃ vā **visakkanantī**pi vadanti. **Visaṃharatī**ti yathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṅkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati upanetīti attho. **Visaṃvādikā**ti aniccādiṃ niccādito gaṇhāpentī visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā**, visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā “**visaparibhoga**”ti vuttā. Sabbattha niruttivasena saddasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “**visālā vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Nittiṇṇo uttiṇṇoti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitāṃ, niravasesato vā tiṇṇo **nittiṇṇo**, tena tena maggena uddhamuddhaṃ tiṇṇo **uttiṇṇo**, yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nivāpasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Pāsārāsisuttavaṇṇanā

272. **Sādhū mayanti** ettha **sādhū**-saddo āyācanattho, na “sādhāvuso”ti-ādīsu² viya abhinandanādi-atthoti āha “**āyācantā**”ti. Tenāha pālīyaṃ “labheyyāmā”ti-ādi vuttaṃ. **Na sakkonti**, kasmā? **Buddhā hi garū honti**, paramagarū uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ, na yathā tathā upasaṅkamanīyā. Tenāha “**ekacāriko sīho**”ti-ādi.

“**Pakaṭakiriyāyā**”ti saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**yaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. bhagavā sabbakālaṃ kimevamakāsīti? Na sabbakālamevamakāsī. Yadā pana akāsī, taṃ dassetuṃ “**bhagavā paṭhamabodhiyaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Manussattabhāveti** iminā purisattabhāvaṃ ulliṅgeti. **Dhanapariccāgo kato nāma natthi** bhagavato dharamānakāleti adhippāyo.

1. Pareṇa (Am-Ṭī 2. 383 piṭṭhe.)

2. Saṃ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

Mālākacavaranti milātamālākacavaram. **Rajojallam na upalimpati** acchatarachavibhāvato. Vuttaṃ hetam “sukhumattā chaviyā kāye rajojallam na limpātī”ti. Yadi evaṃ kasmā bhagavā nahāyatīti āha “**utuggahaṇatthan**”ti.

Vihāroti jetavanavihāro. **Vīsati-usabham** gāvutassa catuttho bhāgoti vadanti. **Kadācīti** kasmiñci buddhuppāde. **Acalamevāti** aparivattameva anaññabhāvato, mañcānam pana appamahantatāhi pādānam patiṭṭhitatṭhānassa hānivaḍḍhiyo hontiyeva.

Yantanālikāhi paripuṇṇasuvaṇṇarasadhārāhi. **Nhānavattanti** “pabbajitena nāma evaṃ nhāyibhabban”ti nahānacārittam dassetvā. Yasmā bhagavato sarīram sudhantacāmikarasamānavañnam suparisodhitapavālarucirakaracaraṇāvaram suvisuddhanīlaratanāvaḷisadisakesatanuruham, tasmā taḥam taḥam vinissatajātihi gulakarasūpasobhitam upari mahaggharatanāvaḷisañchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharam virocittha. Tasmim ca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītiatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaḷiratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇam viya pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva āsiñcamānalākhārasadhārācitamiva ukkāsataniṇpātasamākulamiva nirantaram vippakiṇṇakaniṇkārakiṇṇikupupphamiva vāyuvegasamuddhatacinapiṭṭhacuṇṇarañjitamiva indadhanuvijjulatāvitānasanthatamiva gaganatalam tam ṭhānam pavanañca sammā pharanti. Tena vuttaṃ “**vaṇṇabhūmi nāmesā**”ti-ādi. **Atthanti** upameyyattham. **Upamāyoti** “īdiso ca hotī”ti yathārahaṃ tadanucchavikā upamā. **Kāraṇānīti** upamupameyyasambandhavibhāvanāni kāraṇāni. **Pūretvāti** vaṇṇanam paripuṇṇam katvā. **Thāmo veditabbo** “atitthe pakkhando”ti avattabbattā.

273. **Kaṇṇikāti** sarīragatabindukatāni maṇḍalāni. **Parikkhārabhaṇḍanti** uttarāsaṅgam saṅghāṭiñca sandhāya vadati. Kim panāyam nayo buddhānampi sarīre hotīti? Na hoti, vattadassanattham panetam katanti dassetum “**buddhānam panā**”ti-ādi vuttaṃ. Gamanavasena kāyassābhiniharaṇam **gamanābhihāro**. Yathādhippāyavattanam **adhippāyakopanam**.

Aññatarāya pāramiyāti nekkhammapāramiyā. Vīriyapāramiyāti apare. **Mahābhiniikkhamanassāti** mahantassa carimabhave abhinikkhamanassa. Tam hi

mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantañca ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca cakkavattisirim pajahitvā sadevakassa lokassa samārakassa ca acinteyyāparimeyyabhedassa mahato atthāya hitāya sukhāya pavattattā mahanīyatāya ca mahantaṃ abhinikkhamananti vuccati.

Purimoti “katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathā”ti evaṃ vutta-attho. **Kā ca pana voti** ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvaṃ joteti. **Panasaddo** vacanālankāre. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyati. **Aññāti** antarā-saddassa atthamāha. Aññattho hi ayaṃ antarā-saddo “bhūmantaraṃ¹ samayanantaraṃ”ti-ādīsu viya, **antarāti** vā vemajjheti attho. **Dasakathāvatthunissitāti** “kiṃ sīlaṃ nāma, kathañca pūretabbaṃ, kāni cassa saṃkilesavodānāni”ti-ādinā appicchādinissitā sīlādinissitā ca kathā. **Ariyoti** niddoso. Atha vā atthakāmehi araṇīyoti **ariyo**, ariyānaṃ ayanti vā **ariyoti**. Bhāvanāmanasikāravasena **tuṇhī** bhavanti, na ekaccabāhirakapabbajitā viya mūgabbatasamādānena. **Dutiyaṃjjhānampi ariyo tuṇhībhāvo** vacīsāṅkhārāpahānato. **Mūlakammaṭṭhānanti** pārihāriyakammaṭṭhānampi. **Jhānanti** dutiyaṃjjhānaṃ.

274. “Sannipatibhānaṃ vo bhikkhave dvayan”ti² aṭṭhuppattivāsena desanā pavattāti tassā uparidesanāya sambandhaṃ dassetuṃ “**dvemā bhikkhave pariyesanāti ko anusandhī**”ti anusandhiṃ pucchatī. **Ayaṃ tumhākaṃ pariyesanāti** yā mahābhinikkhamanapaṭibaddhā dhammī kathā, sā tumhākaṃ dhammapariyesanā dhammavicāraṇā ariyapariyesanā nāma. **Apāyamaggaṃ** anattāhāvaṃ maggaṃ. **Uddesānukkamaṃ bhinditvāti** uddesānupubbim laṅghitvā. **Dhamma**-saddo “amosadhammaṃ nibbānaṃ”ti-ādīsu viya pakatipariyāyo. **Jāyanasabhāvoti** jāyanapakatikoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Sabbatthāti yathā “puttabhāriyaṃ”ti dvandasamāsavasena ekattaṃ, esa nayo sabbattha “dāsīdāsaṃ”ti-ādīsu sabbapadesu. Parato vikāraṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 217; Khu 1. 89, 113, 114 piṭṭhesu.

anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ**, suvaṇṇaṃ.
 Dhavalasabhāvatāya rañjīyatīti **rajataṃ**, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ
 ṭhapetvā yaṃ kiñci yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ rajataṃteva
 gahitaṃ. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhayo**. **Cutisaṅkhātāṃ maraṇanti**
 ekabhavapariyāpannaṃ khandhanirodhasaṅkhātāṃ maraṇamāha.
 Khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe. Tenāha “**sattānaṃ viyā**”ti. **Samkilissatīti**
 dūsavisena viya attānaṃ¹ dūsissati. Tenāha bhagavā “pañcime bhikkhave
 jātarūpassa upakkilesā ayo lohan”ti-ādi². **Malaṃ gahetvāti** yehi sahayogato
 malinaṃ hoti, tesāṃ malinabhāvapaccayānaṃ vasena malaṃ gahetvā.
 Jīraṇato jarādhammavāre jātarūpaṃ gahitanti yojanā. Ye pana
 jātidhammavārepi jātarūpaṃ na paṭhanti, tesāṃ itaresāṃ viya
 jīraṇadhammavāre sarūpato anāgatampi upadhiggahaṇena gahitamevāti
 daṭṭhabbaṃ. Pariggahe ṭhitānaṃ pana vasena vuccamāne apākaṭānampi
 jātijarāmaraṇānaṃ vasena yojanā labbhateva. Jātarūpasīsenā cettha
 sabbassapi anindriyabaddhassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ,
 puttabhariyādiggahaṇena viya mittāmaccādiggaṇaṃ.

275. Ariyehi pariyesanā, ariyānaṃ pariyesanāti vā **ariyapariyesanāti**
 samāsadvayaṃ dasseti “**ayaṃ bhikkhave**”ti-ādinā.

276. **Mūlato paṭṭhāyāti** yaṃ mahābhinikkhamanassa mūlabhāvesu
 ādinavadassanaṃ, tato paṭṭhāya. Yasmā te bhikkhū tattha
 mahābhinikkhamanakathāya sannisinā, sā ca nesaṃ antarākathā vippakatā,
 tasmā bhagavā tesāṃ mūlato paṭṭhāya mahābhinikkhamanakathaṃ kathetum
 ārabhi. **Ahampi pubbeti** visesavacanaṃ aparipakkañāṇena sayāṃ
 carimabhava tīsu pāsādesu tividhanātakaparivārassa dibbasampattisadisāya
 mahāsampattiyā anubhavanaṃ, abhinikkhamitvā padhānapadahanavasena
 attakilamathānuyogañca sandhāyāha. **Anariyapariyesanaṃ pariyesinti**
 etthāpi eseva nayo. **Pañcavaggiyāpīti** yathāsakaṃ gihibhogaṃ anuyuttā taṃ
 pahāya pabbajitvā attakilamathānuyoge ṭhitā satthu
 dhammacakkaṇapavattanadesanāya³ tampi pahāya ariyapariyesanaṃ
 pariyesimsūti.

1. Sattānaṃ sarīraṃ (Ka)

2. Am 2. 13 piṭṭhe.

3. Sam 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

277. Kāmaṃ **dahara**-saddo “daharaṃ kumāraṃ mandaraṃ uttānaseyyakaṃ”¹ti ettha bāladārake āgato, “bhadrena yobbanena samannāgato”ti pana vakkhamānattā yuvāvatthā idha dahara-saddena vuttāti āha “**taruṇova samāno**”ti. **Paṭhamavayena** ekūnatimsavayattā. Jātiyā hi yāva tettimsavayā paṭhamavayo. **Anādaratthe sāmivacanaṃ** yathā “devadattassa rudantassa pabbajī”ti. Kāmaṃ assumuccanaṃ rodanaṃ, taṃ **assumukhānanti** iminā pakāsitaṃ, taṃ pana vatvā “**rudantānan**”ti vacanaṃ balavasokasamuṭṭhānaṃ ārodanavattthurū pakāsetīti āha “**kanditvā rodamānānan**”ti. **Kiṃ kusalanti gavesamānoti** kinti sabbaso avajjarahitaṃ ekantaniyyānikaṃ pariyesaṃāno. **Varapadanti** vaṭṭadukkhaniissaraṇatthikehi ekantena varaṇīyaṭṭhena varam, pajjitabbaṭṭhena padam. Tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgaloti **dīghapiṅgalo**. **Dhammoti** vinayo, samayoti attho. **Sutvāva uggaṇhinti** tena vuccamānassa savanamatteneva uggaṇhiṃ vācuggataṃ akāsim.

Paṭilapanamattakenāti puna lapanamattakena. Jānātīti ñāṇo, ñāṇoti vādo ñāṇavādo, taṃ **ñāṇavādaṃ**. “Vadāmi”ti āgatattā aṭṭhakathāyaṃ “**jānāmi**”ti uttamapurisavasena attho vutto. **Aññepi bahūti** aññepi bahū mama tathābhāvaṃ jānanta “ayaṃ imaṃ dhammaṃ jānāti”ti, “akampanīyatāya thiro”ti vā evaṃ vadanti. **Lābhīti aññāsīti** dhammassa uddisaṇena mahāpaññatāya “ayaṃ attanā gatamaggaṃ pavedeti, na anussutiko”ti aññāsī. **Assāti** bodhisattassa. **Etadahosīti** etaṃ “na kho ālāro kālāmo”ti-ādi manasi ahosi, cintesīti attho.

Heṭṭhimasamāpattihi vinā uparimasamāpattīnaṃ sampādanassa asambhavato “**satta samāpattiyo maṃ jānāpesī**”ti āha. **Payogaṃ kareyyanti** bhāvanam anuyuñjeyyanti attho. **Evamāhāti** evaṃ “ahaṃ āvuso”ti-ādimāha, sattannaṃ samāpattīnaṃ adhigamaṃ paccaññāsīti attho.

Anusūyakoti anissukī. Tena mahāpurise pasādaṃ pavedesi. Bodhisattassa tā samāpattiyo nibbattetvā ṭhitassa purimajātiparicayena ñāṇassa ca mahantatāya tāsāṃ gati ca abhisamparāyo ca

upaṭṭhāsi. Tena “vaṭṭapariyāpannā evetā”ti nicchayo udapādi. Tenāha **“nāyaṃ dhammo nibbidāyā”**ti-ādi. Ekaccānaṃ virāgabhāvanāsamatikkamāvahopi¹ neva tesampi accantāya samatikkamāvaho, sayaṅca vaṭṭapariyāpannoyeva, tasmā neva vaṭṭe nibbindanattāya, yadaggena na nibbidāya, tadaggena na virajjanattāya, rāgādīnaṃ pāpadhammānaṃ na nirujjhanattāya, na upasamattāya, tasmā taṃ abhiññeyyadhammaṃ na abhijānanattāya -pa- samvattatīti yojanā.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanupapattiyāti sattasu samāpattīsu ukkaṭṭhaṃ gahetvā vadati. Uṭṭhāya samuṭṭhāya acutidhammaṃ pariyesitum yuttattā taṅca anatikkantaajātidhammamevāti mahāsatto pajahatīti āha **“yaṅca thānaṃ pāpeti”**ti-ādi. **Tato paṭṭhāyāti** yadā samāpattidhammassa gatiṅca abhisamparāyaṅca abbhaññāsi, tato paṭṭhāya. **Makkhikāvasenāti** bhojanassa makkhikāmissatāvasena **manaṃ na uppādeti** bhuñjitunti adhippāyo. **Mahantena ussāhenāti** idaṃ katipāhaṃ tattha bhāvanānuyogamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññesaṃ viya kaṣiṇaparikkammādikaraṇaṃ. Na hi antimabhavikabodhisattānaṃ samāpattinibbattane bhāriyaṃ nāma. **Analaṅkaritvāti** anu anu alaṅkatvā punappunaṃ “Iminā na kiñci payojanaṃ”ti katvā.

278. **Vācāya uggahitamattovāti** ettha pubbe vuttanayānusārena attho veditabbo.

279. Mahāvelā viya **mahāvelā**, vipulavālikapuñjātāya mahanto velātaṭṭo viyāti attho. Tenāha **“mahāvālikarāsīti attho”**ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanaṃeva nānaṃ.

Senā nigacchi nivisi etthāti **senānigamo**, senāya nivittatthānaṃ. **Senānigāmoti** pana ayaṃ samaññā aparakālikā. Gocaragāmanidassanaṃ cetanaṃ. **Upārisuttasminti** mahāsaccakasutte². **Idha pana bodhipallaṅko adhippeto** ariyapariyesanāya vuccamānattā.

1. Ekaccānaṃ bhāvanāsamatikkamāvahopi (Ka)

2. Ma 1. 307 piṭṭhe.

280. “Ñānadassanan”ti ca ekajjhaṃ gahitapadadvayavisayavisesassa anāmaṭṭhattā “me”ti ca gahitattā anavasesaṇe yyāvabodhanasamatthameva ñāṇavisesaṃ bodheti, na ñāṇamattaṃ, na dassanamattanti āha “**sabbadhammadassanasamatthaṇca me sabbaññutaññāṇaṃ udapādī**”ti. **Akuppatāyā**ti vimokkhantatāya sabbaso paṭipakkhadhammehi asaṅkhobhanīyatāya. Tenāha “**rāgādīhi na kuppatī**”ti. Ārammaṇasantatāyapi tadārammaṇaṇaṃ atthi viseso yathā taṃ “āneñjavihāre”ti āha “**akuppārammaṇatāya cā**”ti. **Paccavekkhaṇaṇāṇampi**ti na kevalaṃ sabbaññutaññāṇameva, atha kho yathādhigate paṭivedhasaddhamme ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇaṇāṇampi.

281. **Paṭividdhoti**¹ sayambhuñāṇena “idaṃ dukkhaṇ”ti-ādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭho. Tenāha “**uttānabhāvapaṭikkhepavacanametana**”ti. Yo alabbhaneyyapaṭiṭṭho, so ogāhitumasakkuṇeyyatāya sarūpato ca passitum na sakkāti āha “**gambhīrattāva duddaso**”ti. **Dukkheṇa daṭṭhabboti** kicchena kenacideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitaḥ** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti **suttapadaṃ**² vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ**, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇaṇcāti **santārammaṇaṃ**. Anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṇca abhāvato nibbutasabbapariḷāhatāya santapaṇītabhāveneva ca asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttan**”ti. Uttamañāṇavisayattā **na takkena avacaritaḥ**, tato eva nipuṇaṇāṇagocaratāya ca **saṇho**. Sukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**, bālānaṃ

1. Dī-Ṭī 2. 57; Saṃ-Ṭī 1. 229; Sārattha-Ṭī 3. 151 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

2. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

avisayattā paṇḍitehi¹ eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Āliyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā**, pañca kāmaguṇā. Ālayanti alliyanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā**, taṇhāvicarītāni. **Ramantīti** ratim vindanti kīlanti laṇṭanti. **Ālayaratātī** ālayaniratā.

Thānaṃ sandhāyāti thāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana **thānanti** ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **thānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva **idappaccayatā** yathā “devo eva devatā”ti, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo² uppādanasamatthata **idappaccayatā**. Tena samatthapaccayalakkhaṇo³ paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacanan**”ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**⁴ vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbanti

sabbasaṅkhārasamathādisaddābhidheyyaṃ sabbaṃ atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. **Sammantīti** appaṭisandhikūpasamavasena⁵ sammanti. Tathā santā savisesaṃ upasanta nāma hontīti āha “**vūpasammantī**”ti. Etena “sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānan”ti dasseti. Sabbasaṅkhatavisaṃyutte ca nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo. **Paṭinissatṭhāti** samucchadavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha “kilesarāgā”ti veditabbā, na lobhavisesā eva cittassa

1. Avisayattā yathāvuttchehi paṇḍitehi (Ka)

2. Paccayabhāve (Ka)

3. Paramatthapaccayalakkhaṇo (Dī-Ṭī 2. 59; Saṃ-Ṭī 1. 230 piṭṭhesu.)

4. Visuddhi-Ṭī 2. 228 piṭṭhe.

5. Paṭipassaddhi vūpasamavasena (Saṃ-Ṭī 1. 230 piṭṭhe.)

vipariṇatabhāvāpādanato¹. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūlhampi cittaṃ vipariṇatan”ti². **Virajjantī**ti palujjanti.

Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhi-āgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho** ceva **kāyavihesā** ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ vasena vuttā, jānantānaṃ pana desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti³. Tenevāha “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**”ti. **Ubhayanti** cittakilamatho ceva cittavihesā cāti ubhayampetaṃ **buddhānaṃ natthi** bodhimūleyeva samucchinnattā.

Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. **Soti** “apissū”ti nipāto. **Manti** paṭi-saddayogena sāmi-atthe upayogavacananti āha “**mamā**”ti. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā**. Vuddhi-atthopi hi a-kāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti⁴. Kappānaṃ satasahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni adhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā⁵, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbaṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesunti** upaṭṭhaheṣuṃ. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāti āha “**parivittakkayitabbataṃ pāpuṇimsū**”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha “**pāramipūraṇakāle panā**”ti-ādi. **Evamāḍini** duppariccajāni **dentassa**. **Ha**-iti vā “byattan”ti etasmim atthe nipāto. Ekamsattheti keci. Ha byattaṃ, ekamsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa desitunti yojanā. **Halanti** vā “alan”ti iminā samānatthaṃ padaṃ “halanti vadāmī”ti-ādīsu⁶ viya. **Rāgadosapariphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgena ca dosena ca anubandhehi.

1. Paṇḍitabhāvāpādanato (Saṃ-Ṭī 1. 231 piṭṭhe.)

2. Vi 1. 174 piṭṭhe.

3. Khu 1. 86 piṭṭhe Udāne.

4. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

5. Appossukkatāpattidīpanattā (Sārattha-Ṭī 3. 153 piṭṭhe.)

6. Dī-Ṭī 2. 60; Saṃ-Ṭī 1. 232 piṭṭhesupī.

Kāmarāgarattā bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutatāya, diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena. **Na dakkhantīti** yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. **Evam gāhāpetunti** “anicca”ti-ādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetum. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūlhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**”ti.

282. Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetum “**kasmā panā**”ti-ādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññāta vesenāti** imassa bhagavato sāvaka bhāvūpagamanena aññātārūpena. Tāpasavesenāti keci. So pana arahattādhigameneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca sātisaṃ gāravanti, taṃ dassetuṃ “**tassa hi**”ti-ādi āradhaṃ. (Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesāṃ balavabhāvato cīraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ adhibhavitvā ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāma vitthāraṃ sunivitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ “**athassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ca anto amaṭṭhatāya **kiṇṇiyapunnā lābu**, cīrapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi**, snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā**, telamissitatāya **añjanamakkhita hattho** dubbisodhanīyā vuttā, hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkilesa eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā anusayitattā ca. Tenāha “**atisaṃkiliṭṭhā**”ti. Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva.)¹

Paṭipakkhavigamanena gambhīropi dhammo supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavigamaṇaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ, so garuṭṭhānīyānaṃ ajjesanahetukoti paṇālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanānimittanti taṃ dassento “**apicā**”ti-ādimāha.

1. () Etthantare pāṭho porāṇapottṭhake na dissati. Dī-Ṭī 2. 61; Saṃ-Ṭī 1. 232 piṭṭhesuyeva dissati.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikāti** ayamatto vibhāvito **“paññāmaye”**ti-ādinā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā **apparajakkhajātikāti** evampi saddatto sambhavati. Dānādidasapuññakiriyavattūni saraṇagamanaparāhitapariṇāmanehi saddhiṃ (dvādasā hontīti)¹ **“dvādasapuññakiriyavasenā”**ti vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādihi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākavi-ādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayāṃ paṭibhānaṃ **cintito**. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcetaṃ kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantaṃ yaṃ kiñci adhammaṃyeva dhammoti dīpesuṃ. Tenāha **“te hi puretaraṃ uppajjitvā”**ti-ādi. **Apāpuretanti** etaṃ kassapassa bhagavato sāsānantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānanagarassa mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha **“sele yathā pabbatamuddhanti”**ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadisō ca. Paññāpariyāyo vā idha **dhamma-saddo**. Sā hi abbhuggataṭṭhena **“pāsādo”**ti **abhidhamme**² niddiṭṭhā. Tathā cāha—

“Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ.

Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhati”ti³.

Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsāṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubbhāvato uṭṭhaha.

283. Garuṭṭhāniyaṃ payirupāsitaṃ garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **“ajjhesananti yācanan”**ti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā

1. () Osānasodhakehi pakkhittapāṭho.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.

3. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ṇāṇadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha **“imesaṃ hi dvinnāṃ ṇāṇānaṃ buddhacakkhūti nāmaṃ”**ti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇānanti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ **“dhammacakkhū”**ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato¹. Yato tāni ṇāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ṇāṇakiccassa sikhāppattiyā na dassanamattaṃ hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccati, tato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenāti** “apparajakkhā”ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **“apparajakkhā”**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **“mahārajakkhā”**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākārāti** saddahanādippakāre vadati. **Sundarāti** kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ**² pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā, viparītā dvākārā”ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā.

Ayaṃ panettha pālīti ettha apparajakkhādīpadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassatthassa vibhāvanī pālī. **Saddhādīnaṃ** vimutti-paripācaka-dhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesaṃca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimutti-paripācaka-dhammānaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhamahārajakkhatādayo pālīyaṃ vibhajitvā dassitā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**. **Sampattibhava**bhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto upapattibhavo. **Sampatti** sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko**. **Sugatisaṃvattaniyo** kammabhavo. **Duggatisaṅkhāta-upapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā** **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ **“eko loko”**ti-ādi vuttaṃ. **Āhārādayo** viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Ettha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavutti, tāya sabbe saṅkhārā ekova loko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**ti-ādīsupi

1. Catusaccammedassananti katvā dassanamattabhāvato (Dī-Ṭī 2. 62 piṭṭhe.)

2. Abhi-Ṭīha 2. 440 piṭṭhe.

iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaṇaṇa cettha nibbānassa aggahaṇaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca **āhāraṭṭhitikāti** ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṇaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Dasāyatanānīti** dasa rūpāyatanāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Vivaṭṭajjhāsayaassa adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbaṇca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “**sabbe abhisankhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajjan**”ti. Apparajakkhamaḥārajakkhādīsu pañcasu dukesu ekekasmim dasa dasa katvā “**paññāsāya ākārehi imāni pañcendriyāni jānāti**”ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhābbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha¹ santīti **uppalinī**, gacchopi jalāsayaopi, idha pana jalāsaya adhippetoti āha “**uppalavane**”ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni**. **Dīpitānīti** aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā “**aññānīpi**”ti-ādinaṃ bhāsītāni².

Ugghaṭitaññūti ugghaṭitaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhim abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinaṃ nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “**ugghaṭitaññū**”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena

1. Etissā (Ka)

2. Dīpitāni (Dī-Ṭī 2. 64 piṭṭhe.)

atthe vibhajjyamāne arahattaṃ pāpuṇitum samattho puggalo
“vipañcitaññū”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa,
 uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** atthaṃ paripucchantassa.
Anupubbena dhammābhisamayo hotīti anukkamena arahattappatti hoti. **Na**
tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ
 vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ**
vuccati puggalo padaparamoti ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ
 assāti padaparamoti vuccati.

Kammāvaraṇenāti¹ pañcavidhena ānantariyakammena.
Vipākāvaraṇenāti ahetukaṭṭhisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi
 ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi
“vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādittṭhiyā.
Assaddhāti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikāti**
 kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā
 acchandikaṭṭhānaṃ pavittṭhā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā.
 Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa
 paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamitum**
kusalesu dhammesu sammattanti kusalesu dhammesu
 sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamitum adhigantuṃ abhabbā. **Na**
kammāvaraṇenāti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo. **Vivaritvā ṭhapito**
 mahākaruṇūpanissayena sayambhuññaṇena adhigatattā. **Saddhaṃ**
pamuñcantūti attano saddhaṃ pavesentu, saddahanākāraṃ upaṭṭhapentūti
 attho. Sukhena akicchena pavattaniyātāya **suppavattitaṃ**. **Na bhāsiraṃ** na
 bhāsissāmīti cintesiṃ.

284. Dhammaṃ desessāmīti evaṃ
 pavattitadhammadesanāpaṭisaṃyuttassa³ vitakkassa sattamasattāhato paraṃ
 aṭṭhamasattāheyeva uppannattā vuttaṃ **“aṭṭhame sattāhe”**ti. Na itarasattāhāni
 viya paṭiniyatakiccalakkhitassa aṭṭhamasattāhassa nāma pavattitassa
 sabbhāvā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhepi passitabbam.

2. Pavedentu (Dī-Ṭṭi 2. 66 piṭṭhe.)

3. ...paṭisaṃyutto (Ka)

Vivaṭanti devatāviggahena vivaṭa-aṅgapaccaṅganiddāya janānaṃ pākaṭaṃ vippakāraṇti attho. “Buddhattaṃ anadhigantvā na paccāgamiṣāmi”ti uppannavitakkātisaya hetukena **pathavīparivattanacetiyaṃ**¹ **nāma dassetvā**. Sākiyakoliyamallaraḍḍhasena **tīṇi rajjāni**. **Rukkhamūleti** nigrodhamūle. **Vatvā pakkāmi**, pakkamantiyā cassā mahāsatto ākāraṃ dassesi suvaṇṇathālaggaḥaṇāya, sā “tumhākaṃ taṃ pariccattamevā”ti pakkāmi.

Divāvihāraṃ katvāti nānāsamāpattiyo samāpajjanena divāvihāraṃ viharitvā. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu, upasussabhu sarīre maṃsalohitaṃ”ti-ādinā **sutte**² āgatanayena **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā**.

Navayojananti ubbedhato vuttaṃ, puthulato dvādasayojanā, dīghato yāva cakkavālā āyatāti vadanti. Ajjhottharanto upasaṅkamitvā “uṭṭhehi bho siddhattha, ahaṃ imassa pallaṅkassa anucchaviko”ti vatvā tattha sakkhiṃ otārento attano paraṃ niddisi. Ekappahāreneva “ayameva anucchaviko, ayameva anucchaviko”ti kolāhalamakāsi, taṃ sutvā **mahāsatto -pa- hatthaṃ pasāreti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ.

Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti³.

Pubbenivāsañānaṃ visodhetvāti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. **Vatṭavivaṭtaṃ sammasitvāti** catusaccamanasikāraṃ sandhāyāha. **Imassa pallaṅkassa atthāyāti** pallaṅkasīsena adhigatavisesaṃ dasseti. Tattha hi sikhāppattavimuttisukhaṃ avijahanto antarantarā ca paṭiccasamuppādaṅgaṃ manasikaronto ekapallaṅkena nisīdi. **Ekaccānanti** yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekadesena ca buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadanñesaṃ devatānaṃ. **Aññepi buddhattakarāti** visākhāpuṇṇamato paṭṭhāya rattindivaṃ evaṃ niccasamāhitabhāva hetukānaṃ buddhaguṇānaṃ upari

1. Kaṇḍakanivattanacetiyaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ, buddhavaṃsa-Ṭṭha 332 piṭṭhepi.)

2. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Aṃ 1. 52; Aṃ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

3. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

aññepi buddhattasādhakā, “ayaṃ buddho”ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho atthīti yojanā.

Animisehīti dhammapītivipphāravasena pasādavikasitaniccalatāya nimesarahitehi. **Ratanacaṅkameti** devatāhi māpīte ratanamayacaṅkame. Ratanabhūtānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anantanayassa dhammaratanassa sammasanena **taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jātanti** vadanti. **Evanti** vakkhamānākārena. Chabbaṇṇānaṃ rasmināṃ dantehi nikkhamanato **chaddantanāgakulaṃ viyāti** nidassanaṃ vuttaṃ.

Heṭṭhā lohapāsādappamaṇoti navabhūmakassa sabbapaṭhamassa lohapāsādassa heṭṭhā lohapāsādappamaṇo. **Khandhakatṭhakathāyaṃ**¹ pana tattha “bhaṇḍāgāragabbhappamaṇan”ti vuttaṃ.

Paccaggheti abhinave. Paccekāṃ mahagghatāya **paccaggheti** keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto **mahagghaṃ** paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā. **Piṇḍapātanti** ettha manthaṇca madhupiṇḍikaṇca sandhāya vadati. **Ayaṃ vitakkoti** “kassa nu kho ahaṃ paṭhamāṃ dhammaṃ deseyyan”ti ayaṃ parivitakko.

Paṇḍiccenāti samāpattipaṭilābhasaṃsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātēna paṇḍitabhāvena. **Veyyattiyenāti** samāpattipaṭilābhapaccayena pārihāriyapaññāsaṅkhātēna byattabhāvena. **Medhāvīti** tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃitikkatṭabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mahājāniyoti** mahāparihāniko. **Āgamanapādāpi natthīti** idaṃ paṭhamāṃ vattabbaṃ, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotuṃ sotapasādopi natthīti yojanā. Kiṃ pana bhagavatā attano buddhānubhāvena te dhammaṃ ñāpetuṃ na sakkāti? Āma na sakkā. Na hi paratoghosaṃ antarena sāvakānaṃ dhammābhisamayo sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttaṃ hetuṃ “dveme bhikkhave paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhataṇca yonisomanasikāro”ti². Pāḷiyaṃ rāmasseva samāpattilābhītā āgatā, na udakassa, taṃ tassa bodhisattena samāgatakālavasena

1. Vi-Ṭṭha 3. 240 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 86 piṭṭhe.

vuttaṃ. So hi pubbehi tattha yuttappayutto viharanto mahāpurisena khippaññeva samāpattīnaṃ nibbattitabhāvaṃ sutvā samvegajāto mahāsatte tato nibbijja pakkante ghaṭento vāyamanto nacirasseva aṭṭha samāpattiyo nibbatesi. Tena vuttaṃ “**nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasā**”ti. Ete aṭṭha brāhmaṇāti sambandho. **Chalaṅgavā**ti chalaṅgaviduno. **Mantanti** mantapadaṃ. “Nijjhāyitvā”ti vacanaseso, mantetvāti attho. **Viyākarimsūti** kathesum.

Yathāmantapadanti lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṃ. **Gatāti** paṭipannā. “Dveva gatiyo bhavanti anañña”ti¹ vuttaniyāmena nicchinitum asakkontā brāhmaṇā vuttameva paṭipajjimsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṃ paccāsīmsu. **Ime pana** koṇḍaññādayo **pañca** “ekaṃsato buddho bhavissati”ti jātanicchayattā **mantpadaṃ atikkantā**. **Puṇṇapattanti** tuṭṭhidānaṃ. **Nibbitakkāti** nibbikappā, na dvedhā takkā.

Vappakāleti vapanakāle. Vapanatthaṃ bījāni nīharaṇantena tattha aggaṃ gahetvā dānaṃ **bījaggadānaṃ** nāma. **Lāyanaggā**disupi eseva nayo. Dhaññaphalassa nātipariṇatakāle **puthukakāle**. **Lāyaneti** sassalāyane. Yathā lūnaṃ hatthakaṃ katvā veṇivasena bandhanaṃ **veṇikaraṇaṃ**. Veṇiyo pana purisabhāravasena bandhanaṃ **kalāpo**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **khalaggam**. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **bhaṇḍaggam**. Koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase dānaṃ **koṭṭhaggam**. **Uddharitvāti** khalato dhaññassa uddharitvā. **Navannaṃ aggadānaṃ dinnattāti** idaṃ tassa rattaññūnaṃ aggabhāvattāya katābhinihārānurūpaṃ pavattitasāvakapāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtampāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṃ puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamāṃ sacchikiriyāya vinā kathaṃ rattaññūnaṃ aggabhāvasiddhīti. **Bahukārā kho ime pañcavaggiyāti** idaṃ pana upakārānussaraṇamattakameva paricayavasena ālārudakānussaraṇaṃ viya.

285. **Vivareti** majjhe. Tenāha “**tigāvutantare ṭhāne**”ti. **Ayojyamāne upayogavacanāṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge

1. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117, 118; Ma 2. 335, 350 piṭṭhesu.

antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenāha “**antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanam katan**”ti.

Sabbarū tebhūmakadhammarū abhibhavitvā pariññābhisamayavasena atikkamitvā. **Catubhūmakadhammarū** anavasesam űeyyam sabbaso űeyyāvaraṇassa pahīnattā sabbaññutaññāṇena **avedim**.

Rajjanadussanamuyhanādīnā **kilesena**. Appahātabbampi kusalābyākataṁ tappaṭibaddhakilesamathanena pahīnattā na hotīti āha “**sabbarū tebhūmakadhammarū jahitvā ṭhito**”ti. **Ārammaṇatoti** ārammaṇakaraṇavasena.

Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthīti āha “**lokuttaradhamme mayham ācariyo nāma natthī**”ti. **Paṭibhāgapuggaloti** sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo. **Sahetunāti** sahadhammena sapāṭihīratāya. **Nayenāti** abhijānanatādividhinā. **Cattāri saccānīti** idaṁ tabbinimuttassa űeyyassa abhāvato vuttaṁ. **Sayam buddhoti** sayameva sayambhuñāṇena buddho. Vigatapariḷahatāya **sītibhūto**. Tato eva **nibbuto**. **Āhañchanti** āhanissāmi. Veneyyānam amatādhigamāya ugghosanādim katvā satthu dhammadesanā **amatadundubhīti** vuttā.

Anantañāṇo jitakilesoti **anantajino**. **Evampi nāma bhaveyyāti** evaṁvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayaṁ hissa pabbajjāya paccayo jāto, katādhikāro cesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamattham padasāva taṁ maggaṁ paṭipajji.

Koṭṭhāsasampannāti aṅgapaccaṅgasāṅkhāta-avayavasampannā. **Aṭṭiyatīti** aṭṭo hoti, domanassam āpajjatīti attho.

Aviham upapannāseti avihesu nibbattā. **Vimuttāti** aggaphalavimuttilā vimuttā. **Te hitvā mānusaṁ deham, dibbayogaṁ upajjhagunti** te upakādayo mānusaṁ attabhāvaṁ jahitvā orambhāgiyasamyojanappahānena avihesu nibbattamattāva aggamaggādhigamena dibbayogaṁ uddhambhāgiyasamyojanaṁ samatikkamimsu.

286. **Sanṭhapesunti** “neva abhivādetabbo”¹ti-ādinā¹ sanṭhaṃ kiriyākāraṃ akaṃsu. Tenāha “**katikaṃ akaṃsū**”¹ti. **Padhānatoti** pubbe anuṭṭhitadukkaracaraṇato. **Pabhāvanti** vācāsamuṭṭhānaṃ, vacīnicchāraṇanti attho. “Ayaṃ na kiñci visesaṃ adhigamissatī”¹ti **anukkaṇṭhanatthaṃ**. “Mayaṃ yattha katthaci gamissāmā”¹ti **mā vitakkayittha**. **Obhāsoti** vipassanobhāso. **Nimittanti** kammaṭṭhānanimittaṃ. **ekapadenevāti** ekavacaneneva. “Anena pubbepi na kiñci micchā”² vuttapubban”¹ti **satim labhivā**. Yathābhūtavādīti **uppannagāravā**.

Antovihāreyeva ahosi daharakumāro viya tehi bhikkhūhi pariharito. **Maleti** saṃkilese. Gāmato bhikkhūhi nīhaṭaṃ upanītaṃ bhattaṃ etassāti nīhaṭabhatto, tena **nīhaṭabhattena** bhagavatā. **Ettakaṃ kathāmagganti** “dvemā bhikkhave pariyesanā”¹ti ārabhivā yāva “natthi dāni punabbhavo”¹ti padaṃ, ettakaṃ desanāmaggaṃ. Kāmañcetha “tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ āruḥhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”¹ti aṭṭhakathāvacanaṃ, tena pana “so kho ahaṃ bhikkhave attanā jātiddhammo samāno -pa- asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamanti, atha kho bhikkhave pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā -pa- Anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamāṃsu -pa- natthi dāni punabbhavo”¹ti imasseva suttapadassa attho vibhāvitoti katvā vuttaṃ “**bhagavā yaṃ pubbe avaca tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ āruḥhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanāti**. Imaṃ ekameva anusandhiṃ dassento āharī”¹ti.

287. **Anagāriyānampīti** pabbajitānampi. **Pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti** gadhitādibhāvena paribhuñjanato. Micchājīvavasenapi anariyapariyesanā hotīti tato visesanatthaṃ “**pañcakāmaguṇavasenā**”¹ti vuttaṃ sacchandarāgaparibhogassa adhippetattā. Idāni catūsu paccayesu kāmaguṇe niddhāretuṃ “**tatthā**”¹ti-ādi vuttaṃ. **Paribhogarasoti** paribhogapaccayapīṭisomanassaṃ. Ayaṃ pana rasasamānatāvasena gahaṇaṃ upādāya “raso”¹ti vutto, na sabhāvato. Sabhāvena gahaṇaṃ

1. Vi 3. 12 piṭṭhe.

2. Musā (?)

upādāya pītisomanassaṃ dhammārammaṇaṃ siyā, na rasārammaṇaṃ.

Appaccavekkhaṇaparibhogoti paccavekkhaṇarahito paribhogō,
idamatthitaṃ¹ anissāya gadhitādibhāvena paribhogoti attho. **Gadhitāti**
taṇhāya baddhā. **Mucchitāti** mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpannā.

Ajjhogālḥāti adhi-ogālḥā, taṃ taṃ ārammaṇaṃ anupavisitvā ṭhitā.

Ādīnavaṃ apassantāti sacchandarāgaparibhoge dosaṃ ajānantā.

Apaccavekkhitaparibhogahetu-ādīnavaṃ nissarati atikkamati etenāti
nissaraṇaṃ, paccavekkhaṇaññaṇaṃ.

Pāsarāsinti pāsasamudāyaṃ. Luddako hi pāsaṃ oḍḍento na ekaṃyeva,
na ca ekasmiṃyeva ṭhāne oḍḍeti. Atha kho taṃtaṃmigānaṃ
āgamanamaggaṃ sallakkhetvā tattha tattha oḍḍento bahūyeva oḍḍeti, tasmā
te cittaṇa ekato gahetvā “**pāsarāsī**”ti vuttaṃ, vāgurassa vā pāsapadesānaṃ
bahubhāvato “**pāsarāsī**”ti vuttaṃ.

Pāsarāsīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. **Setaparivāroti** setapaṭicchado, setavaṇṇālaṅkāroti attho. Pubbe
pana “setālaṅkāra”ti assālaṅkāro gahito, idha
cakkapañjarakubbarādirathāvayavesu kātabbā laṅkāro. **Evam vuttenāti** evaṃ
“setāya sudan”ti-ādīnā pakārena saṃyuttamahāvagge² vuttana. **Nātimahā**
yuddhamaṇḍale sañcārasukhatthaṃ. Yodho sārathīti **dvinnam**,
paharaṇadāyakena saddhiṃ **tiṇṇam vā**.

Nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti nagarasobhanatthaṃ. Idaṃ kira tassa
brāhmaṇassa jāṇussoṇiṭṭhānantaraṃ jātisiddhaṃ paramparāgataṃ cārittaṃ.
Tenāha “**ito ettakehi divasehī**”ti-ādi. Cārittavasena nagaravāsinopi tathā
tathā paṭipajjanti. Puññavādimāṅgalakathane niyuttā **maṅgalikā**.
Suvatthipatthanāya **sovattikā**. **Ādi**-saddena vandī-ādīnaṃ³ saṅgaho.
Yasasirisampattiyaṃti yasasampattiyaṃ sirisampattiyaṃ ca, parivārasampattiyaṃ
ceva vibhavasobhāsampattiyaṃ cāti attho.

1. Imatthaṃ (Ka)

2. Saṃ 3. 4 piṭṭhe.

3. Vandanādīnaṃ (Ka), ettha pana vandīti thutipāṭhako.

Nagarābhimukho pāyāsi attano bhikkhācāraṇelāya. **Paṇḍito maññeti** ettha **maññeti** idaṃ “maññati”ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ. Tassa iti-saddaṃ ānetvā atthaṃ dassento “**paṇḍitoti maññati**”ti āha. Anumatipucchāvasena cetam vuttaṃ. Tenevāha “**udāhu no**”ti. “Taṃ kim maññati bhavaṃ vacchāyano samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ”ti hi vuttamevatthaṃ puna gaṇhanto “**paṇḍito maññe**”ti āha. Tasmā vuttaṃ “**bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu no**”ti, yathā te khomeyya, tathā naṃ kathehīti adhippāyo.

Ahaṃ ko nāma, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cāti** hetunissakke paccattavacananti āha “**kuto cā**”ti. Tathā cāha “**kena kāraṇena jānissāmi**”ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyaṃ, taṃ kāraṇaṃ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya**, abuddhassa sabbathā buddhañāṇanubhāvaṃ jānitum na sakkāti. Vuttaṃ hetam “appamattakaṃ khoti panetaṃ bhikkhave oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano Tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya¹, atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīra duddasā duranubodhā -pa- yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyā”ti² ca. **Etthāti** “sopi nūnassa tādisovā”ti etasmim pade. **Pasatthapasatthoti** pasatthehi attano guṇheva so pasattho, na tassa kittinā³, paśamsāsabhāveneva pāsamsoti attho. Tenāha “**sabbaguṇānaṃ**”ti-ādi. **Maṇiratananti** cakkavattino maṇiratanam. Sadevake loka pāsamsānampi pāsamsoti dassetuṃ “**pasatthehi vā**”ti dutiyavikappo gahito.

Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso**, tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha “**atthavasanti atthānisaṃsaṃ**”ti. Attho vā vuttalakkaṇaṃ⁴ vaso etassāti **atthavaso**, kāraṇaṃ. **Nāgavanavāsikoti** hatthināgānaṃ vicaraṇavane tesam gahaṇatthaṃ vasanako.

Anuggahitasippoti asikkhitahatthisippo

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.

2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

3. Kittimā (Ka) Am-Ṭī 3. 60 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

4. Atha vā attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya (Sārattha-Ṭī 2. 33 piṭṭhe), attho vā phalaṃ tadadhīnavuttitāya (Am-Ṭī 3. 60 piṭṭhe.)

āyatavittatassa padamattassa dassanena “mahā vata bho nāgo”ti
 niṭṭhāgamanato. **Parato pana** bhagavatā vuttaṭṭhāne. **Uggahitasippo puriso**
nāgavanikoti āgato āyatavittatassa padassa uccassa ca nisevitassa
 byaticārabhāvaṃ ñatvā tattakena niṭṭham agantvā mahāhatthim disvāva
 niṭṭhāgamanato. Ñāṇam pajjati etthāti **ñāṇapadāni**, khattiyapaṇḍitādīnam
 dhammavinaye vinītattā vinayehi adhigatajjhānādīni. Tāni hi
 tathāgatagandhahatthino desanāñāṇena akkantaṭṭhānāni. **Cattārīti** pana
 vineyyānam idha khattiyapaṇḍitādivasena catubbidhānamyeva gahitattā.

289. Puggalesu paññāya ca nipuṇatā paṇḍitasamaññā nipuṇatthassa
 dassanasamatthatāvasenevāti āha “**sukhuma-**
atthantarapaṭivijjhanasamatthe”ti. **Kata-saddo** idha nipphannapariyāyo. Pare
 pavadanti ettha, etenāti **parappavādo**, parasamayo. Parehi pavadanam
parappavādo, viggāhikakathāya paravādamaddanam. Tadubhayampi ekato
 katvā pāliyam vuttanti āha “**viññātaparappavāde ceva parehi saddhim**
katavādaparicaye cā”ti, parasamayesu paravādamaddanesu ca nipphanneti
 attho. **Vāavedhirūpeti** vāavedhipatirūpe. Tenāha
 “**vāavedhidhanuggahasadise**”ti. **Vālanti** anekadhā bhinnassa vālassa
 aṃsusāṅkhātām vālam. **Bhindantā viyāti** ghaṭādim saviggaham muggarādina
 bhindantā viya, diṭṭhigatāni ekamsato bhindantāti adhippāyo. “Attham
 guyham paṭicchannam katvā pucchissāmā”ti saṅkhatam padapañham
 pucchantīti dassetum “**dupadampi**”ti-ādi vuttam. Vadanti etenāti **vādo**, doso.
 Pucchīyatīti **pañho**, attho. Pucchati etenāti **pañho**, saddo. Tadubhayam ekato
 gahetvā āha “**evarūpe pañhe**”ti-ādi. “**Evam puccheyya, evam vissajjeyyā**”ti
 ca pucchāvissajjanānam sikhāvagamanam dasseti. **Seyyoti** uttamo, paramo
 lābhoti adhippāyo.

Evam attano vādaavidhamanabhayenapi pare bhagavantam pañham
 pucchitum na visahantīti vatvā idāni vādaavidhamanena vināpi na visahanti
 evāti dassetum “**apicā**”ti-ādi āradham. **Cittam pasīdati** pare attano
 attabhāvampi vissattham¹ niyyādetukāmā honti
 odhisakamettāpharaṇasadisattā tassa mettāyanassa. **Dassanasampannāti**
 daṭṭhabbatāya sampannā dassanānuttariyabhāvato, ativiya dassanīyāti attho.

Saraṇagamanavasena sāvakati lokiyasaraṇagamanena sāvakā, lokuttarasaraṇagamanena pana sāvakattaṃ parato āgamissati, tañca pabbajitavasena vuccati, idha gahaṭṭhavasena, ubhayatthāpi saraṇagamanena sāvakattaṃ veditabbaṃ. Te hi paralokavajjabhayadassāvino kulaputtā, ācārakulaputtāpi tādisā bhavanti. **Thokenā**ti iminā “manam anassāmā”ti padassatthaṃ vadati.

290. Udāharīyati ubbegapītivasenāti, tathā vā udāharaṇaṃ **udāna**ṃ. Tenāha “**udāhāraṃ udāharī**”ti. **Assa dhammassā**ti assa paṭipattisaddhammapubbakassa paṭivedhasaddhammassa. **Soti** hatthipadopamo hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo. **Ettāvatā**ti ettakena paribbā jakena vuttakathāmaggamattena. Kāmaṃ tena vuttakathāmaggenapi hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo paripuṇṇova arahattaṃ pāpetvā paveditattā, so ca kho saṅkhepato, na vitthāratoti āha “**na ettāvatā vitthārena paripūro hoti**”ti. Yadi yathā vitthārena hatthipadopamo paripūro hoti, tathā desanā āradadhā, **atha kasmā kusaloti na vuttoti** codanā.

291. **Āyāmatopīti pi**-saddena ubbedhenapi rassāti dasseti. Nīcakāyā hi tā honti. **Uccā**ti uccakā. Nisevanaṃ, nisevati etthāti vā **nisevita**ṃ. Nisevanañcettha kaṇḍuyitavinodanattaṃ ghaṃsanaṃ. Tenāha “**khandhappadese ghaṃsitaṭṭhāna**”ti. **Uccā**ti anīcā, ubbedhavantiyoti attho. **Kāḷārikā**ti virāḷadantā, viśaṅgatadantāti attho. Tenāha “**dantāna**”ti-ādi. **Kāḷāratāyā**ti virāḷatāya. **Ārañjitānī**ti rañjitāni, vilikhitaṇīti attho. **Kaṇerutāyā**ti kuṭumalasaṇṭhānatāya. **Ayaṃ vā**¹ ettha **vā**-saddo saṃsayitanicchayattho² yathā aññatthāpi “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu³.

Nāgavanaṃ viyāti mahāhatthino vāmanikādīnañca padadassanaṭṭhānabhūtaṃ nāgavanaṃ viya. **Ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā**

1. “Ayamevā”ti pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca dissati. 2. Vibhāvanatthoti aññattha vutto.

3. Dī 1. 55 piṭṭhe.

tathāgatassa bāhiraparibbājakādīnaṃ padadassanabhāvato. **Ādito paṭṭhāyāti** ca “taṃ suṇāhī”ti padato paṭṭhāya. **Kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro** pariyesanavasena pamāṇaggahaṇato. **Matthake ṭhatvāti** imassa suttassa pariyoṣāne ṭhatvā. **Imasmimpi ṭhāneti** “evameva kho brāhmaṇa”ti-ādinā upameyyassa atthassa upaṇṇāsanaṭṭhānepi.

Svāyanti¹ idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti. **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana saddantarasaṇnidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Okāsanti** kañci padesaṃ indasālaguhāya adhippetattā. **Padapūraṇamattameva** okāsāpadisanassapi asambhavato.

Tathāgata-saddādīnaṃ atthaviseso **mūlapariyāyattakathā**²
Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vutto eva. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “**idha pana sattaloko adhippeto**”ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye, yasmiṃ ca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “**sattaloke uppajjamānopi cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **imasmiṃyeva cakkavāḷeti** imissā eva lokadhātuyā. “Atṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyun”ti³ ettha jātikhettabhūtā dasasahassilokadhātu “ekissālokadhātuyā”ti vuttā, idha pana imaṃyeva lokadhātum sandhāya “imasmiṃyeva cakkavāḷe”ti vuttaṃ. Tisso hi saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane visayakhettaṃ āṇākhettam jātikhettanti tividhe khette ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷam aññasmaṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttam natthi, na uppajjantīti pana atthi. Kathaṃ? “Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati⁴, ekomhi sammāsambuddho”ti⁵ evamādīni imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, “kiṃ paṇāvuso Sāriputta

1. Dī-Ṭī 1. 234 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Ma-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe.

3. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṃ 1. 29; Abhi 2. 348; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭhāhaṃ bhante noti vadeyyan”¹ti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”¹ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti.

Sujātāyāti-ādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatārāya hi paṭipattiyāṃ ṭhito **“uppajjati”**ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Duttiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ tusitabhavūpapattito² paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvāpattito pabhuti hi viññūhi **“buddho uppajjati”**ti vattuṃ sakkā uppādassa-ekantikattā, yathā pana “tiṭṭhanti pabbatā, sandanti nadiyo”ti tiṭṭhanasandanakiriyānaṃ avicchedamupādāya vattamānapayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu **“uppajjati nāmā”**ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamāṃ uppannabhāvanti** sabbehi upari vuccamānehi visesehi paṭhamāṃ tathāgatassa uppannatāsāṅkhātāṃ atthitāvisesaṃ.

So bhagavāti³ yo “tathāgato arahan”ti-ādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ lokanti** nayidaṃ mahājanassa sammukhāmattaṃ lokaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ **“sadevakan”**ti-ādi vuttaṃ. Tenāha **“idāni vattabbaṃ nidasseti”**ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Brahmakāyikādibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo.

1. Dī 3. 94 piṭṭhe.

2. Uppattibhavūpapattito (Ka)

3. Sārattha-Ṭī 2. 321; Am-Ṭī 2. 152 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametam apaccatthikānam asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānam sassamaṇabrāhmaṇivacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānam vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇan”ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā “dibbantīti **devā**”ti imam nibbacanam labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito**”ti. Tenevāha “ākāsānañcāyatanūpagānam devānam saḥabyatan”ti¹. **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesam mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visum gahitattā. **Catuparisavasenāti** khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgaruḷādibhedo.

Ettāvatā bhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetvā idāni tena tena visesena abhāgasova lokam gahetvā yojanam dassetum “**apicetthā**”ti-ādi vuttam. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devalokova seṭṭho². Tatthāpi arūpino “dūrasamussāritakilesadukkhātāya, santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyā”ti evamādīhi visesehi ativiya itarehi ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvoti**-ādiṃ dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttam. **Anuttaranti** seṭṭham navalokuttaram. **Bhāvānukkamo** bhāvavasena paresam ajjhāsayavasena “sadevakan”ti-ādīnam padānam anukkamo. **Tihākārehīti** devamārabrahmasahitatāsāṅkhātehi tihi pakārehi. **Tīsu padesūti** “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

2. Deva gatipariyāpannāva seṭṭhā (Sārattha-Ṭī 1. 323; Dī-Ṭī 1. 236 piṭṭhesu.)

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhe**poti anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamaṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇācāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṃ vivekasukhanti** phalasamāpattisukhaṃ. Tena vītimissāpi¹ kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti āha “**hitvāpi**”ti. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmim̐ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāyaṃ dhammaṃ deseti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ **desanā**ti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva catuppādikāyapi gāthāya**”ti-ādi. Sāsitaḥḥapuggalagatena yathāparādhādisāsitaḥḥabhabhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayaṇaṃ **sāsaṇanti** taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”ti-ādi. **Kusalāṇanti** maggakusalāṇaṃ, **kusalāṇanti** vā anavajjāṇaṃ. Tena phaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Ādibhāvo** sīladiṭṭhīnaṃ tammūlakattā uttarimanussadhammāṇaṃ. Tasmim̐ tasmim̐ atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idheva “desanā”ti vutto, tassa pana attho visesena sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammaṃ desento -pa- nibbānaṃ dasseti**”ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti** sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ. Tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayena anavasesato pariyatti-atthaṃ pariyādiyati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādividhāvo adhippeto. **Kathikasantaṭṭhīti** kathikassa saṇṭhānaṃ kathanavasena samavattāṇaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanaḍiyuttā** vāti sithilādividhadesu byañjanaṇesu ekappa-kāreṇeva, dvippa-kāreṇeva vā byañjanaṇena yuttā vā dāmaḥḥabhāsā viya. Sabbattha niroṭṭhaṃ katvā vattabbaṭāya **sabbaniroṭṭhabyañjanaṃ vā** kirātabhāsā viya. Sabbattheva

1. Dhitimissāpi (Ka), ṭhitimissāpi (Dī-Ṭī 1. 237 piṭṭhe), vimissāpi (Am-Ṭī 2. 154 piṭṭhe.)

vissajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanā vā** yavanabhāsā¹ viya. Sabbattheva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhabhāsā² viya. Sabbāpesā ekadesabyañjanavaseneva³ pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā **“abyañjanā”**ti vuttā. **Amakkhetvā**ti apalicchētvā⁴ avināsetvā, ahāpetvāti vā attho.

Bhagavā yamatthaṃ nāpetuṃ ekagāthampi ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya sabbaso paripuṇṇameva katvā deseti, evaṃ sabbatthāti āha **“ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi”**ti.

Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti saṃkilesapakkhato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇasabhāvavaṭṭhitenā cittena. **Tasmāti** yasmā sikkhāttayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha “brahmacariyan”ti adhippetam, tasmā.

Brahmacariyanti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento **“so dhammaṃ deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho datṭhabbo”**ti āha.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha **“nihatamānattā”**ti. **Ussannattāti** bahulabhāvabho. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha **“yebhuyyena hi -pa- mānaṃ karonti”**ti. **Vijātītāyāti** nihīnajātītāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkonti**ti suvisuddhiṃ katvā sīlaṃ rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhāti. **Paṭiṭṭhātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddham. **Saddham paṭilabhatīti** pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānaṃ hi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi⁵ dhammapamāṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā vasantīti** kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnamyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa

1. Savarabhāsā (Dī-Ṭī 1. 238 piṭṭhe.)

2. Pādasikādimilakkhubhāsā (Ka), Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhepi.

3. Byañjanekadesavasena (Dī-Ṭī 1. 238; Am-Ṭī 2. 156 Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhesu.)

4. Amilecchetvā (Dī-Ṭī 1. 238; Am-Ṭī 2. 156 piṭṭhesu.)

5. Satthusiddhi (Ka)

pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṃ vattabbaṃ. Ekāyapi tāya vāso¹ sambādhoti dassanatthaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādinā **sakiñcanaṭṭhena**, khettavatthu-ādinā **sapalibodhaṭṭhena**. Rāgarajādinaṃ āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃeva nānaṃ.

Alaggaṇaṭṭhenāti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattinaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesāṃ taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Sanḥhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā sanḥhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvāti** dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalīnanti** taṇhāsamkilesādivasena asamkiliṭṭhaṃ katvā. **Paridahitvāti** nivāsetvā ceva pārūpitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṃ **agārassa hitaṃ**. **Bhogakkhandhoti** bhogaṃsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti “putto nattā”ti-ādinā pemavasena saparicchedaṃ sambandhanaṭṭhena. “Amhākamete”ti nāyanti **ñāti**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**.

292. Sāmaññavācīpi **sikkhā**-saddo sājīva-saddasannidhānato upari vuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṃ “**yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā**”ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**. Saha ājīvanti etthāti **sājīvo**. **Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrentoti** sīlasamvaram paripūrento. **Sājīvañca avītikkamantoti** “nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo”ti² vuttasikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ “sikkhanan”ti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāparipūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāparipūrī hotīti.

Pajahitvāti samādānavasena pariccajitvā. **Pahīnakālato paṭṭhāya -pa-viratovāti** etena pahānassa viratiyā ca samānakālataṃ

1. Ekāyapi samvāso (Dī-Ṭī 1. 240; Am-Ṭī 2. 370 piṭṭhesu.) 2. Vi-Ṭīha 1. 187 piṭṭhepi.

dasseti¹. Yadi evaṃ “pahāyā”ti kathaṃ purimakālaniddesoti? Tathā gahetabbataṃ upādāya. Dhammānaṃ hi paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimacchimabhāveneva hotīti gahaṇapavatti-ākāravasena paccayabhūtesu hirottappañāṇādīsu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti “pahāya paṭivirato hoti”ti vuttaṃ. **Pahāyāti** vā samādānakālavasena vuttaṃ, pacchā vītikkamitabbavatthusamāyogavasena **paṭiviratoti**. **Pahāyāti** vā—

“Nihantvāna tamokhandhaṃ, uditoyaṃ divākaro.

Vaṇṇapabhāya² bhāseti, obhāsetvā samuggato”ti³ ca—

evamādīsu viya samānakālavasena veditabbo. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto ahirikānottappadosamohavihimsādiko cetanāpadhāno saṃkilesadhammo, taṃ samādānavasena pahāya. **Tato -pa- viratova hotīti** avadhāraṇena tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvikādihetu samādānaṃ bhindanteva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana pahīnakālato paṭṭhāya orato viratoti. **Adinnādānaṃ pahāyāti**-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Daṇḍanaṃ daṇḍanipātanaṃ **daṇḍo**. Muggarādipaharaṇavisesopi idha paharaṇavisesoti adhippeto. Tenāha “**ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ**”ti. Daṇḍanasāṅkhātassa paraviheṭṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātattāyā**”ti-ādi. **Vihimsanabhāvatoti** vibādhanabhāvato. **Lajjīti** ettha vuttalajjāya ottappampi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṇāpāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthi. Yassa vā dhammagarutāya dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjākiccakārī, tassa lokādhīpatibhūtaṃ ottappaṃ kiccakaranti vattabbameva natthīti “lajjī”icceva vuttaṃ. **Dayaṃ mettacittataṃ āpannoti** kasmā vuttaṃ,

1. Etena pahānahetukā idhādhīppetā samucchadaviratīti dasseti. (Dī-Ṭī 1. 114; Am-Ṭī 2. 175 piṭṭhesu.)

2. Vaṇṇapaññāya (Ka)

3. Visuddhi-Ṭī 2. 238 piṭṭhepi.

nanu **dayā**-saddo “adayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya vattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, sā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassa atthīti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettā-icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā sattavasena¹ apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakoti** karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakadhammehi daṭṭhabbaṃ. Etthāha—kasmā “pāṇātipātāṃ pahāyā”ti ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idhāhippetā. Tathā hi vuttaṃ “sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī”ti. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “sabbe pāṇabhūte hitena anukampako”ti puthuvacananiddesoti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha pāṇiṃ ādito ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena puthuttaṃ viññāyamānamevāti sāmāññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ bahuvacanavasena attho vutto. Kiñca bhiyyo—sāmāññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa dassanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbaṃ. **Viharatī**ti vuttappakāro hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā attabhāvaṃ harati pavattetīti attho. Tenāha “**iriyati pāletī**”ti.

Na kevalaṃ kāyavacīpayogavasena ādānameva, atha kho ākaṅkhāpissa pariccattavattuvisayāvāti dassetuṃ “**cittenapī**”ti-ādi vuttaṃ. Theneti theyyaṃ karotīti **theno**, coro. **Sucibhūtenā**ti ettha sucibhāvo adhikārato saddantarasannidhānato ca theyyasamkilesaviramaṇanti āha “**athenattāyeva sucibhūtenā**”ti. Kāmañcetta

1. Pavattavasena (Am-Ṭī 2. 176 piṭṭhe.)

“lajjī dayāpanno”ti-ādi na vuttaṃ, adhikāravasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātapahānassa visesapaccayo, evaṃ adinnādānapahānassapīti, tasmā sāpi pāli ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ cariyaṃ, aseṭṭhaṃ vā cariyaṃ. Mithunānaṃ vuttākārena sadisabhūtānaṃ ayanti **mithuno**, yathāvutto durācāro. **Ārācārī methunā**ti etena “idha brāhmaṇa ekacco -pa- na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattim samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati”ti-ādinā¹ vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchimāṃ vacīsaccaṃ **sandahati** asaccena anantarikattā. Tenāha “**yo hī**”ti-ādi. **Haliddirāgo viya na thirakato hotīti** ettha kathāya anavaṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa. **Pāsāṇalekhā viyāti** etthāpi eseva nayo. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā “venayiko”ti², saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko**, saddheyyoti attho. **Vattabbataṃ āpajjati** visamvādanatoti adhippāyo.

Anuppadātāti³ anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? “Sahitānaṃ”ti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḷhīkaraṇaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**dve jane samagge disvā**”ti-ādi. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pāli, ayamevettha attho**”ti.

1. Am 2. 438 piṭṭhe.

2. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭī 1. 120; Am-Ṭī 2. 371 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Etthāti—

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣoṭaṃ abandhanaṃ”¹—

imissā gāthāya. Sīlaṃ hettha “nelaṅgaṃ”²ti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati “nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhivacanaṃ”³ti². **Sukumārā**ti apharusatāya mudukā. **Purassa esā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”³ti-ādīsu³ viya. Tenevāha “**nagaravāsīnaṃ**”⁴ti. Manāṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ “**cittavuddhikarā**”⁴ti.

Kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasamhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācāṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”⁵ti. Kāle vadantenapi ubhayānattasādhanaṭo abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”⁶ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakam, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”⁷ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanattāṃ “**dhammavādī**”⁸ti vuttaṃ. Yathā **ca** attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanattāṃ “**vinayavādī**”⁹ti vuttaṃ. Pañcannaṃ hi saṃvaravinayānaṃ, pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “**nidhānavatim vācam bhāsita**”¹⁰ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”¹¹ti-ādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattthusmiṃ ekamsādi byākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetu-udāharaṇasaṃsandanādiṃ taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragamabhīrodāraparamattha¹² vitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme paṭiṭṭhāpentō “desanākusalo”¹³ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

1. Sam 2. 482; Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu.

2. Sam 2. 482 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 121 piṭṭhepi.

4. ...pahūtatta (Dī-Ṭī 1. 121 piṭṭhe.)

293. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhāvetvā satipi abhiññādhānā-indriyasamvarasatisampajañña-jāgariyānuyogādike uttaradesanāyaṃ vibhāvetuṃ taṃ pariharitvā ācārasīlasseva vibhajana-vasena pāli pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ “**bījagāmabhūtagāmasamārambhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha bījaṇaṃ gāmo samūho **bījagāmo**. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātikabhāvato catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāṇasilālavaṇānampi vijjatīti na tesāṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṇca nesāṃ parikappanāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha¹ kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchi tāti? Samaṇasārūppato tannivāsisattānurakkhaṇato ca. Tenevāha “jīvasaṇṇino hi moghapurisa manussā rukkhasmin”ti-ādi².

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesa-
supi eseva nayo. **Phalubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasaṃvāye
sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruḥaṇasamatthe sārāphale
nirulho bījasaddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti
mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabījan**”ti
“rūparūpaṃ³, dukkhadukkhaṃ”ti⁴ ca yathā. Kasmā panettha
bījagāmabhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ
evaṃ datṭhabbaṃ, nanu avocumha “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlabījaṃ
etassātipi mūlabījan”ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena
bhūtagāmo, duvidhopesa mūlabījaṇca mūlabījaṇca **mūlabījanti**
sāmaññaṇidhesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha
“**pañcavidhassā**”ti-ādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva
allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekam bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**. So pana
rattibhojanenapi siyāti tannivattanatthaṃ āha “**rattūparato**”ti. Evampi
aparaṇhabhojipi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ “**virato**

1. Atha (Am-Ṭi 2. 373 piṭṭhe.)

2. Vi 2. 51 piṭṭhe.

3. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

4. Sam 2. 453; Sam 3. 52; Khu 10. 12 piṭṭhesu.

vikālabhojanā”ti vuttam. Aruṇuggamanakālato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayam buddhādīnam ariyānam āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadanā **vikālo**. Aṭṭhakathāyam pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā **“atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam vikālabhojanam nāmā”**ti vuttam.

“Sabbapāpassa akaraṇan”ti-ādinayappavattam¹ bhagavato sāsanam accantarāgupattiya² naccādidassanam na anulometīti āha **“sāsanassa ananulomattā”**ti. Attanā payojiyamānam, parehi payojāpiyamānaṇca naccam naccabhāvasāmaññena pāliyam ekeneva **nacca**-saddena gahitam, tathā gītavādita-saddena cāti āha **“naccanaccāpanādivasenā”**ti. Ādi-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgayhanti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitam virūpekasesanayena. Yathāsakam visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannam viññāṇanam savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato **“dassanā”** icceva vuttam. Tenāha “pañcahi viññāṇehi na kañci dhammam paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā”ti. Avisūkabhūtassa gītassa savanam kadāci vaṭṭatīti āha **“visūkabhūtā dassanā”**ti. Tathā hi vuttam paramatthajotikāyam **Khuddakatṭhakathāyam**³ “dhammūpasamhitam gītam vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti. **Yam kiñcīti** ganthitam vā aganthitam vā yam kiñci puppham. **Gandhajātanti** gandhajātikam. Tassapi “yam kiñci”ti vacanato pisitassa apisitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti.

Uccāti ucca-saddena samānattham ekam saddantaram. Seti etthāti **sayanam**. Uccāsayanam mahāsayanaṇca samaṇasārupperahitam adhippetanti āha **“pamāṇātikkantaṁ akappiyattharaṇan”**ti. Āsanam⁴ cettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbam. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā **“uccāsayanamahāsayanā”** icceva vuttam,

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhesu.

2. Sacchandarāgapavattito (Am-Ṭī 2. 177 piṭṭhe), accantachandarāgapavattito (Dī-Ṭī 1. 123; Sam-Ṭī 2. 547 piṭṭhesu.)

3. Khuddakapāṭha-Ṭītha 26 piṭṭhe.

4. Āsandādi-āsanam (Dī-Ṭī 1. 124; Sam-Ṭī 2. 548; Am-Ṭī 2. 178 piṭṭhesu.)

atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbam.
 Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañca
uccāsayanamahāsayananti etasmim atthe ekasesena ayam niddeso kato
 yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”¹, āsanakiriyāpubbakattā vā
 sayanakiriyāya sayanaggahaṇena āsanampi gahitanti veditabbam.

Dārumāsakoti ye vohāram gacchantīti iti-saddena evaṃpakāre dasseti.
 Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha
 “**neva nam uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittam sādiyatī**”²ti. Atha
 vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena
 paṭiggahaṇam **uggaṇhanam**, vācāya paṭiggahaṇam **uggahāpanam**, manasā
 paṭiggahaṇam **sādiyananti** tividhampi paṭiggahaṇam ekajjham gahetvā
 “paṭiggahaṇā”³ti vuttanti āha “**neva nam uggaṇhāti**”⁴ti-ādi. Esa nayo
āmakadhaññapaṭiggahaṇāti-ādīsupi. Nīvārādi-upadhaññassa sāli-
 ādimūladhaññantogadhattā vuttam “**sattavidhassā**”⁵ti. “Anujānāmi bhikkhave
 pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam
 sūkaravasam⁶ gadrabhavasam”⁷ti³ vuttattā idam odissa anuññātānāma,
 tassa pana “kāle paṭiggahitan”⁸ti⁴ vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭati sati paccayeti
 āha “**aññatra odissa anuññātā**”⁹ti.

Sarūpena⁵ vañcanam **rūpakūṭam**, patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena
 attano sarīrāvayavena vañcanam **aṅgakūṭam**. Gahaṇavasena vañcanam
gahaṇakūṭam. Paṭicchannam katvā vañcanam **paṭicchannakūṭam**. **Akkamatīti**
 nippīleti, pubbabhāge akkamatīti sambandho.

Hadayanti nāḷi-ādīnam mānabhājanānam abbhantaram. Tilādīnam nāḷi-
 ādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā. **Sikhābhedo** tassā hāpanam.

1. Ma 3. 109; Saṃ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

2. Saṃsumāravasam (Ka)

3. Vi 3. 291 piṭṭhe.

4. Vi 3. 292 piṭṭhe.

5. Sārūpena (Ka) Saṃ-Tī 2. 549 piṭṭhe passitabbam.

Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. **Vadhoti** muṭṭhipahārakasātāḷanādihi vihesanaṃ, vibādhananti attho. Viheṭṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodatī”ti-ādīsu¹. Yathā hi apariggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvibhāgasandassanattamaṃ itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā, evaṃ parassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattamaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṃ atthi, tattha sayamkāro, idha paramkāroti ca na sakkā vattum “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”ti vacanato, tasmā yathāvutto evettha attho yutto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**vadhoti mārāṇaṃ**”ti vuttaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum mārāṇa-saddassapi vihiṃsane dissanato.

294. Cīvarapiṇḍapātānaṃ yathākkamaṃ kāyakucchipariharaṇamattajotanāyaṃ avisesato aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ antare tappayojanātā sambhavatīti dassento “**te sabbepī**”ti-ādimāha. **Etepīti** navaparikkhārikādayopi appicchāva santuṭṭhāva. Na hi tattakena mahicchātā, asantuṭṭhitā vā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṃ viharati, tato eva sukhavihārāṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti vā **cātuddiso**. Tattha cāyaṃ satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanako **santussamāno**. **Itarītare**nāti uccāvacena. **Parissayānaṃ** bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ, abbhantarānaṃ kāmaccchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ abhibhavanato parissayānaṃ **sahitā**. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena² **acchambhī**. **Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasīgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asaṅjātapakkho vā sakuṇo gantum na sakkotīti “**pakkhī sakuṇo**”ti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāliyaṃ

1. Vi 2. 364; 365 piṭṭhesu.

2. Baddhabhāvakarabhayābhāvena (Ka) Suttanipāta-Ṭṭha 1. 78 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

vuttoti āha “**pakkhayutto sakuṇo**”ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṃ sāpekkhāya ṭhapanañca natthi, tādiso ayaṃ bhikkhūti dassento “**ayaṃ panettha saṅkhepattho**”ti-ādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti ariyoti āha “**ariyenāti niddosenā**”ti. **Ajjhattanti** attani. **Niddosasukhanti** nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

295. Yathāvutte sīlasaṃvare paṭiṭṭhitasseva indriyaṃvare icchitabbo tadadhiṭṭhānato, tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṃ “**so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū**”ti. **Sesapadesūti** “na nimittaggāhī hoti”ti-ādisu padesu. Yasmā **Visuddhimagge**¹ vuttaṃ, tasmā tassa **līnatthappakāsiniyaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ**² vuttanayeneva veditabbaṃ. Rūpādisu nimittādigghāparivajjanalakkhaṇattā indriyaṃvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

296. **Paccayasampattinti** paccayaaparipūrim. **Ime cattāro**ti sīlasaṃvaro santoso indriyaṃvare satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa sambhārā. **Tiracchānagatehi vattabbataṃ āpajjati** isisingassa pitu-ādayo viya. **Vanacarakehīti** vanacarakamātugāmehi. **Bheravasaddaṃ sāventi**, tāvatā apalāyantaṇaṃ **hattheti sīsaṃ -pa- karonti**. Paṇḍattivītikkamasāṅkhātāṃ **kālakāṃ vā**. Micchāvitakkasāṅkhātāṃ **tilakāṃ vā**. **Tanti** pītiṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “**suññā**”ti. Sā ca vivittatā nissaddabhāvena lakkhitabbāti āha “**appasaddaṃ appanigghosaṃ**”ti. Āvasathabhūtaṃ senāsaṇaṃ viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsaṇaṃ**. Masārakādi mañcapīṭhaṃ tattha attharitabbaṃ bhiṣi-upadhānañca mañcapīṭhasambandhito **mañcapīṭhasenāsaṇaṃ**. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbatāya **santhataśenāsaṇaṃ**. Rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṃ caṅkamanādīnaṃ okāśabhāvato **okāśasenāsaṇaṃ**.

Anucchavikaṃ dassento”ti vatvā tameva anucchavikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**tattha hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Acchannanti** iṭṭhakachadanādīnā antamaso rukkhasākhāhipi na channaṃ.

1. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 47 piṭṭhe.

Bhattassa pacchatoti bhattabhuñjanassa pacchato. **Ūrubaddhāsananti** ūrūnañ adhobandhanavasena nisajjañ. Heṭṭhimakāyassa anujukaṭṭhapanam nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujurm kāyanti** ettha **kāya-saddo** uparimakāyavisayoti āha “**uparimañ sarīrañ ujukañ ṭhapetvā**”ti. Tam pana ujukaṭṭhapanam sarūpato payojanato ca dassetuñ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttañ. **Na paṇamantīti** na oṇamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati, vīthim na vilaṅgheti. Tato eva pubbenāparañ visesappattiyā kammaṭṭhānañ **vuddhim phātim upagacchati**. **Mukhasamīpeti** mukhassa samīpe nāsikagge vā uttarotṭhe vā. Idha **pari-saddo** abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhañ**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu¹ viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānasatinti** sabbathā gahitāsammosañ pariccattasammosañ satim katvā, paramañ satinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

Vikkhambhanavasenati ettha vikkhambhanañ anuppādanañ appavattanañ na paṭipakkhena suppahīnatā. **Pahīnattāti** ca pahīnasadisatañ sandhāya vuttañ jhānassa anadhiḡatattā. Tathāpi nayidañ cakkhuviññāṇaṇ viya sabhāvato vigatābhijjhañ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “**na cakkhuviññāṇasadisena**”ti. **Eseva nayoti** yathā cakkhuviññāṇaṇ sabhāvena vigatābhijjhañ abyāpannañca, na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidañ. Idam pana cittañ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannañ vigatathinamiddhañ anuddhatañ nibbicikicchañcāti attho. **Idam ubhayanti** satisampajaññaṇmāha.

297. **Ucchinditvā pātentīti** ettha ucchindanañ pātanañca tāsam paññānañ anuppannānañ uppajjituñ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānañ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇā dhammā itarāya ca samatthatañ vihanantiyevāti **paññāya dubbalīkaraṇā** vuttā. Idampi paṭhamajjhānañ veneyyasantāne patiṭṭhāpiyamānañ ñāṇaṇ pajjati etthāti **ñāṇapadañ**. Ñāṇaṇ vaḷaṇjeti etthāti **ñāṇavaḷaṇjañ**.

299. **Na tāva niṭṭhañ gato** bāhirakānañ ñāṇena akkantaṭṭhānānīpi siyunti. Yadi evaṇ anaññasādhāraṇe maggañāṇapade kathañ na niṭṭhaṇgatoti

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

āha “**maggakkhapeṭi**”ti-ādi. **Tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gato hotīti** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṃghasuppaṭipattitaṅca ārabba ñāṇena niṭṭhaṃ nicchayaṃ upagato hoti. Kāmaṃ cettha paṭhamamaggeneva sabbaso vicikicchāya pahīnattā sabbassapi ariyasāvakassa kaṅkhā vā vimati vā natthi, tattha pana yathā paññāvepullappattassa arahato savisaye ñāṇaṃ savisesaṃ ogāhati, na tathā anāgāmi-ādīnanti ratanattaye sātisaṃ ñāṇanicchayaagamanāṃ sandhāya “aggamaggavasena tattha niṭṭhāgamanāṃ vuttaṃ”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. **Jaṅgalānanti** ettha yo nipicchaleṇa amuduko nirudakatāya thaddhalūkhabhūmippadeso, so “jaṅgalo”ti vuccati, tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo, tasmīṃ jaṅgale jātā, bhavāti vā jaṅgalā, tesāṃ jaṅgalānaṃ. Evaṃ hi nadīcarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti. Samodhātābānaṃ viya hi samodhāyakānampi jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīnanti** iminā jalacārino ca nivatteti adissamānapādattā. **Pāṇānanti** sādharmaṇavacanampi “pada-jātānī”ti saddantarasannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha “**sapādakapāṇānan**”ti. “Muttagatan”ti-ādīsu¹ gata-saddo anattahantaro viya **jāta**-saddo anattahantaroti āha “**padajātānīti padānī**”ti. **Samodhānanti** samavarodhaṃ, antogamaṃ vā. **Mahantattenāti** vipulabhāvena.

Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā dhammā, na anavajjamattadhammā. Kusalattike āgatanayena hi idha kusala dhammā gahetabbā, na bāhitikasutte āgatanayena. **Catubbidho saṅgahoti** kasmā vuttaṃ, nanu ekavidhovettha saṅgaho adhippetoti? Na, atthaṃ aggahetvā aniddhāritatthassa saddasseva gahitattā. Saṅgaha-saddo tāva attano

1. Ma 2. 87; Am 3. 181 piṭṭhesu.

atthavasena catubbidhoti ayaṃ hettha attho, atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbataṃ patto “saṅgahaṃ gacchatī”ti ettha saṅgaha-saddena vacanīyataṃ gatoti na koci doso, niddhārite visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **Sajātisaṅgahoti** samānajātiyā, samānajātikānaṃ vā saṅgaho. Dhātukathāvaṇṇanāyaṃ pana “**jātisaṅgaho**” icceva vuttaṃ, taṃ jāti-saddassa sāpekkhasaddattā jātiyā saṅgahoti vutte attano jātiyāti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti katvā vuttaṃ. Idha pana **rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ**¹ viya pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**sajātisaṅgaho**” icceva vuttaṃ. Sañjāyanti etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho**, sañjātidetasvasena saṅgahoti attho. “Sabbe rathikā”ti vutte sabbe rathayodhā rathena yujjhanakiriyaṃ ekasaṅgahoti, “sabbe dhanuggahā”ti vutte sabbe issāsā dhanunā vijjhanakiriyaṃ ekasaṅgahoti āha “**evaṃ kiriya vasena saṅgaho**”ti. **Rūpakkhandhena saṅgahitanti** rūpakkhandhena ekasaṅgahaṃ rūpakkhandhoteva gaṇitaṃ, gahaṇaṃ gatanti attho.

Diyadḍhameva saccaṃ bhajati maggasaccadukkhasaccakadesabhāvato. Saccekadesantogadhampi saccantogadhameva hotīti āha “**saccānaṃ antogadhattā**”ti. Idāni tamatthaṃ sāsanaṭo ca lokato ca upamaṃ āharitvā dīpetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sādhikamidaṃ bhikkhave diyadḍhasikkhāpadasatanti** idaṃ yasmiṃ kāle taṃ suttaṃ desitaṃ, tadā paññattasikkhāpadavasena vuttaṃ, tato paraṃ pana sādhikāni dvesatāni sikkhāpadānīti. **Sikkhānaṃ antogadhattā** adhisīlasikkhāya. Ettha ca “sīlaṃ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatī”ti visamoyaṃ upaṇṇāso. Tattha hi yo pahātabbaṃ pajahahi, saṃvaritabbato saṃvaram āpajjati, ayamassa **adhisīlasikkhā**. Yo tattha cetaso avikkhepo, ayamassa **adhicittasikkhā**. Yā tattha vīmaṃsā, ayamassa **adhipaññāsikkhā**. Iti so kulaputto sarūpato labbhamānā eva tisso sikkhā sikkhatīti dīpito, na sikkhānaṃ antogadhatāmattena. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “yo tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā, yo

1. Abhi-Ṭṭha 1. 343 piṭṭhe.

tathābhūtaṃ samādhī, ayamettha adhicittasikkhā, yā tathābhūtaṃ paññā, ayam adhipaññāsikkhā, imā tisso sikkhā tasmim ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkaroti”ti. Idha pana saccānaṃ antogadhataṃ sacca-saddābhidheyyatāmattena catūsu saccesu gaṇanaṃ antogadhā hontīti? Na, tatthāpi hi nippariyāyato adhisīlasikkhāva labbhati, itarā pariyāyatoti katvā “**sikkhānaṃ antogadhataṃ**”ti vuttaṃ.

Catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantīti ca tato amuccitvā tasveva antogadhatāṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca katvā “yathā ca ekassa hatthipadassā”ti-ādinā dassitā hatthipadopamā samatthitā daṭṭhabbā. **Ekasmimpi dvīsupi tīsupi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammā**ti idaṃ na kusalattikavaseneva veditabbaṃ, atha kho tikadukesu yathārahaṃ labbhamānapadavasena veditabbaṃ. Tattha ekasmim sacce gaṇanaṃ gato dhammo asaṅkhatadhammo daṭṭhabbo, dvīsu saccesu gaṇanaṃ gatā kusalā dhammā, tathā akusalā dhammā abyākatā ca dhammā, tīsu saccesu gaṇanaṃ gatā saṅkhatā dhammā, evaṃ aññesampi tikadukapadānaṃ vasena ayamatto yathārahaṃ vibhajitvā vattabbo. Tenāha “**ekasmimpi -pa- gatāva honti**”ti. Ekadeso hi samudāyantogadhataṃ viseso viya sāmāññena samūhena saṅgahaṃ labhati. Tenāha “**saccānaṃ antogadhataṃ**”ti. **Desanānukkamo**ti ariyasaccāni uddisitvā dukkhasaccaniddesavasena pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ vibhajanaṃ. Tattha ca rūpakkhandhaniddesavasena ādito ajjhātikāya pathavīdhātuyā vibhajananti ayam imissā desanāya anukkamo.

301. Taṃ panetaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sujātanti** sundaraṃ, sasaṅghitaṃ supariṇatañcāti adhippāyo. **Pesiyoti** vilīve. Mudubhāvato **kucchibhāgaṃ ādāya**. **Itare ca cattāro koṭṭhāseti** pañcadhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca cattāro koṭṭhāse. **Itare ca tayo koṭṭhāseti**-ādito catudhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca tayo koṭṭhāse.

Rājaputtūpamāyāti rañño jeṭṭhaputta-upamāya. **Tanti** piḷandhanaṃ. Ure vāyāmajanita-ariyajātiyā **oraso**. **Mukhato jātoti** mukhato

niggatadhammadesanāya jāto, buddhānaṃ vā dhammakāyassa mukhabhūta-ariyadhammato jāto. Tato eva **dhammajo dhammanimmito**. Satthu dhammadāyādasessa gahitattā **dhammadāyādo**. Tenāha “no āmisadāyādo”ti. Tanti “bagavato putto”ti-ādivacanāṃ. Mahāpaññatādiguṇehi sātisayaṃ anupubbabhāve ʒhitattā **sammā** yathābhūtaṃ **vadamāno** vattum sakkonto **vadeyya**.

Akutobhayaṃ nibbānaṃ nibbānagāminiṃca. Rāgarajādīnaṃ vigamena vigatarajaṃ dhammaṃ desentaṃ sugataṃ sammāsambuddhaṃ bhikkhūnaṃ parosahassaṃ payirupāsātīti yojanā.

“Sevetha bhajathā”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā**”ti. Paṇḍitāpi samānā na appassutā, atha kho ovādānusāsanihi anuggāhakāti purimā upamā therasseva vasena udāhaṭṭa dutiyā pana bagavato bhikkhusaṃghassapi vasena udāhaṭṭa.

302. **Ajjhattikāti** sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṃ paccattanti** padadvayenapi taṃtaṃpāṭipuggalikadhammā vuccantīti āha “**ubhayampetaṃ niyakādhivacanamevā**”ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attāti¹ gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca uddissa pavattaṃ **ajjhattaṃ**, taṃtaṃsattasantānapariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ**² “attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccattan”ti. **Kakkhaḷanti** kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahaṇātānaṃ patiṭṭhā hoti, tasmā “**thaddhan**”ti vuttaṃ. **Kharigatanti** kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**pharusan**”ti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Tattha yaṃ kammasamuṭṭhānaṃ, taṃ nippariyāyato “**upādinnaṃ**”ti vuccati, itaraṃ **anupādinnaṃ**. Tadubhayampi idha taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena upādinnamevāti dassetuṃ “**sarīraṭṭhakaṇhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ādinnaṃ**ti abhiniviṭṭhaṃ. Mamanti **gahitaṃ**. Ahanti **parāmaṭṭhaṃ**. **Dhātukammaṭṭhānikassāti** catudhātuvavatthānavasena dhātukammaṭṭhānaṃ pariharantassa.

1. Attani (Visuddhi-Ṭī 1. 429 piṭṭhe.)

2. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

Etthāti etasmim dhātukammaṭṭhāne. **Tīsu koṭṭhāsesūti** tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo cattāro koṭṭhāsā.

Vuttappakārāti “kesā lomā”ti-ādinā vuttappakārā. **Nānāsabhāvatoti** satipi kakkhaḷabhāvasāmaññe sasambhāravibhattito pana kesādisaṅghātagatanānāsabhāvato. **Ālayoti** apekkhā. **Nikantīti** nikāmanā. **Patthanā**ti taṇhāpatthanā. **Pariyutṭhānanti** taṇhāpariyutṭhānaṃ. **Gahaṇanti** kāmupādānaṃ. **Parāmāsoti** parato āmasanā micchābhiniveso. **Na balavā** ālayādi. Yadi evaṃ kasmā vibhaṅge bāhirāpi pathavīdhātu vitthāreneva vibhattāti? Yathādharmadesanattā tattha vitthāreneva desanā pavattā, yathānulomadesanattā panettha vuttanayena desanā saṃkhittā.

Yojetvā dassetīti ekajjhaṃ katvā dasseti. **Sāti** ajjhattikā pathavīdhātu. **Sukhapariggaho hoti** “na me so attā”ti. Siddhe hi anattalakkhaṇe dukkhalakkhaṇaṃ aniccalakkhaṇaṃca siddhameva hoti saṅkhatadhammesu tadavinābhāvatoti. **Visūkāyatīti** visūkaṃ virūpakiriyaṃ pavatteti. Sā pana atthato vipphandanamevāti āha “**vipphandatī**”ti. **Assāti** ajjhattikāya pathavīdhātuyā. **Acetanābhāvo pākaṭo hoti** dhātumattatāya dassanato. **Taṃ ubhayampīti** taṃ pathavīdhātudvayampi.

Tato visesatarenāti tato bāhiramahāpathavito visesavantatarena, lahutarenāti attho. **Kuppatīti** luppati. **Vilīyamānāti** pakati-udake loṇaṃ viya vilayaṃ gacchantī. **Udakānugatāti** udakaṃ anugatā udakagatikā. Tenāha “**udakameva hotī**”ti. Abhāvo eva **abhāvatā**, na bhavatīti vā abhāvo, tathāsabhāvo dhammo. Tassa bhāvo **abhāvatā**. Vayo vināso dhammo sabhāvo etassāti vayadhammo, tassa bhāvo **vayadhammatā**, atthato khayō eva. Sesapadesupi eseva nayo. Tenāha “**sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vuttan**”ti. Viddhamsanabhāvassa pana paveditabbattā kāmāṃ aniccalakkhaṇameva vuttaṃ sarūpato, itarānīpi atthato vuttānevāti dassento āha “**yaṃ panā**”ti-ādi.

Mattaṃ khaṇamattaṃ tiṭṭhatīti mattaṭṭho, appamattaṭṭho **mattaṭṭhako**, ati-ittarakhaṇikoti attho. Tenāha “**parittaṭṭhitikassā**”ti. **Ṭhitiparittatāyā**ti ekacittapavattimattatāṭṭhānalakkhaṇassa itarabhāvena. Ekassa cittassa pavattikkhaṇamatteneva hi sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇo paricchinno. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi.

Jīvanti jīvitindriyaṃ. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhā vedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvoti** jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalā**ti attaniccabhāvena avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekena cittena sahitā ekacittakkhaṇikā. **Lahuso vattate khaṇoti** tāya eva ekakkhaṇikatāya lahuko ati-ittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati vītivattatīti attho. **Idanti** gāthāvacanaṃ.

Yasmā sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsānaṃ aparāparaśāraṇaṃ labhamānameva pavattati, na alabhamānaṃ, tasmā **assāsapassāsūpanibaddhaṃ**. Tathā mahābhūtānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyāhi āpodhātu-ādīnaṃ vā aññatarapakopena balasampannopi puriso patthaddhakāyo vā, atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā, mahāḍāhapareto vā, sañchiḍḍamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷikārāhārānaṃ yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, alabhantassa parikkhayaṃ gacchati, viññāṇe pavattamāneyeva ca jīvitaṃ pavattati, na tasmim appavattamāne. **Jīvanti** ettha **īti**-saddena iriyāpathūpanibaddhatāsītunhūpanibaddhatādīnaṃ saṅgaho. Catunnaṃ hi iriyāpathānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva jīvitaṃ pavattati, aññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchiḍḍanti, sītunhūpanampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati, atisītena pana ati-uṇhena vā abhibhūtaṃ vipajjati.

Taṇhupādinnassāti iminā hi paccayuppannatākittanena sarasapabhaṅgutaṃyeva vibhāveti. Dukkhaṇupassanāya taṇhāggāhassa aniccānupassanāya mānaggāhassa anattānupassanāya diṭṭhiggāhassa ujuvipaccanīkabhāvato ekaṃseneva tihi anupassanāhi gāhāpi vigacchantīti āha “**noteva hotī**”ti. **Ekamāyeva āgataṃ** bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānadassanapavattajotānāya.

Pariggahanti dhātupariggahaṇaṃ. **Paṭṭhapentoti** ārabhanto desento. Sotadvāre balaṃ dassetīti yojanā. Kammaṭṭhānikassa baladassanāpadesena kammaṭṭhānassa ānubhāvaṃ dasseti. **Vācāya ghaṭṭanameva vuttaṃ** sotadvāre baladassanabhāvato. **Balanti** ca bāhirāya viya ajjhattikāyapi pathavīdhātuyā acetanābhāvadassanena rukkhassa viya akkosantepi paharantepi nibbikāratā. **Sampativattamānuppannabhāvenāti** tadā paccuppannabhāvena. **Samudācāruppannabhāvenāti** āpāthagate tasmim̐ anitṭhe saddārammaṇe ārammaṇakaraṇasaṅkhātā-uppattivasena sotadvāre javanavedanā dukkhāti vacanato. Tathā hi “**upanissayavasenā**”ti vuttaṃ. **Vedanādayopīti** “vedanā aniccā”ti ettha vuttavedanā ceva saññādayo ca. Te hi phassena samānabhūmikā na pubbe vuttavedanā. **Dhātusaṅkhātameva ārammaṇanti** yathāpariggahitaṃ pathavīdhātusaṅkhātameva visayaṃ. **Pakkhandatīti** vipassanācittaṃ aniccantipi dukkhantipi anattātipi sammasanavasena anupavisati. Etena bahiddhāvikkhepābhāvamāha, **paṣīdatīti** pana iminā kammaṭṭhānassa vīthipaṭipannataṃ. **Santiṭṭhatīti** iminā uparūpari visesāvahabhāvena avatthānaṃ paṭipakkhābhībhavena niccalabhāvato. **Vimuccatīti** iminā taṇhāmānadiṭṭhiggāhato visesena muccanaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana samuṭṭhānavasena attho vutto “**adhimokkhaṃ labhati**”ti. **Sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagateti** idaṃ mūlapariññāya mūladassanaṃ. Sotadvārehi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjayato voṭṭhabbanavasena itṭhe ārammaṇe lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “itthī, puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ **mūlaṃ**, sabbaṃ vā bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena **pariññā**. **Āgantukatāvakālikapariññā** pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena itarabhāvavasena ca veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana satipaṭṭhānasamvaṇṇanāyaṃ vutto eva.

Yāthāvato dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena katapariggahassapi anādikālabhāvanāvasena **ayoniso āvajjanaṃ sacepi uppajjati**. **Voṭṭhabbanam patvāti** voṭṭhabbanakiccataṃ patvā. **Ekam̐ dve vāre āsevanam labhitvā**, na āsevanapaccayaṃ. Na hi upekkhāsahagatāhetukacittaṃ āsevanapaccayabhūtaṃ atthi. Yadi siyā, paṭṭhāne kusallatike

paṭiccavārādīsu “na maggapaccayā āsevane dve, āsevanapaccayā na magge dve”ti ca vattabbaṃ siyā, “na maggapaccayā āsevane ekaṃ”¹, āsevanapaccayā na magge ekaṃ”ti² ca pana vuttaṃ. **Ekam dve vāreti** ettha ca ekaggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāya vasena vuttaṃ. Na hi dutiye moghavāre ekavārameva voṭṭhabbanāṃ pavattati. Dvikkhattuṃ vā tassa pavattim sandhāya ekavāraggahaṇaṃ, tikkhattuṃ pavattim sandhāya dhevāraggahaṇaṃ. Tattha dutiyaṃ tatiyaṃ pavattamānaṃ laddhāsevanāṃ viya hoti. Yasmā pana “voṭṭhabbanāṃ patvā ekaṃ dve vāre āsevanāṃ labhitvā cittaṃ bhavaṅgameva otarati”ti idaṃ dutiyamoghavāravasena vuttaṃ bhaveyya, so ca ārammaṇadubbalatāya eva hotīti abhidhammaṭṭhakathāyaṃ niyamito, idha pana tikkhānupassanānubhāvena akusaluppattiyā asambhavavasena ayonisova āvajjato ayoniso vavatthānaṃ siyā, na yoniso, tasmim ca pavatte mahati atimahati vā ārammaṇe javanaṃ na uppajjeyyāti ayamatto vicāretvā gahetabbo.

Etasseva vā satipi duvidhatāparikkappane so ca yadi anulome vedanāttike paṭiccavārādīsu “āsevanapaccayā na magge dve, na maggapaccayā āsevane dve”ti ca vuttaṃ siyā, (labbheyya), na ca vuttaṃ. Yadi pana voṭṭhabbanampi āsevanapaccayo siyā, kusalākusalānampi siyā. Na hi āsevanapaccayaṃ laddhuṃ yuttassa āsevanapaccayatāpi dhammo āsevanapaccayo hotīti avutto atthi, voṭṭhabbanassa pana kusalākusalānaṃ āsevanapaccayabhāvo avutto “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati nāsevanapaccayā. Akusalaṃ -pa- nāsevanapaccayā”ti³ vacanato paṭikkhitto ca. Athāpi siyā asamānavedanānaṃ vaseneva vuttanti ca, evamapi yathā “āvajjanā kusalānaṃ khandhānaṃ akusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti⁴ vuttaṃ, evaṃ “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā. Taṃ jātibhedā na vuttanti ce? Bhūmibhinnassa kāmāvacarassa rūpāvacarādīnaṃ āsevanapaccayabhāvo viya jātibhinnassapi bhaveyyāti vattabbo eva siyā, abhinna-jātikassa ca vasena yathā “āvajjanā sahetukānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena

1. Abhi 8. 63 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 49 piṭṭhe. 3. Abhi 8. 36 piṭṭhe. 4. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

paccayo”ti vuttaṃ, evaṃ “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ, tasmā vedanāttikepi “āsevanapaccayā na magge ekaṃ, na maggapaccayā āsevane ekaṃ”ti evaṃ gaṇanāya niddhāriyamānāya voṭṭhabbanassa āsevanapaccayattassa abhāvā ayaṃ moghavāro upaparikkhitvā gahetabbo.

Voṭṭhabbanam pana vīthivipākasantatiyā āvaṭṭanato āvajjanā, tato visadisassa javanassa karanato manasikāroti ca vattabbataṃ labheyya, evaṃ katvā **paṭṭhāne** “voṭṭhabbanam kusalānam khandhānam anantarapaccayena paccayo”ti-ādi na vuttaṃ, “āvajjanā” icceva¹ vuttaṃ, tampi voṭṭhabbanato paraṃ catunnam pañcannam vā javanānam ārammaṇapurejātam bhavitum asakkontaṃ rūpādim ārabba pavattamānam voṭṭhabbanam javanaṭṭhāneṭhatvā bhavaṅgam otarati. **Javanaṭṭhāne thatvāti** ca javanassa uppajjanaṭṭhāne dvikkhattum pavattitvāti attho, na javanabhāvenāti. **Āsevanam labhitvāti** cettha āsevanam viya āsevananti vuttovāyamatto. Vipphārikattā cassa dvikkhattum vā tikkhattum vā pavattiyeva cettha āsevanasadisatā. Vipphārikatāya hi viññattisamuṭṭhāpakatā cassa vuccati, vipphārikampi javanam viya anekakkhattum appavattiyā asuppatiṭṭhitatāya ca na nipariyāyato āsevanabhāvena vattatīti na imassa āsevanattham vuttaṃ. Aṭṭhakathāyam pana phalacittesu maggapariyāyo viya pariyāyavasena vuttaṃ.

Ayanti “sacepi”ti-ādinā vutto ekavārampi rāgādinam anuppādanavasena vipassanāya kammaṃ karonto yogāvacaro. **Koṭṭipattoti** matthakam patto. Paṭipakkhehi anabhibhūtatā visadavipassanāñānatāya **tikkhavipassako**. **Ārammaṇam pariggahitameva hoti** “evaṃ me javanam javitan”ti sārammaṇassa javanassa hutvā abhāvavavatthāpanassa kammaṭṭhānabhāvato, tathā āvajjanavasena vā tam ārammaṇam vissajjtvā tāvadeva mūlakammaṭṭhānabhūtam ārammaṇam pariggahitameva hoti. **Dutiyassa pana vasenāti** “aparassa rāgādivasena ekavāram javanam javatī”ti-ādinā vuttassa nātittikkhavipassakassa vasena “tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandatī”ti-ādinā imasmiṃ sutte āgatattā. “Tamenam upadhipahānāya paṭipannam upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. Dandho udāyi satuppādo, atha

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

kho nañ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvañ gametī”ti **laṭṭukikopame**¹. Tassa hi **aṭṭhakathāya**² “sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano kathañ pajahatī”ti codanañ paṭṭhapetvā “āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne “mādisassa nāma bhikkhuno kileso uppanno”ti sañvegañ katvā vīriyañ paggayha vipassanañ vaḍḍhetvā maggena kilese samugghāteti, iti so pajahati nāmā”ti attho vutto. Tena vuttañ “tassa dhātārammaṇameva cittañ pakkhandatīti-ādinā imasmimsutte āgatattā”ti-ādi. **Indriyabhāvane ca majjhimassa vasena ayamatto veditabbo.**

Pariggahavasenati dhātupariggahavasena. Mammacchedanādivasena pavatta-akkosañādiñ anīṭṭhañ ārammaṇaṇ paṭvā **sotadvāre kilamati** puggalo, tathā pothanapaharaṇādikañ anīṭṭhañ ārammaṇaṇ paṭvā **kāyadvāre kilamati.**

Samudācarantīti sabbaso uddhañ ācaranti. Tayidañ amanāpehi samudācaraṇaṇ nāma pothanapaharaṇādivasena upakkamañamevāti āha “**upakkamantī**”ti, bādhanāti attho. **Tathāsabhāvoti** yathā pañippahārādīhi ghaṭṭitamatto vikārañ āpajjati, tathāsabhāvo. “Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacenā”ti-ādinā³ ovādadānañ nāma anaññasādhāraṇaṇ buddhānaṇyeva āveṇikanti āha “**vuttañ kho panetañ bagavatāti anussarantopi -pa- kakacūpamovādañ anussarantopī**”ti vuttañ. Tassapi pariyattidhammabhāvatoti keci. Yañ pana kakacokantakesupi manussesu appadussanañ nibbikārañ, tañ satthusāsaṇaṇ anussarantopi sammāpaṭipattilakkhaṇaṇ dhammañ anussaratiyevāti evaṇ vā ettha attho veditabbo. **Bhikkhuno guṇanti** ariyadhammādhigamañasiddhañ guṇamāha. So ca sabbesampi ariyānañ guṇoti tañ anussarantopi saṅghaṇ anussarati evāti vuttañ.

Vipassanupekkhā adhippetā, tasmā upekkhā kusalanissitā na sañṭhātīti vipassanāvasena sabbasmimpi saṅkhāragate ajjupekkhanañ na labhatīti attho. **Chalaṅgupekkhāti** chalaṅgupekkhā viya chalaṅgupekkhā itṭhāniṭṭhesu

1. Ma 2. 117 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe.

3. Ma 1. 181 piṭṭhe.

nibbikāratāsāmañña. Tenāha “**sā panesā**”ti-ādi. **Chalaṅgupekkhāṭṭhāne ṭhapeti** “lābhā vata me, suladdham vata me”ti-ādinā attamanatam āpajjanto.

303. **Āpogatanti** ābandhanavasena āpo, tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ, sabhāveneva āpobhāvaṃ vā pattanti attho. Yasmā pana so āpobhāvasaṅkhāto allayūsabhāvo sasambhārapathavāsasambhāra-udakādigate sabbasmimpi āpasmiṃ vijjati, tasmā vuttam “**sabba-āpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇan**”ti, dravabhāvalakkhaṇanti attho. “**Pakuppati**”ti pākātikapakopaṃ sandhāyāha “**oghavasena vaḍḍhati**”ti. Tenāha “**ayamassa pākātika pakopo**”ti. Itaram pana dassetuṃ “**āposamvaṭṭakāle panā**”ti-ādi vuttam. **Ogacchanti**ti ettha ogamananti pariyādānam adhippetam, na adhogamanamattanti āha “**uddhane -pa-pāpuṇanti**”ti.

304. **Sabbatejesu gatanti** indhanādivasena anekabhedesu sabbesu tejokotṭhāsesu gataṃ pavattam. Yathā pīti eva pītigataṃ, evaṃ **tejo eva tejogataṃ**, tejanavasena pavattimattanti attho. Evaṃ āpogataṃ vāyogatañca veditabbanti āha “**purime**”ti-ādi. **Ekāhikajarādibhāvenāti** ekāhikādi jarābhedenā. **Usumajātoti** usmābhibhūto. **Jīratīti** jinno hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmim kāye jarāpavatti pākāṭajarāvasena veditabbāti dassetuṃ “**indriyavekallattan**”ti-ādi vuttam. **Valipalitādibhāvanti** valitapalitabhāvaṃ, aṅgapaccaṅgānam sithilabhāvañca. **Kuppitenāti** khubhitena. Satakkhattuṃ tāpetvā tāpetvā sītūdake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappīti** vadanti. Sarīre pakati-usumam atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāhoti** ayameva tesam viseso. **Asitanti** bhuttam. **Khāyitanti** khāditam. **Sāyitanti** assāditam. **Sammā paripākam gacchatīti** samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttam. Asammāparipākopi visamapākiniyā gahaṇiyā vasena veditabbo. **Rasādibhāvenāti** rasarudhiramaṃsamedanhāru-aṭṭhi-aṭṭhiminjasukkabhāvena. **Vivekanti** puthubhāvaṃ aññaṃaṇñaṃ visadisabhāvaṃ.

Asitādibhedassa āhārassa pariṇāme raso hoti, taṃ paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṃ rasassa pariṇāme “rudhiran”ti-ādinā sabbam netabbam.

Haritantanti haritameva, anta-saddena padavaḍḍhanam kataṃ yathā “vanantaṃ suttantaṃ”ti. **Cammanillekhanam** cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ.

305. **Uggārahikkārādīti** ettha **ādi**-saddena uddekakhīpanādipavattakavātānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādīti ādi**-saddena pittasemhalasikādinīharaṇavātassa ceva usumavātassa ca saṅgaho veditabbo. Yadipi **kucchi**-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana abbhantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarapadeso idha icchi-saddena vuccatīti āha “**kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā**”ti. **Samiñjanapasāraṇādīnīti ādi**-saddena ālokanavilokana-uddharaṇādikā sabbā kāyikakiriya saṅgahitā. Avasavati udakaṃ etasmāti **ossavanam**, chadananto. **Idhāti** imasmim ṭhāne.

306. **Nissattabhāvanti** anattakataṃ. Yathādassitā hi catasso dhātuyo anattaniyaṃ kevalaṃ dhātumattā nissattanijjīvāti imamatthaṃ dasseti. **Parivāritoti** parivāritabhāvena ṭhito parivuto. Tenāha “**etānī**”ti-ādi, kaṭṭhādīni sannivesavisesavasena ṭhapitānīti adhippāyo. Aññāthā agārasamaññāya bhāvato. Tenāha “**kaṭṭhādīsu panā**”ti-ādi. Yadatthaṃ pāliyaṃ “seyyathāpi āvuso”ti-ādi āraddhaṃ, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**yathā kaṭṭhādīnī**”ti-ādi vuttaṃ.

Kāmaṃ heṭṭhā “mattaṭṭhakassa kāyassā”ti-ādinā¹ avibhāgena ekadesena ca upādārūpampi kathitaṃ, tathā vedanādayo khandhabhāvena pariggahetvā na kathitā, tathā taṇhāpi samudayasaccabhāvena. Itarāni pana saccāni sabbena sabbam na kathitāni. Tenevāha “**heṭṭhā -pa- na kathitānī**”ti. **Cakkhupasāde niruddheti** cakkhupasāde vinaṭṭhe. **Upahateti** pubbakimi-ādīhi upaddute. **Palibuddheti** pubbādi-uppattiyā vinā paṭicchādite. **Tajjoti** tassānurūpo, cakkhuviññāṇupattiyā anurūpoti attho.

1. Ma 1. 243 piṭṭhe.

Cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagate uppajjanamanasikāro hadayasannissayopi cakkhumhi sati hoti, asati na hotīti katvā “**cakkhum paṭicca uppajjanamanasikāro**”ti vutto. Bhavaṅgāvaṭṭanaṃ tassa yathā ārammaṇapaccaye, evaṃ pasādapaccayepi hotīti vuttaṃ “**cakkuṇca rūpe ca paṭiccā**”ti. **Tanti** cakkhudvāre kiriyananodhātucittāṃ. **Aññavihitassāti** aññārammaṇapasutassa. **Tadanurūpassāti** tesāṃ cakkhurūpatadābhogaṇaṃ anurūpassa.

Cattāri saccāni dasseti sarūpato atthāpattito cāti adhippāyo. Tappakāro bhūto, tappakāraṃ vā patto **tathābhūto**, tassa, yathā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tādisassa paccayākārasamavetassāti attho. **Tisamuṭṭhānarūpanti** utukammāhārasamuṭṭhānarūpaṃ. Idañca satipi tadā bhavaṅgāvaṭṭanacittasamuṭṭhānarūpe kevalaṃ cakkhuviññāṇasamuṭṭhitarūpassa abhāvamattaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṅgahaṃ gacchatīti** nagaraṃ viya rajje rūpakkhandhe saṅgahetabbataṃ gahetabbataṃ gacchati. “Tathābhūtaṃ”ti vuttattā **vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva, viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Saṅkhārāti cetanāva vuttā** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassāti adhippāyo. Tattha pana phassaṃvitindriyamanasikāraccittatṭhitiyopi saṅkhārakkhandhadhammāva. **Ekato saṅgaho** “pañcakkhandhā”ti ekato gaṇanā. **Samāgamoti** yathāsakaṃ paccayasena samodhānaṃ. **Samavāyoti** aññamaññassa paccayabhāvena samavetatāya samuditabhāvo.

Paccayuppannadhammo paṭicca samuppajjati etasmāti **paṭiccasamuppādo**, paccayākāro. Paccayadhamme passantopi paccayuppannadhamme passati, te passantopi paccayadhamme passatīti vuttaṃ “**yo paṭiccasamuppādan**”ti-ādi. **Chandakaraṇavasenāti** taṇhāyanavasena. **Ālayakaraṇavasenāti** apekkhākaraṇavasena. **Anunayakaraṇavasenāti** anuraṇṇavasena. **Ajjhogāhitvāti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya gilivā viya niṭṭhapetvā viya dalhaggahaṇavasena. Chandarāgo vinayati pahiyati etthāti **chandarāgavinayo chandarāgapahānañcāti** vuccati nibbānaṃ. **Āharitvāti** pāliyaṃ sarūpato anāgatampi atthato ānetvā saṅgaṇhanavasena gahetabbāṃ. Āharaṇavidhiṃ pana dassento “**yā imesū**”ti-ādimāha. **Imesu tīsu ṭhānesūti** yathāvuttesu sukhadukkhādīsu tīsu abhisamayattṭhānesu. **Diṭṭhīti** pariññābhisamayādivasena pavattā sammādiṭṭhi yāthāvadassanaṃ. Evaṃ

saṅkappādayopi yathārahaṃ veditabbā. **Bhāvanāpaṭivedho**ti bhāvanāvasena paṭivedho, na ārammaṇakaraṇamattena. **Ayaṃ maggoti** ayaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanavasena pavatto aṭṭhaṅgiko maggo. **Ettāvatāpī**ti evaṃ ekasmiṃ cakkhudvāre vatthu pariggahamukhenapi catusaccakammaṭṭhānassa matthakaṃ pāpanena **bahuṃ** vipulaṃ paripuṇṇameva **bagavato sāsanaṃ kataṃ** anuṭṭhitaṃ **hoti**.

Uppajjitvā niruddhameva bhavaṅgacittaṃ āvajjanacittassa paccayo bhavatīti vuttaṃ “**taṃ niruddhampī**”ti. **Mandathāmagatamevā**ti mahatiyā niddāya abhibhūtaṃ vasena vuttaṃ, kapimiddhaparetassa pana bhavaṅgacittaṃ kadāci āvajjanassa paccayo bhaveyyāti.

Bhavaṅgasamayenevāti bhavaṅgasseva pavattanasamayena paṇaṇajjhānapaṇaṇakammaṭṭhānapaṇaṇagantesu tesāṃ paṇaṇabhāveneva ābhogena vināpi manasikāro pavattati. Tathā hi paṇaṇaṃ ganthaṃ paṇaṇabhāveneva nirantaraṃ viya ajjhayamāne aññavihitatāya “ettako gantho gato, ettako avasiṭṭho”ti sallakkhaṇā na hoti. **Catusamuṭṭhānampī**ti sabbaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ, na pubbe viya tisamuṭṭhānamevāti adhippāyo. Pubbaṅgamattā oḷārikattā ca phassacetanāva saṅkhārakkhandhoti gahitā, na aññesaṃ abhāvā. **Ekadesameva sammasantoti** yathā-uddiṭṭhaṃ atthaṃ heṭṭhā anavasesato aniddisitvā ekadesameva niddisānavasena desanāya āmasanto. **Imasmiṃ ṭhāneti** yathā-uddiṭṭhassa atthassa “ajjhattikañceva āvuso cakkhun”ti-ādinā¹ chadvāravasena niddisānaṭṭhāne. **Heṭṭhā parihīnadesananti** “yaṃ upādārūpaṃ cattāro arūpino khandhā upari tīpi ariyasaccānī”ti niddesavasena parihīnaṃ atthajātaṃ sabbaṃ. **Taṃtaṃdvāravasenā**ti cakkhudvārādikaṃ taṃtaṃdvāravasena. Catusaccavasena āradhā desanā catusaccaneva pariyosāpitāti āha “**yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesī**”ti.

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. **Nacirapakkanteti** na ciram pakkante, pakkantassa sato na cirasseva. **Salīṅgenevāti** muṇḍiyakāsāyaggahaṇādinā attano purimalīṅgeneva. **Pāṭiyekke jāteti** vipannācāradiṭṭhitāya pakāsanīyakammakaraṇato param aññatitthiyasadise visum bhūte. **Kulaputtoti** jātimattena kulaputto. **Asambhinnāyāti** sambhedarahitāya, jātiśaṅkaravirahitāyāti attho. Jātiśisena idha jātivatthukam dukkham vuttanti āha “**otiṇṇoti yassa jāti anto anupaviṭṭhā**”ti. Jāto hi satto jātakālato paṭṭhāya jātīnimittena dukkhena anto anupaviṭṭho viya vibādhiyati. **Jarāyāti**-ādīsopi esseva nayo. Cattāro paccayā labbhantīti lābhā, catunnam paccayānam labbhamānānam sukatabhāvo suṭṭhu abhisāṅkhatabhāvo. **Vaṇṇabhaṇananti** guṇakittanam. **Apaññātāti** sambhāvanāvasena na paññātā. Lābhādinibbattiyābhāvadassanañhetam. Tenāha “**ghāsacchādanamattampi na labhanti**”ti. **Appesakkhāti** appānubhāvā. Sā pana appesakkhata adhipateyyasampattiyā ca parivārasampattiyā ca abhāvena pākāṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvam dassento “**appaparivārā**”ti āha.

Sārenapi keci ajānanena aññālābhena vā asārabhūtampi kattabbam karontīti tato visesanattham “sārena sārakaraṇīyam”ti vuttanti tam dassento “**akkhacakkayuganaṅgalādikan**”ti āha. **Brahmacariyassāti** sikkhāttayasāṅgahassa sāsana brahmacariyassa. Mahārukkhassa maggaphalasārassa ñāṇadassanapheggukassa samādhitacassa sīlapapaṭṭikassa cañcalasabhāvā saṁsappacārīti ca **cattāro paccayā sākāpalāsaṁ nāma**. **Tenevāti** lābhasakkārasilokanibbattaneneva. **Sāro me pattoti** imasmim sāsane adhigantabbasāro nāma iminā lābhādinibbattanena anuppattoti vosānam niṭṭhitakiccam āpanno.

310. **Ñāṇadassananti** ñāṇabhūtam dassanam visayassa sacchikaraṇavasena pavattam abhiññāñānam. **Sukhumam rūpanti** devādīnam, aññampi vā sukhumasabhāvam rūpam. Tenāha “**antamaso -pa-viharanti**”ti, dibbacakkhu hi idha ukkaṭṭhaniddhesena “ñāṇadassanam”ti gahitam.

311. **Asamayavimokkhaṃ ārādheti**ti ettha adhippetam
 asamayavimokkhaṃ pāliya eva dassetuṃ “**katamo asamayavimokkho**”ti-ādi
 vuttaṃ. Aṭṭhannaṃ hi samāpajjanasamayopi atthi asamayopi,
 maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa
 saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa
 nisīdantassa bhuñjantassa ca maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti na
 vattabbaṃ, iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā
 natthīti so **asamayavimokkho**. Tenāha “**lokiyasamāpattiyo hī**”ti-ādi.

Na kuppati na nassatīti **akuppā**, kadācipi aparihānasabhāvā.
 Sabbasaṃkileschi paṭippassaddhivasena cetaso vimuttiṃ **cetovimutti**. Tenāha
 “**arahattaphalavimutti**”ti. Ayamatto payojanaṃ etassāti **etadattham**,
 sāsana brahmacariyaṃ, tassa **esā** paramakoṭi. Yathā raddhassa sārōpamena
 phalena desanā niṭṭhāpitāti āha “**yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesī**”ti.
 Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā

312. **Piṅgaladhātukoti** piṅgalasabhāvo piṅgalacchaviko, piṅgalakkhoti
 vā attho. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṃgho**, na sīlādiguṇehi
 saṅgahitabbabhāvena. Saṃgho etesaṃ atthi parivārabhūtoti **saṃghino**.
Svevāti so eva pabbajitasamūhasaṅkhāto. **Ācārasikkhāpanavasena**ti attanā
 parikappita-acelavatādi-ācārasikkhāpanavasena. **Paññātāti** yathāsakaṃ
 samādinnavatavasena ceva viññātaladdhivasena ca paññātā. **Laddhikarāti**
 tassā micchādiṭṭhiyā uppādakā. **Bahujaṇassāti** puthujaṇassa, tassa pana
 āgamasampadāpi nāma natthi, kuto adhigamoti ekaṃsato andhaputhujjano
 evāti āha “**assutavato andhabālaputhujjanassā**”ti. Na hi viññū appasādanīye
 pasīdanti. Maṅgalesu kātabbadāsakiccakaro dāso **maṅgaladāso**.

Tantāvutānanti tante pasāretvā vītanaṃ. **Gaṇṭhanakilesoti** saṃsāre bandhanakilesa. **Evam vāditāyāti** evaṃ paṭiññatāya, evaṃ diṭṭhitāya vā. **Niyyānikāti** niyyānagatisappāṭihirakā anupārambhabhūtattāti adhippāyo. No ce niyyānikāti ānetvā yojanā. ¹Tesaṃ sabbaññupaṭiññāya abhūtattā tassā abhūtabhāvakathanena¹ tassa brāhmaṇassa na kāci atthasiddhīti āha “**nesaṃ aniyyanikabhāvakathanena atthābhāvato**”ti.

318. Nihīnalokāmise² līno ajjhāsayo etassa, na pana nibbāneti³ **līnajjhāsayo. Sāsanaṃ sithilaṃ katvā gaṇhāti** sikkhāya na tibbagāravattā.

323. **Heṭṭhāti** anantarātītasutte mahāsāropame. **Paṭhamajjhānādidhammā vipassanāpādakāti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtā. **Idhāti** imasmim cūlasāropame āgatā. **Nirodhapādakāti** anāgāmino, arahanto vā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitum samatthā. **Tasmāti** nirodhapādakattā. Paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanato **uttaritarāti** veditabbā.

Cūlasāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca opammavaggavaṇṇanā.

1-1. Yasmā sabbaññupaṭiññāto sā ca abhūtattābhāvakathanena (Ka)

2. Nihīnalokāmisena (Ka)

3. Na pana so nibbānenāti (Ka)

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosīṅgasuttavaṇṇanā

325. Ñātīnaṃ¹ nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, so eva **nātiko**. So kira gāmo yesaṃ santako, tesāṃ pubbapurisena attano ñātīnaṃ sādharmaṇabhāvena nivesito, tena “nātiko”ti paññāyittha. Atha pacchā tattha dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Tenāha “**dvinnarū cūḷapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā**”ti. Giṇjakā vuccanti iṭṭhakā, giṇjakāhiyeva kato āvasatho **giṇjakāvasatho**. Tasmim kira padese mattikā sakkharamarumbavālikādīhi asammissā akathinā saṇhā sukhumā, tāya katāni kulālabhājanānīpi silāmayāni viya daḥhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhula-iṭṭhakā karetvā tāhi ṭhapetvā dvārabāhavātapānakavāṭatulāyo² sesāṃ sabbaṃ dabbasambhārena vinā iṭṭhakāhi eva pāsādaṃ kāresum. Tenāha “**iṭṭhakāhevā**”ti-ādi.

Gosīṅgasālavanadāyanti gosīṅgasālavananti laddhanāmaṃ rakkhitaṃ araṇṇaṃ. **Jeṭṭhakarukkhassāti** vanappatibhūtaṃ sālārakkhassa. **Sāmaggirasanti** samaggabhāvādiguṇaṃ vivekasukhaṃ. **Uparipaṇṇāsake** upakkilesasutte³ puthujjanakālo kathito, **idha** cūḷagosīṅgasutte **khīṇāsavakālo kathito**. Katakiccāpi hi te mahātherā attano diṭṭhadhammasukhavihāraṃ paresāṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanañca sampassantā paramañca vivekaṃ anubrūhantā sāmaggirasāṃ anubhavamānā tattha viharanti. **Tadāti** tasmim upakkilesasuttadesanākāle. **Teti** anuruddhappamukhā kulaputtā. **Laddhassādāti** vipassanāya vīthipaṭipattiyā⁴ adhigatassādā. Vipassanā hi pubbenāparaṃ viśesaṃ āvahantī pavattamānā sātisaṃ pītisomanassaṃ āvahati. Tenāha bagavā—

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhati pītīpāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti⁵.

1. Am-Ṭī 3. 98 piṭṭhādīsupi passitabbari.

2. Dvāravātapānakavāṭatulāyo (Am-Ṭī 3. 98 piṭṭhe.)

3. Ma 3. 193 piṭṭhe. 4. Vidhipaṭipattiyā (Ka) 5. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Laddhapatiṭṭhā maggaphalādhigamanena. Sati hi maggaphalādhigame sāsane patiṭṭhā laddhā nāma hoti, no aññathā.

Kāmaṃ Sāriputtamoggallānāpi mahāsāvaka-pariyāpannāva, aggasāvaka-bhāvena pana nesaṃ visesadassanattham “**dhammasenāpatimahāMoggallānattheresu vā**”ti visum gahaṇaṃ. Satipi hi sāmāññayoge visesavanto visum gayhanti yathā “brāhmaṇā āgatā, vāsīṭṭhopi āgato”ti. Tesu pana visum gahitesupi “**asītimahāsāvakesū**”ti **asīti**ggahaṇaṃ appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti. **Antamasoti** idaṃ dhammabhaṇḍāgārikassa upaṭṭhākabhāvena āsannacāritāya vuttaṃ. **Anīkāti** hatthānīkā, hatthānīkato hatthisamūhatoti attho. Kāḷasiho yebhuyyena yūthacaroti katvā vuttaṃ “**yūthā nissaṭo kāḷasiho viyā**”ti. Kesarī pana ekacarova. **Vātacchinno valāhako viyāti** vātacchinno pabbatakūṭappamāṇo valāhakacchedo viya. **Tesaṃ paggaṇhanatoti** yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pāṇīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe, uṇhena phuṭṭhassa sīte, dukkhitassa sukhe abhiruci uppajjati, evamevaṃ bagavato kosambake bhikkhū añña-maññaṃ vivādāpanne disvā apare samaggāvāsaṃ vasante āvajjitassa ime tayo kulaputtā āpāthaṃ āgamiṃsu, atha ne paggaṇhitukāmo upasaṅkami, evāyaṃ paṭipatti-anukkamena kosambakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayanupāyo hotīti. Tenāha “tesaṃ paggaṇhanato”ti. Eteneva **pacchimajanataṃ anukampanatoti** idampi kāraṇaṃ ekadesena saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ukkaṃsitvāti** yathābhūtehi guṇehi sampahaṃsanena visesetvā visiṭṭhe katvā pasamsāvasena cetam āmedītavacanam.

Taṃ araṇṇaṃ rakkhati vanasāminā āṇatto. Rakkhita-gopitaṃ vanasaṇḍaṃ, na mahāvanādi viya apariggahitaṃ. Sīlādippabhedāya attatthāya paṭipannā **attakāmā**, na apariccattasinehāti āha “**attano hitaṃ kāmayamānā**”ti. Tenāha “**yo hī**”ti-ādi. **Bhindeyyāti** vināseyya.

Dubbalamanussāti paññāya dubbalā aviddasuno manussā. **Tānīti** abhi-jāti-ādīsu uppannapaṭīhāriyāni. **Cīvaragabbhena paṭicchādetvāti** cīvarasaṅkhāte ovarake nigūhitvā viya. Na hi cīvarapārupanamattena buddhānubhāvo paṭicchanno hoti. “Mā Sudha kocimaṃ buddhānubhāvaṃ aññāsī”ti

pana tathārūpena iddhābhisāṅkhārena taṃ chādetvā gato bagavā tathā vutto. Tenāha “**aññātakavesena agamāsi**”ti.

Abhikkamathāti padaṃ abhimukhabhāvena vidhimukhena vadatīti āha “**ito āgacchathā**”ti. Buddhānaṃ kāyo nāma suvisuddhajātimaṇi viya sobhano, kiñci malaṃ apanetabbaṃ natthi, kimatthaṃ bagavā pāde pakkhālesīti āha “**buddhānan**”ti-ādi.

326. **Anuruddhā**ti vā ekasesanayena vuttaṃ virūpekaśassapi icchitabbattā, evaṃca katvā bahuvacananiddesopi samatthito hoti. **Iriyāpatho khamatī**ti sarīrassa lahuṭṭhānatāya catubbidhopi iriyāpatho sukhappavattiko. **Jīvitam yāpetī**ti yāpanālakkhaṇaṃ jīvitam imaṃ sarīrayantaṃ yāpeti sukhena pavatteti. **Uḷūṅkayāguṃ vā kaṭacchubhikkhaṃ vā**ti idaṃ makaravuttiyā¹ missakabhattena yāpanaṃ vattanti katvā vuttaṃ. Tenāha “**bhikkhācāravattaṃ pucchatī**”ti.

Aññamaññaṃ saṃsandatīti satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantameva saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhati. Tenāha “**visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upetī**”ti. Piyabhāvadīpanāni cakkhūni **piyacakkhūni**. Piyāyati, piyāyitabboti vā **piyoti**. Samaggavāsassa yaṃ ekantakāraṇaṃ, taṃ pucchanto bagavā “**yathā kathaṃ panā**”ti-ādimāhāti “**kathanti kāraṇapucchā**”ti vuttaṃ. Yo nesaṃ mettāsahitānaṃyeva kammādīnaṃ aññamaññaṃsmiṃ paccupaṭṭhānākāro, taṃ sandhāya “**kathan**”ti pucchā. Tathā hi parato “evaṃ kho mayaṃ bhante”ti-ādinā therehi vissajjanaṃ kathitaṃ.

Mittaṃ etassa atthīti **mettaṃ**, kāyakammaṃ. **Āvī**ti pakāsaṃ. **Rahoti** appakāsaṃ. Yaṃ hi uddissa mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhapeti, taṃ tassa sammukhā ce, pakāsaṃ hoti, parammukhā ce, appakāsaṃ. Tenāha “**āvi ceva raho cāti sammukhā ceva parammukhā cā**”ti. **Itarānī**ti parammukhā kāyavacīkammāni. “**Tatthā**”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**yaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Sammajjanādivasena **paṭijaggitabbayuttaṃ ṭhānaṃ vā**. **Tathevā**ti yathā sammukhā kate mettākāyakamme vuttaṃ,

1. Saṅkaravuttiyā (?)

tatheva. “Kacci khamanīyan”ti evamādikā kathā **sammodanīyakathā**. Yathā parehi saddhim attano chiddam na hoti, tathā paṭisanthāravasena pavattā kathā **paṭisanthārakathā**. “Aho tadā therena mayham dinno ovādo, dinnā anusāsani”ti evam kālantare saritabbayuttā, chasāraṇīyapaṭisaṃyuttā vā kathā **sāraṇīyakathā**. Suttapadam nikkhipitvā tassa atthaniddesavasena sīlādidhammapaṭisaṃyuttā kathā **dhammīkathā**. Sarena suttassa uccāraṇam **sarabhaññam**. Pañhassa ñātum icchitassa atthassa pucchanam **pañhapucchanam**. Tassa yathāpucchitassa ādisanam **pañhavissajjanam**. **Evam samannāharatoti** evam manasikaroto, evam mettam upasamharatoti attho.

Ekato kātum na sakkā, tasmā **nānā**. **Hitatthenāti** attano viya aññamaññassa hitabhāvena. **Nirantaratthenāti** antarābhāvena bhedābhāvena. **Aviggahatthenāti** avirodhabhāvena. **Samaggatthenāti** sahitabhāvena. **Paribhaṇḍam katvāti** bahalatanumattikālepehi limpetvā. **Cīvaram vā dhovantī**ti attano cīvaram vā dhovanti. **Paribhaṇḍam vāti** attano paṇṇasālāya paribhaṇḍam vā karonti.

327. **Paṭiviruddhā evāti** etthāpi “yebhuyyenā”ti padam ānetvā sambandhitabbam. **Tesam appamādalakkhaṇanti** tesam appamajjanasabhāvam. **Kacci pana vo anuruddhā samaggāti** etthāpi voti nipātamattam, paccattavacanam vā, kacci tumheti evamattho veditabbo. **Samuggapātinti** samuggapuṭasadisam pātim.

Paṇṇasālāyam anto bahi ca sammajjanena sodhitaṅgaṇatā **vattapaṭipatti**. **Paṭivisamattamevāti** attano yāpanapaṭivisamattameva. **Osāpetvāti** pakkhipitvā. **Pamāṇamevāti** attano yāpanapamāṇameva. **Vuttanayena jahitvāti** pāliyam vuttanayena jahitvā.

Hatthena hattham saṃsibbantāti attano hatthena itarassa hattham dalhaggahaṇavasena bandhantā. Vilaṅgheti desantaram pāpeti etenāti vilaṅghako, hattho. Hattho eva vilaṅghako hatthavilaṅghako, tena **hatthavilaṅghakena**.

Tam akhaṇḍam katvāti tam tīsupi divasesu dhammassavanam pavattanavasena akhaṇḍikam katvā. **Etanti** “pañcāhikam kho panā”ti-ādivacanam. Pañcame

pañcame ahaṇi bhavatīti **pañcāhikam**. **Bhagavatā pucchitena** anuruddhattherena. **Pamādaṭṭhānesuyevā**ti aññesaṃ pamādaṭṭhānesuyeva. **“Pamādaṭṭhānesuyevā”**ti vuttamevattham pākaṭataram kātum **“aññesaññhi”**ti-ādi vuttam. **Papañcakaraṇaṭṭhānāni**ti kathāpapañcassa karaṇaṭṭhānāni viṣaṭṭhakathāpavattanena kammaṭṭhāne pamajjanaṭṭhānāni. Tatthāpi **“mayam bhante kammaṭṭhānaviruddham na paṭipajjāmā”**ti sikhāppattam attano appamādalakkhaṇam therō dasseti. **Ettakam ṭhānam muñcitvā**ti pana idaṃ tadā vihārasamāpattinam vaḷaṇṇābhāvena vuttam.

328. Jhānassa adhippetattā **“alamariyaññānadassanaviseso”**icceva vuttam. Attano sammāpaṭipannatāya satthu cittārādhanaṭṭham tassa ca viṣeṣādhigamassa satthu paccakkhabhāvato therō **“kim hi no siyā bhante”**ti āha. **Yāvadevā**ti yattakam kalam ekam divasabhāgam vā sakalarattim vā yāva satta vā divase.

329. **Samatikkamāyā**ti sammadeva atikkamanāya. Sati hi upari viṣeṣādhigame heṭṭhimajjhānam samatikkantaṃ nāma hoti paṭippassaddhi ca. Tenāha **“paṭippassaddhiyā”**ti. **Ñānadassanaviseso**ti kāraṇūpacārena vuttoti veditabbo. **Vedayitasukhatoti** vedanāsahitajjhānasukhato vā phalasukhato vā. **Avedayitasukhanti** nibbānasukham viya vedanārahitaṃ sukham. **Avedayitasukhanti** ca nidassanamattametaṃ, taṃ pana aphassaṃ asaṇṇam acetananti sabbacittacetasaikarahitameva. Tato ca satipi rūpadhammappavattiyam tassa acetanattā sabbaso saṅkhāradukkhavirahitatāya santatarā paṇītatarā ca nirodhasamāpattīti vuccate. Tenāha **“avedayitasukham santataram paṇītataram hoti”**ti. Tena vuttam **“imamhā cā”**ti-ādi.

330. **Sāmaggirasānisamsameva nesaṃ bagavā kathesi** ajjhāsayaṇukūlattā tassa. **Anusāvetvā**¹ anupagamanavasena sammadeva ārocetvā. **“Anusamsāvetvā”**ti vā pāṭho, so evattho. **Tato paṭinivattitvā**ti etarahi bagavato ekavihāre ajjhāsayaṇoti satthu manam gaṇhantā **“idheva tiṭṭhathā”**ti vissajjitattānato

1. Anusamyāyitvāti (Pāliyam aṭṭhakathāyaṇca)

nivattitvā. **Pabbajjādīnīti ādi-saddena**
 upasampadāvisuddhidhutakammaṭṭhānānuyoga
 jhānavimokkhasamāpattiñānadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādike
 saṅgaṇhāti, **adhigantvāpīti pi-saddena** yathādhigatānampi. **Attano**
guṇakathāya aṭṭiyamānāti bagavantam nissāya adhigantvāpi
 dhammādhikaraṇam satthuvihesābhāvādīpane bagavato pākaṭaguṇānam
 kathāya aṭṭiyamānāpīti yojanā. **Devatāti** taṃtaṃsamāpattilābhiniyo devatā.
Mukhaṃ me sajjanti mukhaṃ me kathane samattham, kathane yogyanti
 attho.

331. **Evaṃ āgatoti** evaṃ ātānāṭṭiyasutte āgato. **Paliveṭṭhenti** codente.
Maccharāyantīti attano guṇānam bagavatopi ārocanaṃ asahamānā
 maccharāyantīti so cintetīti katvā vuttam.

Tesaṃ lābhāti tesaṃ vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhavāsīnaṃca manussattaṃ,
 patirūpadesavāsādiko, bagavato tiṇṇaṃca kulaputtānaṃ
 dassanavandanadānadhammassavanādayo lābhā. Suladdhā lābhāti yojanā.
Pasannacittam anussareyyāti taṃ kulaṃ tesaṃ sīlādiguṇe cittam pasādetvā
 anussareyya. Vuttam hetam “anussaraṇampāham bhikkhave tesaṃ
 bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmi”¹.

Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. **Kocidevāti** gosiṅgasālavanāsāmantato nivīṭṭhesu yo koci gāmo
 gocaragāmo bhavissati, tasmā anibaddhabhāvato gocaragāmo na gahito,
 vasanaṭṭhānameva paridīpitaṃ, tato eva araṇṇanidānakaṃ nāmetam.
Sabbatthāti devaloke manussaloke ca. **Thirakārakehīti** sāsane
 thirabhāvakārakehi. **Savanante jātattāti** catusaccagabbhassa
 dhammassavanassa pariyoṣāne ariyāya jātiyā jātattā. Yathā
 paṭivedhabāhusaccaṃ ijjhati, tathā dhammassa savanato

1. Khu 1. 267; Saṃ 3. 61 piṭṭhesu.

sāvakā. **Sūriyo viya** bhāsuraḡaṇaraṃsītāya mohandhakāraavidhamanato. **Cando viya** ramaṇīyamanoharasītalaguṇatāya kilesapariḡāhavūpasamato. **Sāgaro viya** gambhīrathiravipulāṇekaguṇatāya ḡhitadhammasabhāvato. Guṇamahantatāya therassa abhiṇṇātātā, guṇamahantatā ca suttesu āgatanayeneva ṇātabbāti taṃ vitthārato dassetuṃ “**na kevalan**”ti-ādi vuttaṃ. **Sīhanādasuttanti** majjhimanikāye āgataṃ mahāsīhanādasuttaṃ¹. **Therapaṇhasuttanti** suttanipāte aṭṭhakavagge āgataṃ Sāriputtasuttaṃ². **Therasīhanādasuttanti** imassa ca therassa janapadacārikāya satthu sammukhā sīhanādasuttaṃ. **Abhinikkhamananti** therasseva mahatā ṇātiparivaṭṭena mahatā ca bhogaparivaṭṭena saha gharāvāsapariccāgo abhinikkhamanaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho.

Mahāpaṇṇe bhikkhū gahetvāti āyasmato kira Sāriputtattherassa parivārabhikkhūpi mahāpaṇṇā eva ahesuṃ. Dhātuso hi sattā saṃsandanti. **Sayaṃ iddhimāti-ādīsupi** e seva nayo. Ayaṃ panattho **dhātusaṃyutta**na³ dīpetabbo—gijjhakūṭapabbate gilānaseyyāya nisinno bagavā ārakkhatthāya parivāretvā vasantesu Sāriputtamoggallāṇādīsū ekamekaṃ attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ voloketvā bhikkhū āmantesi “passatha no tumhe bhikkhave Sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamantanti. Evaṃ bhante. Sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaṇṇā”ti³ sabbaṃ vitthāretabbaṃ.

Vananteti upavanante. **Meghavaṇṇāyāti** nīlābhāya. Samuddakucchito uggacchantassa viya upaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkavāḡapabbatamatthakasamīpe ābhāpharaṇavasena pavattiyā “**pācīnacakkavāḡapabbatamatthake**”ti vuttaṃ, na cakkavāḡapabbatamatthake candamaṇḡalassa vicaraṇato. Tathā sati lokantarikanirayesupi candimasūriyānaṃ ābhā phareyya. Ubbedhavasena hi cakkavāḡapabbatassa vemajjhato candimasūriyā vicaranti. Sālakusumapabhānaṃ atirattatāya vuttaṃ “**lākhārasena siṅcamānaṃ viyā**”ti. **Upagāyamānā viyāti** payirupāsanavasena upecca gāyamānā

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Khu 1. 426 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 368, 369 piṭṭhesu.

viya. **Kāya nu kho ajja ratiyāti** ajja jhānasamāpattiratiyā eva nu kho, udāhu dhammasākacchāratiyā dhammadesanāratiyāti cintesi.

Dve candamaṇḍalāni viya paramasobhaggappattāya kantiyā. **Dve sūriyamaṇḍalāni viya** ativiya suvisuddhasamujjalāya guṇavibhūtiyā. **Dve chaddantanāgarājāno viya** mahānubhāvatāya. **Dve sīhā viya** tejussadatāya. **Dve byagghā viya** anolīnavuttitāya. **Sabbapāliphullamevāti** sabbameva samantato vikasitaṃ.

333. Kathā upacarati pavattati etthāti kathā-upacāro, savanūpacāro padeso, taṃ **kathā-upacāraṃ**. Ramaṇīyameva **rāmaṇeyyakaraṃ**. Ujjaṅgaleti lūkhapadese kaṭhinapadese. Dosehi itā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā. **Dibbā maññe gandhāti** devaloke gandhā viya. Divi bhavāti **dibbā**. **Dve therāti** sārīputtatthera-ānandattherā. Ānandatthero tāva mamāyatu akhīṇāsavabhāvato, sārīputtatthero kathanti? Na idaṃ mamāyanam gehassitapemavasena, atha kho guṇabhattivasenāti nāyaṃ doso.

Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**, anumatiggahaṇatthaṃ pucchanaṃ. Tattha yasmā adhammikampi¹ vuddhassa anumatiṃ itaro paṭikkhipituṃ na labhati, tena sā anujānitabbāva hoti, tasmā saṃghakhuddakato paṭṭhāya anumati pucchitabbā. Tenāha “**anumatipucchā nāmesā**”ti-ādi. **Khuddakato paṭṭhāyāti** kaṇiṭṭhato paṭṭhāya. Paṭibhāti upaṭṭhātīti paṭibhānaṃ, yathādhippeto attho, taṃ **paṭibhānaṃ**. **Sikhāppattā vepullappattā na bhavissati** padesaññe ṭhitehi bhāsītattā. **Sikhāppattā vepullappattābhavissati** sabbaññūtaññāṇena saṃsanditattā. Vuttamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paccatthikā aṭṭiyanti dukkhāyanti etenāti **aṭṭo**, vinicchitabbavohāro. **Gāmabhojakanti** yasmim gāme so uppanno, taṃ gāmabhojakaṃ. **Janapadabhojakanti** yasmim janapade so uppanno, taṃ janapadabhojakaṃ. **Mahāvinicchaya-amaccanti** yasmim rajje so janapado², tassa³ rājadhāniyaṃ mahāvinicchaya-amaccaraṃ. **Senāpatinti** yassa rañño so amacco, tassa senāpatiṃ. Tathā

1. Dhammikaṃ (Ka)

2. Uppanno (Ka)

3. Tassaṃ (Ka)

uparājanti. Idam panettha pakaticārittavasena vuttam
upameyyatthānurūpatoti daṭṭhabbam. **Aparāparam na sañcarati**
vinicchayanārahena vinicchitabhāvato.

Pakaṭṭhānam¹ ukkaṭṭhānam sīlādi-atthānam bodhanato,
sabhāvaniruttivasena buddhādīhi bhāsittā ca pakaṭṭhānam
vacanappabandhānam ālīti **pāli**, pariyattidhammo. Purimassa atthassa
pacchimena atthena anusandhānam **anusandhi**. Atthamukhena pana
pālīpadesānampi anusandhi hotiyeva, so ca
pubbāparānusandhipucchānusandhi-ajjhāsayaṇusandhiyathānusandhivasena
catubbidho. Tamtaṁdesanānam pana pubbāparasāmsandanam **pubbāparam**.
Pālīvasena anusandhivasena pubbāparavasenāti paccekam yojetabbam.
Uggahitanti byañjanaso atthaso ca uddham uddham gahitam,
pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho.
Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato sutam, pariyattidhammo, tam
dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutam tasmim patiṭṭhitam hoti
suppatiṭṭhitam, tasmā vuttam “**sutassa ādhārabhūto**”ti. Tenāha “**yassa hī**”ti-
ādi. Ekapadam ekakkharampi avinaṭṭham hutvā sannicīyatīti sannicayo,
sutam sannicayo etasminti **sutasannicayo**. **Ajjhosāyāti** anupavisitvā.
Tiṭṭhatīti na mussati.

Ṭhitā paguṇāti paguṇā vācugatā. **Niccalitanti** aparivattitam.
Saṁsanditvāti aññehi saṁsanditvā. **Samanuggāhitvāti** paripucchāvasena
attham ogāhetvā. Pabandhassa vibandhābhāvato² **Gaṅgāsotasadisam**,
“bhavaṅgasotasadisam”ti vā pāṭho, akittimam sukhappavattīti attho.
Suttekaḍḍhesassa suttassa ca vacasā paricayo idha nādhīpeto, vaggādivasena
pana adhippetoti āha “**suttadasaka -pa- sajjhāyitā**”ti. “Dasa suttāni gatāni,
dasa vaggā gatā”ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu
anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā**. **Rūpagatam viya**
paññāyatiti rūpagatam viya cakkhussa vibhūtam hutvā paññāyati.
Suppaṭividdhāti nijjātam niggumbam katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Pajjati attho ñāyati etenāti **padam**, tadeva attham byañjetīti **byañjananti**
āha “**padameva atthassa byañjanato padabyañjanan**”ti. Akkharapāripūriyā

1. Am-Ṭī 2. 247 piṭṭhādīsupi passitabbam.

2. Vicchedābhāvato (Am-Ṭī 2. 247; Sārattha-Ṭī 3. 39 piṭṭhesu.)

padabyañjanassa parimaṇḍalatā, sā pana pāripūrī evaṃ veditabbāti āha
“dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā”ti. **Aññaṃ upārambhakaranti**
 yathānikkhattasuttato aññaṃ tassa ananulomakam suttam āharati. **Tadattham**
otāretīti tassa āhaṭasuttasseva attham vicāreti. **Tassa kathā aparimaṇḍalā**
nāma hoti atthassa aparipuṇṇabhāvato. Yathānikkhattassa suttassa
 atthasaṃvaṇṇanāvaseneva suttantarampi ānento **bahi ekapadampi na**
gacchati nāma. Amakkhentoti avināsento. Tam tam attham suṭṭhu
 vavattthitam katvā dassento **tulikāya paricchindanto viya.**
 Gambhīrataramattham gamento **gambhīramātikāya udakam pesento viya.**
 Uttānamātikāya hi mariyādam ottharivā udakam aññathā gaccheyya.
 Ekaṃyeva padam anekehi pariyāyehi punappunam saṃvaṇṇento **padam**
koṭṭento sindhavajāniyo viya. So hi vaggitāya gatiyā pade padam koṭṭento
 gacchati. Kathāmaggena **tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti** dhammato
 atthato anusandhito pubbāparato ācariyuggahatoti sabbaso
 paripuṇṇabhāvato.

Anuppabandhehīti vissatṭhehi āsajjamānehi. Nātisīgham nātisaṇikam
 nīrantaram ekarasaṇca katvā parisāya ajjhāsayanurūpaṃ dhammam kathento
 vissatṭhāya kathāya katheti nāma, na aññathāti dassento **“yo bhikkhū”**ti-
 ādimāha. **Araṇim manthento viya, uṇhakhādaniyam khādanto viyāti** sīgham
 sīgham kathanassa udāharaṇam, **gahitam gahitamevāti**-ādi laṅghetvā
 kathanassa. Purāṇapaṇṇantaresu hi paripātiyamānagodhā kadāci dissati,
 evamekaccassa atthavaṇṇanā katthaci na dissati. **Ohāyāti** ṭhapetvā. **Yopīti**-
 ādinā ekarūpena kathāya akathanam dasseti. **Petaggi** nijjhāmatanḥikapetassa
 mukhato niccharaṇaka-aggi. **Vitthāyatī**ti appaṭibhānatamāpajjati. Kenaci
 rogena dukkham patto viya **nitthunanto. Kandanto viyāti** ukkuṭṭhim karonto
 viya. **Appabandhā nāma hoti** sukhena appavattabhāvato. **Ācariyehi**
dinnanaye ṭhitoti ācariyuggaham amuñcanto, yathā ca ācariyā tam tam
 suttam saṃvaṇṇesum, teneva nayena saṃvaṇṇentoti attho. **Acchinnadhāram**
katvāti “nātisīgham nātisaṇikan”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayena avicchinnam
 kathāpabandham katvā. **Anusayasamugghātāyāti** iminā tassā kathāya
 arahattapariyosānatam

dasseti. **Evarūpenā**ti nayidaṃ ekavacanaṃ tattakavasena¹ gaḥetabbaṃ, atha kho lakkhaṇe pavattanti dassento “**tathārūpeneva bhikkhusatena bhikkhusahassena vā**”ti vuttaṃ. **Pallaṅkenā**ti pallaṅkapadesena, allaṅkāsanantenāti attho. **Iminā nāyena**ti vārantarasādhāraṇaṃ atthaṃ atidisati, asādhāraṇaṃ pana vakkhatevāti.

334. Āramati etenāti **ārāmo**.

335. **Dhuvasevananti** niyatasevitaṃ. **Pāsādapariveneti** pāsādaṅgaṇe. **Nābhiyā paṭiṭṭhitānanti** nābhiyā bhūmiyaṃ paṭiṭṭhitānaṃ. **Arantarānīti** aravivarāni taṃtaṃmarānaṃ vemajjhaṭṭhānāni.

336. **Samādinna-araññadhutaṅgo araññiko**, na araññavāsamattena.

337. **Na osādentīti** na avasādenti, na avasādanāpekkhā aññamaññaṃ pañhaṃ pucchantīti attho. **Pavattinīti** paguṇā.

338. **Lokuttarā vihārasamāpatti** nāma therassa arahattaphalasamāpattiyo, pariyāyato pana nirodhasamāpattiyo veditabbā.

339. **Sādhukāro ānandattherassa dinno**. Tenāha bagavā “yathā taṃ ānandova sammā byākaramāno byākareyyā”ti-ādi. **Sammāti** suṭṭhu, yathā-ajjhāsayanti adhippāyo. Yena hi yaṃ yathācittaṃ kathitaṃ, taṃ sammā kathitaṃ nāma hoti. Sampattavasena hi yathākārī tathāvādī sobhati. Tenāha “**attano anucchavikamevā**”ti-ādi. Bahussuto bhikkhu tattha tattha sutte sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne tesāṃ suviditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāno tāni paripūretīti āha “**sīlassa āgataṭṭhāne**”ti-ādi. Maggādipasavanāya **vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpetvā** paripākaṃ gametvāti attho.

340. “Eseva nayo”ti atidesavasena saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**āyasmā hi revato**”ti-ādimāha.

342. **Aparepi nānappakāre kileseti** aparepi nānappakāre dosamohādikilese. **Dhunitvāti** vidhametvā.

343. Āyasmā mahāmoggallāno evaṃ byākāsīti sambandho. Sakalampi cakkhuviññānavīthigataṃ cittaṃ cakkhuviññānanti aggahetvā cakkhusannissitameva pana viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tadanantaraṃ sampañicchanāṃ, tadanantaraṃ santīraṇanti-ādinā saṇhaṃ sukhumaṃ atittarakhaṇavantaṃ **cittantaraṃ** cittanānattaṃ. Khandhādīnaṃ nānattasaṅkhātāṃ **khandhantarādi**. Pathavīkasiṇe paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā tatheva tatiyaṃ jhānanti-ādinā ārammaṇaṃ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **jhānokkantikaṃ** nāma. Pathavīkasiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā puna tadeva tejokasiṇeti-ādinā jhānaṃ anukkamitvā ārammaṇasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **ārammaṇokkantikaṃ** nāma. “Paṭhamajjhānaṃ pañcaṅgikaṃ”ti-ādinā yāva nevasaññānāsaññāyatanāṃ duvaṅgikanti jhānaṅgamattasseva vavatthāpanaṃ **aṅgavavatthānaṃ**. “Idaṃ pathavīkasiṇaṃ -pa- idaṃ odātakasiṇaṃ”ti ārammaṇamattasseva vavatthāpanaṃ **ārammaṇavavatthānaṃ**. Pathavīkasiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṃ **aṅgasaṅkanti**. Pathavīkasiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇeti evaṃ sabbakasiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṃ **ārammaṇasaṅkanti**. **Ekatovaḍḍhanaṃ ubhatovaḍḍhananti** idaṃ khandhādidesanāyaṃ labbhati. Abhidhammabhājanīye hi vedanākkhandhaṃ bhājento bagavā tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, idaṃ **ekatovaḍḍhanaṃ**. Tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīharena kathesi, idaṃ **ubhatovaḍḍhanaṃ**. Evaṃ sesakhandhesu dhātāyatanādīsu ca yathārahaṃ **vibhaṅgappakaraṇe**¹ abhidhammabhājanīye āgatanayena veditabbaṃ. Tenāha “**ābhidhammikadhammakathikas**seva **pākaṭaṇ**”ti. Khandhādīsu sabhāvadhammesu tīsu lakkhaṇesu paññattiyaṃ samayantaresu ca kosallābhāvato **ayaṃ sakavādo ayaṃ paravādoti na jānāti**. Tato eva **sakavādaṃ -pa- dhammantaraṃ visaṃvādeti**. Khandhādīsu pana kusalatāya **ābhidhammiko sakavādaṃ -pa- na visaṃvādeti**.

1. Abhi 2. 13, 69, 89 piṭṭhesu.

344. **Cittam attano vase vattetum sakkoti** paṭisaṅkhānabhāvanābalehi pariggaṇhanasamatthattā. Idāni tamattham byatirekato anvayato ca vibhāvetum **“duppañño hī”**ti-ādimāha. Tattha **sabbānassāti** sabbāni assa. **Visevitavipphanditānī**ti kilesavisūkāyikāni ceva duccaritavipphanditāni ca. **Bhañjitvāti** madditvā. **Bhīti** kammatthānato bahi puthuttārammaṇe.

345. **Pariyāyenāti** ettha **pariyāya**-saddo “atthi khvesa brāhmaṇapariyāyo”ti-ādīsu¹ viya kāraṇatthoti āha **“sobhanakāraṇam atthī”**ti. Yadi bagavā “idha Sāriputta bhikkhu pacchābhattam piṇḍapātaṇṇikanto”ti-ādinā attano mahābodhipallāṅkam sandhāyāha, evam sante sammāsambuddheheva saṅghārāmo sobhetabbo, na aññehīti āpannanti āha **“apica pacchimarū janatan”**ti-ādi. Nibbānatthāya paṭipattisāram etassāti paṭipattisāro, tam **paṭipattisāram**. **Nippariyāyenevāti** kenaci pariyāyena lesena vinā mukhyena nayeneva. Yo “arahattam appatvā na vuṭṭhahissāmī”ti daḥhasamādānam katvā nisinnō tam adhigantvāva uṭṭhahati, evarūpena idam gosiṅgasālavanam sobhati sāsane sabbārambhānam tadatthattāti attho. Āsavakkhayāvaham paṭipattim ārabhitvā āsavakkhayeneva desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanam niṭṭhapesīti**.

Mahāgosīṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. **Tatthāti** gopālakasutte. **Tisso kathāti**² tisso aṭṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṁ padam nālam mūlam etissāti evaṁsaññitā **ekanālikā**, ekekaṁ vā padam nālam atthaniggamanamaggo etissāti **ekanālikā**. Tenāha **“ekekapaḍassa atthakathanan”**ti. Cattāro aṁsā bhāgā atthasallakhaṇūpāyā etissāti **caturassā**. Tenāha **“catukkam bandhitvā kathanan”**ti. Niyamato nisinnassa

1. Am 3. 19, 20; Vi 1. 2, 3 piṭṭhesu.

2. Am-Ṭī 3. 363 piṭṭhādīsupi passitabham.

āraddhassa vatto saṁvatto etissā atthīti **nisinnavattikā**, yathāraḍḍhassa atthassa viṣum viṣum pariyoṣāpikāti kattho. Tenāha “**paṇḍitaṁ gopālakam dassetvā**”ti-ādi. **Ekekapadassāti** piṇḍatthadassanavasena bahunnam padānam ekajjhaṁ atthaṁ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā. Ayaṁ sabbattheva labbhati. **Catukkaṁ bandhitvāti** kaṇhapakkhe upamūpameyyadvayaṁ, tathā sukkapakkheti idaṁ catukkaṁ yojetvā. Ayaṁ īdisesu eva suttesu labbhati. **Pariyoṣānagamananti** keci tāva āhu “kaṇhapakkhe upamaṁ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasampanḍidānatthāti upameyyatthaṁ āharitvā saṁkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavibhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamūpameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyoṣāpanan”ti. Kaṇhapakkhe upameyyaṁ dassetvā pariyoṣānagamanādisupi eśeva nayo. Apare pana “kaṇhapakkhe sukkapakkhe ca taṁtaṁupamūpameyyatthānaṁ viṣum viṣum pariyoṣāpetvāva kathanāṁ pariyoṣānagamanan”ti vadanti. **Ayanti** nisinnavattikā. **Idhāti** imasmim gopālakasutte. **Sabbācariyānaṁ āciṇṇāti** sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṁvaṇṇitā, tathā ceva pāli pavattāti.

Āṅgiyanti avayavabhāvena nāyantīti **āṅgāni**, bhāgā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha “**āṅgehīti aguṇakoṭṭhāsehi**”ti. **Gomaṇḍalanti** gosamūhaṁ. **Pariharitunti** rakkhituṁ. Taṁ pana parihaṇaṁ pariggahetvā vicaraṇanti āha “**pariggahetvā vicarituṁ**”ti. **Vaḍḍhanti** gunnaṁ bahubhāvaṁ bahugorasatāsaṅkhātaṁ parivuddhiṁ. “Ettakamidan”ti rūpīyatīti **rūpaṁ**, parimānaparicchedopi sarīrarūpampīti āha “**gaṇanato vā vaṇṇato vā**”ti. **Na pariyesati** vinatṭhabhāvasseva ajānanato. **Nīlāti** ettha **iti-**saddo ādi-attho. Tena setasabalādivaṇṇaṁ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṁ gāvīsu kataṁ **dhanulakkhaṇaṁ**. Kumārabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sattilakkhaṇaṁ**. Issarabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sūlalakkhaṇanti** yojanā. **Ādi-**saddena rāmaṁvāsudevaṇḍīnaṁ gāvīsu kataṁ pharasucakkādīlakkhaṇaṁ saṅgaṇhāti.

Nīlamakkkhikāti piṅgalamakkkhikā, khuddamakkkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sāṭikā, saṁvaddhā sāṭikāti **āsāṭikā**. Tenāha “**vaḍḍhanti**”ti-ādi.

Vākenāti vākapattena. **Cīrakenā**ti pilotikena. **Antovasseti** vassakālassa abbhantare. **Niggāhanti** susumārādiggāharahitaṃ. **Pīṭanti** pāṇiyassa pītabhāvaṃ. Sīhabyagghādiparissayena **sāsaṅko sappatibhayo**.

Pañca ahāni bhūtāni etassāti pañcāhiko, so eva vāroti **pañcāhikavāro**. Evaṃ **sattāhikavāro**pi veditabbo. **Ciṇṇaṭṭhānanti** caritaṭṭhānaṃ gocaraggahitaṭṭhānaṃ.

Pituṭṭhānanti pitarā kātabbaṭṭhānaṃ, pitarā kātabbakaraṇanti attho. **Yathāruciṃ gahetvā gacchantī**ti gunnaṃ ruci-anurūpaṃ gocarabhūmiyaṃ vā nadipāraṃ vā gahetvā gacchanti. **Gobhattanti** kappāsattṭhikādīmissaṃ gobhuñjitabbaṃ bhattaṃ, bhattaggahaṇeneva yāgupi gahitā.

347. “**Dvīhākārehi**”ti vuttaṃ ākāradvayaṃ dassetuṃ “**gaṇanato vā samuṭṭhānato vā**”ti vuttaṃ. **Evaṃ pāliyaṃ āgatāti** “upacayo santatī”ti jātiṃ dvidhā bhinditvā hadayavatthum aggahetvā “dasa āyatanāni pañcadasa sukhumarūpāni”ti evaṃ rūpakaṇḍapāliyaṃ¹ āgatā. **Pañca vīsati rūpakoṭṭhāsāti** salakkhaṇato aññaṃaññaṃsaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsāti** vā visuṃ visuṃ appavattitvā kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsāti** ca aṃsā, avayavāti attho. **Koṭṭhanti** vā sarīraṃ, tassa aṃsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā viya **koṭṭhāsā**. **Seyyathāpī**ti upamāsaṃsandanaṃ. Tattha **rūpaṃ pariggahetvāti** yathāvuttaṃ rūpaṃ salakkhaṇato ñāṇena pariggaṇhitvā. **Arūpaṃ vavatthapetvāti** taṃ rūpaṃ nissāya ārammaṇaṃ katvā pavattamāne vedanādi ke cattāro khandhe “arūpaṃ”ti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṃ pariggahetvāti** puna tattha yaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, taṃ rūpaṃ, tadaññaṃ arūpaṃ, ubhayavinimuttaṃ kiñci natthi attā vā attaniyaṃ vāti evaṃ rūpārūpaṃ pariggahetvā. Tadubhayaṃ avijjādinā paccayena sappaccayanti **paccayaṃ sallakkhetvā** aniccādilakkhaṇaṃ **āropetvā** yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

1. Abhi 1. 171 piṭṭhādīsu.

Ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṃ, sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṃ kammavasena, kāyaviññattivacīviññattīti idaṃ dvayaṃ cittavaseṇāti ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ. Saddāyatanaṃekaṃ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṃ**. Rūpassa lahutā mudutā kammaññatāti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhāravasena **tisamuṭṭhānaṃ**. Rūpa, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ ākāśadhātu āpodhātu kabalīkāro āhāroti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṃ**. Upacayo santati jaratā rūpassa aniccatāti **ettakaṃ rūpaṃ na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti**. **Samuṭṭhānato rūpaṃ ajānantoti**-ādīsu vattabbaṃ “gaṇanato rūpaṃ ajānanto”ti-ādīsu vuttanayeneva vedittabbaṃ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṃ duccharitakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttaṃ hetam “tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti dubbhāsitaḥāsī dukkaṭṭakammakārī. Imāni kho -pa- lakkhaṇāni”ti¹. Attanā kataṃ sucaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **kammalakkhaṇo**, paṇḍito. Vuttampi cetam “tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti subhāsitaḥāsī sukataṭṭakammakārī. Imāni kho -pa- paṇḍitalakkhaṇāni”ti². Tenāha “**kusalākusalaṃ kammaṃ paṇḍitabālalakkhaṇaṃ**”ti. **Bāle vajjetvā paṇḍite na sevātīti** yaṃ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṃ atthakāmena kātābbaṃ, taṃ na karoti. Tathābhūtaṃ ayamādīnavoti dassetuṃ puna “**bāle vajjetvā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yaṃ bagavatā “idaṃ vo kappatī”ti anuññātaṃ, tadanulomañce, taṃ **kappiyaṃ**. Yaṃ “idaṃ vo na kappatī”ti paṭikkhittaṃ, tadanulomañce, taṃ **akappiyaṃ**. Yaṃ kosallasambhūtaṃ, taṃ **kusalaṃ**, tappaṭipakkhaṃ **akusalaṃ**. Tadeva **sāvajjaṃ**, kusalaṃ **anavajjaṃ**. Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṃ**, tadanñāṇaṃ **lahukaṃ**. Dhammato mahāsāvajjaṃ **garukaṃ**, appasāvajjaṃ **lahukaṃ**. Sappaṭikāraṃ **satekicchaṃ**, appaṭikāraṃ **atekicchaṃ**. Dhammatānugataṃ **kāraṇaṃ**, itaraṃ **akāraṇaṃ**. **Taṃ ajānantoti** kappiyākappiyaṃ garukalahukaṃ satekicchātekiecchaṃ ajānanto suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhitaṃ na sakkoti, kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ kāraṇākāraṇaṃ ajānanto

1. Ma 3. 201; Aṃ 1. 100; Khu 10. 148, 210 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 208; Aṃ 1. 101; Khu 10. 148 piṭṭhesu.

khandhādīsu akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṃ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha **“kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti”**ti.

Govaṇasadise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhupattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti **āsāṭikā**ti āha **“akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā”**ti.

“Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanan”ti vacanato¹ chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikakhaṇḍena chahi dvārehi vissandamānakilesāsuci attabhāvavaṇo satisamvarena pidahitabbo, ayaṃ pana evaṃ na karotīti āha **“yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ samvaraṃ na sampādeti”**ti.

Yathā dhūmo indhanaṃ nissāya uppajjamāno saṇho sukhumo taṃ taṃ vivaraṃ anupavissa byāpento sattānaṃ ḍaṃsamakasādiparissayaṃ vinodeti, aggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamo hoti, evaṃ dhammadesanāññāssa indhanabhūtaṃ rūpārūpadhammajātaṃ nissāya uppajjamānā saṇhā sukhumā taṃ taṃ khandhantaraṃ āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānaṃ micchāvitakkādiparissayaṃ vinodeti, ñāṇaggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamoti dhūmo viyāti **dhūmoti** āha **“gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karotī”**ti. Attano santikaṃ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakathā**. Katassa dānādipuññaṃ anumodanakathā **anumodanā**. Tatoti dhammakathādīnaṃ akaraṇato. **“Bahussuto guṇavā”**ti na jānantīti kasmā vuttaṃ, nanu attano jānāpanatthaṃ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccaṃ na kātabbameva, suddhāsayaṇa pana dhamme kathite tassa guṇajānanataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha bagavā—

“Nābhāsamānaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍitaṃ.

Bhāsaye jotaye dhammaṃ, paggaṇhe isinaṃ dhajan”ti².

Taranti etthāti **titthaṃ**, nadītaḷākādīnaṃ nahānādi-atthaṃ otaraṇaṭṭhānaṃ. Yathā pana taṃ udakena otiṇṇasattānaṃ sarīramalaṃ pavāheti, parissamaṃ vinodeti, visuddhiṃ uppādeti, evaṃ bahussutā attano samīpaṃ

1. Saṃ 2. 304; Aṃ 3. 114 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ.)

2. Saṃ 1. 468 piṭṭhe.

otiṇṇasattānaṃ dhammūdakena cittamalaṃ pavāhenti, parissamaṃ vinodenti, visuddhiṃ uppādenti, tasmā te titthaṃ viyāti **titthaṃ**. Tenāha “**titthabhūte bahussutabhikkhū**”ti. **Byañjanaṃ kathaṃ ropetabbanti** bhante idaṃ byañjanaṃ ayaṃ saddo kathaṃ imasmiṃ atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. “Nirūpetabban”ti vā pāṭho, nirūpetabbaṃ ayaṃ sabhāvanirutti kathamettha niruḷhāti adhippāyo. **Imassa bhāsitaṃ ko atthoti** saddatthaṃ pucchati. **Imasmiṃ ṭhāneti** imasmiṃ pālīpadese. **Pālī kiṃ vadetīti** bhāvatthaṃ pucchati, **attho kiṃ dīpetīti** bhāvatthaṃ vā saṅketatthaṃ vā. **Na paripucchatīti** vimaticchedanapucchāvasena sabbaso pucchaṃ na karoti. **Na paripaṇihatīti** pari pari attano ñātum icchaṃ na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha “**na jānāpetī**”ti. Teti bahussutabhikkhū. **Vivaraṇaṃ** nāma atthassa vibhajitvā kathananti āha “**bhājetvā na dassentī**”ti¹. **Anuttānīkatanti** ñāṇena apākaṭikataṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ. **Na uttānīkarontīti** sinerumūlakam vālikam uddharanto viya pathavīsandhārodakam vivaritvā dassento viya ca uttānaṃ na karonti. Evaṃ yassa dhammassa vasena bahussutā “titthan”ti vuttā pariyāyato, idāni tameva dhammaṃ nippariyāyato titthanti dassetuṃ “**yathā cā**”ti-ādi vuttaṃ. Dhammo hi taranti etena nibbānaṃ nāma taḷākanti “**titthan**”ti vuccati. Tenāha bagavā sumedhabhūto—

“Evaṃ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe.

Na gavesati taṃ taḷākam, na doso amatantaḷe”ti².

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇapakāraṃ ajānanto “**dhammatitthaṃ na jānātī**”ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṃ apītaṃca gorūpaṃ na jānāti na vindati. Avindanto hi na labhatīti vutto. “**Ānisaṃsaṃ na vindatī**”ti vatvā tassa avindanākāraṃ dassento “**dhammassavanaggaṃ gantvā**”ti-ādimāha.

Ayaṃ lokuttaroti padaṃ sandhāyāha “**ariyaṃ**”ti. Paccāsattiñāyena anantaravidhippaṭisedho vā, ariya-saddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikanti** ca visum ekajjhaṇca aṭṭhaṅgikaṃ upādāya gahetabbaṃ,

1. Na descentīti (Ka)

2. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṃse.

aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evañca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhāneti-ādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohavidhamsanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṃ **ime lokiyā, ime lokuttarāti yathābhūtaṃ na pajānāti.**

Anavasesaṃ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā kismiñci paccayahāniyā anavasesaṃ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro**. Paccayānaṃ abhihāro **paccayābhihāro**.

Ime amhesu garucittikāraṃ na karontīti iminā navakānaṃ bhikkhūnaṃ dhammasampaṭipattiyā abhāvaṃ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato. Tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṃ, tena therānaṃ tesu anuggahābhāvaṃ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā ananuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṃ vā anuggahaṃ karonti. Tenāha **“navake bhikkhū”**ti.

Dhammakathābandhanti paveṇi-āgataṃ¹ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṃ. Saccasattapaṭisandhipaccayākārapaṭisaṃyuttaṃ suññatādīpanaṃ **guyhaganthaṃ**. **Vuttavipallāsavasenāti** “na rūpaññū”ti-ādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavesena aggahaṇavasena. **Yojetvāti** “rūpaññū hotīti gaṇanāto vā vaṇṇato vā rūpaṃ jānāti”ti-ādinā, “tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hoti”ti-ādinā ca atthaṃ yojetvā. **Veditabboti** tasmim tasmim padese yathārahaṃ attho veditabbo.

Mahāgopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350. **Celukkāhīti** celamayāhi ukkāhi. Ukkabhūtāni celāni etthāti **uk kacelā**, nagaraṃ. **Sabbā gaṅgā pākāṭā hutvā paññāyatīti**

1. Sabbaso āgataṃ (Ka)

pakaticakkhussa pākaṭā hutvā upaṭṭhāti, dibbacakkhussa pana samantacakkhussa vā yattha katthaci nisinnassapi bagavato pākaṭā hutvā paññāyateva. **Sotthīti** anupaddavo. **Vaḍḍhīti** aparihāni. **Ārogyanti** arogatā ābādhābhāvo.

Magadho janapado nivāso etassāti māgadho, māgadhova **māgadhiko**. Paññāya nāma duṭṭhubhāvo natthi ekantānavajjatāya, tasmā **du**-saddo abhāvavācī “dussilo”ti-ādīsu viya, **jāti**-saddo ca sabhāvatthoti āha “**nippaññasabhāvo**”ti. **Pa**-saddo ārambhatthoti āha “**patāresīti tāretum ārabhī**”ti paratīram gāvīnaṃ appattattā. **Suvidēhānanti** sundaravidehānaṃ. Videharatṭhaṃ kira bhūmibhāgadassanasampattiyā ca vanarāmaṇeyyakādīnā ca sundaraṃ. **Āmaṇḍalikaṃ karitvāti** āvatte patitā temaṇḍalākārena paribbhamitvā. Katipayāpi gāviyo asesetvā nadīsotena vūḷhattā vuttaṃ “**avaḍḍhiṃ vināsaṃ pāpunimsū**”ti. Katipayāsupi hi avasiṭṭhāsu gāvīsu anukkamenapi siyā gopaṇassa vaḍḍhīti. **Vissamaṭṭhānanti** parissamavinodanaṭṭhānaṃ. **Titthā bhaṭṭhāti** gahetum asamatthatāya titthaṃ appattā. **Arogo nāma nāhosīti**¹ lomamattampi asesetvā sabbā gāviyo nadīsote vinaṭṭhāti attho.

Yesu khandhāyatanadhātūsu idha lokasamaññā, te ajānantā “akusalā imassa lokassā”ti vuttāti āha “**idhaloke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā**”ti. Ayameva nayo “akusalā parassa lokassā”ti etthāpīti āha “**paralokepi eseve nayo**”ti. Māro ettha dhīyatīti **māradheyyaṃ**. Māroti cettha kilesaMāro veditabbo. Khandhābhisaṅkhārā hi tassa pavattanabhāvena gahitā, maccuMāro visuṃ gahito eva, kilesamāravaseneva ca devaputtamārassa kāmabhāve ādhipaccanti. **Tesanti** ye idhalokādīsu achekā, tesam. Te pana ukkaṭṭhaniddesena dassento āha “**iminā cha satthāro dassitā**”ti.

351. **Balavagāvoti** balavante gorūpe. Te pana dammataṃ upagatagoṇā ceva dhenuyo cāti āha “**dantagoṇe ceva dhenuyo**

1. Ārogyaṃ nāhosīti (Ka)

cā”ti. **Avijātagāvoti** na vijātagāviyo. **Vacchaket**i khuddakavacche. Appattho hi ayaṃ ka-saddo. Tenāha “**taruṇavacchake**”ti. **Kisābalaket**i dubbale.

352. Mārassa taṇhāsotaṃ chetvāti

khandhamārasambandhītaṇhāsāṅkhātāṃ sotaṃ samucchinditvā. **Tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitā**ti anāgāmino sandhāyāha. **Sabbavāresūti** sakadāgāmisotāpanna-aṭṭhamakavāresu. Tattha pana yathākkamaṃ catumaggavajjhānaṃ kilesānaṃ dve koṭṭhāse khepetvā ṭhitā, ekakoṭṭhāsaṃ khepetvā ṭhitā, paṭhamaṃ koṭṭhāsaṃ khepentoti vattabbaṃ. Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino**. **Dhammoti** cettha paññā adhippetā. Saddhaṃ anussaranti, saddhāya vā anussaraṇasīlāti **saddhānusārino**.

Jānatāti ettha jānanakiriyaṇaṃ avisesitattā adhikāravasena anavasesaṇeṃ yavisesā adhippetāti āha “**sabbadhamme jānantenā**”ti. Antosāravirahato abbhuggataṭṭhena ca naḷo viyāti **naḷo**, mānoti āha “**vigatamānanaḷaṃ katan**”ti. **Khemaṃ patthethā**ti ettha catūhi yogehi anupaddavattā “**khemaṃ**”ti arahattaṃ adhippetāṃ. **Patthanā** ca chandapattanaṃ, na taṇhāpatthanāti āha “**katthukamyatāchandena arahattaṃ patthethā**”ti. **Pattāyeva nāma** tassa pattiyā na koci antarāyo. Sotthinā pāragamaṇaṃ uddissa desanaṃ ārabhitvā khemappattiyā desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhāpesīti**.

Cūḷagopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Haṃsavatṭakacchannena**ti haṃsavatṭakapaṭicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho.

Vadanti etenāti vādo, maggo, kiṃ vadanti? Uttaraṃ. Vādānaṃ satāni **vādasatāni**. “Nigaṇṭho pañcavādasatāni, nigaṇṭhī pañcavādasatāni”ti evaṃ

nigaṇṭho ca nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vicarantā. Kiriya to te **pucchimsu**, liṅgato pana nigaṇṭhabbhāvo ñāto. Tenāha “**aham vādam āropessāmī**”ti.

Jagganto sammajjanādivasena. **Divātaranti** atidivam. “Kassa pucchā, kassa vissajjanam hotū”ti paribbājikāhi vutte thero āha “**pucchā nāma amhākam pattā**”ti. Pucchā vādānam pubbapakkho, yasmā tumhe vādapasutā vādābhiratā dhajam paggayha vicaratha, tasmā vādānam pubbapakkho amhākam patto, evam santepe tumhākam mātugāmabhāvato pubbapakkhā demāti āha “**tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamam pucchathā**”ti. **Tā** paribbājikā ekekā aḍḍhateyyasatavādamaggaṃ pucchantiyo **vādasahassam pucchimsu**. Yathā nisitassa khaggassa kumudanālacchedane kimatthi bhāriyam, evam paṭisambhidāppattassa sāvakesu paññavantānam aggabhāve ṭhitassa dhammasenāpatino puthujjanaparikappitapañhavissajjane kimatthi bhāriyam. Tenāha “**thero khaggenā**”ti-ādi. Tattha **nijjaṭam niggaṇṭhim katvāti** yathā tā puna tattha jaṭam gaṇṭhim kātuṃ na visahanti, tathā vijaṭetvā kathesi. Ayam thero caturaṅgasamannāgate andhakāre sahasavaṭṭikam dīpento viya aññesaṃ avisaye andhakārabhūte pañhe pucchitamatteyeva vissajjesīti therassa paññāveyyattiyam disvā sayañca antimabhavikatāya kohaññe ṭhātuṃ asakkantiyo “**ettakameva bhante mayam jānāmā**”ti āhamsu. **Therassa visayanti** therassa paññāvisayam.

Neva antam na koṭim addasaṃsūti ekanti vattabbassa bahubhāvato tassā pucchāya attho evamanto evamavasānakoṭīti na passimsu na jānimsu. Thero tāsam ajjhāsayaṃ olokento pabbajjāruciṃ disvā āha “**idāni kim karissathā**”ti. **Uttaritarapaññoti** vādamaggapariyeyyaena modhāvitāya ca yādisā tāsam paññā, tato uttaritarapañño.

Kathāmaggoti vādamaggo. Tasmā tehi tehi parappavādādīhi bhassam vādamaggaṃ pakārehi vadetīti **bhassappavādako**. **Paṇḍitavādoti** aham paṇḍito nipuṇo bahussutoti evamvādī. **Yam yaṃ nakkhattācārena ādisatīti** nakkhattagatiyā kālañāṇena “asukadivase candaggāho bhavissati, sūriyaggāho bhavissati”ti-ādinā yaṃ yaṃ ādesam bhaṇati. **Sādhuladdhiko** ñāṇasampattiyā sundaro. **Āropitoti**

paṭiññāhetunidassanādidosam upari āropito vādo svāropito. Dosapadam āropentena vādinā paravādimhi abhibhuyya tassa dhātukkhobhopi siyā, cittavikkhepena yena doso tena saṅkappito sampavedhitoti. **Thūṇanti** sarīram khobhitanti katvā. **Thūṇanti** hi lohitapittasemhānam adhivacanam sabbaṅgasarīradhāraṇato. Apica thūṇapado nāma atthi kathāmaggo vādamaggaṃ gaṇhantānam. Saccako pana kohaṇṇe ṭhatvā attano vādappabhedavasena pare vimhāpento **“thūṇam cepāhan”**ti-ādimāha. Sāvakanam vinayam nāma sikkhāpadam, taṇca dhammadesanā hotīti esā eva cassa anusāsanīti vinayanādimukhena sammāsambuddhassa mataṃ sāsanam pucchanto saccako **“katham pana bho assajī”**ti-ādimāha. Athassa thero **“lakkhaṇattayakathā nāma anaññasādhāraṇā buddhāveṇikā dhammadesanā,** tatra ca mayā aniccakathāya samuṭṭhāpitāya taṃ asahanto saccako tucchamānena paṭapaṭāyanto kurumāno licchavī gahetvā bagavato santikaṃ āgamissati, athassa bagavā vadam madditvā aniccanti paṭiṭṭhapento dhammam kathessati, tadā bhavissati vijahitavādo sammāpaṭipattiyaṃ paṭiṭṭhito”ti cintetvā aniccānattalakkhaṇapaṭisaṃyuttam bagavato anusāsanam dassento **“evam bho aggivessanā”**ti-ādimāha.

Kasmā panettha dukkhalakkhaṇam aggahitanti āha **“thero panā”**ti-ādi. **“Upārambhassa okāso hotī”**ti saṅkhepato vuttam vivaritam **“maggaphalānī”**ti-ādi vuttam. Tattha **pariyāyenāti** saṅkhāradukkhataṭṭhāpariyāyena. **Ayanti** saccako. **Nayidam tumhākaṃ sāsanam nāmāti** yattha tumhe avaṭṭhitā, idam tumhākaṃ sabbaññusāsanam nāma na hoti dukkhato anissaraṇattā, atha kho **mahā-āghātanam nāmetam,** mahādukkhaniddiṭṭhattā pana **nirayussado nāma** ussadanirayo nāma, tasmā **natthi** nāma **tumhākaṃ sukhāsā.** **Uṭṭhāyutṭhāyāti** ussukkaṃ katvā **dukkhameva jīrāpentā** sabbaso dukkhameva anubhavantā **āhiṇḍatha** vicarathāti. Sabbamidam tassa micchāparikkappitameva. Kasmā? Dukkhasaccūpasañhitāyeva hettha nippariyāyakathā nāma. Tassa hi pariññattham bagavati brahmacariyam vussati. Maggaphalānī saṅkhārabhāvena **“yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”**ti pariyāyato dukkham, na nippariyāyato. Tenāha **“tasmā”**ti-ādi. **Sotum ayuttam** micchāvādattāti adhippāyo.

354. Saha atthānusāsanaṃ agāraṇti santhāgāraṃ¹, rājakulānaṃ santhāpana-agāraṇti santhāgāraṃ, tasmim̐ **santhāgāreti** attho. Ekasmim̐ kāle tādise kāle rājakiccānaṃ santhānamettha² vicārentīti santhāgāraṃ, tasmim̐ **santhāgāreti** attho. **Paṭiṭṭhanti** “aniccaṃ anattā”ti ca paṭiññātaṃ. **Idāneva piṭṭhiṃ parivattenti** bagavato nalātaṃ anoloketvā vimukhabhāvaṃ āpajjanto. **Surāghareti** surāsampādakagehe. **Piṭṭhakilañjanti** piṭṭhaṭṭhapanakilañjaṃ. **Vālaṇṭi**³ caṅgavāraṃ. **Sāṇasāṭakakaraṇatthanti** sāṇasāṭakaṃ karonti etenāti **sāṇasāṭakakaraṇaṃ**, suttaṃ, tadatthaṃ. Sāṇavākā etesu santīti **sāṇavākā**, sāṇadaṇḍā. Te gahetvā sāṇānaṃ dhovanasadisāṃ kīḷitajātaṃ yathā “uddālapupphabhañjikā⁴, sāṇabhañjikā”ti ca. **Kim so bhavamāno**ti kīdiso hutvā so bhavamāno, kim honto loke aggapuggalassa sammāsambuddhassa vādāropanaṃ nāma tato uttaritarasūraguṇo eva yakkhādibhāvena so bhavamāno abhisambhuṇeyya, ayaṃ pana appānubhāvātāya pisācarūpo kim ettakaṃ kālaṃ niddāyanto ajja pabujjhivā evaṃ vadatīti adhippāyo. Tenāha “**kim yakkho**”ti-ādi.

355. **Mahāmajjhānikasamāyati** mahati majjhānikakāle, gaganamajjhe sūriyagatavelāya. **Divāpadhānikā** padhānānuyuñjakā. **Vattaṃ dassetvāti** pacchābhattaṃ divāvihārūpagamanato pubbe kātabbavattaṃ dassetvā paṭipajjitvā. **Bhagavantaṃ dassenti**ti bagavati gāravabahuṃānaṃ vibhāvento ubho hatthe kamalamakulākāre katvā ukkhippa bagavantaṃ dassento.

Taṃ sandhāyāti taṃ aparicchinnaṇaṇaṃ sandhāya evaṃ “mahatiyā licchaviparisāyā”ti vuttaṃ. Kim sīsena bhūmim̐ paharanteneva vandanā katā hoti. **Kerāṭikāti** saṭhā. **Mocentāti** bhikkhādānato mocentā. **Avakkhittamattikāpiṇḍo viyāti** heṭṭhākhittamattikāpiṇḍo viya. **Yattha katthacīti** attano anurūpaṃ vacanaṃ asallapento yattha katthaci.

1. Sandhāgāraṃ (Ka) evamuparipi īdisesu thānesu.

3. Thālaṇṭi (Ka)

2. Sandhānamettha (Ka)

4. Udakapuñjikā (Ka)

356. Dissati “idaṃ imassa phalaṇ”ti apadissati etenāti **deso**, kāraṇaṃ, tadeva tassa pavattiṭṭhānatāya okāsoti āha “**kañcideva desanti kañci okāsaṃ kiñci kāraṇaṃ**”ti. Okāso ṭhānanti ca kāraṇaṃ vuccati “aṭṭhānametaṃ anavakāso”ti-ādīsu¹. **Yadākaṅkhasīti na vadanti** anavasesadhammavisayattā paṭiññāya. **Tumhanti** tumhākaṃ. **Yakkha -pa- paribbājakaṇanti** ettha “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti-ādīni² pucchāvacanāni yathākkamaṃ yojetabbāni.

Ñatvā sayam lokamimaṃ parañcāti idaṃ mahāsatto nirayaṃ saggañca tesam paccakkhato dassetvā āha.

Taggha te ahamakkhissam, yathāpi kusalo tathāti yathā pakārena sukusalo sabbaññū jānāti katheti, tathā ahaṃ kathessāmi. Tassa pana kāraṇaṃ akāraṇaṃca avijānanto rājānaṃ karotu vā mā vā, ahaṃ pana te akkhissāmīti āha “**rājā ca kho -pa- na vā**”ti.

Kathitaniyāmeneva kathentoti teparivaṭṭakathāya dukkhalakkhaṇampesa kathessati, idha pana aññathā sāvakena assajinā kathitaṃ, aññathā samaṇena gotamenāti vacanokāsapariharaṇatthaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anāmasitvā therena kathitaniyāmeneva aniccānattalakkhaṇameva kathentena bagavatā “rūpaṃ anattā yāva viññāṇaṃ anattā”ti vutte saccako taṃ asampaṭicchanto upamāya atthañāpane upamāpamāṇaṃ yathā “go viya gavayo”ti attānaṃ upameyyaṃ katvā upamāpamāṇena paṭiṭṭhāpetukāmo āha “**upamā maṃ bho gotama paṭibhātī**”ti, upamaṃ te karissāmi, upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitaṃ atthaṃ ājānantīti adhippāyo. Bhagavā upamāsatena, aññena vāpi pamāṇena tava attā paṭiṭṭhāpetuṃ na labbhā attano viya pamāṇassapi anupalabbhanatoti āha “**paṭibhātu taṃ aggivessanā**”ti. Yathā hi attā nāma koci paramatthato na upalabbhati ekaṃsena anupaladdhito, evassa ñāpakapuggalaṃ pamāṇampi na upalabbhati. Tenāha “**āhara**

1. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṃ 1. 29; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

taṃ upamaṃ vissattho"ti, na tena tava attavādo patiṭṭhaṃ labhatīti adhippāyo.

Yaṃ diṭṭhaṃ kāyikaṃ vā puññāpuññaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **rūpattāyaṃ purisapuggalo**, tathā yaṃ diṭṭhaṃ sukhadukkhaṭṭisaṃvedanaṃ purisapuggale upalabbhati, yaṃ diṭṭhaṃ nīlādisañjānanaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ rajjanadussanādi, yaṃ diṭṭhaṃ ārammaṇapaṭivijānanaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **viññānattāyaṃ purisapuggaloti**. Evaṃ rūpādilakkhaṇo attā tattha tattha kāye kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākāṃ sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedeti, evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā kammaphalasambandho na yujjeyyāti imamatthaṃ dassento **"iminā kiṃ dīpeti"**ti-ādimāha. Tattha **teti sattā. Patiṭṭhāyāti** nissāya. "Rūpattāyaṃ purisapuggalo"ti-ādinā rūpādiddhamme "attā"ti vatvā puna "rūpe patiṭṭhāyā"ti-ādim vadanto ayaṃ nigaṇṭho attano vādaṃ bhindati patiṭṭhānassa¹, patiṭṭhāyakassa ca abhedadīpanato. Rūpādayo vedanādisabhāvā attā² tannissayena puññādikiriyāsamupaladdhito idha³ yaṃ nissāya puññādikiriyā samupalabbhati, te rūpādayo sattasaññitā attasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ devatādīsu, ye pana sattasaññitā tato aññe asattasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ kaṭṭhakaliṅgarādīsūti evaṃ sādhetabbaṃ atthaṃ sahetuṃ katvā dassento nigaṇṭho nidassanaṃ ānesīti āha **"atvīya sakāraṇaṃ katvā upamaṃ āharī"**ti. Tassa pana "balakaraṇīyā"ti vuttapurisappayogā viya bījagāmaḥbhūtagāmāpi sajīvā evāti laddhīti te sadisūdhāraṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Sace pana ye jīvassa ādhāraṇabhāvena sahitena pavattetabbabhāvena sallakkhetabbā, te sajīvāti icchitā, na kevalena pavattetabbabhāvena, evaṃ sati "balakaraṇīyā kammantā"ti vadantena visadisūdhāraṇabhāvena upanītanti daṭṭhabbaṃ.

Samattho nāma natthi attavādabhañjanassa anattatāpatiṭṭhāpanassa ca sugatāveṇikattā. Yaṃ panetarahi sāsaniḥkā yathāsatti tadubhayaṃ karonti, taṃ buddhehi dinnanaye ṭhatvā tesāṃ desanānusārato.

1. Patiṭṭhāya (Ka)

2. Vedanādisabhāvo attānaṃ (Ka), vedakādisabhāvo attā (?)

3. Iti (?)

Nivattetvāti nīharitvā, visum katvāti attho. **Sakalam vesā**lanti sabbavesālivāsinaṃ janam nissayūpacārena nissitaṃ vadati yathā “gāmo āgato”ti. **Samvattitvā**ti sampiṇḍitvā, ekajjham gahetvāti attho.

357. **Paṭiṭṭhapetvā**ti yathā taṃ vādam na avajānāti, evaṃ paṭiññaṃ kāretvāti attho. **Ghāti**-saddo himsanattho, tato ca saddavidū arahatthaṃ tāya-saddaṃ uppādetvā ghātetāyanti rūpasiddhiṃ icchantīti āha “**ghātārahan**”ti. **Jāpetāyanti**-ādīsipi eseṇa nayo. **Vattituṇca mara**hatīti ma-kāro padasandhikaro. **Visesetvā dī**petīti “vattati” icceva avatvā “vattituṇca marahatī”ti dutiyena padena bagavatā vuttaṃ visesetvā dīpeti.

Pāsādikaṃ abhirūpanti abhimatarūpasampannaṃ sabbāvayavaṃ. Tato eva susajjitaṃ sabbakālaṃ suṭṭhu sajjitākārameva. **Evaṃvidhan**ti yādisaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ dasseti “**dubbaṇṇa**”ti-ādina. **Imasmiṃ ṭhā**neti “vattati te tasmim rūpe vaso”ti etasmim kāraṇaggahaṇe. Kāraṇaṃ hetam bagavatā¹ gahitaṃ “vattati -pa- mā ahoṣī”ti. Tenetaṃ dasseti rūpaṃ anattā avasavattanato, yañhi vase na vattati, taṃ anattakameva diṭṭhaṃ yathā taṃ sampatti. **Vā**danti dosaṃ niggahaṃ āropessati. **Sattadhā muddhā phal**atīti sahadhammikasākacchāhi tathāgate pucchante abyākaraṇena vihesāya kayiramānattā tatiye vāre dhammatāvasena vihesakassa sattadhā muddhā phalati yathā taṃ sabbaññupaṭiññāya bagavato sammukhabhāvūpagamane. Vajirapāṇi pana kasmā ṭhito hotīti? Bhagavā viya anukampamāno mahantaṃ bhayānakaṃ rūpaṃ māpetvā tāsetvā imaṃ diṭṭhiṃ vissajjāpemīti tassa purato ākāse vajiraṃ āharanto tiṭṭhati, na muddhaṃ phāletukāmo. Na hi bagavato purato kassaci anattho nāma hoti. Yasmā pana bagavā ekaṃsato sahadhammikameva pañhaṃ pucchati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ “**puc**chite” icceva vuttaṃ.

Ādittanti dippamānaṃ. **Akkhināsādī**nīti ādi-saddena eḷakasīsasadisakesamassu-ādīnaṃ saṅgaṇhāti. “**Diṭṭhivissajjā**panatthan”ti vatvā nayidaṃ

yadicchāvasena āgamanam, atha kho ādito mahābrahmānam purato katvā attanā katapaṭiññāvasenāti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. **Tanti** vajirapāṇim. **Tam** saccakassa paṭiññāya parivattanakāraṇam. **Aññepi nu khoti**-ādi saccakassa vīmaṁsakabhāvadassanam. Avīmaṁsakena hi tam disvā mahāyakkhoti vadeyya, tenassa asāruppam siyā, ayaṁ pana aññesaṁ abhītabhāvaṁ upadhāretvā “addhāme yakkham na passanti, tasmā mayhameva bhayaṁ uppannaṁ”ti tīretvā yuttappattavasena paṭipajji.

358. **Upadhāretvāti** byākātabbamattam sallakkhetvā. **Eseva nayoti** saṅkhāraviññāṇesupi saññāya viya nayoti attho. **Vuttavipariyāyenāti** “akusalā dukkhā vedanā mā ahosi, akusalā domanassasampayuttā saññā mā ahosi”ti-ādinā nayena attho veditabbo. **Sappadaṭṭhavisanti** sabbasattānam sappadaṭṭhaṭṭhāne sarīrapadese patitam visam. **Allīnoti** saṁsiliṭṭho. **Upagatoti** na apagato. **Ajjhositoti** gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhito. **Parito jāneyyāti** samantato sabbaso kiṁcipi asesetvā jāneyya. **Parikkhepetvāti** āyatim anuppattidhammatāpādanavasena sabbaso khepetvā. Tathābhūto cassa khayavayaṁ upaneti nāmāti āha “**khayaṁ vayaṁ anuppādam upanetvā**”ti.

359. Attano vādassa asārabhāvato, yathāparikkappitassa vā sārassa abhāvato antosāravirahito **ritto**. **Vippakāranti** diṭṭhiyā sīlācārassa ca vasena virūpatam sāparādhataṁ sāvajjataṁ tesam upari āropetvā. **Sinnapattoti** tanukapatto. **Vipharitanti** viphāḷitam¹.

Asāra karukkhaparicitoti palāsādi-asāra ruḅhakotṭane kataparicayo. **Thaddhabhāvanti** vipakkabhāvaṁ, tikkhabhāvanti attho. **Natthīti** sadā natthīti na vattabham. **Parisatīti** catuparisamajjhe. Tathā hi “**gaṇṭhikam paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā**”ti vuttam. **Yantāruḷhassa viyāti** byākaraṇattham vāyamayantaṁ āruḷhassa viya.

1. Uttamaṅgam vibhijjījanti sīsam bhinnam (Jātaka-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhe.)

360. **Diṭṭhivisūkānī**ti diṭṭhikiñcakāni. **Diṭṭhisañcaritānī**ti diṭṭhitālanāni. **Diṭṭhivipphanditānī**ti diṭṭhi-iñjitāni. **Tesaṃ adhippāyaṃ** ñatvāti tesaṃ licchavikumārānaṃ iñjiteneva ajjhāsayaṃ jānitvā. Tenāha “**ime**”ti-ādi.

361. Yasmiṃ adhigate puggalo satthusāsane visārado hoti parehi asaṃhāriyo, taṃ ñāṇaṃ visāradassa bhāvoti katvā **vesārajjanti** āha “**vesārajjappattoti ñāṇappatto**”ti. Tato evamassa na paro paccetabbo etassa atthīti **aparappaccayo**. Na paro pattiyo saddahātabbo etassa atthīti **aparappattiyo**. Kāmaṃ saccako sekkhabhūmi asekkhabhūmīti idaṃ sāsanaṃ vohāraṃ na jānāti. Passatīti pana dassanakiriyāya vippakatabhāvassa vuttattā “na ettāvata bhikkhukiccaṃ pariyositaṃ”ti aññāsi, tasmā puna “kittāvata panā”ti pucchāṃ ārabhi. Tena vuttaṃ “**passatīti vuttattā**”ti-ādi.

Yathābhūtaṃ passatīti dassanaṃ, visiṭṭhaṭṭhena anuttariyaṃ, dassanameva anuttariyanti **dassanānuttariyaṃ**, dassanesu vā anuttariyaṃ **dassanānuttariyaṃ**. **Lokiyapaññāti** cettha vipassanāpaññā veditabbā. Sā hi sabbalokiyapaññāhi visiṭṭhaṭṭhena “anuttarā”ti vuttā. Lokiyapaṭipadānuttariyesupi eseṇa nayo. Idāni nippariyāyatova tividhampi anuttariyaṃ dassetuṃ “**suddhalokuttaramevā**”ti-ādi vuttaṃ. Satipi sabbesampi lokuttaradhammānaṃ anuttarabhāve ukkaṭṭhaniddesena aggamaggapaññā tato uttaritarassa abhāvato **dassanānuttariyaṃ**. Tenāha “**arahattamaggasammādiṭṭhi**”ti. **Sesāni maggaṅgānī**ti sesāni arahattamaggaṅgāni. Tāni hi matthakappattāni nibbānagāminī paṭipadāti. **Aggaphalavimuttī**ti aggamaggassa phalavimutti arahattaphalaṃ. **Khīṇāsavassāti** sabbaso khīyamānāsavassa. **Nibbānadassananti** aggamaggasammādiṭṭhiyā sacchikiriyābhisamayamāha. Tattha **maggaṅgānī**ti aṭṭha maggaṅgāni. Catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyadhammassa “**cattāri saccāni buddho**”ti vuttaṃ. Saccānugatasammohaviddhamsaneneva hi bagavato sabbaso ñeyyāvaraṇappahānaṃ. **Nibbisevanoti** niruddhakilesavisevano¹.

362. **Dhamīsī**ti anuddhamsanāsīlā. **Anupahatanti** avikkhittaṃ. **Sakalanti** anūnaṃ. **Kāyaṅganti** kāyameva aṅganti vadanti, kāyasaṅkhātāṃ aṅgaṃ

1. Viruddhakilesanisevano (Ka)

sīsādi-avayavanti attho. Tathā¹ “hotu, sādhu”ti evamidam vācāya avayavo vācaṅgati.

363. **Āharantī**ti abhiharanti. **Puññanti** puññaphalasaṅkhāto ānubhāvo. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puññan”ti vuccati “kusalānam bhikkhave dhammānam samādānāhetu evamidam puññam pavaḍḍhatī”ti-ādisu². Tenāha “**āyatim vipākakkhandhā**”ti. **Puññamahī**ti mahati puññaphalavibhūti setacchattamakūṭacāmarādi. Tena vuttam **“vipākakkhandhānamyeva parivāro”**ti. Licchavīhi pesitena khādanīyabhojanīyena samaṇo gotamo sasāvakaśaṅgho mayā parivisito, tasmā licchavīnameva tam puññam hotīti. Tenāha “**taṁ dāyakānam sukhāya hotū**”ti. Yasmā pana bagavato bhikkhusaṅghassa ca saccakena dānam dinnam, na licchavīhi, tasmā bagavā saccakassa satim parivattento “**yaṁ kho**”ti-ādimāha. Tena vuttam “**iti bagavā**”ti-ādi. **Nigaṇṭhassa matena vināyevā**ti saccakassa cittenā vinā eva tassa dakkhiṇam khettagatam katvā dasseti. Tenāha “**attano dinnam dakkhiṇam -pa- niyyātesī**”ti.

Cūlasaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. **Ekam samayam bagavā vesāliyam viharatī**ti iminā tadā bagavato vesāliyam nivāsaparicchinno pubbaṇhādibhedo sabbo samayo sādharmaṇato gahito, tathā **tena kho pana samayenā**ti ca iminā. **Pubbaṇhasamayanti** pana iminā tabbiseso, yo bhikkhācārathāya paccavekkhaṇakālo³. Aṭṭhakathāyam pana “**tīhi padehi ekova samayo vutto**”ti vuttam visesassa sāmāññantogadhattā. Mukhadhovanassa pubbakālakiriyābhāvasāmaññato vuttam “**mukham dhovivā**”ti. Mukham dhovivā eva hi vāsadhuro ce, velam sallakkhetvā yathāciṇṇam bhāvanānuyogam, ganthadhuro ce, ganthaparicaye katipaye nisajjavāre anuyuñjitvā pattacīvaram ādāya vitakkamāḷam upagacchati.

1. Yathā (Ka)

2. Dī 3. 48 piṭṭhe.

3. Paccanakālo (Ka)

Kāraṇaṃ yuttaṃ, anucchavikanti attho. Pubbe yathācintitaṃ pañhaṃ apucchitvā aññaṃ pucchanto maggaṃ ṭhapetvā ummaggaṃ parivattento viya hotīti āha “**passena tāva pariharanto**”ti.

365. **Ūrukkhambhōpi nāma bhavissatīti** ettha **nāma**-saddo vimhayatthoti katvā vuttaṃ “**vimhayatthavasenā**”ti-ādi. “Andho nāma pabbataṃ abhiruhissatī”ti-ādīsu viya vimhayavācīsaddayogena hi “bhavissatī”ti anāgatavacanaṃ. **Kāyanvayanti** kāyānugataṃ. “Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanātīto”ti-ādinā¹ kāyassa asubhāniccāditāya anupassanā kāyabhāvanāti āha “**kāyabhāvanāti pana vipassanā vuccatī**”ti. **Anāgatarūpanti** atīte atthe anāgatasaddāropanaṃ anāgatappayogo² na sameti. **Atthopīti** “ūrukkhambhōpi nāma bhavissatī”ti vutta-atthopi na sameti. **Ayanti** attakilamathānuyogo. **Tesanti** nigaṇṭhānaṃ.

366. Attano adhippetakāyabhāvanaṃ vitthārento vitthārato dassento ye taṃ anuyuttā, te nāmagottato vibhāvento “**nando vaccho**”ti-ādimāha. **Kiliṭṭhatapānanti** kāyassa kilesanatapānaṃ puggalānaṃ. **Jātamedanti** medabhāvāpattivaseṇa uppannamedaṃ. **Purimaṃ pahāyāti** kālaparicchedeṇa anāhāra-appāhāratādivaseṇa kāyassa apacīnaṃ khedaṃ pariccajītvā. **Kāyabhāvanā pana na paññāyatīti** niyamaṃ paramatthato kāyabhāvanāpi tava ñāṇeṇa na ñāyati, sesatopi³ na dissati.

367. **Imasmim̐ pana ṭhāneti** “kāyabhāvanampi kho tvaṃ aggivessana na aññāsi, kuto pana tvaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī”ti imasmim̐ ṭhāne. Tathā “yo tvaṃ evaṃ oḷārikaṃ dubbalaṃ kāyabhāvanaṃ na jānāsi, so tvaṃ kuto santasukhumaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī”ti etasmim̐ atthavaṇṇanāṭhāne. **Abuddhavadanaṃ nāmetaṃ padanti** kāyabhāvanāsaññitavipassanāto cittabhāvanā santā, vipassanā pana pāda-kajjhānato oḷārikā ceva dubbalā cāti ayaṇca etassa padassa attho. “Abuddhavadanaṃ nāmetaṃ

1. Dī 2. 235; Ma 1. 74; Ma 3. 133 piṭṭhesu.

2. Anāgatappayogena (Ka)

3. Lesatopi (?)

vacanaṃ siyā”ti vatvā thero pakkamituṃ ārabhati. Atha naṃ mahāsīvatthero “vipassanā nāmesā na ādito subrūhitā balavatī tikkhā visadā hoti, tasmā taruṇavasenāyamatto¹ veditabbo”ti dassento “**dissati bhikkhave**”ti suttapadaṃ² āhari. Tattha **ādānanti** paṭisandhi. **Nikkhepananti** cuti. **Oḷārikanti** arūpadhammehi duṭṭhullabhāvattā oḷārikaṃ. **Kāyanti** catusantatirūpasamūhabhūtaṃ kāyaṃ. **Oḷārikanti** bhāvanapuṃsakaniddeso, oḷārikākārenāti attho. Teneva vuttaṃ “**ādānampi nikkhepanampi**”ti.

368. **Sukhasārāgena samannāgatoti** sukhavedanāya balavatararāgena samaṅgībhūto. **Paṭṭhāne paṭisiddhā** avacaneneva. **Tasmāti** sukhe ṭhite eva dukkhassānuppañjanato. **Evam vuttanti** “sukhāya vedanāya nirodhā uppañjati dukkhā vedanā”ti evaṃ vuttaṃ, na anantarāva uppañjanato. **Khepetvāti** kusalāni khepetvā. **Gaṇhitvā** attano eva okāsaṃ gahetvā. **Ubhatopakkaṃ hutvāti** “kadāci sukhavedanā, kadāci dukkhavedanā”ti pakkhadvayavasena vedanā cittassa pariyādāya hoti yathākkamaṃ abhāvitakāyassa abhāvitacittassa.

369. **Vipassanā ca sukhasa paccaṇīkāti** sukkhavipassakassa ādikammikassa mahābhūtapariggahādikāle bahi cittacāraṃ nisedhetvā kammaṭṭhāne eva satim saṃharantassa aladdhassādaṃ kāyasukhaṃ na vindati, sambādhe vaje sanniruddho gogaṇo viya vihaṇāti vipphandati, accāsannahetukaṇca sarīre dukkhaṃ uppañjateva. Tena vuttaṃ “**dukkhasa āsannā**”ti. Tenāha “**vipassanaṃ paṭṭhapetvā**”ti-ādi. **Addhāne gacchente gacchanteti** mahābhūtapariggahādivasena kāle gacchante. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim sarīrapadeso. **Dukkhaṃ dūrāpagataṃ hoti** samāpattibalena vikkhambhitattā appanābhāvato. **Anappakaṃ** vipulaṃ. **Sukhanti** jhānasukhaṃ. **Okkamatīti** jhānasamuṭṭhānapañītarūpavasena rūpakāyaṃ anupavisati, nāmakāyokkamane vattabbameva natthi. Kāyapassaddhikammikassapi sammasanabhāvanā paṭṭhapetvā nisinnassa kassaci āditova kāyakilamatha cittupaghātāpi sambhavanti, samādhissa pana apaccaṇīkattā siniddhabhāvato

1. Karuṇāvasenāyamatto (Ka)

2. Saṃ 1. 320 piṭṭhe.

ca na sukkhavipassanā viya sukhassa vipaccanīko, anukkamena ca dukkhaṃ vikkhambhetīti āha “**yathā samādhi**”ti. Yathā samādhi, vipassanāya panetaṃ natthīti āha “**na ca tathā vipassanā**”ti. **Tena vuttanti** yasmā vipassanā sukhassa paccanīkā, sā ca kāyabhāvanā, tena vuttaṃ “**uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassā**”ti. Tathā yasmā samādhi dukkhassa paccanīko, so ca cittabhāvanā, tena vuttaṃ “**uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā**”ti yojanā.

370. **Guṇe ghaṭṭetvāti** apadesena vinā samīpameva netvā. Taṃ vata mama cittaṃ uppannā sukhā vedanā pariyādāya ṭhassatīti netam ṭhānam vijjatīti yojanā.

371. **Kiṃ na bhavissati**, sukhāpi dukkhāpi vedanā yathāpaccayaṃ uppajjatevāti attho. **Tamatthanti** sukhadukkhavedanānaṃ uppattiyā attano cittassa anabhibhavanīyatāsāṅkhātāṃ atthaṃ. **Tattha** tāva pāsarāsīsutte **bodhipallaṅke nisajjā** “tattheva nisīdin”ti vuttā, **idha** mahāsaccakasutte **dukkarakārikāya** dukkaracaraṇe **nisajjā** “tattheva nisīdin”ti vuttā.

374. **Chandakaraṇavasenāti** taṇhāyanavasenāti attho.
Sinehakarāṇavasenāti sinehanavasena. **Mucchākaraṇavasenāti** mohanavasena pamādāpādanena. **Pipāsākaraṇavasenāti** pātukamyatāvasena. **Anudahanavasenāti** rāgagginā anudahanavasena.
Lokuttaramaggavevacanameva vaṭṭanissaraṇassa adhippetattā.

Allaggahaṇena kilesānaṃ asamucchinnaabhāvaṃ dasseti,
sasnehaḡḡahaṇena avikkhambhitabhāvaṃ, udake pakkhittabhāvaḡḡahaṇena samudācārāvattaṇaṃ, udumbarakaṭṭhaḡḡahaṇena attabhāvassa asārakattaṇaṃ.
Imināva nayanāti “allaṃ udumbarakaṭṭhaṇaṃ”ti-ādinā vuttanayena.
Saputtabhariyapabbajjāyāti¹ puttabhariyehi saddhiṃ
kataparibbājakapabbajjāvasena veditabbā.
Kuṭīcakabahūdakahaṃsaparamahaṃsādibhedā **brahmaṇapabbajjā**.

1. Saputtabhariyapabbajjāvasenāti (Ka)

376. Kutopi imassa āposineho natthīti **koḷāpaṃ**. Tenāha “**chinnasinehaṃ nirāpan**”ti. **Koḷanti** vā sukkhakalīṅgaram vuccati, koḷaṃ koḷabhāvaṃ āpannanti **koḷāpaṃ**. Paṭipannassa upakkamamahattanissitatā pakatiyā kilesehi anabhibhūtatāya. **Atintatā** paṭipakkhabhāvanāya. Tathā hi sukkhakoḷāpabhāvo, ārakā udakā thale nikkhattabhāvo ca nidassito. **Opakkamikāhīti** kilesa-abhiniggaṇhanupakkamappabhavāhi. **Vedanāhīti** paṭipattivedanāhi. Dukkha paṭipadā hi idhādhippetā.

377. **Kim pana na samattho**, yato evaṃ parehi cintitumpi asakkuṇeyyaṃ dukkaracariyaṃ chabbassāni akāsīti adhippāyo. **Katvāpi akatvāpi samatthova** kāraṇassa nipphannatā. “Yathāpi sabbesampi kho bodhisattānaṃ carimabhave antamaso sattāhamattampi dhammatāvasena dukkaracariyā hotiyeva, evaṃ bagavā samattho dukkaracariyaṃ kātuṃ, evañca naṃ akāsi, na pana tāya buddho jāto, atha kho majjhimāya eva paṭipattiyā”ti tassā byatirekamukhena sadevakassa lokassa bodhāya amaggaḥbhāvadīpanattham, imassa pana bagavato kammavipākavasena chabbassāni dukkaracariyā ahosi. Vuttaṃ hetam—

“Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā.

Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acarim dukkaram bahum.

Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇim.

Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇim bodhimuttamaṃ.

Kumaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito”ti¹.

Dukkaracariyāya bodhāya amaggaḥbhāvadassanattam dukkaracariyaṃ akāsīti keci. Atha vā lokanāthassa attano parakkamasampattidassanattāya dukkaracariyā. Paṇītādhimuttiyā hi paramukkaṃsagatābhāvato abhinīhārānurūpaṃ sambodhiyaṃ tibbachandatāya sikhāppattiyā tadattham īdisampi nāma dukkaracariyaṃ akāsīti loke attano vīriyānubhāvaṃ vibhāvetuṃ “so ca me pacchā pītisomanassāvaho bhavissatī”ti lokanātho

1. Coditoti (Ka) Khu 3. 349, 350 piṭṭhesu pana passitabbam.

dukkaracariyaṃ akāsi. Tenāha “**sadevakassa lokassā**”ti-ādi. Tattha **vīriyanimmathanaguno**ti vīriyassa saṃvaḍḍhanasampādanaguno. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**pāsāde**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṅgāme dve tayo sampahāreti** dvikkhattuṃ tikkhattuṃ vā parasenāya pahārapayoge. **Padhānavīriyanti** sammappadhānehi āsevanavīriyaṃ, sabbaṃ vā pubbabhāgavīriyaṃ.

Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha “**uparidantan**”ti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittena**ti balavasammāsaṅkappayuttena kusalacittena. **Akusalacittanti** kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. Akusalacittassa pavattituṃ appadānaṃ **niggaho**. Taṃtaṃpaṭikkhepavasena vinodanaṃ **abhinippīlanaṃ**. Vīriyatāpena vikkhambhanaṃ **abhisantāpanaṃ**. **Sadarathoti** saparīlāho. **Padhānenāti** padahanena, kāyassa kilamathuppadakena vīriyenāti attho. **Viddhassāti** tudassa. **Satoti** samānassa.

378. **Sīsavethananti** sīsaṃ rajjuyā bandhitvā daṇḍakena parivattakaveṭhanaṃ. **Arahanto nāma evarūpā hontīti** iminā yathāyaṃ, evaṃ visaññībhūtāpi hutvā viharantīti dasseti. Tenāha “**matakasadisā**”ti, vedanāppattā viya hontīti attho. **Supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāyāti** paṭisandhiggahaṇe setavāraṇasupinaṃ passitvā brāhmaṇe byākatakālato paṭṭhāya.

379. Dhammasarīrassa arogabhāvena sādhuṃti marisanīyoti **māriso**, piyāyanavacanametaraṃ. Tenāha “**sampiyāyamānā**”ti-ādi. **Ajajjitanti** evaṃ abhuñjitaṃ bhakārassa jakārādesaṃ katvā. Tenāha “**abhojanan**”ti. **Evaṃ mā karitthāti** “lomakūpehi ajjhohāressāma anuppavesessāmā”ti¹ yathā tumhehi vuttaṃ, evaṃ mā karittha. Kasmā? **Yāpessāmahanti** ahañca yāvadatthaṃ āhāramattaṃ bhuñjanto yathā yāpessāmi, evaṃ āhāraṃ paṭisevissāmi.

380-1. **Etāva paramanti** ettakaṃ paramaṃ, na-ito paraṃ opakkamikadukkhavedanāvediyaṇaṃ atthīti attho. Rañño gahetabbanaṅgalato aññāni

1. Jālakūpehi ajjhoharissāma anuppavesissāmāti (Ka)

sandhāya “**ekena ūnan**”ti vuttaṃ. Taṃ suvaṇṇaparikkhataṃ, itarāni rajataparikkhatāni. Tenāha “**amaccā ekenūna-aṭṭhasatarajatanāṅgalānī**”ti. Ālārudakasamāgame laddhajjhānāni vaṭṭapādakāni, ānāpānasamādhī pana kāyagatāsati-pariyāpannattā sabbesañca bodhisattānaṃ vipassanāpādakattā “bodhāya maggo”ti vutto. **Bujjhanatthāyāti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ, sabbasseva vā ñeyyadhammassa abhisambujjhanāya. Satiyā anussaraṇakaviññāṇaṃ **satānusāriviññāṇaṃ**. Kassā pana satiyāti taṃ dassetuṃ “**nayidan**”ti-ādi vuttaṃ.

382. **Paccupaṭṭhitāti** taṃtaṃvattakaraṇavasena pati-upaṭṭhitā upaṭṭhāyakā. Tenāha “**paṇṇasālā**”ti-ādi. **Paccayabāhullikoti** paccayānaṃ bāhullāya paṭipanno. **Āvattoti** pubbe paccayagedhappahānāya paṭipanno, idāni tato paṭinivatto. Tenāha “**rasagiddho -pa- āvatto**”ti. **Dhammaniyāmenāti** dhammatāya. Tameva dhammataṃ dassetuṃ “**bodhisattassā**”ti-ādimāha. **Bārāṇasimeva** tatthāpi ca sabbabuddhānaṃ avijahitadhammacakkapavattanaṭṭhānameva **agamaṃsu**. Pañcavaggiyā kira visākhamāsassa addhamāsiyaṃ gatā. Tenāha “**tesu gatesu aḍḍhamāsāṃ kāyavivekaṃ labhitvā**”ti.

387. “Addhābhoto gotamassa sāvakā cittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvanan”ti imaṃ sandhāyāha “**ekaṃ pañhaṃ pucchin**”ti. **Imaṃ dhammadesananti** “abhiñānāmi kho pañāhan”ti-ādikaṃ dhammadesanaṃ. **Asallīno** taṇhādiṭṭhikilesānaṃ samucchinnaṭṭā tehi sabbaso na litto. **Anupalittoti** tasseeva vevacanaṃ taṇhānandiyā abhāvena. **Gocarajjhattamevāti** gocarajjhattasaññite phalasamāpattiyā ārammaṇe, nibbāneti attho. Yaṃ sandhāya pāliyaṃ “purimasmiṃ samādhinimitte”ti vuttaṃ. **Sannisīdāpemi**ti phalasamāpattisamādhinā accantasamādhānavasena cittaṃ sammadeva nisīdāpemi. **Pubbābhogenāti** samāpajjanato pubbe pavatta-ābhogena. **Paricchinditvāti** samāpajjanakkhaṇaṃ paricchinditvā. Tenāha “**sādhukāra -pa- avicchinneyevā**”ti. Evamassa paricchinnakālasamāpajjanaṃ yathāparicchinnakālaṃ vuṭṭhānañca buddhānaṃ na bhāriyaṃ vasībhāvassa tathāsuppaguṇabhāvatoti dassento āha “**buddhānaṃ hī**”ti-ādi. Dhammasamapaṭiggāhakānaṃ **assāsavāre** vā. Tadā hi desiyamānaṃ dhammaṃ upadhāretuṃ

na sakkonti, tasmā tasmim̐ khaṇe desitadesanā niratthakā siyā. Na hi buddhānaṃ niratthakā kiriyā atthi.

Okappanīyametanti “tassā eva kathāyā”ti-ādinā vuttaṃ ativiya acchariyagataṃ aṭṭhuppattiṃ sutvā īdisī paṭipatti sammāsambuddhasseva hotīti upavādavasena vadati, na sabhāvena. Tenāha “**satthari pasādamattampi na uppannan**”ti. **Kāyadarathoti** paccayavisesavasena rūpakāyassa parissamākāro. **Upādinnaketi** indriyabaddhe. **Anupādinnaketi** anindriyabaddhe. **Vikasanti** sūriyarasmisamphassena. Tadabhāvena **makulāni honti**. **Kesañci** tintinikādirukkhānaṃ. **Patilīyanti** nissayarūpadhamma-avipphārikatāya. Arūpadhammatāya pañcaviññāṇānañceva kiriyāmayaviññāṇānañca appavattisaññitā avipphārikatā hoti, yattha niddāsamaññā. Tenāha “**darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippetan**”ti. Tattha **darathavasenāti** darathavaseneva, na thinamiddhavasenāti avadhāraṇaṃ avadhāraṇaphalañca niddhāretabbaṃ. **Taṃ sandhāyāti** kāyassa darathasaṅkhātasarīragilānahetukaṃ niddaṃ sandhāya. Sarīragilānañca bagavato natthīti na sakkā vattum̐ “piṭṭhi me āgilāyati”ti¹ vacanato. **Sammohavihārasminti** paccatte etaṃ bhumnavacananti āha “**sammohavihāroti vadanti**”ti, **sammohavihārasmim̐** vā pariyāpannaṃ etaṃ vadanti, yadidaṃ divā niddokkamananti yojanā.

389. **Upanītehi**ti dosamaggaṃ nindāpathaṃ² upanītehi. **Abhinanditvāti** sampiyāyivā. Tenāha “**cittena sampaṭicchanto**”ti. **Anumoditvāti** “sādhū”ti desanāya thomanavasena anumoditvā. Tenāha “**vācāyapi pasamsanto**”ti. **Sampatte kāleti** pabbajjāyogge kāle anuppatte.

Gaṇaṃ vinodetvāti gaṇaṃ apantvā gaṇapalibodhaṃ chinditvā. **Papañcanti** avasesakilesaṃ. “**Puññavā rājapūjito**”ti vuttamatthaṃ vivaritum̐ “**tasmim̐ hi kāle**”ti-ādi vuttaṃ. Chandavāsaharaṇena **uposathakammaṃ karonto**.

1. Dī 3. 176; Ma 2. 17; Vi 4. 364 piṭṭhesu.

2. Nindāpanaṃ (Ka)

Sakalaṃ rattim buddhaguṇānaṃyeva kathitattā therassa ñāṇaṃ desanāvibhavañca vibhāvento āha “**ettakāva bhante buddhaguṇā**”ti. Imāya bhante tumhākaṃ dhammakathāya anavasesato buddhaguṇā kathitā viya jāyanti, evaṃ santepi anantāparimeyyāva te, kiṃ ito parepi vijjantevāti theram tattha sīhanādaṃ nadāpetukāmo āha “**udāhu aññepi atthi**”ti-ādi. Rajjassa padesikattā, yathāvuttasubhāsitaṃ ca anagghattā vuttaṃ “**ayaṃ me duggatapaṇṇākāro**”ti. **Tiyojanasatikanti** idaṃ parikkhepavasena vuttaṃ, tañca kho manussānaṃ paribhogavasenāti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷataṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

390. **Tatrā**ti tasmim pubbārāmaṃmīgāramātupāsādānaṃ atthavibhāvane **ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbī kathā**. **Mañīnanti** ettha padumarāgamaṇīnaṃ adhippetattā āha “**aññehi cā**”ti. Tena indanīlādimaṇīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassarakabaravaṇṇavasena **sattavaṇṇehi**.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsāṅkhayo**¹, tasmim.
Taṇhāsāṅkhayeti ca visaye idaṃ bhumanti āha “**taṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti.
Vimuttacittatāyāti sabbasaṃkileshehi vimuttacittatāya. Aparabhāgapaṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo, sā² sāsanacārigocarā paccattaṃ veditabbatoti āha “**pubbabhāgappaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati**”ti.
Akuppadhammatāya khayavayasāṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā, so eva aparihānasabhāvattā accantā niṭṭhā etassāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho**”ti. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthāti **accantayogakkhemī**. Maggabrahmacariyassa vusitattā, tassa ca aparihānasabhāvattā accantaṃ

1. Am-Ṭi 3. 178 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Sā na (Ka)

brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha “**niccabrahmacārīti attho**”ti.

Pariyosānanti brahmacariyassa pariyosānaṃ.

Vegāyatīti turitāyati. **Sallakkhesīti** cintesi, attanā yathā sutāya satthu desanāya anussaraṇavasena upadhāresi. **Anuggaṇhitvāvāti** atthavinicchayavasena anuggahetvā eva. Chasu dvāresu niyuttāti **chadvārikā**, tehi.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbaṃ hi sandhāya idha “**sabbe dhammā**”ti vuttaṃ vipassanāvisayassa adhippetattā, tasmā āyatanadhātuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bagavā “nālaṃ abhinivesāyā”ti. **Na yuttā abhinivesāya** “etaṃ mama, eso me attā”ti ajjhosānāya. “Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitun”ti-ādīsu¹ viya **alaṃ** saddo yuttatthopi hotīti āha “**na yuttā**”ti. **Sampajjantīti** bhavanti. Yadiipi “tatiyā, catutthī”ti idaṃ visuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassā pana sappaccayanāmarūpadassanabhāvato, sati ca paccayapariggahe sappaccayattā (Nāmarūpassa aniccatā, aniccaṃ dukkhaṃ, dukkhaṃ ca anattāti atthato)² lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha “**aniccaṃ dukkhaṃ anattāti nātapariññāya abhijānāti**”ti. **Tatheva tīraṇapariññāyāti** iminā aniccādibhāvena nālaṃ abhinivesāyāti³ nāmarūpassa upasaṃharati, na abhiññāpaññānaṃ sambhāradhammānaṃ⁴. Purimāya hi atthato āpannalakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā, dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi**. Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṃ dasseti**. Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca **sakkassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti**.

Uppādavayaṭṭhenāti udayabbayasabhāvena uppajjitvā nirujjhanena. **Aniccāti** addhuvā. Aniccalakkhaṇaṃ aniccatā udayavayatā. **Tasmāti** yasmā pañcannaṃ khandhānaṃ khayato vayato dassanaññaṇaṃ aniccānupassanā, taṃsamaṅgī ca puggalo

1. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 388, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

2. (Aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṃ, dukkhaṇca anattāti atthato) (Am-Ṭī 3. 179 piṭṭhe.)

3. Nivesataṃ (Ka), abhinivesanaṃ (?) 4. Abhiññāpariññānaṃ samānammettaṃ (?)

aniccānupassī, tasmā. **Khayavirāgo**ti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo**. **Nirodhānupassimhipī**ti nirodhānupassipadepi. “**Eseva nayo**”ti abhidisitvā taṃ ekadesena vivaranto “**nirodhopi hi -pa-duvidhoyevā**”ti āha. Sabbāsavaśamvare vuttavossaggo va idha “**paṭinissaggo**”ti vuttoti dassento “**paṭinissaggo vuccati vossaggo**”ti-ādimāha. **Pariccāgavossaggo** vipassanā. Pakkhandanavasena appanato **pakkhandanavossaggo** maggo aññassa tadabhāvato. **Soti** maggo. **Ārammaṇatoti** kiccaśādhanaśasena ārammaṇakaraṇato. Evaṃ hi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddho hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi**. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. **Cittaṃ pakkhandatīti** maggasaṃpayuttaṃ cittaṃ sandhāyāha. **Ubhayampetaṃ** vossajjanaṃ. **Tadubhayasamaṅgī**ti vipassanāsamaṅgī maggasaṃgī ca. “Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādivacanato¹ yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatiraṃ bhehi kilesahehi uppādetabbakhandhānampi pariccāgaṭinissaggo vattabbo, pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekanta kāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vaśena vedittabbo, magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha “**tadubhayasamaṅgī puggalo**”ti-ādi.

Pucchantassa ajjhāsayavaśasena “na kiñci loke upādiyatī”ti ettha kāmupādānaśasena upādiyaṇaṃ paṭikkhipiyatīti āha “**taṇhāvaśasena na upādiyatī**”ti. Taṇhāvaśasena vā asati upādiyaṇe diṭṭhivaśasena upādiyaṇaṃ anavaśāśamevātī “**taṇhāvaśasena**” icceva vuttaṃ. **Na parāmasatīti** nādiyatī, diṭṭhiparāmaśavaśasena vā “niccaṇ”ti-ādinā **na parāmasati**. **Saṃkhitteneva khippaṃ kathesi**ti tassa ajjhāsayavaśasena papañcaṃ akatvā kathesi.

391. **Abhisamāgantvā**ti abhimukhañāṇena ñeyyaṃ samāgantvā yāthāvato viditvā. Tenāha “**jānitvā**”ti. **Yathāparisaṃvīññāpakattāti**

1. Khu 9. 55, 56 piṭṭhesu.

yathāparisaṃ dhammasampañiggāhikāya mahatīyā, appakāya vā parisāya anurūpameva viññāpanato. **Pariyantam na niccharatī**ti na pavattati. **Mā niratthakā agamāsī**ti idam dhammatāvasena vuttam, na satthu ajjhāsayavasena. Ekaṃ hetam satthu vacīghosassa aṭṭhasu aṅgesu, yadidaṃ parisapariyantatā. **Chiddavivarokāsoti** chiddabhūto, vivarabhūto vā okāso pi natthi, bagavato saddāsavanakāraṇam vuttameva. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato.

Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgam, pañcaṅgam eva **pañcaṅgikam**. Mahatī-ādi viñāvisesopi¹ ātatamevāti “**cammapariyonaddhesū**”ti visesitam. **Ekatalam** kumbhathūpadaddarādi. Cammapariyonaddham hutvā tantibaddham **ātatavitatam**. Tenāha “**tantibaddhapaṇavādī**”ti. Gomukhī-ādīnampi² ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vamsādīti ādi**-saddena saṅkhasiṅgādīnam saṅgaho. **Sammādīti** sammatālakamsatālasilāsālākataḷādi. Tattha **sammataḷam** nāma daṇḍamayataḷam. **Kamsatālam** lohamayaṃ. Silāya ayopattena ca vādanatālam **silāsālākataḷam**. **Samappitoti** sammā appito upeto. Tenāha “**upagato**”ti. Upaṭṭhānavasena pañcahi tūriyasatehi upeto. Evaṃbhūto ca yasmā tehi upaṭṭhito samannāgato nāma hoti, tasmā vuttam “**samaṅgībhūtoti tasveva vevacanan**”ti. **Paricāretīti** parito cāreti. Kāni pana cāreti, katham vā cāretīti āha “**sampattim -pa- cāreti**”ti. Tattha **tato tatoti** tasmim tasmim vādite tattha tattha ca vādakajane. **Apanetvāti** vādakajane nisedhetvā. Tenāha “**nissaddāni kārāpetvā**”ti. **Devacārikam** gacchatīyeva devatānam manussānaṃ anukampāya. Svāyamattho **vimānavatthūhi**³ dīpetabbo.

392. **Appeva sakena karaṇīyenā**ti mārīsa Moggallāna mayam sakena karaṇīyena appeva bahukiccāpi na homa. **Apica devānamīyevā**ti apica kho pana devānamīyeva Tāvatisānam karaṇīyena

1. Tata-ādivisesopi (Sam-Ṭī 1. 225 piṭṭhe), mahatī daddarī viñāvisesopi (Am-Ṭī 3. 240 piṭṭhe.)

2. Gomudādīnampi (Ka) bagavatigītāganthe 1 ajjhāye 13 gāthā passitabbā.

3. Khu 2. 1 piṭṭhādīsu.

visesato bahukiccāti atthayojanā. Bhummaṭṭhakadevatānampi keci aṭṭā sakkena vinicchitabbā hontīti āha “**pathavito paṭṭhāyā**”ti. Niyamentoti avadhārento. Tam pana karaṇīyaṃ sarūpato dassetum “**devānaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tāsaṃ** devadhītudevaputtaṭṭhāpādaparicārikānaṃ.

Maṇḍanapasādhana-kārikāti maṇḍanapasādhana-saṃvidhāyikā. **Aṭṭakaraṇaṃ natthi** saṃsayasseva abhāvato.

Yanti savanuggahaṇādivasena suparicitampi yaṃ atthajātaṃ. **Na dissati**, paññācakkhuno sabbaso na paṭibhātīti attho. **Kecīti** sārassamāsācariyā. **Somanassasaṃveganti** somanassasamuṭṭhānaṃ saṃvegaṃ, na cittasantaṃsaṃ.

Samupabyūḥhoti yujjhanavasena sahapatito samogāḥho. Evambhūto ca yasmā samūhavasena sampiṇḍito hoti, tasmā vuttaṃ “**sannipatito rāsibhūto**”ti. **Anantare attabhāveti** idaṃ dutiyaṃ sakkattabhāvaṃ tato anantarātītena sakkattabhāvena sakkattabhāvasāmaññato ekamiva katvā gahaṇavasena vuttaṃ, aññathā “tatiye attabhāve”ti vattabbaṃ siyā. Maghattabhāvo hi ito tatiyoti. Atha vā yasmiṃ attabhāve so devāsurasāṅgāmo ahosi, tassa anantarattā maghattabhāvassa vuttaṃ “**anantare attabhāve**”ti. Sattānaṃ hitesibhāya mātāpitu-upaṭṭhānādinā cariyāhi **bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi**. **Satta vatapadānīti** satta vatakoṭṭhāse¹.

Mahāpānanti mahantaṃ surāpānaṃ. **Gaṇḍapānanti** gaṇḍasurāpānaṃ, adhimattapānanti attho. **Pariharamānāti** parivārentā. **Vedikāpādāti** sinnerussa pariyaṇte vedikāparikkhepā. **Pañcasu ṭhānesūti** pañcasu paribhaṇḍaṭṭhānesu nāgasenādihi **ārakkhaṃ ṭhapesi**.

393. **Rāmaṇeyyakanti** ramaṇīyabhāvaṃ. **Masāragallatthambheti** kabaramaṇimaye thambhe. **Suvaṇṇādimaye ghaṭaketi** “rajatatthambhesu suvaṇṇamaye, suvaṇṇatthambhesu rajatamaye”ti-ādinā suvaṇṇādimaye ghaṭake vālarūpakāni ca. Pabāḷhaṃ mattoti **pamatto**. Tenāha “**ativiya matto**”ti. **Nāṭakaparivārenāti** accharāparivārena.

1. Satta vatapadānīti satta vatakoṭṭhāse (Ka)

Acchariyabbhutanti padadvayenapi vimhayanākārova vutto, tasmā sañjātaṃ acchariyabbhutaṃ vimhayanākāro etesanti **sañjāta-acchariya-abbhūtā**, tathā pavattacittuppādā. Acchariyabbhutaheṭukā sañjātā tuṭṭhi etesanti **sañjātatuṭṭhino**. **Samvigganti** sañjātasamvegaṃ. Svāyaṃ samvego yasmā purimāvatthāya cittassa calanaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**calitan**”ti.

394. **Tamaṃ vinoditanti** pāṭihāriyadassanena “aho therassa iddhānubhāvo”ti sammāpaṭipattiyaṃ sañjātabahumāno, īdisaṃ nāma sāsanaṃ labhivāpi mayaṃ niratthakena bhogamadena sammattā bhavāmāti yoniso manasikāruppādanena sammohatamaṃ vinoditaṃ vidhamitaṃ. **Eteti** mahāthero sakko cāti te dvepi samānabrahmacariyatāya **sabrahmacārino**.

395. **Paññātānanti** pākaṭānaṃ cātumahārājasuyāmasantusitaparanimmitavasavattimahābrahmānaṃ aññataro, na yesaṃ kesañcīti adhippāyo. Āraddhadhammavaseneva pariyosāpitattā **yathānusandhināva niṭṭhapesi**.

Cūḷataṇhāsāṅkhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

8. Mahātaṇhāsāṅkhasuttavaṇṇanā

396. **Laddhimattanti** micchāgāhamattaṃ, na diṭṭhābhiniveso. **Sassatadiṭṭhīti** niccābhiniveso. **Soti** ariṭṭho bhikkhu. Kathetvā samodhānentanti yojanā. **Samodhānentanti** ca nigamentanti attho. **Tattha tatthevāti** tesu tesu eva bhavesu **nirujjhanti**, na bhavantaraṃ saṅkamanti, **viññāṇaṃ pana** abhinnaśabhāvaṃ anaññanti adhippāyo. **Idhalokatoti** imasmā attabhāvā. **Paralokanti** parabhavasaññitaṃ attabhāvaṃ. **Sandhāvatīti** niccatāya kenaci asambaddhaṃ viya gacchati. Tena idhalokato paralokagamanamāha. **Saṃsaratīti** iminā paralokato idhāgamaṇaṃ. **Sandhāvatīti** vā bhavantarasaṅkamaṇamāha, **saṃsaratīti** tattha tattha aparāparasañcaraṇaṃ.

“Paccaye sati bhavatī”ti-ādinā viññāṇassa anvayato byatirekato ca paṭiccasamuppannabhāvaṃ dassento sassatabhāvaṃ paṭikkhipati. **Buddhena akathitaṃ kathesīti** iminā “yaṃ abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena, taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpeti”ti¹ imasmim̐ bhedakaravatthusmim̐ sandissatīti dasseti. **Jinacakke pahāraṃ detīti** “tadevidaṃ viññāṇaṃ -pa-anaññaṃ”ti niccataṃ paṭijānanto “sabbe saṅkhārā aniccā², rūpaṃ bhikkhave aniccan”ti³ ca ādinayappavatte satthu dhammacakke khilaṃ uppādentō pahāraṃ deti. Sabbaññutaññāṇena aniccanti diṭṭhaṃ paveditaṃca viññāṇaṃ niccanti paṭijānanto **vesārajaññaṃ paṭibāhati**. **Sotukāmaṃ jananti** ariyadhammādhigamassa ekanta-upāyabhūtaṃ vipassanāmaggaṃ sotukāmaṃjanaṃ niccaggāhapaggaṇhanena **visaṃvādeti**, tato eva **ariyapathe** ariyadhammavīthiyaṃ tassā paṭikkhipanena **tiriyam̐ nipatitvā**.

398. Viññāṇasīsena attanā gahitaṃ attānaṃ vibhāvento “**yvāyam̐ bhante**”ti-ādimāha. Tattha **vado vedeyyoti**-ādayo sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Vadatīti **vado**, vacīkamassa kārakoti attho. Iminā hi kārakabhāvupāyikasattānaṃ hitasukhābodbodhanasamatthataṃ attano dasseti. Vedyova **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti attho. Īdisānaṃ hi padānaṃ bahulā kattusādhanaṃ saddavidū maññaṃti. **Vedayatīti** taṃ taṃ anubhavitabbaṃ anubhavati. **Tahim̐ tahinti** tesu tesu bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsasattanikāyesu.

399. Taṃ vādaṃ paggayha ṭhitattā sātissa chinnaṃpaccayatā avirulhadhammatā ca veditabbā. **Heṭṭhāti** alagaddasuttasamvāṇaṇaṃ⁴ sandhāyāha. Parato **heṭṭhāti** vuttaṭṭhānēpi eseṇa nayo. **Pāṭiyekko anusandhīti** tīhipi anusandhīhi avomisso visum̐yeveko anusandhi. Nanu cāyampi sātissa ajjhāsayaṇasena pavattitattā ajjhāsayaṇanusandhiyevāti? Na, niyyānamukhena appavattattā. Niyyānaṃ hi purakkhatvā pucchādivasena pavattā itarā desanāpucchānusandhi-ādayo, idha

1. Am̐ 1. 315; Vi 4. 368 piṭṭhesu.

3. Sam̐ 2. 113 piṭṭhe.

2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

4. Ma-Ṭṭha 2. 11 piṭṭhe.

tadabhāvato vuttaṃ “**pāṭiyekko anusandhī**”ti. **Parisāya laddhiṃ sodhentoti** yādisī sātissa laddhi, tadabhāvadassanavasena parisāya laddhiṃ sodhento, parisāya laddhisodhaneneva sāti gaṇato nissārīto nāma jāto.

400. **Yaṃ yadevā**ti idaṃ yadipi avisesato paccayadhammaggaṇaṃ, “viññāṇantveva saṅkhyāṃ gacchatī”ti pana vuttattā taṃtaṃviññāṇassa samaññānimittapaccayaajātaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ pāṭiyaṃ “cakkhuviññāṇantveva saṅkhyāṃ gacchatī”ti-ādi. Atha vā taṃtaṃdvārāṇiyataṃ itarampi sabbaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayaajātaṃ idha “yaṃ yadevā”ti gahitaṃ, tattha pana yaṃ asādhāraṇaṃ, tena samaññāti “cakkhuviññāṇantvevā”ti-ādi vuttaṃ. **Dvārasaṅkantiyā abhāvanti** viññāṇassa dvārantarasaṅkamanassa abhāvaṃ. Svāyaṃ oḷārikanayena mandabuddhīnaṃ sukhāvabodhanatthaṃ nayadassanavasena vutto. Na hi kadāci paccuppannaṃ viññāṇaṃ vigacchantāṃ anantaraviññāṇaṃ saṅkamati anantarā dipaccayālābhe tassa anuppajjanato.

Evamevāti yathā aggi upādānaṃ paṭicca jalanto anupādāno tattheva nibbāyati, na katthaci saṅkamati, evameva. “**Paccayavekallena tattheva nirujjhati**”ti kasmā vuttaṃ, na hettha anuppādanirodho icchito tādisassa nirodhassa idha anadhippetattā, atha kho¹ khaṇanirodho, so ca sābhāvikattā² na paccayavekallahetuko? Saccametaṃ, taṃtaṃdvārikassa pana viññāṇassa dvārantaraṃ asaṅkamitvā tattha tattheva nirujjhanaṃ idhādhippetāṃ. Yesañca paccayānaṃ vasena dvārantarikaviññāṇena bhavitabbaṃ, tesāṃ tadabhāvato paccayavekallaggahaṇaṃ, tasmā paccayavekallena na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇanti-ādi saṅkhyāṃ gacchatīti yojanā. Etena yaṃ viññāṇaṃ cakkhurūpādipaccayasāmaggiyā vasena cakkhuviññāṇasaṅkhyāṃ gacchati, tattha tattheva nirujjhati tāvakālikabhāvato³, tassa pana sotasaddā dipaccayābhāvato kuto sotaviññāṇādisamaññā, evamappavattito tassa kuto saṅkamoti dassitaṃ hoti. **Viññāṇappavatteti** viññāṇappavattiyāṃ. **Dvārasaṅkantimattanti** dvārantarasaṅkamanamattampi na vadāmi tattha tattheva bhijjanato paccayassa uppādavantaṃ sati ca uppāde avassambhāvī nirodhoti hutvā abhāvaṭṭhena aniccatā dīpitā hotīti.

1. Atha (Ka)

2. Sosobhāvitattā (Ka)

3. Kālikato (Ka)

401. “Paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ mayā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo”ti pāḷiyā anvayato ca byatirekato ca viññāṇassa saṅkhatatāva dassitāti āha **“sappaccayabhāvaṃ dassetvā”**ti. Hetupaccayehi jātaṃ nibbattaṃ “bhūtaṃ”ti idhādhippetāṃ, taṃ atthato pañcakkhandhā tabbinimuttassa sappaccayassa abhāvato, yañca khandhapañcakaṃ attano tesañca bhikkhūnaṃ, taṃ “bhūtamidan”ti bagavā avocāti āha **“idaṃ khandhapañcakan”**ti. Attano phalaṃ āharatīti āhāro, paccayo. Sambhavati etasmāti sambhavo, āhāro sambhavo etassāti **āhārasambhavaṃ**. Tenāha **“paccayasambhavan”**ti. Tassa paccayassa nirodhāti yena avijjādinā paccayena khandhapañcakaṃ sambhavati, tassa paccayassa anuppādanirodhā. Khaṇanirodho pana kāraṇanirapekkho.

Nossūti saṃsayajotano nipātoti āha **“bhūtaṃ nu kho idaṃ, na nu kho bhūtaṃ”**ti. **Bhūtamidaṃ** nossūti ca iminā khandhapañcakameva nu kho idaṃ, udāhu attattaniyanti evaṃjātiko saṃsayaṇākāro gahito. **Tadāhārasambhavaṃ** nossūti pana iminā sahetukaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu ahetukanti yathā ahetukabhāvāpanno saṃsayaṇākāro gahito, evaṃ visamahetukabhāvāpannopi saṃsayaṇākāro gahitoti daṭṭhabbaṃ. Visamahetunopi paramatthato bhūtassa ahetukabhāvato. Visamahetuvādopi parehi parikkappitamattatāya sabhāvaniyatiyadicchādivādehi samānayogakkhamoti. **Nirodhadhammaṃ** nossūti iminā yathā aniccaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu niccanti aniccataṃ paṭicca saṃsayaṇākāro gahito, evaṃ dukkhaṃ nu kho, udāhu na dukkhaṃ, anattā nu kho, udāhu na anattātipi saṃsayaṇākāro gahitoyevāti daṭṭhabbaṃ aniccassa dukkhabhāvādi-avassambhāvato, nicce ca tadubhayābhāvato. **Yāthāvasarasalakkaṇato**ti aviparītasarasato salakkhaṇato ca, kiccatto ceva sabhāvato cāti attho. Vipassanāya adhiṭṭhānabhūtāpi paññā vipassanā evāti vuttaṃ **“vipassanāpaññāyā”**ti. **Sarasatoti** ca sabhāvato. **Salakkhaṇato**ti sāmāññalakkaṇato. Tenāha **“vipassanāpaññāyā sammā passantassā”**ti. **Vuttanayenevāti** “yāthāvasarasalakkaṇato”ti vuttanayeneva. **Ye yeti** tassaṃ parisāyaṃ ye ye bhikkhū. **Sallakkhesunti** sammadeva upadhāresuṇi.

Tehīti tehi bhikkhūhi. **Tatthā**ti tissaṃ vipassanāpaññāyaṃ. **Nittañhabhāvanti** taṇhābhāvaṃ “etaṃ maman”ti taṇhāggāhassa pahīnataṃ. Etenapi bagavā “ahaṃ bhikkhave dhammesupi taṇhāpahānameva vaṇṇemi, sāti pana moghapuriso attabhāvepi taṇhāsaṃvaddhaniṃ viparītadiṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhati”ti sātiṃ niggaṇhāti. **Sabhāvadassanenāti** dhammānaṃ aviparītasabhāvadassa nena. **Paccayadassanenāti** kāraṇadassanena anavasesato hetuno paccayassa ca dassanena. **Allīyethāti** taṇhādiṭṭhivasena nissayetha. Tenāha “**taṇhādiṭṭhī**”ti. **Kelāyethāti** pariharaṇakelīyā¹ parihareyyātha. Tenāha “**kīlamānā vihareyyāthā**”ti. **Dhanaṃ viya icchantāti** dhanāṃ viya drabyaṃ viya icchaṃ taṇhaṃ janentā. Tenāha “**gedhaṃ āpajjeyyāthā**”ti. **Mamattaṃ uppādeyyāthāti** “mamamidaṃ”ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ janeyyātha. Nikantivasenapi gahaṇatthāya no desito, tassa vā saṇhasukhumassa vipassanādharmassa gahaṇaṃ nāma nikantiyā eva siyā, na oḷārikataṇhāyāti vuttaṃ “**nikantivasenā**”ti.

402. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**, sabbo kāraṇavisesoti āha “**khandhānaṃ paccayaṃ dassento**”ti. Yāva avijjā hi sabbo nesaṃ kāraṇaviseso idha dassito. Puna ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā, antato paṭṭhāya yāva ādīti anulomato paṭilomato ca vaṭṭavivaṭṭadassanavasena nānāyehi paṭiccasamuppādo dassito, nīcaggāhassa nimittabhūto kilesopi idha natthīti dīpeti. **Tampi vuttatthamevāti** tampi “ime ca bhikkhave cattāro āhārā”ti-ādi yāva “taṇhāpabhavā”ti pālīpadaṃ, tāva vuttatthameva **sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāyaṃ**². Sesāṃ paṭiccasamuppādakathābhāvato **Visuddhimagge**³ **vitthāritāvāti** imināva saṅgahitaṃ.

404. **Imasmiṃ sati idaṃ hotīti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ **udānatthakathāyaṃ**⁴ vuttanayeneva veditabbaṃ.

407. **Paṭidhāvanāti** paṭisaraṇaṃ, pubbe attano āgataṃ atītaṃ addhānaṃ uddissa taṇhādiṭṭhivasena paṭigamananti attho. Nanu vicikicchāvasena

1. Pariyanakelīyā (Ka)

3. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 90 piṭṭhe.

4. Udāna-Ṭṭha 35 piṭṭhe.

pāḷiyam paṭidhāvanā āgatāti? Saccam āgatā, sā pana taṇhādiṭṭhihetukāti “taṇhādiṭṭhivasenā”ti vuttam. **Tatthāti** tasmim yathādhigate ñāṇadassane.

Niccalabhāvanti suppatiṭṭhitabhāvam, tiṭṭhiyavādavātehi akampiyyabhāvañca. **Garūti** garuṇayutto. **Bhāriko** pāsāpacchattasadiṣo. **Akāmā anuvattitabboti** saddhāmattakeneva anuvattanamāha, na aveccappasādena. **Kiccanti** satthukiccam. **Brāhmaṇānanti** jātimantabrāhmaṇānam. **Vatasamādānānti** magavatādivatasamādānāni. **Diṭṭhikutūhalānti** tamtamdiṭṭhiggāhasena “idaṁ saccam, idaṁ saccan”ti-ādinā gahetabbakutūhalāni. **Evam nissatṭhānti** yathā mayā tumhākaṁ ovādo dinno, evaṁ nissatṭhāni vatādini tam atikkamitvā kim gaṇheyyātha. **Sayaṁ ñāṇena ñātanti** paraneyyataṁ muñcitvā attano eva ñāṇena yāthāvato ñātam. Evambhūtañca sayam paccakkhato diṭṭham nāma hotīti āha “**sayaṁ paññācakkhunā diṭṭhan**”ti. **Sayaṁ vibhāvanti** tehi bhikkhūhi tassa atthassa paccattam vibhūtabhāvam āpāditam. **Upanītāti** upakkamena dhammadesanānusārena nītā. **Mayāti** kattari karaṇavacanam. **Dhammenāti** kāraṇena. **Etaṁ vacananti** etaṁ “sanditṭhiko”ti-ādivacanam.

408. **Tam** sammohaṭṭhānam **assa** lokassa. **Samodhānenāti** samāgadena. Gabbhati attabhāvabhāvena¹ vattatīti **gabbho**, kalalādi-avattho dhammapabandho, tannissitattā pana sattasantāno “gabbho”ti vutto yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti. Tannissayabhāvato mātukucchi “gabbho”ti veditabbo, gabbho viyāti vā. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānam ovarako “gabbho”ti vuccati, evam gabbhaseyyakānam yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi “gabbho”ti vuttoti.

Yamekarattinti yassam ekarattiyam. Bhummatthe hi idaṁ upayogavacanam, accantasamyoge vā. **Paṭhamanti** sabbapaṭhamam paṭisandhikkhaṇe. **Gabbheti** mātukucchiyam. **Māṇavoti** satto. Yebhuyyena sattā rattiyam paṭisandhim

1. Attabhāve (Ka) Sārattha-Ṭī 2. 14; Am-Ṭī 2. 147 piṭṭhesu passitabban.

gaṇhantīti rattiggahaṇaṃ. **Abbhutṭhitovā**ti utṭhita-abbho viya, abhimukhabbhāvena vā utṭhito eva maraṇassāti adhippāyo. **So yā**ti so māṇavo yāti paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṃ na nivatta**ti so evaṃ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇameva upagacchatīti gāthāya attho.

Utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññātarajassa¹ lagganadivasamattaṃ. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**mātugāmassa kira yasmin**”ti-ādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmim gabbhāsaye. **Sanṭhahitvā**ti nibbattitvā. **Bhijjivā**ti aggahitagabbhā eva bhinnā hutvā. Ayaṃ hi tassā sabhāvo. **Vatthu suddhaṃ hoti**ti paggharitalohitattā anāmayattā ca gabbhāsayo suddho hoti. Suddhavatthuttā tato paraṃ katipayadivasāni **khattameva hoti** gabbhasaṇṭhahanassa parittassa lohitalessa vijjamānattā. Sambhavassa pana kathaṃ sabbhāvoti āha “**tasmim samaye**”ti-ādi. Itthisantānēpi sukkadhātu labbhateva. Tenāha “**aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyevā**”ti. Yathā pārikāya nābhiparāmasanena sāmassa bodhisattassa, diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti. **Gandhabboti** gandhanato uppajjanagatiyā nimittupaṭṭhāpanena sūcanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo**, tattha uppajjanakasatto. Tenāha “**tatrūpagasatto**”ti. **Kammayantayantitoti** tatrūpapatti-āvahena kammasaṅkhātena pellanakayantena tathattāya pellito upanīto. **Mahantena jīvitasamsayenā**ti vijāyanaparikkilesena “jīvissāmi nu kho, na nu kho jīvissāmi ahaṃ vā, putto vā me”ti evaṃ pavattena jīvitasamsayena vipulena garutarena samsayena. **Taṃ thānanti** thanappadesamāha. Kīlanti tenāti kīlanam, kīlanameva **kīlanakam**.

409. **Sārajatī**ti sārattacitto hoti. **Byāpajjati**ti byāpannacitto hoti. **Kāye** kesādidvattiṃsāsucisamudāye taṃsabhāvārammaṇā **sati kāyasati**. **Anupaṭṭhapetvā**ti anuppādetvā, yathāsabhāvato kāyaṃ anupadhāretvāti attho. **Parittacetasoti**

1. Lokasamaññākarajassa (Sārattha-Ṭī 2. 13; Am-Ṭī 2. 148 piṭṭhesu.)

kilesehi parito khaṇḍitacitto. Tenāha “**akusalacitto**”ti. **Ete** akusaladhammā. **Nirujjhantī**ti nirodham pattā honti. **Taṇhāvasena abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena abhimukhaṃ hutvā nandati. **Abhivadatī**ti taṇhāvasena taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa vadati. **Ajjhosāyā**ti anaññasādhāraṇaṃ viya ārammaṇaṃ taṇhāvasena anupavisitvā. Tenāha “**gilitvā pariniṭṭhapetvā**”ti. **Dukkhaṃ kathaṃ abhinandatī**ti ettha dukkhahetukaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti dattṭhabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yāvataṃ yassa dukkhe diṭṭhitaṇhā abhinandanā appahīnā, tāvatāyaṃ dukkhaṃ abhinandati nāmāti dassetuṃ “**ahaṃ dukkhito mama dukkhanti gaṇhanto abhinandati nāmā**”ti vuttaṃ. Tena gāhadvayaheṭukā tattha abhinandanāti dasseti. **Puna ekavāranti** punapi ekavāraṃ. Phalaheṭusandhihetuphalasandhivasena **dvisandhi**. “Gabbhassāvakkanti hotī”ti-ādinā atthato sarūpato ca etarahi phalasaṅkhepassa, sarūpeneva ca itaradvayassa desitattā āha “**tisaṅkhepan**”ti.

410-414. Samathayānikassa bhikkhuno vedanāmukhena saṅkhepeneva yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ idha kathitanti āha “**saṅkhittena taṇhāsaṅkhaya vimuttiṃ dhārethā**”ti. “Imaṃ taṇhāsaṅkhaya vimuttin”ti ca bagavā yathādesitaṃ desanaṃ avocāti vuttaṃ “**imaṃ -pa-vimuttidesanaṃ**”ti. Yadi evaṃ kathaṃ desanā vimuttīti āha “**desanā hi -pa-vimuttīti vuttā**”ti. Yassā taṇhāya vasena sāti bhikkhu sassataggāhamahāsaṅghāṭapaṭimukko, sā sabbabuddhānaṃ desanā hatthāvalambamānepi durugghāṭiyā jātāti āha “**mahātaṇhājālatāṇhāsaṅghāṭapaṭimukkan**”ti. **Mahātaṇhājāleti** mahante taṇhājāte. **Taṇhāsaṅghāṭeti** taṇhāya saṅghāṭe. Tathābhūto ca tassa abbhantare kato nāma hotīti āha “**anupaviṭṭho antogadho**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā

415. **Jānapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā rājakuMārā gottavasena **aṅgā nāma**, tesam nivāso yadi eko

janapado, katham̐ bahuvacananti āha **“ruḷīsaddenā”**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni¹ icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā **“kurūsu viharati, mallesu viharatī”**ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha **“aṅgesu janapade”**ti. Assā vuccanti pāsāṇāni, tāni sundarāni tattha santīti **“assapuran”**ti so nigamo vuttoti keci. Apare pana ājāṇīyo asso rañño tattha gahaṇam̐ upagatoti **“assapuran”**ti vuttoti vadanti. Kim̐ tehi, nāmametaṁ tassa nigamassa. Yasmā pana tattha bagavato nibaddhavasanaṭṭhānam̐ kiñci nāhosi, tasmā **“taṁ gocaragāmaṁ katvā viharati”**cceva vuttaṁ. Tathā hi pāḷiyam̐ **“assapuram̐ nāma aṅgānam̐ nigamo”**ti gocaragāmakittanameva kataṁ.

Evarūpena sīlenāti–ādīsu sīlaggahaṇena vārittasīlamāha. Tena sammāvācākammantājīve dasseti. Ācāraggahaṇena cārittasīlam̐. Tena parisuddham̐ kāyavacīsamācāram̐. Paṭipattiggahaṇena samathavipassanāmaggaphalasaṅgaham̐ sammāpaṭipattim̐. **Lajjinoti** iminā yathāvuttasilācāramūlakāraṇam̐. **Pesalāti** iminā pārisuddhim̐. **Uḷāraguṇāti** iminā paṭipattiyā pāripūrim̐. **Bhikkhusam̐ghasseva vaṇṇam̐ kathentīti** idaṁ tesam̐ upāsakānam̐ yebhuyyena bhikkhūnam̐ guṇakittanapasutatāya vuttaṁ. Te pana saddhammepi sammāsambuddhepi abhippasannā eva. Tenāha **“buddhamāmākā dhammamāmākā”**ti. Vatthuttaye hi ekasmiṁ abhippasannā itaradvaye abhippasannā eva tadavinābhāvato. **Piṇḍapātāpacāyaneti** lakkhaṇavacanametam̐ yathā **“kākehi sappi rakkhitaḍḍam̐”**ti, tasmā paccayaapaṭipūjaneti vuttaṁ hoti. Paccayaadāyakānam̐ hi kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇam̐ idha **“piṇḍapātāpacāyanan”**ti adhippetam̐.

Samaṇakaraṇāti samaṇabhāvakarā, samaṇabhāvassa kārakāti attho. Te pana ekantato attano santāne uppādītā vaḍḍhitā ca hontīti āha **“samādāya paripūrītā”**ti. **Samaṇaggahaṇam̐** cettha samaṇavasena, na sāmāññamattenāti āha **“samitapāpasamaṇan”**ti. **Brāhmaṇakaraṇāti** etthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Byañjanato eva cāyam̐ bhedo, yadidaṁ samaṇabrāhmaṇāti, na atthato. **Samaṇena**

1. Pāṇinī 1. 2. 51 suttaṁ passitabbaṁ.

kattabbadhammāti samaṇadhamme t̥hitenā sampādetabbadhammā. Yo hi heṭṭhimasikkhāsāṅkhātasamaṇabhāve suppatiṭṭhito, tena ye uparisikkhāsāṅkhātasamaṇabhāvā sampādetabbā, tesam vaseneva vuttasamaṇena kattabbadhammā vuttāti. Tathā hi tesam samaṇabhāvāvahataṁ sandhāyāha “**tepi ca samaṇakaraṇā hontiyevā**”ti. **Idha panā**ti mahā-assapure. **Hirōtappādivasena desanā vitthāritāti** hirōtappaparīsuddhakāyavacīmanosamācārājīva-indriyasamvarabhojanemattaññutājāgariyānuyogasatisampajaññajhānavijjāvasena samaṇakaraṇadhammadesanā vitthārato desitā, na tikanipāte viya saṅkhepato. **Phalaggahaṇeneva vipākaphalaṁ gahitaṁ, taṁ pana ukkaṭṭhaniddesena catubbidhaṁ sāmāññaphalaṁ daṭṭhabbaṁ.** **Ānisaṁsaggahaṇena** piyamanāpatādi-udrayo. **Tasseva atthoti** tasseva avañjhāpadasseva atthaniddeso. “**Yassā hī**”ti-ādinā byatirekavasena atthaṁ vadati. **Ettakena t̥hānenāti** ettakena pālīpadesena. **Hirōtappādīnaṁ** upari pālīyaṁ vuccamānānaṁ samaṇakaraṇadhammānaṁ. **Vaṇṇaṁ kathesīti** guṇaṁ ānisaṁsaṁ abhāsi. **Satipaṭṭhāne vuttanayenāti** “apica vaṇṇabhaṇanametan”ti-ādinā **satipaṭṭhānavāṇṇanāyaṁ**¹ vuttanayena.

416. **Yaṁ hirīyatīti** yena dhammena hetubhūtena vā jigucchati. Karaṇe hetam paccattavacanam. **Yanti** vā liṅgavipallāsena vutto, dhammoti attho. **Hirīyitabbenābhi** upayogatthe karaṇavacanam, hirīyitabbayuttakam kāyaduccaritādinti attho. **Ottappitabbenāti** etthāpi eseṇa nayo. Ajjhataṁ niyakajjhataṁ jāti-ādi samuṭṭhānaṁ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā hirī,** bahiddhā attato bahibhūto parasatto samuṭṭhānaṁ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ.** Attādhīpatito āgatā **attādhīpateyyā,** attānaṁ adhipatiṁ katvā pavattā. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti** pāpajigucchanasabhāvaṭṭhāyinī. Sappatissavalakkhaṇattā garuṇā kasmiñci vutte gāravavasena patissavanaṁ patissavo, saha patissavenāti **sappatissavaṁ,** patissavabhūtaṁ taṁsabhāvañca yaṁ kiñci gāravaṁ. Jāti-ādimahattatāpaccavekkhaṇena uppajjamānā ca hirī tattha gāravavasena pavattatīti sappatissavalakkhaṇāti vuccati. **Bhayasabhāvasaṇṭhitanti** pāpato bhāyanasabhāvaṭṭhāyī,

1. Dī-Ṭṭha 2. 342; Ma-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhesu.

vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇattā vajjaṃ bhāyati taṃ bhayato passaṭṭi
vajjabhīrukabhayaḍassāvī, evaṃsabhāvaṃ ottappaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānādita
 ca hiroṭtappaṇaṃ tattha tattha pākaṭabhāveneva vuccati, na paresaṃ kadāci
 aññaṃaññavippayogā. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ
 hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **aṭṭhasālīniyaṃ**¹ vuttanayeneva
 veditaḍbo. Lokamariyāḍassa pālanato **lokapāladhammā nāma. Sukkāti** odātā
 pabhassarabhāvakārakā, sukkābhijātihetutāya vā **sukkā. Sambhedanti**
 ācāramariyāḍasaṅkaraṃ. Devabhāvāvahā dhammāti **devadhammā**.

Sukkadhammasamaṃhitāti yathāvuttasukkadhammasamaṅgino. **Santoti**
 vūpasantadosā. **Sappurisāti** santajānā. Saparahitasādhakā hi sādhave.

Avayavavinimuttassa samudāyassa abhāvato, avayavena ca
 samudāyassa apadisitaḍbato ovādūpasampadāvaha-ovādekadeso
ovādūpasampadāti. Idhāti imasmiṃ assapure. **Ete** hiroṭtappaḍdhammā.
Samaṇadhammā nāmāti dassitā mūlabhūtasamaṇabhāvakarā dhammāti
 katvā. Tathā hi tesāṃ ādito gahaṇaṃ.

Yassa adhigamena nippariyāyato samaṇā nāma honti, so ariyamaggo
 “samaṇassa kammaṃ paṭipadā”ti katvā sāmāññaṃ, tassa pana phalabhāvato,
 ārammaṇakaraṇavasena araṇīyato phalanibbānāni **sāmaññaṭṭho**. Rāgaṃ
 khepetīti **rāgakkhayo**, ariyamaggo. Rāgo khīyati etthāti **rāgakkhayo**,
 nibbānaṃ. Phalaṃ pana kāraṇūpacārena **rāgakkhayo** ḍaṭṭhabbo.
Dosakkhayo mohakkhayoti etthāpi eseḍa nayo. Sāmāññabhūto attho
sāmaññaṭṭho, maggo, sāmāññaḍsa atthoti **sāmaññaṭṭho**, phalanti āha
 “**maggampi phalampi ekato katvā sāmaññaṭṭho kathito**”ti. Tayidaṃ
 ukkaṭṭhaniddesena vuttaṃ. Sīlāḍipubbabhāgaḍipadāpi hi idha
 “sāmāññaṭṭho”ti gahitā. Tenevāha “sati uttarikaraṇīye”ti. **Paṭivedayāmīti**
 punappunaṃ ñāpemi.

417. **Kammapathavasenevāti** akusalakammapathabhāveneva, tato
 tāḍisampi akusalakammaṃ bhikkhussa kātuṃ na yuttanti
 ḍuṭṭhullabhāveneva

1. Abhi-Ṭṭha 1. 168 piṭṭhe.

tato oramatīti adhippāyo. **Sikkhāpadabaddhenā**ti sikkhāpadapaññāpanena. **Pāṇiyaghaṭe vā patte vā kākānaṃ hatthaṃ vā daṇḍaṃ vā leḍḍaṃ vā**ti sabbamidaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yattha katthaci hi ṭhitānaṃ aññesampi pāṇīnaṃ uttāpanādi sabbam anīttakaraṇaṃ idha aparisuddhakāyasamācārabhāveneva saṅgahitanti. **Uttānoti** uddham uddham tanotīti uttāno. Evaṃbhūto ca kenaci anuppādabhūmiyaṃ sañjātasālakalyāṇikhandho viya uparūpari uggatuggato pākaṭo ca hotīti āha “**uggato pākaṭo**”ti. **Anāvaṭoti** anivuto. Tenāha “**asañcha nno**”ti, nacchādetabboti attho. **Ekasadiṣo** visuddhabhāvena. **Antarantare chiddarahito** pubbenāparaṃ sammāpaṭipattiyā sandhānena. **Samvuto** kāyikassa saṃvarassa anupakkilesato. Tenāha “**kilesānaṃ dvāraṃ pidahanenā**”ti.

418. Ettha yathā lahukataṃ kākūttāpanādikāyakammaṃ kāyasamācārassa aparisuddhabhāvāvahaṃ sallekhaṃvikanato, micchāvitakkaṇamattaṃ manosaṃvācārassa, evaṃ yaṃ kiñci aniyānakathākaṭṭhaṇamattaṃ vacisaṃvācārassa aparisuddhabhāvāvahaṃ sallekhaṃvikanato, na hasādhippāyena musākaṭṭhaṇanti daṭṭhabbaṃ. Hasādhippāyena hi musākaṭṭhaṇaṃ sikkhāpadabaddheneva paṭikkhittanti.

420. Ājīvopi ekacco kammaṭṭhavasena vārito labbhati, so pana atī-
oḷāriko kāyavacisaṃvācāravāresu vuttanayo evāti na gahitoti daṭṭhabbaṃ. Ye
pana “tādiṣo bhikkhūnaṃ ayogyato na gahito”ti vadanti, taṃ micchā tathā
sati kāyavacisaṃvācāravārepi tassa aggahetabbabhāvāpattito. “Khādatha
pivathā”ti pucchā attano khāditukāmatādīpanena, pariāyakaṭṭhaṇavato
panesā sallekhaṃvikanatā jātā.

422. Anesaṇaṃ pahāya dhammena samena paccaye pariyesanto
pariyesanaṃmattaññū nāma. Dāyakaṇṇa deyyadhammaṇṇa attano ca
pamaṇaṇṇutāpaṭiggahaṇanto **paṭiggahaṇaṃmattaññū** nāma. Yoniso
paccavekkhitvā paribhuñjanto **paribhogaṃmattaññū** nāma.

423. **Ekasmim koṭṭhāseti** majjhimayāmasaññite ekasmim koṭṭhāse. **“Vāmena passena senti”**ti evaṃ vuttā. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggaṇāḍipayogakkhamato. Purisavasena cetam vuttam.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakam yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrukabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **“dve purimāpāde”**ti-ādi. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā**, catutthajjhānameva seyyā. Kim pana tam catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānam. Tattha hi thatvā vipassanam vaḍḍhetvā bagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigato tathāgato jātoti keci, tayidaṃ padaṭṭhānam nāma na seyyā. Apare pana “catutthajjhānasamanantarā bagavā parinibbāyī”ti vuttapadam gahetvā “lokiyacatutthajjhānasamāpatti tathāgataseyyā”ti vadanti, tathā sati parinibbānakālikā tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bagavā catutthajjhānam samāpajjanabahulo vihāsi, aggaphalajjhānam panettha “catutthajjhānan”ti adhippetam. Tattha yathā sattānam niddupagamanalakkaṇā seyyā bhavaṅgacittavāravasena hoti, tañca tesam paṭhamajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ, evaṃ bagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtam catutthajjhānam “tathāgataseyyā”ti veditabbaṃ. **Sīhaseyyāti** seṭṭhaseyyāti āha **“uttamaseyyā”**ti.

426. **Vigatantānīti** iṇamūlāni. **Tesanti** iṇamūlānam. **Pariyantoti** avaseso.

Pavattinivāraṇena **catu-iriyāpatham chindanto**. **Ābādhatīti** pīleti. **Dukkhītoti** sañjātadukkho. Appam balam **balamattā**. Appatto hi ayaṃ **mattā-saddo** “mattāsukhapariccāgā”ti-ādīsu¹ viya, balavattho pana **mattā-saddo** anattthantaro. **Sesanti** “tassa hi bandhanā muttomhīti āvajjayato tadubhayaṃ hotī”ti-ādinā vattabbaṃ sandhāyāha. **Sabbapadesūti** vuttāvasiṭṭhesu sabbapadesu. Yenakāmaṃ yathārucci gacchatīti

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

yenakāmaṃgamoti anunāsikalopaṃ akatvā niddeso. Bhujo¹ attano yathāsukhaviniyogo isso icchitabbo etthāti **bhujisso**, sāmiko. So pana aparasantakatāya “**attano santako**”ti vutto. Dullabha-āpatāya kaṃ tārenti etthāti **kantāroti** āha “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

Vināsetiti khādanadubbiniyojanādīhi yathā iṇamūlaṃ kiñci na hoti, tathā karoti. **Yamhi** rāgavatthumhi. **So** puggalo. **Tena** rāgavatthunā, puriso ce itthiyā, itthi ce purisena. **Iṇaṃ viya kāmaccando daṭṭhabbo** pīḷasamānato.

Na vindatīti na jānāti. **Upaddavethāti** sukhavihārassa upaddavaṃ karoṭha, vibādhetthāti attho. **Rogo viya byāpādo daṭṭhabbo** sukhabhañjanasamānato.

Nānāvidhahetūpāyālaṅkatatāya khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādādidhammanītivicittatāya **ca vicittanaye**. **Dhammassavaneti** dhammakathāyaṃ. Kathā hi sotabbaṭṭhena “savanan”ti vuttā. Evamettha sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ jhānābhiññā, evaṃ vipassanāmaggaṭṭhānīti **neva tassa** dhammassavanassa **ādimajjhapariyosānaṃ jānāti**. **Uṭṭhiteti** niṭṭhite. **Aho kāraṇanti** tattha tattha paṭiññānurūpena nikkhittasādhanaśāntasena gahitakāraṇaṃ. **Aho upamāti** tasseva kāraṇassa paṭiṭṭhāpanavasena anvayato byatirekato ca paṭiṭṭhaṃ udāharaṇādi. **Bandhanāgāraṃ viya thinamiddhaṃ daṭṭhabbaṃ** dukkhato niyyānassa vibandhanato.

Yasmā kukkuccanīvaraṇaṃ uddhaccarahitaṃ natthi, yasmā vā uddhaccakukkuccaṃ samānakiccāhārapaṭipakkhaṃ, tasmā kukkuccassa visayaṃ dassanto “**vinaye apakataññunā**”ti-ādimāha. Yathā hi uddhaccaṃ sattassa avūpasamakaraṃ, tathā kukkuccampi. Yathāpi uddhaccassa nātivitakkādi āhāro, tathā kukkuccassapi. Yathā ca uddhaccassa samatho paṭipakkho, tathā kukkuccassapīti. **Dāsabyaṃ viya uddhaccakukkuccaṃ daṭṭhabbaṃ** aseribhāvāpādanato.

Soḷasavatthukā vicikicchā aṭṭhavatthukaṃ vicikicchāṃ anupaviṭṭhāti āha “**aṭṭhasu thānesu vicikicchā**”ti. **Vicikicchantoti** saṃsayanto.

Adhimuccitvāti pattiyāyevā. **Gaṇhitunti** saddheyyavattum pariggahetum. Abhimukhaṃ sappanaṃ **āsappanaṃ**, parito sappanaṃ **parisappanaṃ**. Padadvayenapi cittassa anicchanākārameva vadati. Khemantagāmimaggaṃ na pariyoḡāhati etenāti **apariyoḡāhanaṃ**, ussaṅkitapariisaṅkitabhāvena chambhitaṃ hoti cittaṃ yassa dhammassa vasena, so dhammo **chambhitattanti** vicikicchanaṅkāramāha. Tenāha “**cittassa uppādayamānā**”ti. **Kantāraddhānamaggo viyāti** sāsaṅkakantāraddhānamaggo viya **daṭṭhabbā** appaṭipattihetubhāvato.

Natthi ettha iṇanti aṇaṇo, tassa bhāvo **āṇaṇaṃ**, kassaci iṇassa adhāraṇaṃ. **Samiddhakammantoti** nipphannaḡivikappayogo. Paribundhati uparodhetīti ra-kāraṣa la-kāraṃ katvā palibodho, aserivihāro, tassa mūlaṃ kāraṇanti **palibodhamūlaṃ**. **Cha dhamme bhāvetvāti** asubhanimittaggāhādike cha dhamme uppādetvā vaḡḡhetvā. **Cha dhamme bhāvetvāti** ca mettānimittaggāhādayo atibhojananimittaggāhādayo bahussutatādayo ca tattha tattha cha dhammāti vuttāti veditabbo. **Pajahatīti** vikkhambhanavasena pajahati. Tenāha “**ācārapaṇṇatti-ādīni sikkhāpiyamāno**”ti-ādi. **Paravatthumhīti** visabhāḡavatthusmiṃ, paravisaye vā. Paravisayā hete bhikkhuno, yaḡidaṃ paṅca kāmaguṇā. **Āṇaṇamiva kāmacchandappahānaṃ āha** piyavatthu-abhāvāvahato.

Ācāravipattiṭaḡibāhakāni sikkhāpadāni **ācārapaṇṇatti-ādīni**. **Ārogyamiva byāpādappahānaṃ āha** kāyacittānaṃ phāsubhāvāvahato.

Bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṃ āha cittassa niggaḡitabhāvāvahato.

Bhujissaṃ viya uddhaccakukkuccappahānaṃ āha cittassa seribhāvāvahato.

Tiṇaṃ viyāti tiṇamiva katvā. **Agāṇetvāti** acintetvā. **Khemantabhūmiṃ viya vicikicchāpahānaṃ āha** anussaṅkitāparisaṅkitabhāvena sammāṭipattihetubhāvato.

427. Kirīyati¹ gabbhāsaye khiṭīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti **karajo**, māṭāpettikasambhavoti attho. Mātuyā hi

1. Am-Ṭi 3. 12 piṭṭhepi passitabbaṃ.

sarīrasaṇṭhāpanavasena karato jātoti **karajoti** apare. Ubhayathāpi **karajakāyanti** catusantatirūpamāha. **Temetī**ti tintaṃ karoti. Ko panettha tintabhāvoti āha “**sneheti**”ti, pītisnehena piṇaṇaṃ karotīti attho. Tenāha “**sabbattha pavattapītisukhaṃ karotī**”ti. Pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi sakalassa karajakāyassa pariphuṭatāya cettha taṃsamuṭṭhāpakapītisukhānaṃ sabbattha pavatti jotitā. **Parisandetī**ti¹ādīsupi eseṇa nayo. Tatthāpi hi “samantato sandeti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karotī”ti-ādīnā yathārahaṃ attho veditabbo. **Paripūretī**ti vāyunaṃ bhastaṃ viya imaṃ karajakāyaṃ pītisukhena pūreti. **Samantato phusatī**ti imaṃ karajakāyaṃ pītisukhena phusati. **Sabbāvatoti** a-kārassa ā-kāro kato, sabbāvayavavatoti atthoti āha “**sabbakoṭṭhāsavato**”ti, maṃsādisabbabhāgavatoti attho. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** pītisukhasamuṭṭhānehi rūpehi sabbatthakameva byāpitattā. Kātuñceva yojetuñca cheko sannetuṃ paṭibaloṭi yojanā. Nhānīyacuṇṇānaṃ parimaddanavasena piṇḍaṃ karontena hatthena bhājanaṃ nippīletabbaṃ hotīti āha “**sannentassa bhijjati**”ti. **Anugatā**ti anupaviṭṭhā. **Parigatā**ti parito samantato tintā. Tintabhāveneva samaṃ antaraṃ bāhirañca etissāti **santarabāhirā**. **Sabbatthakamevā**ti sabbattheva. **Na ca pagghariṇī** pamāṇayuttasseva udakassa sittattā. Ettha ca nhānīyapiṇḍaṃ viya karajakāyo, taṃ temetvā sampiṇḍitapamāṇayutta-udakaṃ viya paṭhamajjhānasukhaṃ daṭṭhabbaṃ.

428. **Heṭṭhā ubbhijjivā uggacchana-udakoti** rahadassa adhothūladhārāvasena ubbhijja uṭṭhahana-udako. **Antoyeva ubbhijjana-udakoti** rahadassa abbhantareyeṇa thūladhārā ahutvā uṭṭhita-udakasirāmukhehi ubbhijjanako. **Āgamanamaggoti** nadītaḷākakandarāsara-ādito āgamanamaggo.

429. Uppalagacchāni ettha santīti **uppalinī**², vāri. **Ayametthavinicchayo**, tathā hi loke rattakkhiko “puṇḍarīkakkho”ti vuccati. Keci pana “rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīkaṃ”ti vadanti. Uppalādīni viya karajakāyo,

1. Parisannetīti (Ka)

2. Am-Ṭi 3. 13 piṭṭhepi passitabbaṃ.

udakaṃ viya tatiyajjhānasukhanti ayampi attho “**purimanayenā**”ti atideseneva vibhāvitoti daṭṭhabbāṃ.

430. **Nirupakkilesatthenā**ti rajojallādinā anupakkiliṭṭhatāya amalīnabhāvena. Amalīnampi kiñci vatthu pabhassarasabhāvaṃ hotīti vuttaṃ “**pabhassaratthenā**”ti. **Utupharaṇanti** uṇha-utupharaṇaṃ. Sabbatthakameva jhānasukhena phuṭṭho karajakāyo yathā utunā phuṭṭhavatthasadisoti āha “**vatthaṃ viya karajakāyo**”ti. **Tasmāti** “vatthaṃ viyā”ti-ādinā vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati, karajakāyassa vatthasadisattā catutthajjhānasukhassa ca utupharaṇasadisattāti attho. Santasabhāvattā nāṇuttarattā cettha upekkhāpi sukhe saṅgahitāti catutthajjhānēpi sukhaggahaṇaṃ kataṃ. “Parisuddhena pariyodātena pharivā nisinno hoti”ti vacanato catutthajjhānacittassa vatthasadisattā vuttā. Catutthajjhānasamuṭṭhānarūpehi bhikkhuno kāyassa phuṭabhāvaṃ sandhāya “**taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharaṇaṃ viyā**”ti vuttaṃ. Purisassa kāyo viya bhikkhuno karajakāyoti ayaṃ panattho pākaṭoti na gahito, gahito eva vā¹ “yathā hi katthaci -pa- kāyo phuṭo hoti”ti vuttattā.

431. **Pubbenivāsañāṇa-upamāyanti** pubbenivāsañāṇassa dassita-upamāyaṃ. **Taṃdivasaṃkatakiriya**gahaṇaṃ pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassanatthaṃ. **Taṃdivasagatagāmattaya**ggahaṇeneva mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katā kiriya yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbāṃ.

432. **Sammukhadvārā**ti² aññamaññassa abhimukhadvārā. **Aparāparaṃ sañcaranteti** taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. **Ito pana gehā -pa-pavisanavasena**pīti idaṃ cutūpapātañāṇassa visayadassanavasena vuttaṃ. **Dvinnāṃ gehānaṃ antare** ṭhatvāti dvinnāṃ gehadvārānaṃ sammukhaṭṭhānabhūte antaravīthiyaṃ vemajjhe ṭhatvā. Tesu hi ekassa ce pācīnamukhadvārāṃ itarassa pacchimamukhaṃ, tassa sammukhaṃ ubhinnaṃ antaravīthiyaṃ ṭhitassa dakkhiṇāmukhassa, uttarāmukhassa vā cakkhumato purisassa tattha pavisanakanikkhamanakupurīsā yathā

1. Evaṃ vā (Ka)

2. Pannadvārāti (Ka)

sukheneva pākaṭā honti, evaṃ dibbacakkhuñāṇasamaṅgino cavanaka-upapajjanakapurisā. Yathā pana tassa purisassa aññeneva khaṇena pavisantassa dassanaṃ, aññena nikkhamantassa dassanaṃ, evaṃ imassapi aññeneva khaṇena cavamānassa dassanaṃ, aññena upapajjamānassa dassananti daṭṭhabbaṃ. Ñāṇassa pākaṭāti ānetvā sambandho. **Tassāti** ñāṇassa.

433. Pabbatasikharaṃ yebhuyyena saṅkhittaṃ saṅkucitaṃ hotīti idha pabbatamatthakaṃ **“pabbatasāṅkhepo”**ti vuttaṃ, pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasāṅkhepo**. **Anāviloti** akālusso. Sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **“nikkaddamo”**ti. **Ṭhitāsupi nisinnāsupi** gāvīsu. **Vijjamānāsūti** labbhamānāsu. **Itarā** ṭhitāpi nisinnāpi **carantīti vuccanti** sahacaraṇañāyena. **Tiṭṭhantameva**, na kadāci pi carantaṃ. **Dvayanti** sippisambukaṃ macchagumbanti imaṃ ubhayaṃ **tiṭṭhantanti vuttaṃ**, carantampīti adhippāyo. Kim vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakkharakathalassa hi vasena **“tiṭṭhantan”**ti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena **“tiṭṭhantampi, carantampi”**ti yojanā kātabbā.

434. **Bhikkhūti** bhinnakilesoti bhikkhu. So hi paramatthato samaṇotināmakko. Tattha ariyamaggena sabbaso pāpānaṃ samitāvīti **samaṇo**. Tenāha **“samitapāpattā”**ti. Setṭhatṭhena brahmā vuccati sammāsambuddho, tato āgatoti brahmā, ariyamaggo, taṃ asammohapaṭivedhavasena aññāsīti **brāhmaṇo**. Taṃsamaṅgitāya hissa pāpānaṃ bāhitabhāvo. Tenāha **“bāhitapāpattā brāhmaṇo”**ti. Aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena nhātavā niddhotakilesoti **nhātako**. **Gatattāti** pahānābhisamayavasena paṭividdhattā. Tenāha **“viditattā”**ti. **Nissutattāti** samucchadappahānavasena santānato sabbaso nihatattā. Tenāha **“apahatattā”**ti¹, mariyādasena kilesānaṃ hīnsitattā ariyamaggehi odhiso sabbaso kilesānaṃ samucchinnattāti attho. Tenāha **“hatattā”**ti. **Ārakattāti** suppahīnatāya vipakaṭṭhabhāvato. Tenāha **“dūrībhūtattā”**ti. Ubhayampi ubhayattha yojetabbaṃ—kilesānaṃ

1. Āhatattāti (Ka)

ārakattā hatattā dūrībhūtattā ca **ariyo**, tathā **arahanti**. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ uttānatthattā suviññeyyameva.

Mahā-assapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā

435. **Purimasadisamevāti** “assapuravāsīnaṃ bhikkhusaṃghe gāravabahumānaṃ nipaccakāraṇa disvā bhikkhū piṇḍapātāpacāyane niyojento idaṃ suttaṃ abhāsī”ti purimasutte mahā-assapure¹ vuttasadisameva. **Samaṇānaṃ anucchavikāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvassa anucchavikā patirūpā. **Samaṇānaṃ anulomappaṭipadāti** samaṇānaṃ sāmāññasāṅkhātassa ariyamaggassa anukūlappaṭipadā.

436. **Ete dhammāti** ete pāliyaṃ āgatā abhijjhābyāpādādayo pāpadhammā. **Uppajjamānāti** uppajjamānā eva, pageva santāne bhāvitā. **Malineti** malavante kiliṭṭhe. **Malaggahiteti** gahitamale sañjātamale. **Samaṇamalāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvassa malā. **Dussantīti** vipajjanti vinassanti. **Samaṇadosāti** samaṇānaṃ samaṇabhāvadūsanā. **Kasaṭeti** asāre. **Nirojēti** nitteje. Ayato sukhato apētāti apāyā, nirayādayo, taṃ phalaṃ arahanti, taṃ payojanaṃ vā etesanti **āpāyikā**. **Ṭhānāni** abhijjhādayo. Tenāha “**apāye**”ti-ādi. kāraṇabhāvena duggatipariyāpannāya vedanāya hitānīti **duggativedaniyāni**. Tena vuttaṃ “**duggatiyaṃ vipākavedanāya paccayānan**”ti. **Tikhiṇaṃ ayanti** vekantakasadisāṃ sāra-ayaṃ. **Ayenāti** ayoghaṃsakena. Koṇcasakuṇānaṃ kira kucchiyaṃ nivutthaṃ yaṃ kiñci kharaṃ tikhiṇaṇca hoti. Tathā hi tesāṃ vaccaṃ aṭṭhimpī pāsāṇampi vilīyāpeti. Tena vuttaṃ “**koṇcasakuṇe khādāpentī**”ti. Taṃ kira ayacuṇṇaṃ aggināpi kicchena dayhati, bhesajjabalena pana sukhena dayheyya. Tena vuttaṃ “**susikkhitā ca naṃ ayakārā bahuhatthakammamūlaṃ labhitvā karontī**”ti-ādi. **Atitikhiṇaṃ hoti**, aññataraṃ ayobandhanaṃ pheggudaṇḍaṃ viya sukheneva chindanti.

1. Ma-Ṭṭha 2. 212 piṭṭhe.

saṁbhiṭṭaracammehi saṅghaṭṭitaṭṭhena **saṅghāṭī**ti vuccati āvudhaparicchadoti āha “**saṅghāṭiyāti kosiya**”ti. **Pariyonaddhanti** parito onaddham chāditaṁ. **Samantato veṭṭhanti** sabbaso pihitaṁ.

437. **Rajoti** āgantukarajo. **Jallanti** sarīre uṭṭhānakaloṇādimalaṁ. Rajojallaṇca vatasamādānavasena anapanītaṁ etassa atthīti **rajojalliko**, tassa. Tenāha “**rajojalladhārino**”ti. **Udakaṁ orohantassāti**-ādīnamattho mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṁ vuttōyeva. **Sabbametanti**-ādīsu sabbasopi vatasamādānavasenāti adhippāyo. Yasmā sabbametaṁ bāhiraṣamayaṣaseneva kathitaṁ, tasmā **saṅghāṭikassāti** pilotikakhaṇḍehi saṅghaṭṭitattā “saṅghāṭī”ti laddhanāmavatthadhārinoti attho. Tathā hi pāḷiyaṁ “saṅghāṭikassa” icceva vuttaṁ, na “bhikkhuno”ti. Tenāha “**imasmim hi**”ti-ādi. Kasmā panettha bagavatā saṅghāṭikattādīniyeva vatasamādānāni paṭikkhittānīti? Nayadassanametaṁ aññesampi pañcātapamūgavatādīnaṁ tappaṭikkhepeneva pasiddhito. Apare pana bhaṇanti—“nāhaṁ bhikkhave saṅghāṭikassa saṅghāṭidhāraṇamattena sāmāññaṁ vadāmi”ti vutte tattha nisinnō koci titthantaraladdhiko acelakattaṁ nu kho kathanti cintesi, apare rajojallakattaṁ nu kho kathanti, evaṁ taṁ taṁ cintentaṁ ajjhāsayavasena bagavā imāneva vatasamādānāni idha paṭikkhipīti. **Saṅghāṭikanti** nivāsanapārūpanavasena saṅghāṭivantaṁ. Tenāha “**saṅghāṭikaṁ vatthan**”ti-ādi. Attano ruciyā mittādayo **saṅghāṭikaṁ kareyyuṁ**, pacchā viññutaṁ pattakāle saṅghāṭikatte samādapēyyuṁ.

438. **Attānaṁ visujjhantaṁ passati** abhijjhādīnaṁ samudācārābhāvato. Maggena asamucchinnattā **visuddhoti pana na vattabbo**. **Pāmojjanti** taruṇapītimāha. Tassa hi attano sammāpaṭipattiyā kilesānaṁ vikkhambhitattā cittassa visuddhataṁ passantassa pāmojjaṁ jāyati, taṁ tuṭṭhākāraṁ¹. Tenāha “**tuṭṭhākāro**”ti. **Pīṭīti** passaddhi-āvahā balavapīti. **Nāmakāyo passambhatīti** iminā ubhayampi passaddhiṁ vadati. **Vediyatīti** anubhavati vindati. Idāni tena nīvaraṇehi cittassa visodhanattaṁ laddhanti

1. Yā tuṭṭhākārā (Ka)

āha “**appanāppattaṃ viya hotī**”ti. Aññattha utṭhitā aññaṃ ṭhānaṃ upagatāti ettakena upamābhāvena uccanīcatāsāmaññaena heṭṭhā asaddhammānaṃ paṭipakkhavasena desanāya pariyosāpitattā vuttaṃ “**yathānusandhinā**”ti. **Mahāsīhanādasutte maggo pokkharāṇiyā upamito** “seyyathāpi Sāriputta pokkharāṇī”ti-ādim¹ ārabhitvā upamāsaṃsandane “tathāyaṃ puggalo paṭipanno, tathā ca iriyati, tañca maggaṃ samāruḷho, yathā āsavānaṃ khayā”ti² vuttattā. Yathā hi puratthimādidisāhi āgatā purisā taṃ pokkharāṇiṃ āgamma visuddharūpakāyā vigatapariḷāhā ca honti, evaṃ khattiyādikulato āgatā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ sāsanaṃ āgamma visuddhanāmakāyā vigatakilesapariḷāhā ca honti, tasmā **sabbakilesānaṃ samitattā paramatthasamaṇo hotī**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mahāyamakavaggavaṇṇanā.

1. Ma 1. 109 piṭṭhe.

2. Ma 1. 110 piṭṭhe.

5. Cūlayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. **Mahājanakāye sannipatitē**¹ keci “pahaṃsanavidhiṃ dassetvā rājakumāraṃ hāsessāmā”ti, keci “taṃ kīḷanaṃ passissāmā”ti evaṃ mahājanasamūhe sannipatite². **Devanaṇṭanti** dibbagandhabbaṃ. **Kusalaṃ kusalaṃti vacanaṃ upādāyāti** “kacci kusalaṃ? Āma kusalaṃ”ti vacanapaṭivacanasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito kusalāti samaññaṃ labhiṃsu. Tesāṃ kusalānaṃ issarāti rājakumārā **kosalā**. Kosale jātā. Tesāṃ nivāsoti sabbaṃ pubbe vuttanayameva. Tenāha “so padeso **kosalāti vuccatī**”ti.

Cārikaṃ caramānoti sāmāññavacanampi “mahatā -pa- tadavasari”ti vacanato visesaṃ niviṭṭhamevāti āha “**aturitacārikaṃ caramāno**”ti. **Mahatāti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Tasmīṃ hi bhikkhusamūhe keci adhisīlasikkhāvasena sīlasampannā, tathā keci sīlasamādhisampannā, keci sīlasamādhipaññāsampannāti guṇamahattenapi so bhikkhusamūho mahatī. Taṃ anāmasitvā saṅkhyāmahattameva dassento “**sataṃ vā**”ti-ādimāha. Aññagāmapaṭibaddhajīvikāvasena samosaranti etthāti **samosaraṇaṃ, gāmo** nivāsagāmo. **Tanti** sālaṃ brāhmaṇagāmaṃ. **Vihāroti** bagavato vihaṇaṇaṭṭhānaṃ. **Etthāti** etasmīṃ sāleyyakasutte. **Aniyamitoti** asukasmīṃ ārāme pabbate rukkhamaṇe vāti na niyamito, sarūpaggaṇaṇasena na niyamitvā vutto. **Tasmāti** aniyamittā. Atthāpattisiddhamatthaṃ parikkappaṇasena dassento “**vanasaṇḍo bhavissatī**”ti āha, addhā bhavēyyāti attho.

Upalabhiṃsūti³ savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento “**sotadvāra -pa- jāniṃsū**”ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyāṃ antogadhāvadhāraṇanti āha “**padapūraṇamatte vā nipāto**”ti. **Avadhāraṇattheti** pana iminā iṭṭhatthāvadhāraṇatthaṃ kho-saddaggaṇanti dasseti.

1. Mahājanakāyo sannipatīti (Ka)

2. Mahājanasamūho sannipati (Ka)

3. Sārattha-Ṭī 1. 212; Dī-Ṭī 1. 289; Am-Ṭī 2. 151 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

“Assosun”ti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ viya hontāṃ pūritāṃ nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni saṃsiliṭṭhāni honti, na tasmim aggahiteti āha **“padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”**ti, **Matta**-saddo visesanivatti-attho. Tenassa anattahantaradīpanatāṃ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ. Sālāyaṃ jātā saṃvaḍḍhakā **sāleyyakā** yathā “katteyyakā ubbheyyakā”ti.

Samitapāpattāti accantāṃ anavasesato savāsanāṃ samitapāpattā. Evaṃ hi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bagavato pāpasamanāṃ visesitāṃ hoti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha **“khalūti anussavanatthe nipāto”**ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanāṃ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃpiyā”ti vā. **Gottavasenāti** ettha gaṃ tāyatīti **gottāṃ**. Gotamoti hi pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiṃca ekamsikavisayatāya tāyati rakkhatīti **Gotamagottāṃ**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana atthato aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbāṃ. **Uccākulaparidīpanaṃ** uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānaṃ hi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ ulāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuṇṇenāti** ñātipārijuṇṇabhogapārijuṇṇādinā kenacipi pārijuṇṇena parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṇo. Tathā hi kadācipi tassa kulassa tādīsapārijuṇṇābhāvo, abhinikkhamanakāle ca tato samiddha tamabhāvo loke pākaṇo paññātoti. **Sakyakulā pabbajitoti** idaṃ vacanaṃ bagavato **saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ** vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantaṃca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvadīpanato. Ettha ca **samaṇoti** iminā parikkhakajanehi bagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatādīpanato, **gotamoti** iminā lokiyaajanehi ulāratamakulīnatādīpanato.

Abbhuggatoti ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyāne, taṃyogato pana “bhavantaṃ gotamaṃ”ti upayogavacanāṃ sāmi-atthepe samānaṃ

itthambhūtayogadīpanato **“itthambhūtākhyānatthe”**ti vuttaṃ. Tenāha **“tassa kho pana bhoto gotamassāti attho”**ti. Kalyāṇoti bhaddako. Sā cassa kalyāṇatā uḷāraṇṇasayātāyāti āha **“kalyāṇaguṇasamannāgato”**ti. Taṃvisayatā hettha samannāgamo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseṇa nayo yathā **“bagavāti vacanaṃ seṭṭhan”**ti¹. **“Bhagavā Arahan”**ti-ādinaṃ guṇānaṃ saṃkittanato saṃsaddanato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **“kittiyevā”**ti. Kittipariyāyopi hi sadda-saddo yathā taṃ **“uḷārasaddā isayo guṇavanto tapassino”**ti. **Thutighosoti** abhithhavudāhāro. **Ajjhottharivāti** paṭipakkhābhāvena anaññasādhāraṇatāya ca abhibhavitvā.

So bagavāti yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bagavāti laddhanāmo, so bagavā. **“Bhagavā”**ti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tathā hi vuttaṃ **“bagavāti netaṃ nāmaṃ mātaraṃ katan”**ti-ādi². Parato pana **“bagavā”**ti guṇakittanameva. Evaṃ **“arahana”**ti-ādīhi padehi ye sadevake loke ativiya paññatā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitāti dassetum paccekāṃ itipi-saddo yojetabboti āha **“itipi Arahaṃ, itipi sammāsambuddho -pa- itipi bagavā”**ti. **“Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ tacchan”**ti-ādīsu³ viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhākāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho tena tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvadīpanato. Tāni guṇasallakkhaṇākāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni evāti dassento **“iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti”**ti āha. **Tato** visuddhimaggato. **Tesanti** **“arahana”**ti-ādīnaṃ. **Vitthāro** atthaniddeso **gahetabbo**. Tato eva taṃsaṃvaṇṇanāyaṃ⁴ vutto **“āraṇāti araṇaṃ suvidūrabhāvato, āraṇāti araṇaṃ āsannabhāvato, rahitabbassa abhāvato sayaṇca arahitabbato,**

1. Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi 1. 203; Udāna-Ṭṭha 22; Itivuttaka-Ṭṭha 4;

Mahāniddesa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 262, 384, 410; Khu 8. 26 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 3 piṭṭhe.

4. Visuddhi-Ṭṭha 1. 225, 226, 227 piṭṭhesu.

natthi etassa rahogamanam gatīsu paccājāti, pāsamsabhāvato vā arahan”ti-
ādinā “arahan”ti-ādinam padānam attho vitthārato veditabbo.

Bhavanti cettha¹—

“Sammā nappaṭipajjanti, ye nihīnāsaya nara.

Ārakā tehi bagavā, dūre tenāraham mato.

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā.

Bhagavā tehi āsanno, tenāpi araham jino.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato.

Tesam suṭṭhu pahīnattā, bagavā araham mato.

Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.

Na tehi rahito hoti, nātho tenāraham mato.

Raho vā gamanam yassa, samsāre natthi sabbaso.

Pahīnajātimarāṇo, araham sugato mato.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.

Tasmā pāsamsiyattāpi, araham dvipaduttamo.

Ārakā mandabuddhīnam, āsannā ca vijānataṃ.

Rahānam suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.

Bhavesu ca rahābhāvā, pāsamsā araham jino”ti.

Sundaranti bhaddakam. Tañca passantassa hitasukhāvahabhāvena
veditabbanti āha “**atthāvaham sukhāvahan**”ti. Tattha **atthāvahanti**
diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasañhitahitāvaham. **Sukhāvahanti**
tappariyāpannavidhasukhāvaham. **Tathārūpānanti** tādīsānam. Yādisehi
pana guṇehi bagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi
accantāya pasādanīyoti² dassetuṃ “**anekehipī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha
yathābhūta -pa- Arahatanti iminā dhammappamāṇānam lūkhappamāṇānam
sattānam bagavato pasādāvahatamāha, itarena itaresam. **Dassanamattampi**

1. Visuddhi-Ṭī 1. 225; Sārattha-Ṭī 1. 226 piṭṭhādīsupi passitabban.

2. Accantappasādanīyoti (Am-Ṭī 2. 157 piṭṭhe.)

sādhū hotīti ettha kosiyasakuṇassa vatthu kathetabbaṃ. **Ekam padampi sotuṃ labhissāma, sādhutaramyeva bhavissatīti** ettha maṇḍūkadevaputtavatthu kathetabbaṃ.

Iminā nayena agārikapucchā āgatāti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi agārikā evaṃ pucchanti. **Anagārikapucchāyapi** eseva nayo. **Yathā na sakkonti -pa- vissajjentoti** iminā satthu tesam brāhmaṇagahapatikānaṃ niggaṇhanavidhiṃ dasseti. Tesam hi saṃkhittarucitāya saṅkhepadesanā, tāya atthaṃ ajānantā vitthāradesanaṃ āyācanti, sā ca nesaṃ saṃkhittarucitā paṇḍitamānitāya, so ca māno yathādesitassa atthassa ajānante appatīṭṭho hoti, iti bagavā tesam mānaniggahavidhiṃ cintetvā saṅkhepeneva pañhaṃ vissajjesi, na sabbaso desanāya asallakkhaṇatthaṃ. Tenāha **“paṇḍitamānikā hī”**ti-ādi. **Yasmā maṃ tumhe yācatha**, saṃkhittena vuttamatthaṃ na jānitthāti adhippāyo.

440. “Ekavidhena nāṇavatthun”ti-ādīsu¹ viya koṭṭhāsatto **vidha**-saddo, so ca vibhattivacanavipallāsaṃ katvā paccatte karaṇavacanavasena **“tividhan”**ti vutto. Attho pana karaṇaputhuvacanavasena daṭṭhabboti āha **“tividhanti tīhi koṭṭhāsehi”**ti. Pakārattho vā **vidha**-saddo, pakāratthattāyeva labbhamānaṃ adhammacariyāvisamacariyābhāvasāmaññaṃ, kāyadvārikabhāvasāmaññaṃ vā upādāya ekattaṃ netvā **“tividhan”**ti vuttaṃ. Pakārabhede pana apekkhite **“tividhā”**icceva vuttaṃ hoti. **Kāyenāti** ettha **kāyoti** copanakāyo adhippeto, so ca adhammacariyāya dvārabhūto tena vinā tassā appavattanato. **Kāyenāti** ca hetumhi karaṇavacanaṃ. Kiñcāpi hi adhammacariyāsaṅkhātacetanāsamuṭṭhānā sā viññatti, na ca sā paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu ekenapi paccayena cetanāya paccayo hoti, tassā pana tathāpavattamānāya kāyakammasaññitāya cetanāya pavatti hotīti tena dvārena lakkhitabbabhāvato tassā kāraṇaṃ viya ca sabbohāramattaṃ hoti. **Kāyadvārenāti** vā kāyena dvārabhūtena kāyadvārabhūtenāti taṃ itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. Adhammaṃ carati etāyāti

1. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

adhammacariyā, tathāpavattā cetanā. **Adhammoti** pana taṁsamuṭṭhāno payogo daṭṭhabbo. Dhammato anapetāti dhammā, na dhammāti adhammā, adhammā ca sā cariyā cāti **adhammacariyā**. Paccanīkasamanaṭṭhena samaṁ, samānaṁ sadisaṁ yuttanti vā samaṁ, sucaritaṁ. Samato vigataṁ, viruddhaṁ vā tassāti visamaṁ, duccharitaṁ. Sā eva visamā cariyāti **visamacariyā**. **Sabbesu kaṇhasukkapadesūti** “catubbidhaṁ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hotī”ti-ādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu kaṇhapadesu, “tividhaṁ kho gahapatayo kāyena dhammacariyāsamacariyā hotī”ti-ādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu sukkapadesu ca.

Rodeti kurūrakammantatāya parapaṭibaddhe satte assūni mocetīti ruddo, so eva **luddo** ra-kārassa la-kāraṁ katvā. **Kakkhaḷoti** luddo. **Dāruṇoti** pharuso. **Sāhasikoti** sāhassakārī. **Sacepi na lippanti**¹. **Tathāvidho** paresaṁ ghātanasīlo **lohitapāṇītveva vuccati** yathā dānasīlo paresaṁ dānatthaṁ adhotahatthopi “payatapāṇī”tveva vuccati. Paharaṇaṁ pahāradānamattaṁ **hataṁ**, pavuddhaṁ paharaṇaṁ parassa mārāṇaṁ **pahatanti** dassento “hate”ti-ādimāha. Tattha **nivīṭṭhoti** abhinivīṭṭho pasuto.

Yassa vasena “parassā”ti sāmīniddeso, taṁ sāpateyyaṁ. Yaṁ hi sāmāññato gahitaṁ, taṁ teneva sāmīniddesena pakāsītanti āha “**parassa santakan**”ti. Parassa paravittūpakaraṇanti vā ekamevetam samāsapadaṁ, yaṁ kiñci parasantakaṁ visesato parassa vittūpakaraṇaṁ vāti attho. **Tehi parehīti** yesaṁ santakaṁ, tehi. Yassa vasena puriso “theno”ti vuccati, taṁ theyyanti āha “**avaharaṇacittassetam adhivacanan**”ti. **Theyyasaṅkhātena**, na viśāsātāvakālikādivasenāti attho.

Mate vāti vā-saddo avuttavikappattho. Tena pabbajitādibhāvaṁ saṅgaṇhāti. **Etenupāyenāti** yaṁ mātari matāya, naṭṭhāya vā pitā rakkhati, sā **piturakkhitā**. Yaṁ ubhosu asantesu bhātā rakkhati,

1. Limpiti (Ka)

sā **bhāturakkhitā**ti evamādiṃ sandhāyāha. **Sabhāgakuḷānī**ti āvāhakiriyāya sabhāgāni kuḷāni. Dassukavidhiṃ¹ vā uddissa **ṭhapitadaṇḍā** rājādīhi. **Sammādiṭṭhisutte**² “asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavīttikkamacetanā”ti evaṃ **vuttamicchācāralakkhaṇavasena**.

Hatthapādādihetūti hatthapādādibhedanahetu. **Dhanahetu**ti dhanassa lābhahetu jānīhetu ca. **Lābhoti** ghāsacchādanāni labbhatīti lābho. **Kiñcikkhanti** kiñcimattakaṃ āmisajātaṃ. Tenāha “**yaṃ vā**”ti-ādi. **Jānantoyevā**ti musābhāvaṃ tassa vatthuno atthi, taṃ jānanto eva.

Aṇḍakāti³ vuccati rukkhe aṇḍasadisā⁴ gaṇṭhiyo. Yathā thaddhā visamā dubbīnīta ca honti, evamevaṃ khumśanavambhanavasena pavattavācāpi hi “aṇḍakā”ti³ vuttā. Tenāha “**yathā sado**se rukkhe”ti-ādi. **Kakkasā**ti pharusā eva, so paṇassā kakkasabhāvo byāpādanimittatāya tato pūtikāti. Tenāha “**yathā nāmā**”ti-ādi. **Kaṭukā**ti anīṭṭhā. **Amanāpā**ti na manavaḍḍhanī, tato eva **dosajanani**, cittasandosuppattikārikā. **Mammesū**ti ghaṭṭanena dukkhuppattito mammasadisese jāti-ādisu. **Lagganakārī**ti evaṃ vadantassa evaṃ vadāmīti atthādhippāyena lagganakārī, na byañjanavasena. **Kodhassa āsannā** tassa kāraṇabhāvato. **Sadosavācāyā**ti attano samuṭṭhāpakadosassa vasena sadosavācāya **vevacanā**ni.

Akālenāti ayuttakālena. **Akāraṇanissitanti** nipphalaṃ. Phalaṃ hi kāraṇanissitaṃ nāma tadavinābhāvato. Akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ, samphanti attho. **Asabhāvavattā**ti ayāthāvavādī.

Asaṃvaravinayaapaṭisaṃyuttassāti saṃvaravinayarahitassa, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa **vattā**. **Hadayamañjūsāyaṃ nidhetunti** ahitasamhitattā cittaṃ anuppavisetvā nidhetuṃ. **Ayuttakā**leti dhammaṃ kathentena yo attho yasmiṃ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā tassa akālo, tasmīṃ ayuttakāle **vattā hoti**. **Anapadesanti** bagavatā asukasutte evaṃ vuttanti suttāpadesavirahitaṃ. **Aparicchanti**

1. Asukavidhiṃ (Ka)

3. Kaṇṭakāti (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 1. 202 piṭṭhe.

4. Kaṇṭasadisā (Ka)

paricchedarahitaṃ. Yathā pana vācā paricchedarahitā hoti, taṃ dassetuṃ “**suttaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Upalabbhanti** anuyogaṃ. **Bāhirakathaṃ** yevāti yaṃ suttaṃ, jātaṃ vā nikkhattaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā tato bahibhūtaṃ yeva kathaṃ. **Sampajjitvā**ti viruḷhaṃ āpajjitvā. **Paveṇijātakāvā**ti anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti. **Āharitvā**ti nikkhattasuttato aññampi anuyoga-upamāvatthuvasena tadanupayoginaṃ āharitvā. **Jānāpetunti** etadatthamidaṃ vuttanti jānāpetuṃ yo sakkoti. **Tassa kathetunti** tassa tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṃ vaṭṭati. **Na atthanissitanti** attano paresaṇca na hitāvahaṃ.

Abhiṇṇhāyanaṃ yebhuyyena parasantaṃ kassa dassanavasena hotīti “**abhiṇṇhāya oloketā hoti**”ti vuttaṃ. Abhiṇṇhāyanto vā abhiṇṇhāyitaṃ vatthuṃ yattha katthaci ṭhitampi paccakkhato passanto viya abhiṇṇhāyatīti vuttaṃ “**abhiṇṇhāya oloketā hoti**”ti. **Kamma** pathabhedo na hoti, kevalaṃ lobhamattova hoti pariṇāmanavasena appavattattā. Yathā pana kamma pathabhedo hoti, taṃ dassetuṃ “**yadā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pariṇāmetī**ti attano santakabhāvena pariggayha nāmeti.

Vipannacittoti byāpādena vipattiṃ āpāditacitto. Tenāha “**pūtibhūtacitto**”ti. Byāpādo hi viṣaṃ viya lohitassa cittaṃ pūtibhāvaṃ janeti. **Dosena duṭṭhacittasaṅkappoti** visena viya sappi-ādikopena dūsitaṃ cittaṃ saṅkappo. **Ghāṭiyantūti** hanīyantu. **Vadhaṃ pāpuṇantūti** maraṇaṃ pāpuṇantu. **Mā vā ahesunti** sabbena sabbaṃ na hontu. Tenāha “**kiñcīpi mā ahesun**”ti, anavasesavināsaṃ pāpuṇantūti attho. **Haññantūti ādicintanenevā**ti ekantato vināsacintāya eva.

Micchādiṭṭhikoti ayoniso uppannadiṭṭhiko. So ca ekantato kusalapaṭipakkhadiṭṭhikoti āha “**akusaladassano**”ti. **Vipallatthadassanoti** dhammatāya vipariyāsaggāhī. **Natthi dinnanti** deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadatī**”ti. Dinnaṃ pana annādivatthuṃ kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo “**yitṭhaṃ hutā**”ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṃ kattabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṇca nissandaphalaṇca. **Vipākoti**

sadisam phalam. **Paraloke** **ṭhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke **ṭhitassa** kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke** **ṭhitassapi paraloko natthīti** idhaloke **ṭhitassa** kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigati-ādisu **ṭhitā** tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavassenāti** mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Bubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalova, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanattam “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “**cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā, kiṃ paro parassa karissati, tathā attano sampādanassa kassaci avasaro eva natthi tattha tattheva ucchijjanatoti āha “**ye imaṇca -pa- pavedenti**”ti. **Ettāvatāti** “natthi dinnan”ti-ādinā byapadesena. **Dasavatthukāti** paṭikkhipitabbāni dasa vatthūni etissāti dasavatthukā.

441. **Anabhijjhādayo** heṭṭhā atthato pakāsittā **uttānatthāyeva**.

442. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upagaccheyyan**”ti. Brāhmānaṃ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā**. Kāmaṃ cetāya sabbassapi brahmanikāyassa samaññāya bhavitabbaṃ, “ābhānan”ti-ādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṃ upari gahittā gobaḷībaddaṇāyena tadavasesānaṃ¹ ayaṃ samaññāti āha “**brahmakāyikānaṃ devānanti paṭhamajjhānabhūmidevānaṃ**”ti. **Ābhā nāma visuṃ** devā **natthi**, parittābhādīnaṃyeva pana ābhāvantatāsāmaññena ekajjhaṃ gahetvā pavattaṃ etaṃ adhivacanaṃ, yadidaṃ “ābhā”ti yathā

1. Tadavatthānaṃ (Ka)

“brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmānaṃ brahmakāyikā”ti.

Parittābhānanti ādi panāti ādi-saddena appamāṇābhānaṃ devānaṃ ābhassārānaṃ devānanti imaṃ pālīṃ saṅgaṇhāti. **Ekato aggahetvāti** ābhāti vā, ekattakāyanānattasaññāti vā ekato aggahetvā. **Tesaṃyevāti** ābhāti vuttadevānaṃyeva. **Bhedato gahaṇanti** kāraṇassa hīnādibhedabhinnatādassanavasena parittābhādiggahaṇaṃ. **Iti bagavā āsavakkhayaṃ dassetvāti** evaṃ bagavā dhammacariyaṃ, samacariyaṃ, vaṭṭanissitaṃ sugatigāṃpapaṭipadaṃ, vivaṭṭanissitaṃ āsavakkhayaḡāṃpapaṭipadaṃ katvā tibhavabhaṇjanato āsavakkhayaṃ dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi.

Idha ṭhatvāti imasmiṃ dhammacariyāsamacariyāya niddese ṭhatvā. **Devalokā samānetabbāti** chabbīsatiṭi devalokā samodhānetabbā. **Vīsati brahmalokāti** taṃtaṃbhavapariyāpannanikāyavasena vīsati brahmalokā, vīsati brahmanikāyāti attho. **Dasakusalakammapathehīti** yathārahaṃ dasakusalakammapathehi kammūpanissayapaccayabhūtehi kevalaṃ upanissayabhūtehi ca nibbatti dassitā.

Tiṇṇaṃ sucaritānanti tiṇṇaṃ kāmāvacarasucaritānaṃ. Kāmāvacaraggahaṇaṃ cettha manosucaritāpekkhāya. **Vipākenevāti** iminā vipākuppādeneva nibbatti hoti, na upanissayatāmattenāti dasseti. **“Upanissayavasena”**ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **“dasa kusalakammapatthā hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Dutiyaḡāḡini bhāvetvāti**-ādisupi “sīle patiṭṭhāyā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kasmā panettha “upanissayavasena”ti vuttaṃ, nanu **paṭisambhidāmagge**¹ “paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇi sīlaṃ, cetanā sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ”ti-ādinā sabbesupi jhānesu sīlaṃ uddhaṭanti tassa vasena uparidevalokānampi vipākena nibbatti vattabbāti? Na, tassa pariññāya desanattā, pariññāya desanattā cassa “yattha ca pahānaṃ”ti-ādinā **Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**² ca pakāsītā eva. Tathā hi idhāpi “dasa kusalakammapatthā hī sīlaṃ”ti-ādinā sīlassa rūpārūpabhavānaṃ upanissayatā vibhāvitā, na nibbattakatāya. Kasmā panettha bhāvanālakkhaṇāya dhammacariyāya bhavavisesa vibhajiyamāne asaṇṇabhavo na gahitoti āha

1. Khu 9. 43, 45 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 503 piṭṭhesu.

“asaññabhavo pana -pa- na niddiṭṭho”ti. Bāhirakā hi ayathābhūtaḍḍassitāya asaññabhavaṃ bhavavippamokkhaṃ maññamānā tadupagajjhānaṃ bhāvetvā asaññesu nibbattanti. Ayamettha saṅkhepo, yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Brahmajālaṭṭhakathāyaṃ**¹ **taṃsaṃvaṇṇanāyaṃ**² ca vuttanayeneva veditabbaṃ.

Sāleyyakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. **Verañjavāsinoti** verañjagāmaḍāsino. Keci pana “vividharatṭhavāsino verañjakā”ti etamatthaṃ vadanti, tesaṃ matena “verajjakā”ti pālīyā bhavitabbanti. **Aniyamitakiccenā**ti “iminā nāmā”ti evaṃ na niyamitena kiccena. **Ayaṃ visesoti** ayaṃ puggalādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānakato imesu dvīsu suttesu desanāya viseso, attho pana desanānayo ca majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya avasiṭṭhoti dasseti. Kasmā pana bagavā katthaci puggalādhiṭṭhānadesanaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānanti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye pana veneyyā sāsanaḥkamaṃ anotiṇṇā, tesaṃ puggalādhiṭṭhānadesanaṃ desenti. Ye otiṇṇā, tesaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇā, pacchimā dhammānusārīnaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā, iti bagavā taṃ taṃ visesaṃ avekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ deseti veditabbaṃ.

Verañjakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 108, 109 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭi 1. 166, 167 piṭṭhesu.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. Garubhāvo gāravaṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravo, garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patissavo, saha patissavena sappatissavo, patissavabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci garukaraṇaṃ. Sagārove sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Garukaraṇaṃ vā gāravo, sagāravassa sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Etena sabhāveneva sagāravassa tathāpavattaṃ vacananti dasseti. Aññattha **du**-saddo garahatthopi hoti “dukkhaṃ dupputto”ti-ādīsu viya, idha pana so na sambhavati kucchitāya paññāya abhāvatoti āha “**paññāya duṭṭhaṃ nāma natthi**”ti. “Dussīlo”ti-ādīsu viya abhāvattho **du**-saddoti vuttaṃ “**appañño nippaṇṇoti attho**”ti. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, **nu**-saddo ca pucchāya jotako, tasmā “**kittāvataṃ nu khoti kāraṇaparicchedapucchā**”ti vatvā “**kittakena nu kho evaṃ vuccatīti attho**”ti āha. “Kāraṇaparicchedapucchā”ti iminā “kittāvataṃ”ti sāmāññato pucchābhāvo dassito, na visesato, tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ mahāniddese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti “**pucchā ca nāmā**”ti-ādinā. Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanaṃ**, pucchā. **Diṭṭhasaṃsandanā** sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya¹ hi “kiṃ tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. Kathetuṃ kamyatāya pucchā **kathetukamyatāpucchā**.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvaṃ āha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ idan”ti tulanabhūtena atulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūtanti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvitanti** ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ. **Idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā**, na adiṭṭhajotanaṃ vimaticchedanā cāti.

1. Ma 3. 240 piṭṭhādīsu.

Kathamayaṃ attho viññāyatīti āha “**thero hī**”ti-ādi. **Sayaṃ vinicchinantoti** sayameva tesaṃ pañhānaṃ atthaṃ visesena nicchinanto. **Idaṃ suttanti** idaṃ pañcavīsatipañhapaṭimaṇḍitasuttaṃ, na yaṃ kiñci anavaseseneva matthakaṃ pāpesīti. “Sayameva pañhaṃ samuṭṭhāpetvā sayaṃ vinicchinantoti”ti ettha catukkoṭikaṃ bhavatīti dassento “**ekacco hī**”ti-ādimāha. **Pañhaṃ samuṭṭhāpetumyeva sakkotīti** pucchanaividhiṃ ye va jānāti. **Na nicchetunti** nicchetuṃ na sakkoti, vissajjanaividhiṃ na jānātīti attho. **Visesaṭṭhānanti** aññehi asadisatṭhānaṃ. **Therena sadisoti** therena sadiso sāvako natthi.

Saṃsanditvāti saṃyojetvā samānaṃ katvā, yathā tattha sabbaññutaññānaṃ pavattaṃ, tathā taṃ avilometvāti attho. **Līlāyantoti** līlaṃ karonto. Dhammakathikatāya aggabhāvappattiyā tattha appaṭihataññānatāya buddhalīlāya viya catunnaṃ parisānaṃ gamanaṃ gaṇhanto dhammakathaṃ katheti.

Ito vā etto vā anukkamitvāti uggahitakathāmaggaṭo yattha katthaci īsakampi anukkamitvā uggahitanīyāmenevāti attho. Tenāha “**yaṭṭhikoṭin**”ti-ādi. **Ekapadikanti** ekapadnikkhepamattaṃ. **Daṇḍakasetunti** ekadaṇḍakamayaṃ setuṃ. Heṭṭhā ca upari ca suttapadānaṃ āharaṇena **tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ heṭṭhupariyaṃ karonto**. Jātassarasadisañca gāthaṃ, suttapadaṃ vā nikkhipitvā tattha nānā-upamākāraṇāni āharanto tāni ca tehi suttapadehi bodhento samuṭṭhāpento “**jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya sinerumatthake vaṭṭisahassaṃ jālento viyā**”ti vutto.

Ekapaduddhāreti ekasmiṃ paduddhāraṇakkhaṇe. Padavasena **saṭṭhi padasatasahassāni** gāthāvasena **pannarasa gāthāsahassāni**. **Ākaḍḍhitvā gaṇhanto viyāti** paccekaṃ pupphāni anocinitvā vallimeva ākaḍḍhitvā ekajjhaṃ pupphāni katvā gaṇhanto viya. Tenāha “**ekappahārenevā**”ti. **Gatimantānanti** atisayāya ñāṇagatiyā yuttānaṃ. **Dhitimantānanti** dhāraṇabalena yuttānaṃ.

Anantanayussadanti

paccayuppanabhāsitatthanibbānavipākakiriyādivasena anantapabhede visaye pavattiyā anantanayehi ussannaṃ upacitaṃ.

Caturoghanittharaṇatthikānaṃ titthe ṭhapitanāvā viyāti yojanā. **Sahassayutta-ājaññarathoti** vejyantarathaṃ sandhāya vadati.

Yasmā pucchāyaṃ byāpanicchānayaena “duppañño duppañño”ti āmeditavasena vuttaṃ, tasmā dhammasenāpati pucchitamatthaṃ vissajjento pucchāsabhāgena “nappajānāti nappajānāti”ti āmeditavasenevāha. Tattha itisaddo kāraṇatthoti dassento “**yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatī**”ti āha. **Idaṃ dukkhanti** idaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tañca kho ruppanaṃ vediyanaṃ sañjānanaṃ abhisankharaṇaṃ vijānanaṃ saṅkhepaṃ **ettakaṃ**. **Ito uddhaṃ** kiñci dhammajātaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma **natthīti yāthāvasarasalakkhaṇato** pavattikkamato ceva pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmalakkhaṇato ca yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya **nappajānāti**. Avasesapaccayasamāgame udayati uppajjati, svāyaṃ samudayo saṃsārapavattibhāvenāti āha “**pavattidukkhapabhāvikā**”ti, dukkhasaccassa uppādikāti attho. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** yathābhūtaṃ anupacchedakaraṇarasato ceva sampiṇḍananidānasaṃyogapalibodhalakkhaṇato ca.

Idaṃ nāma ṭhānaṃ patvāti idaṃ nāma appavattikāraṇaṃ āgama. **Nirujjhatīti** anuppādanirodhavasena nirujjhati, tenāha “**ubhinnaṃ appavattī**”ti. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** yathābhūtaṃ accutirasato ceva nissaraṇavivekāsankhatāmatalakkhaṇato ca. **Ayaṃ paṭipadāti** ayaṃ sammādiṭṭhi-ādikā samodhānalakkhaṇā paṭipajjati etāyāti paṭipadā. **Dukkhanirodhaṃ gacchatīti** dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena gacchati ārabha pavattati. **Yāthāvasarasalakkhaṇatoti** yathābhūtaṃ kilesappahānakaraṇasarasato ceva niyyānahunetudassanādhipateyyalakkhaṇato ca nappajānāti. **Anantaravāreti** dutiyavāre. **Imināva nāyenaṃ** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā paṭhamavāre vuttanayaena. Tattha hi duppaññaniddesattā pajānanaṃ paṭikkhepavasena desanā āgatā, idha paññavantāniddesattā pajānanaṃ nāyenaṃ ayameva viseso. **Etthāti** dutiyavāre.

Savanatoti kammaṭṭhānassa savanato uggaṇhāti. Ganthasavanamukhena hi tadatthassa uggaṇhaṇaṃ. **Ṭhapetvā taṇhanti-**ādi tassa uggaṇhaṇākāranidassanaṃ. **Abhinivisatīti** vipassanābhinivesavasena abhinivisati vipassanākammaṭṭhānaṃ paṭṭhapeti. **No vivatṭeti** vivatṭe abhiniveso na hoti avisayattā. **Ayanti** catusaccakammaṭṭhāniko.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Khandhavasena vipassanābhinivesassa cakkhādivasena vedanādivasena ca satipi anekavidhatte sukaraṃ suviññeyyanti catudhātumukhena taṃ dassetuṃ “**dhātukammaṭṭhānavasena otarivā**”ti āha. **Rūpanti vavatthapetīti** ruppanaṭṭhena rūpanti asaṅkarato paricchindati. **Tadārammaṇāti** taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanakā. **Nāmanti** vedanādicatukkaṃ namanatṭhena nāmanti vavatthāpeti. **Yamakatālakkhandhaṃ bhindanto viya** yamaṃ bhinditvā “arūpaṃ, rūpañcā”ti **dveva ime dhammā**, na ettha koci attā vā attaniyaṃ vāti **nāmarūpaṃ vavatthapeti** paricchindati pariggaṇhāti. Ettāvatā diṭṭhivisuddhi dassitā. **Taṃ panetaṃ** nāmarūpaṃ **na ahetukaṃ**. Yasmā sabbaṃ sabbattha sabbadā ca natthi, tasmā **sahetukaṃ**. Kīdisena hetunā? Na issarādivisamahetunā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena gahetabbaṃ. Sahetukattā eva **sapaccayaṃ**. **Avijjādayoti** avijjātaṇhupādānakammāhārādayo. **Evanti** “taṃ panetan”ti-ādinā vuttappakārena avijjādiṃ **paccaye ceva** rūpavedanādiṃ **paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā** paricchinditvā pariggahetvā. Vuttaṃ hetuṃ “avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo”ti². Ettāvatā kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ dasseti.

Hutvāti hetupaccayasamavāye uppajjitvā. **Abhāvattthenāti** tadanantaramēva vinassanaṭṭhena. **Aniccāti** aniccā addhuvā. **Aniccalakkhaṇaṃ āropetīti** tesu pañcasu khandhesu aniccātāsaṅkhātāṃ sāmāññalakkhaṇaṃ niropeti. **Tatoti** aniccalakkhaṇāropanato paraṃ, **tato** vā aniccabhāvato. **Udayabbayappaṭipīlanākārenāti** uppādanirodhehi pati pati abhikkhaṇaṃ pīlanākārena hetunā **dukkhā** aniṭṭhā, dukkhamā vā. **Avasavattanākārenāti** kassaci vasena avasavattanākārena. **Anattāti** na sayaṃ attā, nāpi nesaṃ koci attā atthīti anattāti. **Tilakkhaṇaṃ**

1. Visuddhi-Ṭī 2. 106 piṭṭhe.

2. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

āropetvāti evaṃ aniccassa dukkhabhāvato, dukkhassa ca anattabhāvato khandhapañcake tividhampi sāmāññalakkhaṇaṃ āropetvā. **Sammasantoti** udayabbayañāṇupattiyaṃ uppanne vipassanupakkilese pahāya maggāmaggaṃ vavatthapetvā udayabbayañāṇādivipassanāpaṭipāṭiyaṃ saṅkhāre sammasanto gotrabhuñāṇānantaraṃ **lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti**.

Ekaṭṭhapaṭivedhenāti ekeneva ñāṇena paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissāṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjhanāṃ. **Abhisamayo** avirajjhitaṃ adhigamanasaṅkhāto avabodho. “Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti paricchinditvā yāthāvato jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**, idaṃca yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā pavattanato. Tenāha “**tasmim cassa khaṇe**”ti-ādi. Pahīnassa puna apahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cajanāṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **Pahānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena¹ maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppañjeyya, tassa padaghātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathā pavattiyaṃ paṭighātābhāvena nissāṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyaṃ paccakkhakarāṇaṃ anussavākāraparivitakkādike muñcitvāva sarūpato ārammaṇakarāṇaṃ “idaṃ tan”ti yāthāvasabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyaṃ paṭivedho**. Ayampi yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitum na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena bhāvanā, dutiyādīsū vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayaṃ veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyaṃ pavattaṃ pariājanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti sakkā viññātum. Dutiyādīsūpi appahīnakilesappahānato puggalantarāsādhanaṃ ca uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**. Ayampi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti,

1. Pahīnamānena (Ka)

tathā pavattiṃ gahe tvā vutto. Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phalesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti sekkhopi samāno. Tena vuttaṃ “diṭṭhadhammo pattadhammo veditadhammo pariyogāḷhadhammo”¹. Yathā cassa dhammā tāsāṃ jotitā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayaṅca atthavaṇṇanā **paññābhisamayenā**ti-ādīsupi vibhāvetabbā. **Kiccatoti** asammohato. **Nirodhaṃ ārammaṇatoti** ettha “ārammaṇatopi”²ti pi-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo nirodhepi asammohapaṭivedhassa labbhanato. **Etassāti** catusaccakammaṭṭhānikassa puggalassa.

Paññavāti niddiṭṭho nippariyāyato paññavantatāya idha adhippetattā. **Paḷitoti** dhammato. **Atthatoti** aṭṭhakathāto. **Anusandhitoti** tasmīṃ tasmīṃ sutte taṃtaṃanusandhito. **Pubbāparatoti** pubbenāparassa saṃsandanato. Saṅgītikkamena cettha pubbāparatā veditabbā. Taṃtaṃdesanāyameva vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṃsandanato. **Viññāṇacaritoti** vijānanacarito vīmaṃsanacarito tepiṭake buddhavacane vicāraṇācāravepullato. **Paññavāti na vattabbo** maggenāgatāya paññāya abhāvato. **Ajja ajeva arahattanti** ittaraṃ atikhippamevāti adhippāyo. **Paññavāpakkaṃ bhajati** sekkhapariyāyasabbhāvato. **Sutte pana paṭivedhova kathito** saccābhisamayavasena āgatattā.

Esāti anantare vutto ariyapuggalo. **Kammakāra**kacittanti bhāvanākammassa pavattanakacittaṃ. **Sukhavedanampi vijānāti**ti ko vediyati, kassa vedanā, kimkāraṇā vedanā, sopi kassaci abhāvaggahaṇamukhena sukhaṃ vedanaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato ca yathābhūtaṃ paricchindanto pariggaṇhanto sukhaṃ vedanaṃ vijānāti nāma. Sesapadadvayepi ese va nayo. Yasmā “**satipaṭṭhāne**”²ti iminā satipaṭṭhānakathaṃ upalakkheti. Tāya hi tadattho veditabbo, tasmā taṃsaṃvaṇṇanāyampi² vuttanayena tassattho

1. Vi 3. 23 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 311 piṭṭhe.

veditabbo. Kāmaṃ cetaṃ viññāṇaṃ vedanāto aññampi ārammaṇaṃ vijānāti, anantaravāre pana rūpamukhena vipassanābhinivesassa dassitattā idha arūpamukhena dassetuṃ “sukhantipi vijānātī”ti-ādinā niddiṭṭhaṃ, pucchantassa vā ajjhāsaya vasena.

Saṃsaṭṭhāti sampayuttā. Tenāha “**ekuppādādilakkhaṇena saṃyogaṭṭhenā**”ti. **Visaṃsaṭṭhā**ti vippayuttā. **Bhinditvā**ti aññabhūmikassa aññabhūmidassaneneva vināsetvā, sambhinditvā vā. **Saṃsaṭṭhabbhāvaṃ pucchatī**ti taṃcittuppādapariyāpannānaṃ pañcaviññāṇānaṃ saṃsaṭṭhabbhāvaṃ pucchati. Yadi evaṃ kathaṃ pucchāya avasaro visaṃsaṭṭhabbhāvāsankāya eva abhāvato? Na, cittuppādantaragatānaṃ maggapaññāmagga viññāṇānaṃ vipassanāpaññāvīpissanāvīññāṇānaṃ vomissakasaṃsaṭṭhabbhāvassa labbhamānattā. **Vinivaṭṭetvā**ti aññamaññato vivecetvā. **Nānākaraṇaṃ dassetuṃ na sakkā**ti idaṃ kevalaṃ saṃsaṭṭhabbhāvameva sandhāya vuttaṃ, na sabhāvabhedaṃ, sabhāvabhedato pana nānākaraṇaṃ nesaṃ pākaṭameva. Tenāha “**ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā**”ti. Idāni tameva sabhāvabhedaṃ visayabhedenā suṭṭhu pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**tesaṃ tesaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Visayoti pavattiṭṭhānaṃ issariyabhūmi**, yena cittapaññānaṃ tattha tattha pubbaṅgamatā vuccati.

Kāmaṇca vipassanāpi paññāvaseneva kiccakārī, maggopi viññāṇasahitova, na kevalo, yathā pana lokiyadhammesu cittaṃ padhānaṃ tatthassa dhorayhabhāvena pavattisabbhāvato. Tathā hi taṃ “chadvārādhipati rājā”ti¹ vuccati, evaṃ lokuttaradhammesu paññā padhānā paṭipakkhavidhamanassa visesato tadadhīnattā. Tathā hi maggadhamme sammādiṭṭhi eva paṭhamāṃ gahitā. Ayaṇca nesaṃ visayavasena pavattibhedo, tathā ca paññāpanavidhi na kevalaṃ thereheva dassito, apica kho bagavatāpi dassitoti vibhāvento “**sammāsambuddhopī**”ti-ādimāha. Yattha paññā na labbhati, tattha cittavasena pucchane vattabbameva natthi yathā “kimcitto tvaṃ bhikkhū”ti-ādīsu². Yattha pana paññā labbhati, tatthāpi cittavasena jotanaṃ hoti yathā “ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapeti sannisādeti ekodim karoti samādahati”³, yasmim samaye kāmāvacaraṃ

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 2. Vi 1. 71, 101 piṭṭhādīsu. 3. Saṃ 2. 457 piṭṭhe.

kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti-ādīsu¹. Aṭṭhakathāyaṃ pana lokiyadhammesu cittavasena, lokuttaradhammesu paññāvasena codanaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **“katamā te bhikkhu paññā adhigatā”**ti-ādi vuttaṃ. Yebhuyyavasena cetāṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi katthaci lokiyadhammā paññāsīsenapi niddisīyanti “paṭhamassa jhānassa lābhino kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā”ti-ādīsu². Saññāsīsenapi “uddhumātakasaññāti vā sesarūpārūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā, udāhu nānatthā”ti-ādīsu³. Tathā lokuttaradhammāpi katthaci cittasīsenā niddisīyanti “yasmim samaye lokuttaraṃ cittaṃ bhāvetī”ti⁴, tathā phassādisīsenapi “yasmim samaye lokuttaraṃ phassaṃ bhāveti, vedanaṃ saññaṃ cetanaṃ bhāvetī”ti-ādīsu⁵.

Catūsu sotāpattiyaṅgesūti sappurisasevanā, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimagassa kāraṇesu. Kāmaṃ cetesu sati-ādayopi dhammā icchi tabbāva tehi vinā tesāṃ asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ **“ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ”**ti. Iminā nayena sesindriyesupi attho daṭṭhabbo. **Catūsu sammappadhānesūti** catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesūti**-ādīsipi eseva nayo. Ettha ca sotāpattiyaṅgesu saddhā viya sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya “satimā vineyya loke abhiññādomanassaṃ”ti⁶ vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā. Evaṃ samādhikammikassa samādhi, “ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā”ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho, adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṃ viya sabbesampi indriyānaṃ saddhādīnaṃ samarasatāva icchitabbā. Tathā hi **“ettha saddhindriyaṃ”**ti-ādinā tattha tattha etthaggaṇaṇaṃ kataṃ. **Evanti** yaṃ ṭhānaṃ, taṃ indriyasamattādiṃ paccāmasati. **Savisayasmiṃyevāti** attano attano

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

2. Khu 9. 5 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Vi-Ṭṭha 1. 206 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 73 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.)

6. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṃ 3. 145, 161 piṭṭhe.

visaye eva. **Lokiyalokuttarā dhammā kathitāti** lokiyadhammā lokuttaradhammā ca tena tena pavattivisesena kathitā. Idam vuttam hoti—saddhāpañcomesu indriyesu saha pavattamānesu tattha tattha visaye saddhādīnam kiccādhikatāya tassa tasveva daṭṭhabbatā vuttā, na sabbesaṃ. Evaṃ aññepi lokiyalokuttarā dhammā yathāsakaṃ visaye pavattivisesavasena bodhitāti.

Idāni saddhādīnam indriyānam tattha tattha atirekakiccatam upamāya vibhāvetum “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. Tatridam upamāsaṃsandanam—rājapañcamā sahāyā viya vimutti-paripācakāni pañcindriyāni. Nesaṃ kīlanattham ekajjham vīthi-otaraṇam viya indriyānam ekajjham vipassanāvīthi-otaraṇam. Sahāyesu paṭhamādīnam yathāsakageveha vicāraṇā viya saddhādīnam sotāpatti-āṅgādīni patvā pubbaṅgamatā. Sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuḥhībhāvo viya sesindriyānam tattha tattha tadanvayatā. Tassa pubbaṅgamabhūtassa indriyassa kiccānugatatā. Na hi tadā tesam sasambhārapathavī-ādīsu āpādīnam viya kiccaṃ pākaṭam hoti, saddhādīnamyeva pana kiccaṃ vibhūtam hutvā tiṭṭhati puretaram tathāpaccayehi cittasantānassa abhisankhatatā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanattham rājānam nidassanam katvā paññindriyam vuttam. **Iti**ti-ādi yathādhigatassa atthassa nigamanam.

Maggaviññāṇampīti ariyamaggasahagataṃ apacayagāmi-viññāṇampi. **Tatheva taṃ vijānātī**ti saccadhammaṃ “idam dukkhaṃ”ti-ādīnā nayeneva vijānāti ekacittuppadapariyāpannattā maggānukūlattā ca. **Yaṃ vijānātī**ti ettha vijānanapajānanāni vipassanācittuppadapariyāpannāni adhippetāni, na “yaṃ pajānātī”ti ettha viya maggacittuppadapariyāpannāti āha “**yaṃ saṅkhāragatan**”ti-ādi. **Tathevā**ti “aniccaṃ”ti-ādīnā nayena. Ekacittuppadapariyāpannattā vipassanābhāvato ca samānapaccayehi saha pavattikatā **ekuppādatā**, tato eva ekajjham saheva nirujjhanam **ekanirodhatā**, ekaṃyeva vatthum nissāya pavatti **ekavatthukatā**, ekaṃyeva ārammaṇam ārabha pavatti **ekārammaṇatā**. Hetumhi cetam karaṇavacanam. Tena ekuppādādītāya saṃsaṭṭhabhāvaṃ sādheti. Anavasesapariyādānam cetam, ito tīhipi sampayuttalakkhaṇam hotiyeva.

Maggapaññaṃ sandhāya vuttaṃ, sā hi ekantato bhāvetabbā, na pariññeyyā, paññāya pana bhāvetabbatāya taṃsampayuttadhammāpi taggatikāva hontīti āha “**taṃsampayuttaṃ panā**”ti-ādi. Kiñcāpi vipassanāpaññāya bhāvanāvasena pavattanato taṃsampayuttaviññāṇampi tatheva pavattati, tassa pana pariññeyyabhāvanativattanato pariññeyyatā vuttā. Tenevāha “yampi taṃ dhammaṭṭhitiññāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti.

450. **Evam sante**pīti vedanāti evaṃ sāmāññaggahaṇe satipi. **Tebhūmikasammasanacāravedanāvāti** bhūmittayapariyāpannā, tato eva sammasanaññāṇassa gocarabhūtā vedanā eva adhippetā sabrahmacārīnaṃ upakārāvahabhāvena desanāya āradhattā. Tathā hi vuttaṃ “caturoghanittharaṇatthikānaṃ”ti-ādi. Esa nayo paññāyapi. Idha sukhādisaddā tadārammaṇavisayāti imamatthaṃ suttena sādhetuṃ “**rūpañca hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekantadukkhaṇti** ekanteneva anīṭṭhaṃ, tato eva dukkhamatāya dukkhaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena dukkhavedanāya anupatitaṃ, otiṇṇaṇcāti **dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ**. Sukhena anavakkantaṃ abhavissāti yojanā. **Nayidanti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Sārājjeyyunti** sārāgaṃ uppādeyyuṃ. **Sukhaṇti** sabhāvato ca iṭṭhaṃ. **Sārāgā saṃyujjantīti** bahalarāgahetu yathārahaṃ dasahipi saṃyojanehi saṃyujjanti. **Saṃyogā Saṃkilissantīti** tathā saṃyuttatāya taṇhāsāṃkilesādivasena saṃkilissanti, vibādhīyanti upatāpīyanti cāti attho. **Ārammaṇanti** iṭṭhaṃ, anīṭṭhaṃ, majjhatañca ārammaṇaṃ yathākkamaṃ sukhaṃ, dukkhaṃ, adukkhamasukhaṇti kathitaṃ. Evaṃ avisesena pañcapi khandhe sukhādi-ārammaṇabhāvena dassetvā idāni vedanā eva sukhādi-ārammaṇabhāvena dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. pākatikapacurajanavasenāyaṃ kathitāti katvā “**purimaṃ sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti vuttaṃ. Visesaḷābhī pana anāgatampi sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ karoteva. **Vuttametaṃ** satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ¹. Vedanāya hi ārammaṇaṃ vediyantiyā taṃsamaṅgīpuggalo vedetīti vohāramattaṃ hoti.

Sabbasaññāyāti sabbāyapi catubhūmikasaññāya. **Sabbatthakasaññāyāti** sabbasmīṃ cittuppāde pavattanakasaññāya. **Vatthe vāti vā**-saddena vaṇṇadhātum

1. Dī-Ṭṭha 2. 365; Ma-Ṭṭha 1. 282 piṭṭhesu.

saṅgaṇhāti. **Pāpentoti** bhāvanam upacāram vā appanam vā upanento.

Uppajjanakasaññāpīti “nīlam rūpaṃ, rūpārammaṇaṃ nīlan”ti

upparajjanakasaññāpīti.

Asabbasaṅgāhikattāti sabbesaṃ vedanāsaññāviññāṇaṃ asaṅgahitattā. **Takkagatanti** suttakantanakatakkamhi, suttavattanakatakkamhi vā veṭhanavasena ṭhitam. **Parivaṭṭakādīgatanti** suttaveṭhanaparivaṭṭakādīgatam. **Vissaṭṭhataṇva na gahitā**, yadaggena paññā viññāṇena saddhim sampayogaṃ labhāpitā, tadaggena vedanāsaññāhipi sampayogaṃ labhāpitā evāti. **Tadeva sañjānāti** saṃsaṭṭhabhāvato.

Sañjānāti vijānātīti ettha “pajānātī”ti padaṃ ānetvā vattabbaṃ pajānanavasenaṃpi visesassa vakkhamānattā. **Jānātīti** ayaṃ saddo ca saddatoyevettha aviseso, atthato pana visesato icchitabbo. Anekatthattā hi dhātūnaṃ tena ākhyātapadena nāmapadena ca vuttamatthaṃ upasaggapadaṃ jotakabhāvena viseseti, na vācakabhāvena. Tenāha “**tassapi jānanatthe viseso veditabbo**”ti. Etena saññāviññāṇapaññāpadāni antogadha jānanatthe yathāsakaṃ visiṭṭhavisaye ca niṭṭhānīti dasseti. Tenevāha “**saññā hī**”ti-ādi. **Sañjānanamattamevāti** ettha **matta**-saddena visesanivatti-atthena vijānanapajānanākāre nivatteti, **eva**-saddena kadācīpi imissā te visesā natthevāti avadhāreti. Tenevāha “**aniccaṃ dukkhaṃ**”ti-ādi. Tattha viññāṇakiccampi kātuṃ asakkontī saññā kuto paññākiccaṃ kareyyāti “**lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ¹ na sakkoti**”cceva vuttaṃ, na vuttaṃ “maggaṇāpātubhāvan”ti.

Ārammaṇe pavattamānaṃ viññāṇaṃ na saññā viya nīlapītādīmatasāñjānanavasena pavattati, atha kho tattha aññampi tādīsaṃ visesaṃ jānantameva pavattatīti āha “**viññāṇaṃ**”ti-ādi. Kathaṃ pana viññāṇaṃ lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetīti? Paññāya dassitamaggena. Lakkhaṇārammaṇikavipassanāya hi anekavāraṃ lakkhaṇāni paṭivijjhītvā pavattamānāya paṇaṇabhāvato paricayavasena nāṇavippayuttacittēnapi vipassanā sambhavati, yathā taṃ paṇaṇassa ganthassa ajjhayane tattha tattha gatāpi

1. Kātuṃ (Ka)

vārā na upadhāriyanti. “Lakkhaṇapaṭivedhan”ti ca lakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na paṭivijjhanam. **Ussakkitvā** udayabbayaññādiññāpaṭipāṭiyā ārabhitvā. **Maggapātubhāvaṃ pāpetum na sakkoti** asambodhasabhāvattā. **Ārammaṇampi sañjānāti** avabujjhanavaseneva, na sañjānanamattena. Tathā **lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti**, na vijānanamattena, attano pana aññāsādhāraṇena ānubhāvena ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetum “**yathā hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ajātabuddhī**ti asaṅgābhavyavahārabuddhi. **Upabhogaparibhoganti** upabhogaparibhogārahaṃ, upabhogaparibhogavatthūnaṃ paṭilābhayogganti attho. **Kūṭoti** kahāpaṇapatirūpako tambakaṃsādimayo. **Chekoti** mahāsāro. **Karatoti**¹ aḍḍhasāro. **Sanhoti** mudujātiko samasāro. **Iti-saddo** ādi-attho. Tena pādasāraparopādasāra-aḍḍhasārādīnaṃ saṅgaho. **Jānanto ca pana naṃ rūpaṃ disvāpi -pa- asukācariyena katotipi jānāti** tathā heraṇṇīkaganthassa suggahitattā. **Evamevanti**-ādi upamāsaṃsandanaṃ. Saññāvibhāgaṃ akatvā piṇḍavaseneva ārammaṇassa gahaṇato dāraḥsa kahāpaṇadassanasadisā vuttā. Kathā hi sā yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā vuccati. Viññāṇaṃ ārammaṇe ekaccavisesaggahaṇasamatthabhāvato gāmikapurisakahāpaṇadassanasadisāṃ vuttaṃ. Paññā pana ārammaṇe anavasesāvabodhato heraṇṇīkakahāpaṇadassanasadisā vuttā. **Nesanti** saññāviññāṇapaññānaṃ. **Visesoti** sabhāvaviseso. **Duppaṭivijjho** pakatipaññāya. Imināva nesāṃ accantasukhumataṃ dasseti.

Ekārammaṇe pavattamānānanti ekasmimyeva ārammaṇe pavattamānānaṃ. Tena abhinnavisayābhinnakālatādassanena avinibbhogavuttitaṃ vibhāvento duppaṭivijjhataṃyeveva ullingeti. **Vavatthānanti** asaṅkarato ṭhapanāṃ. **Ayaṃ phasso -pa- idaṃ cittanti** nidassanamattametaṃ. **Iti-saddo** vā ādi-attho. Tena sesadhammānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Idanti** arūpīnaṃ dhammānaṃ vavatthānakaraṇaṃ. **Tatoti** yaṃ vuttaṃ tilatelādi-uddharaṇaṃ, tato. Yadi dukkarataraṃ, kathaṃ tanti āha “**bagavā panā**”ti-ādi.

451. **Nissatēnā**ti nikkhantena ataṃsambandhena. **Pariccattenā**ti pariccattasadisena paccayabhāvānupagamanena paccayuppannasambandhābhāvato. **Nissakkavacanam** apādānadīpanato. **Karaṇavacanam** kattu-atthadīpanato. Kāmāvacaramanoviññāṇam na niyamato “idaṃ nāma pañcadvārikāsambandhā”¹ti¹ sakkā vuttum, rūpāvacaraviññāṇam pana na tathāti, tasseva pañcahi indriyehi nissatā vuttāti āha “**rūpāvacaracatutthajjhānacittena**”ti. Catutthajjhānaggahaṇam tasseva arūpāvacarassa padaṭṭhānabhāvato. **Parisuddhenā**ti visesato asaṃkilesikattāva. Taṃ hi vigatūpakilesatāya visesato parisuddham. Tenāha “**nirupakkilesenā**”ti. **Jānitabbaṃ neyyam** saparasantānesu idaṃ atisayam jānitabbato bujhitabbaṃ bodhetabbaṃ vāti attho. **Neyyanti** vā attano santāne netabbaṃ pavattetabbanti attho. Tenāha “**nibbattetum sakkā hoti. Ettha t̥hitassa hi sā ij̥hatī**”ti. **Pāṭiyekanti** visum visum, anupadadhammavasenāti attho. **Abhinivesābhāvatoti** vipassanābhinivesassa asambhavato. **Kalāpato nayatoti** kalāpasammasanaṃ khātato nayavipassanato. **Bhikkhunoti** sāvakassa. Sāvakasassa hi tatra anupadadhammavipassanā na sambhavati, na satthu. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Vissajjesīti** tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahati.

Hatthagatattāti hatthagatasadisattā, āsannattāti attho. Yadā hi lokanātho bodhimūle aparājitaṃ pallaṅke nisinnā “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā² paṭiccasamuppādamukhena, vipassanābhinivesaṃ katvā adhigantabbasabbaññūtaññāṇanurūpaṃ chattiṃsakoṭṭisaṃsamukhena mahāvajiraññaṃ nāma mahābodhisattasammasanaṃ pavattento anekākārasamāpattidhammasammasane anupadameva nevasaṃnānāsaññāyatanadhammepi aparāparaṃ sammasi. Tenāha “**bagavā panā**”ti-ādi. **Paropaññāsāti** dvepaññāsaṃ. Kāmañcetta keci dhammā vedanādayo phassapañcamakādīsu vuttāpi jhānaṃ koṭṭhāsādīsupi saṅgahitā, taṃtaṃ paccayabhāvavasiṭṭhena pana atthavisesena dhammantarāni viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Tathā hi lokuttaracittuppadesu navindriyatā vuccati. **Āṅguddhārenāti** tattha labbhamānajaṇaṅgabojjhaṅgamaggaṅgaṇaṃ uddharaṇena.

1. Pañcadvārikasāmantāti (Ka)

2. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

Aṅga-saddo vā koṭṭhāsapariyāyo, tasmā **aṅguddhārenā**ti phassapañcamakādikoṭṭhāsānaṃ samuddharaṇena. **Yāvatā saññāsamāpattiyoti** yattakā saññāsahagatā jhānasamāpattiyo, tāhi vuṭṭhāya adhigandhabbattā tāvatikā veneyyānaṃ **aññāpaṭivedho** arahattasamadhigamo.

Dassanapariṇāyakatṭhenāti andhassa yaṭṭhikoṭṭiṃ gahetvā maggadesako viya dhammānaṃ yathāsabhāvadassanaśākhātena pariṇāyakabhāvena. Yathā vā so tassa cakkhubhūto, evaṃ sattānaṃ paññā. Tenāha “**cakkhubhūtāya paññāyā**”ti. Samādhisampayuttā paññā **samādhipaññā**. Samādhi cettha āruppasamādhīti vadanti, sammasanapayogo pana koci jhānasamādhīti yuttam. Vipassanābhūtā paññā **vipassanāpaññā**. Samādhipaññāya-antosamāpattiyaṃ **kiccato pajānāti**, “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti pana vacanato¹ **asammohato pajānāti**. Tattha **kiccatoti** gocarajjhatte ārammaṇakaraṇakiccato. **Asammohatoti** sampayuttadhammesu sammohavidhamanato yathā pīṭipatisaṃvedanādīsu. **Kimatthiyāti** kimpayo janāti āha “**ko etissā attho**”ti. **Abhiññeyye dhammeti** yāthāvasarasalakkhaṇāvabodhavasena abhimukhaṃ ñeyye jānitabbe khandhāyatanādiddhamme. **Abhijānāti**ti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca abhimukhaṃ avirajjhanavasena jānāti. Etena ñātapariññābyāpāramāha. **Pariññeyyeti** aniccātipi dukkhātipi anattātipi paricchijja jānitabbe. **Parijānāti**ti “yaṃ kiñci rūpaṃ -pa- aniccaṃ khayaṭṭhena”ti-ādina² paricchinditvā jānāti. Iminā tīraṇapariññābyāpāramāha. **Pahātabbe dhammeti** niccasaññādi ke yāva arahattamaggavajjhā sabbe pāpadhamme. **Pajahati** pakaṭṭhato jahati, vikkhambheti ceva samucchindati cāti attho. Iminā pahānapariññābyāpāramāha. Sā panesā paññā lokiyāpi tippakārā lokuttarāpi, tāsāṃ viśesāṃ sayamevāha. **Kiccatoti** abhijānanavasena ārammaṇakiccato. **Asammohatoti** yathābalaṃ abhiññeyyādīsu sammohavidhamanato. Nibbānamārammaṇaṃ katvā pavattanato abhiññeyyādīsu vigatasammohato evāti āha “**lokuttarā asammohato**”ti.

1. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 51 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

452. Kammassakatā sammādiṭṭhi ca vaṭṭanissitattā idha nādhīpetā, vivatṭakathā hesāti vuttam **“vipassanā sammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā cā”**ti. Parato ghosoti parato satthuto, sāvakato vā labbhamāno dhammaghoso. Tenāha **“sappāyadhammassavanan”**ti. Tam hi sammādiṭṭhitā paccayo bhavituṃ sakkoti, na yo koci paratoghoso. **Upāyamanasikāro**ti yena nāmarūpapariggahādi sijjhati, tādiso pathamanasikāro. Ayañca sammādiṭṭhiyā paccayoti niyamapakkhiko, na sabbasaṃkāhakoti dassento **“paccekabuddhānaṃ paṇā”**ti-ādimāha. **Yonisomanasikārasmiṃ**evāti avadhāraṇena paratoghosameva nivatteti, na padaṭṭhānavisesaṃ paṭiyogīnivattanatthattā eva-saddassa.

Laddhupakārā¹ yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhiṃ ca **arahattamaggasammādiṭṭhi**, anantarassa hi vidhi, paṭisedho vā. Aggaphalasamādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi**. **Phalakkhaṇeti** anantare kālantare cāti duvidhe phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṃkileschi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti**, aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha **“cetovimutti phalaṃ assāti. Cetovimuttisaṅkhātāṃ phalaṃ ānisaṃso”**ti, sabbasaṃkileschi cetaso vimuccanasāṅkhātāṃ paṭippassambhanasaññitāṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā. Idha ca cetovimutti-saddena pahānamattaṃ gahitaṃ, pubbe pahāyakadhammā, aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanaṃ niratthakaṃ siyā. **Paññāvimutti phalānisaṃsāti** etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantājīvā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so **“appanā”**ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkiyā evāti āha **“avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā”**ti. **Catupārisuddhisīlanti** ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Attano cittappavatti-ārocanavasena saha kathanāṃ saṃkathā,

1. Am-Ṭi 3. 8 piṭṭhādīsupi passitabbam.

samkathāva **sākacchā**. Idha pana kammaṭṭhānapaṭibaddhāti āha “**kammaṭṭhāne -pa- kathā**”ti. Tattha kammaṭṭhānassa ekavāraṃ vīthiyā appaṭipajjanam khalanam, anekavāraṃ pakkhalanam, tadubhayassa vicchedanīkathā **khalanapakkhalanachedanakathā**. **Pūrentassāti** vivatṭanissitam katvā pārentassa brūhentassa ca. **Supantassāti** “yathā-uggahitakammaṭṭhānam phātim gamissatī”ti evam supantassa. Teneva hi “**sappāyadhammassavanam**”ti vuttam. **Kammam karontassāti** bhāvanānuyogakammam karontassa.

Pañcasupi ṭhānesu **anta**-saddo hetu-atthajotano daṭṭhabbo. Evam hi “**yathā hī**”ti-ādinā vuccamānā ambupamā ca yujjeyya. **Udakakotṭhakanti** ālavālam¹. **Thiram katvā bandhatī**ti asithilam daḷham nātimahantam nātikhuddakam katvā yojeti. **Thiram karotī**ti udakasiñcanakāle tato tato vissaritvā udakassa anikkhamanattam ālavālam thirataram karoti. **Sukkhadaṇḍakoti** tasseva ambagacchakassa sukkho sākhasīsako. **Kipillikapuṭoti** tambakipillikakuṭajam². **Khaṇittinti** kudālam. **Kotṭhakabandhanam viya sīlam** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanupāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanam viya dhammassavanam** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaraṇam viya samatho** yathāvuttabhāvanādiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhabhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlam thirataram hoti. **Samīpe valli-ādīnam haraṇam viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanachedanam** ijjhitaḍḍhabhāvanāya vibandhāpanayanato. **Mūlakhaṇanam viya sattannam anupassanānam bhāvanā** tassā vibandhassa mūlakānam taṇhāmānadiṭṭhīnam palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānam anuyuñjantassa sappāyadhammassavanam icchitabbam, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanam, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanipphatti, tato samāhitassa āraddhavipassakassa vipassanāpāripūri, paripuṇṇavipassano maggasammādiṭṭhim paribrūhetīti evametesam aṅgānam paramparāya sammukhā ca anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbam.

453. **Idhakim pucchati**ti idha evam arahattaphalam pāpitāya desanāya “kati paṇāvuso bhavā”ti bhavam pucchanto kīdisam anusandhim upādāya pucchati attho. Teneva hi “**mūlameva gato anusandhi**”ti vatvā

1. Jalāvātam (Am-Ṭi 3. 9 piṭṭhe.)

2. Tambakipillikapuṭo (Am-Ṭi 3. 10 piṭṭhe.)

adhippāyaṃ pakāseṇa “**duppañño**”ti-ādimāha. **Duppañño**ti hi idha appaṭividdhasacco adhippeto, na jaḷo eva. **Kāma**bhavoti-ādīsu kammopapattibhedato duvidhopi bhavo adhippetoti dassento “**kāma**bhavūpagaṃ **kamma**”ti-ādimāha. Tattha yaṃ vattaḃbaṃ, taṃ **Visuddhimagge**¹ **taṃsaṃvaṇṇanāyaṃ**² vuttanayena veditaḃbaṃ. **Punabbhavassā**ti punappunaṃ aparāparaṃ bhavanato jāyanato punabbhavoti laddhanāmassa vaṭṭapabandhassa. Tenāha “**idha vaṭṭaṃ pucchissāmi**”ti. **Abhinibbatt**ti bhavayonigati-ādivasena nibbatti. **Tahiṃ tahiṃ** tasmim bhavādike. **Abhinandanā**ti taṇhā-abhinandanahetu. **Gamaṇāgamaṇaṃ hot**ti-ādinā bhavādīsu sattānaṃ aparāparaṃ cutipaṭisaṇḍhiyo dasseti. **Khaya**nirodhenāti accantakhayasāṅkhātena anuppādanirodhena. **Ubhaya**metaṃ na vattaḃbaṃ paḥānābhisamayabhāvanābhisamayānaṃ accāsannakālattā. Vattaḃbaṃ taṃ hetuphaladhammūpacārasena. Yathā hi paḍipujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṃ vijjuppādahetuko avijjānirodho, hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti³ paccayapaccayuppannakiriyā. **Gamaṇaṃ upacchi**jati idha kāma**bhave** parinibbānena. **Āgamaṇaṃ upacchi**jati tattha rūpārūpesu parinibbānena. **Gamaṇāgamaṇaṃ upacchi**jati sabbaso aparāparupattiyā abhāvato.

454. Vivatṭakathāya parato jotitaṃ paṭhamam jhānaṃ vivatṭam patvā tṭitassa ukkaṭṭhaniddesena ubhatobhāgavimuttassa nirodhasādhakaṃ vibhāvituṃ yuttanti āha “**katamaṃ paṇāvusoti idha kiṃpuccha**”ti-ādi. Tathā hi anantaraṃ nirodhasamāpajjanakena bhikkhunā jānitaḃbāni paṭhamassa jhānassa sampayogapahānaṅgāni pucchitāni. **Āṅgavavatt**hānanti jhānaṅgavavattṭhānaṃ. **Koṭṭhāsa**paricchedoti tattha labbhamānaphassapañcamakādidhammakotiṭṭhāsa**paricchedo** jānitaḃbo. Imasmim jhāne ettakā dhammā saṃvijjanti, ettakā nirodhitāti jānitaḃbaṃ. **Upakārā**nupakārāni āṅgānīti nirodhasamāpattiyā upakārāni ca-anupakārāni ca āṅgāni. Nirodhasamāpattiyā hi soḷasahi nāṇacariyāhi navahi samādhicariyāti ca pattabbattā taṃtaṃñāṇassa samādhicariyāhi samatikkamitaḃbā dhammā anupakārakaṅgāni,

1. Visuddhi 2. 206 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 330 piṭṭhe.

3. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

samatikkamakā upakāraṅgāni. Tesam hi vasena yathānupubbam upasantupasanta-olārikabhāvāya bhavaggasamāpattiyā saṅkhārāvesesasukhumataṃ pattā cittacetāsikā yathāparicchinnaṃ kālaṃ nirujjhanti, appavattiṃ gacchanti. **Tassāti** nirodhassa. **Anantarapaccayanti** anantarapaccayasadisam. Na hi nirodhassa koci dhammo anantarapaccayo nāma atthi. Yaṃ hi tadā cittacetāsikānaṃ tathā nirujjhaṇaṃ, taṃ yathāvuttapubbābhisaṅkhārahetukāya nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiyā ahoṣīti sā tassa anantarapaccayo viya hotīti taṃ vuttaṃ. **Cha samāpattiyoti** suttantaṇaṇena vuttasuttantaṇaṇakasaṃvaṇṇanāti katvā. “Satta samāpattiyo”ti pana vattabbaṃ, aññathā idaṃ “caturaṅgikaṇ”ti na vattabbaṃ siyā. **Nayaṃ vā dassetvāti**-ādi antadassanavasena nayadassanaṃ katvā.

455. Evaṃ nirodhassa pādakaṃ vibhāvetvā idāni antonirodhe anupabandhabhāvato pañcannaṃ pasādānaṃ paccayapucchane paṭhamam tāva te sarūpato āveṇikato āveṇikavisayato paṭissaraṇato ca pucchanavasena pāli pavattāti dassento “**viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto**”ti āha. **Gocaravisayanti** ettha kāmaṃ tabbahulacāritāpekkhaṃ gocaraggahaṇaṃ, anaññatthabhāvāpekkhaṃ visayaggahaṇanti attheva gocaravisayabhāvānaṃ viseso, vivariyamānaṃ pana ubhayampi ārammaṇasabhāvamevāti āha “**gocarabhūtaṃ visayan**”ti. **Ekekassāti** eko ekassa, añño aññassāti attho. Aññattho hi ayaṃ **eka**-saddo “ittheke abhivadanti”ti-ādīsu¹ viya. **Sace hīti**-ādi abhūtaparikappanavacanametam. Tattha **samodhānetvāti** ekajjhaṃ katvā. **Vināpi mukhenāti**-ādinā atthasallāpikanidassanaṃ nāma dasseti. Yathā viññāṇādhiṭṭhitameva cakkhu rūpaṃ passati, na kevalaṃ, evaṃ cakkhunissayameva viññāṇaṃ taṃ passati, na itaranti āha “**cakkhupasāde upanehi**”ti. Tena tesam tattha saṃhaccakāritaṃ dasseti. **Yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakanti** idaṃ nīlapītādisabhāvajānaṇamattaṃ sandhāyāha. **Nīlaṃ pītakanti** pajānaṇaṃ cakkhuviññāṇassa nattheva avikappakabhāvato. **Etesam** cakkhuviññāṇādīnaṃ. Nissayasīsena nissitapucchā hesā, evaṃhi visayānubhavanacodanā samatthitā hoti. Tenāha “**cakkhuviññāṇaṃ hī**”ti-ādi. Yathāsakaṃ visayaṃ rajjanādivasena

1. Ma 3. 22 piṭṭhe.

anubhavitum asamatthāni cakkhuviññāṇādīni, tattha samatthatāyeva ca natthi¹, na kiñci atthato paṭisaraṇāni viya hontīti vuttaṃ “**kiṃ etāni paṭisaraṇāni**”ti. **Javanamano paṭisaraṇanti** pañcadvārikam itarañca sādharmaṇato vatvā puna yāya’ssa rajjanādipavattiyā paṭisaraṇatā, sā savisesā yattha labbhati, taṃ dassento “**manodvārikajavanamano vā**”ti āha. **Etasmim pana dvāreti** cakkhudvāre javanam rajjati vā dussati vā muyhati vā, yato tattha aññāṇādi-asamvaro pavattati.

Tatrāti tasmim javanamanasseva paṭisaraṇabhāve. **Dubbalaḥhojakāti** hīnasāmatthiyā rājabhoggā. Sevakānam gaṇanāya yojitadivase labbhamānakahāpaṇo² **yuttikahāpaṇo**. Andubandhanena baddhassa³ vissajjanena labbhamānakahāpaṇo **bandhakahāpaṇo**. Kiñci paharante mā paharantūti paṭikkhipato dātabbadaṇḍo **māpahārahāpaṇo**. So sabbopi parittakesu gāṃikamanussesu tathā labbhamāno ettako hotīti āha “**aṭṭhakahāpaṇo vā**”ti-ādi. **Satavattukanti** satakarīsavattukam. Esa nayo sesapadadvayepi. **Tatthāti**-ādi upamāsaṃsandanam, taṃ suviññeyyameva.

456. **Antonirodhasmim pañca pasādeti** nirodhasamāpannassa pavattamāne pañca pasāde. **Kiriyamayapavattasminti** javanādikiriyānibbattakadhammappavattiyam. **Balavapaccayā hontīti** pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayā honti, upatthambhakabhāvena balavapaccayā honti. **Jīvitindriyam paṭiccāti** indriya-atthi-avigatapaccayavasena paccayabhūtam jīvitindriyam paṭicca pañcavidhopi pasādo tiṭṭhati. **Jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati** jīvitindriyarahitassa kammasamuṭṭhānarūpakalāpassa abhāvato. **Tasmāti** yasmā anupālanalakkhaṇena jīvitena anupālītā eva usmā pavattati, na tena ananupālītā, tasmā usmā āyūṃ paṭicca tiṭṭhati. **Jālasikhā paṭicca ābhā paññāyatīti** jālasikhāsaṅkhātabhūtasāṅghātam saheva pavattamānam nissāya “ābhā”ti laddhanāmā vaṇṇadhātu “ujjalati, andhakāram vidhamati, rūpagatāni ca vidaṃsetī”ti-ādīhi pakārehi nāyati. **Tam ālokaṃ paṭiccāti** tam vuttappakāram ālokaṃ paccayam labhitvā. **Jālasikhā paññāyatīti** “appikā, mahatī, uju, kuṭilā”ti-ādinā pākāṭā hoti.

1. Tattha asamatthatāyeva (?)

2. Labbhanakahāpaṇo (Ka)

3. Addubandhanena bandhassa (Ka)

Jālasikhā viya kammajatejo nissayabhāvato. **Āloko viya jīvitindriyaṃ** tannissitabhāvato. Idāni upamopamitabbānaṃ sambandhaṃ dassetuṃ “**jālasikhā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ālokaṃ gahetvāva uppajjati**ti iminā yathā jālasikhāya saheva āloko uppajjati, evaṃ kammajusmaṇā saheva jīvitindriyaṃ uppajjati ti dasseti. Jālasikhāsannissayo tassā satiyeva honto āloko tāya uppādito viya hotīti āha “**attanā janita-ālokenevā**”ti. Usmā nāmettha kammasamuṭṭhānā tejodhātu tannissitañca jīvitindriyaṃ tadanupālakañcāti āha “**kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālanā**”ti. Na kevalaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva, atha kho pabandhānupacchedassapi jīvitindriyaṃ kāraṇanti āha “**vassasatampi kammajatejapavattaṃ pāletī**”ti. Usmā āyuno paccayo honto sesabhūtasahito eva hotīti āha “**mahābhūtāni**”ti. Tathā āyupi sahaajātarūpaṃ pālentameva usmāya paccayo hotīti vuttaṃ “**mahābhūtāni pāletī**”ti.

457. Āyu eva indriyapaccayādivasena sahaajātadhammānaṃ anupālanavasena saṅkharāṇato **āyusaṅkhāro**. Bahuvacananiddeso pana anekasatasahassabhedesu rūpakalāpesu pavattiyā anekabhedanti katvā. Ārammaṇarasāṃ anubhavanṭīti **vedaniyā** yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “**vedanā dhammāvā**”ti. Sukhādibhedabhinnattā bahuvacananiddeso. Imesaṃ āyusaṅkhāra vedanānaṃ ekantanīrodhaṃ samāpannassa maraṇena bhavitabbaṃ vedanāya niruddhattā. Āyusaṅkhārānaṃ tathā aniruddhattā nirodhassa samāpajjanameva na siyā, kuto vuṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ “te ca hāvuso”ti-ādi. **Vuṭṭhānaṃ paññāyati** saññāvedanādīnaṃ uppattiyā. Idāni tamatthaṃ vitthārato upamāya vibhāvetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ukkaṇṭhitvāti** nānārammaṇāpātato nibbinditvā. **yathāparicchinnaḥ kālavasenāti** yathāparicchinne kāle sampatte. **Rūpajīvitindriya paccayāti** indriyapaccayabhūtā. **Jālāpavattaṃ viya arūpadhammā** tejussadabhāvato visayobhāsanato ca. Udakappahāro viya nirodhasamāpattiyā pubbābhisaṅkhāro. **Pihita-aṅgārā viya rūpajīvitindriyaṃ**¹ usmāmattatāya

1. Pihitaṅgārāni viya rūpārūpajīvitindriyaṃ (Ka)

anobhāsanato. **Yathāparicchinna-kālāgamananti** yathāparicchinna-kālassa upagamaṇaṁ. Anurūpapattivaseneva **rūpapavattiggahaṇaṁ**. **Imaṁ rūpakāyaṁ jahantīti** imasmā rūpakāyā kaḷevarā vigacchanti nappavattanti.

Kāyena saṅkharīyanti **kāyasāṅkhārā** tappaṭibaddhavuttitāya. Vācaṁ saṅkharontīti **vacīsāṅkhārā**. Vitakketvā vicāretvā hi vācaṁ bhindati katheti. Cittena saṅkharīyanti **cittasāṅkhārā** tappaṭibaddhavuttito.

Cittasāṅkhāranirodhacodanāya rūpanirodho¹ viya cittanirodho acodito tesam tato aññattāti na cittasampayuttanirodho² ekantiko vitakkādinirodhe tadabhāvato. Yaṁ pana vuttaṁ “vācā aniruddhā hotī”ti, tampi na. Vācaṁ saṅkharontīti hi vacīsāṅkhārā, tesu niruddhesu kathaṁ vācāya anirodho.

Cittaṁ pana niruddhesupi cittasāṅkhāresu tehi anabhisāṅkhatattā vitakkādinirodho viya pavattatiyevāti ayamettha parassa adhippāyo.

Ānantariyakammaṁ kataṁ bhaveyya, cittassa aniruddhattā taṁ nissāya ca rūpammānaṁ anapagatatattā te jīvanti eva nāmāti. **Byañjane abhinivesaṁ akatvāti** “cittasāṅkhārā niruddhā”ti vacanato teva niruddhā, na cittanti evaṁ neyyatthaṁ suttaṁ “nītatthaṁ”ti abhinivesaṁ akatvā. **Ācariyānaṁ naye thatvāti** paramparāgatānaṁ ācariyānaṁ adhippāye thatvāti attho.

Upaparikkhitabboti suttantarāgamato suttantarapadassa aviparīto attho vīmaṁsitabbo. Yathā hi “asaññabhavo”ti vacanato “saññāva tattha natthi, itare pana cittacetāsikā santi”ti ayamettha attho na gayhati. Yathā ca “nevasaññānāsaññāyatanaṁ”ti vacanato “saññāva tattha tādisī, na phassādayo”ti ayamettha attho nagayhati saññāsīsena desanāti katvā, evamidhāpi “cittasāṅkhārā niruddhā”ti, “saññāvedayitanirodho”ti ca desanāsīsimeva, sabbe pi pana cittacetāsikā tattha nirujjhantevāti ayamettha aviparīto attho veditabbo, tathāpubbābhisaṅkhārena sabbesaṁyeva cittacetāsikānaṁ tattha nirujjhanato. Etena yaṁ pubbe “aññattā, tadabhāvato”ti ca yuttivacanaṁ, tadayuttaṁ adhippāyānavabodhatoti dassitaṁ hoti. Tenāha **“attho hi paṭisaraṇaṁ, na byañjanaṁ”**ti.

1. Saṅkhāranirodho (?)

2. Cittanirodho (?)

Upahatānīti bādhitāni. **Makkhitānī**ti dhamṣitāni. Ārammaṇaghaṭṭanāya indriyānaṃ kilamatho cakkhunā bhāsurarūpasukhumarajadassanena vibhāvetabbo. Tathā hi uṇhakāle purato aggimhi jalante kharassare ca paṇave ākoṭite akkhīni bhedāni viya na saṇanti¹ sotāni “sikharena viya abhihaññanti”ti vattāro honti.

458. Rūpāvacaracattutthajjhānameva rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ arūpajjhānanti nevasaññānāsaññāyatanaṃ vissajjento dhammasenāpati “sukhassa ca pahānā”ti-ādinaṃ vissajjesi. Apagamanena vigamena paccayā **apagamanapaccayā** sukhādippahānāni. **Adhigamapaccayā** pana kasiṇesu rūpāvacaracattutthajjhānaṃ heṭṭhimā tayo ca āruppā. Na hi sakkā tāni anadhigantvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ adhigantum. **Nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpattinti** nirodhato vuṭṭhānabhūtaṃ aniccānupassanāsamudāgataphalasamāpattiṃ. Sāhi “animittā cetovimutti”ti vuccati. Yathā samathanissando abhiññā, mettākaraṇamuditaḥbrahmavihāranissando upekkhābrahmavihāro, kasiṇanissando āruppā, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṃ vipassanāya nissandaphalabhūtaṃ sāmāññaphalanti āha “**vipassanānissandāya phalasamāpattiyā**”ti. Ārammaṇā nāma sārammaṇadhammānaṃ visesato uppattinimittanti āha “**sabbanimittānanti rūpādīnaṃ sabbārammaṇānaṃ**”ti. Natthi ettha kiñci saṅkhāranimittanti **animittā**, asaṅkhatā dhātūti āha “**sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā**”ti. **Phalasamāpattisahajātaṃ manasikāraṃ sandhāyāha**, na āvajjanamanasikāraṃ. Na hettha tassa sambhavo anulomānantaraṃ uppajjanato.

Imasmim ṭhāneti idha vuttanirodhassa ādimajjhapariyosānānaṃ gahitānaṃ imasmim pariyosānassa gahitaṭṭhāne. **Dvīhi balehīti** samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānanti** kāyasaṅkhārādīnaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ. **Soḷasahi ñāṇacariyāhīti** aniccānupassanā, dukkhā, anattā, nibbidā, virāgā, nirodhā, paṭinissaggā, vivaṭṭānupassanā, sotāpattimaggo -pa- arahattaphalasamāpattīti imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi. **Navahi samādhicariyāhīti** paṭhamajjhānasamādhi-ādīhi navahi samādhicariyāhi.

1. Bhedo saṇanti (Ka)

Yo yathāvuttāsu cariyāsu puggalassa vasībhāvo, sā **vasībhāvatāpaññā**. Assā sā kathitāti yojanā. **Vinicchayakathā**ti vinicchayavasena pavattā aṭṭhakathā kathitā. Tasmā **Visuddhimagge**¹ **taṃsaṃvaṇṇanāyañca**² **vuttanayena veditabbā**.

Velañjanasamāpatti ariyavihāravasena viharāṇasamāpatti. **Ṭhitiyā**ti ettha pabandhaṭṭhiti adhippetā, na khaṇaṭṭhiti. Kasmā? Samāpajjanattā. Tenāha “**ṭhitiyāti ciratṭhitatthan**”ti. **Addhānaparicchedoti** ettakaṃ kālāṃ samāpattiya vītināmessāmīti pageva kālaparicchedo. **Rūpādinimittavasenāti** kammakammanimittagatinimittesu yathārahaṃ labbhamānarūpādinimittavasena. Tattha yasmā kammanimitte chabbidhampi ārammaṇaṃ labbhati, tasmā “**sabbanimittāna**”ti vuttaṃ, na sabbesaṃ ārammaṇaṃ ekajjhaṃ, ekantato vā manasikātabbato. Lakkhaṇavacanāṃ hetuṃ yathā “dātabbametaṃ bhesajjaṃ, yadi me byādhitā siyuna”ti.

459. **Nīlampi sañjānāti**ti-ādinā nīlādiggahaṇamukhena taṃvaṇṇanaṃ sattānaṃ sañjānanaṃ averādibhāvamanasikaraṇaṃ jotitanti āha “**etasmim hi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā**”ti. Ettha ākiñcaññaṃ kathitanti sambandho. “**Ettha suññatā**”ti, “**ettha animittā**”ti etthāpi eseva nayo. **Tanti** “idha aññaṃ abhinavaṃ nāma natthi”ti-ādinā vuttaṃ atthavacanāṃ. **Etāti** appamāṇacetovimutti-ādayo. **Ekanāmakāti** ekekanāmakā, ye nānābyañjanāti adhippetā. **Eko dhammoti** arahattaphalasamāpatti. **Catunāmakoti** appamāṇacetovimutti-ādināmako. **Etanti** etamatthaṃ. **Appamāṇāti** anodhiso, odhisopi vā “ettakā”ti aparimitā. **Asesetvāti** asubhasamāpatti viya ekasseva aggahaṇato.

Kiñcāpi asubhanimittārammaṇampi kiñcanaṃ hoti, ārammaṇasaṅghaṭṭanassa kiñcanassa asubhasamāpattīnampi paṭibhāganimittasaṅkhātāṃ ārammaṇaṃ sabimbaṃ viya viggahaṃ kiñcanaṃ hutvā upaṭṭhāti, na tathā imassāti. Nanu brahmavihārapaṭhamārūppānampi paṭibhāganimittabhūtaṃ kiñci ārammaṇaṃ natthīti? Saccam natthi, ayaṃ pana paṭhamārūppaviññānaṃ viya na paṭibhāganimittabhūta-ārammaṇatāya evaṃ vuttā.

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 521 piṭṭhe.

Attenāti attanā. Bhavati etena attāti abhidhānaṃ buddhi cāti **bhāvo**, attā. **Bhāva**-saddopi attapariyāyoti āha “**bhāvaposapuggalādisaṅkhātenā**”¹. **Nesaṃ** appamāṇasamādhi-ādīnaṃ catunnaṃ. “**Nānatā pākaṭāvā**”²ti vuttaṃ nānattaṃ bhūmito ārammaṇato ca dassetuṃ “**attho panā**”²ti-ādi vuttaṃ. Parittādhāvena atītādhāvena ajjhattādhāvena ca na vattaṃ ārammaṇaṃ etissāti **navattabbārammaṇā** nibbānārammaṇaphalasaṃpattibhāvato.

Ettakoti rāgādihi saṃkiliṭṭhatāya ettakappamāṇo, uttāno parittacetasoti attho. Nibbānampi appamāṇameva pamāṇakaraṇānaṃ abhāvenāti ānetvā sambandho. **Akuppāti arahattaphalacetovimutti** paṭipakkhehi akopaṇiyatāya. **Kiṇcatī**ti kattari paṭhito dhātu maddanatthoti āha “**kiṇcati maddatī**”²ti. Tassa payogaṃ dassetuṃ “**manussā kirā**”²ti-ādi vuttaṃ.

Samūhādighanavasena sakiccaparicchadatāya ca saviggahā viya upaṭṭhitā saṅkhārā niccādigghāssa vatthutāya “**niccanimittaṃ sukhādinimittan**”²ti ca vuccati, vipassanā pana tattha ghanavinibbhogaṃ karontī niccādigghāhaṃ vidhamentī “nimittaṃ samugghātetī”²ti vuttā ghananimittassa² ārammaṇabhūtaṃ abhāvā. **Na gahitā**ti ekatthapadaniddese pāliyaṃ kasmā na gahitā. **Sāti** suññatā cetovimutti. **Sabbatthāti** appamāṇacetovimutti-ādiniddesesu. **Ārammaṇavasena**ti ārammaṇavasenapi ekatthā, na kevalaṃ sabhāvasarasatova. **Iminā pariyāyenā**ti appamāṇatoti-ādinaṃ ārammaṇato laddhāpariyāyena. **Aññasmim** **pana ṭhāneti** ākiṇcaññādisaddapavattihetuto aññena hetunā appamāṇādisaddapavattiyaṃ etassa cotovimuttiyā honti. Esa nayo sesesupi. **Iminā pariyāyenā**ti iminā tāya tāya samaññāya voharitabbatāpariyāyena. Saccānaṃ dassanamukhena vaṭṭavasena uṭṭhitadesanaṃ arahattena kūṭaṃ gaṇhanto **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāvedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Bhāvadehaposapuggalādisaṅkhātenāti (Ka)

2. Rūpanimittassa (Ka)

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. Ayaṃ desanā yasmā pucchāvissajjanavasena pavattā, tasmā pucchakavissajjake pucchānimittaṇca samudāyato vibhāvetum **“ko panāyan”**ti-ādi vuttaṃ. **Upāsakattanti** amaggāgataṃ upāsakattaṃ. **Tesanti** ekādasanahutānaṃ. Maggāgatena upasamena **santindriyo santamānaso**.

“Kiṃ nu kho ajja bhavissati ayyaputto”ti **vīthiṃ olokayamānā**. **Olambanattanti** tassa hatthāvalambanattthaṃ pubbāciṇṇavasena attano hatthaṃ pasāresi. **Bahiddhā** attanā aññaṃ visabhāgavattthuṃ sandhāya vadati. **Paribhedakenāti** pesuññavādinā.

Adhigamappicchatāya “na pakāsetabbo”ti **cintesi**. Puna taṃ anukampanto **“sace kho panāhan”**ti-ādiṃ cintesi. **Eso dhammoti** eso lokuttaradhammo. Vivaṭṭaṃ uddissa upacitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ **upanissayo**. “Yadi me upanissayo atthi, sakkā etaṃ paṭiladdhum. Sacepi natthi, āyatiṃ upanissayo bhavissati”ti cirakālaparibhāvitāya ghaṭe padīpajālā viya abbhantare dippamānāya hetusampattiyaṃ codiyamanā āha **“evaṃ sante mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā”**ti.

Lābhasakkāro uppajji sucirakālaṃ katūpacitapuññatāya. **Abhinīhārasampannattāti** sujātattherassa padumuttarassa bagavato aggasāvakassa nipaccakāraṃ katvā “tumhehi diṭṭhadhammassa bhāgī assan”ti nibbedhabhāgiyaṃ dānaṃ datvā katapatthanāsāṅkhātasampannābhinīhārattā. **Nāticiraṃ kilamittthāti** kammaṭṭhānaṃ bhāventī vipassanāya paripākavasena ciraṃ na kilamitttha. Vuttamevatthaṃ vivarituṃ **“ito paṭṭhāyā”**ti-ādi vuttaṃ. **Dutiyaagamanenāti** pabbājanatthaṃ gamanato dutiyagamanena.

Upanetvāti pañhassa atthabhāvena upanetvā. **Sakkāyanti** sakāyaṃ. **Upanikkhittaṃ** kiñci vatthuṃ **sampaṭicchamānā**¹ **viya** sampaṭicchantī viya. Eko eva pāso etissāti **ekapāsakā**, gaṇṭhi. Sā hi sumociyā, anekapāsā pana dummociyā, ekapāsaggahaṇaṃ vissajjanassa sukarabhāvadassanatthaṃ. **Paṭisambhidāvisaye** **ṭhatvāti** etena theriyā pabhinnapaṭisambhidataṃ dasseti. **Paccayabhūtāti** ārammaṇādivasena paccayabhūtā.

1. Upagacchamānā (Ka)

Theriyā visesādhigamassa attano avisayatāya visākho “**na sakkā**”ti-
ādinā cintesīti daṭṭhabbam. **Saccavinibbhogapañhabyākaraṇenā**ti
saccapariyāpannassa dhammassa dassanato
aññānaññatthaniddhāraṇabhedanāsaṅkhātassa vinibbhogapañhassa
vissajjanena. **Dve saccānī**ti dukkhasamudayasaccāni. **Paṭinivattetvā**ti
parivattetvā. **Gaṇṭhipaṇṇanti** dubbinibbedhatāya gaṇṭhibhūtaṃ paṇṇam.

Na taṃyeva upādānaṃ pe pañcupādānakkhandhā ekadesassa samudāya
tābhāvato, samudāyassa ca ekadesatābhāvato. **Nāpi aññatra pañcahi**
upādānakkhandhehi upādānaṃ tassa tadekadesabhāvato. Na hi ekadeso
samudāyavinimutto hoti. **Yadi hi taññevā**ti-ādinā ubhayapakkhepi dosaṃ
dasseti. **Rūpādisabhāvampī**ti rūpavedanāsaññāviññānasabhāvampi,
phassacetanādisabhāvampi **upādānaṃ siyā**. **Aññatra siyā**ti pañcahi
upādānakkhandhehi visumyeva upādānaṃ yadi siyā. **Parasamayeti**
nikāyavāde. **Cittavippayutto anusayoti** nidassanamattametaṃ nikāyavāde
cittasabhāvābhāvaviññānādīnampi cittavippayuttabhāvapaṭijānanato. **Evam**
byākāsīti “na kho āvuso”ti-ādinā khandhagatachandarāgabhāvena byākāsī.
Atthadhammanicchayasambhavato **asambaddhena**. Tesu katthacipi
asammuyhanato **avittthāyantena**. Pucchāvisaye mohandhakāravigamanena
padīpasahassaṃ jālentena viya. Sa-upādānupādānaṭṭhānaṃ anuttānatāya
pacurajanassa **gūḷho**. Aggahitasāṅketānaṃ kesañci paṭicchāditasadisattā
paṭicchanno. Tilakkhaṇabbhāhatadhammavisayatāya **tilakkhaṇāhato**.
Gambhīrañāgocarātāya **gambhīro**. **laddhapatiṭṭhā**
ariyasaccasampanṇavedhanato. Evaṃ dīṭṭhadhammādibhāvato **vesārajappattā**.
Sabbaso nivutthabrahmacariyatāya tiṇṇaṃ bhavānampi aparabhāge nibbāne
nivutthavatīti **bhavamatthake ṭhitā**.

461. “**Rūpaṃ attato samanupassatī**”ti paduddhāraṃ katvā
“**idhekacco**”ti-ādinā¹ paṭisambhidāpāṭhena tadatthaṃ vivarati. Tattha **attato**
samanupassatīti attāti samanupassati, attabhāvena samanupassati. **Ahanti**
attānaṃ niddisati. Ahaṃbuddhinibandhanaṃ hi attānaṃ attavādī paññapeti,
tasmā **yaṃ rūpaṃ so ahanti** yadetaṃ mama rūpaṃ nāma, so ahanti
vuccamāno mama

1. Khu 9. 137 piṭṭhe.

attā taṃ mama rūpanti **rūpañca attañca advayaṃ** anaññaṃ **samanupassati**. Tathā passato ca attā viya rūpaṃ, rūpaṃ viya vā attā aniccoti āpannameva. **Accīti** jālasikhā. Sā ce vaṇṇo, cakkhuviññeyyāva siyā, na kāyaviññeyyā, vaṇṇopi vā kāyādiviññeyyo acciyā anaññattāti upameyyaṃ viya upamāpi diṭṭhigatikassa ayuttāva. **Diṭṭhipassanāyāti** micchādiṭṭhisāṅkhātāya passanāya passati, na taṇhāmānapaññānupassanāya. Arūpaṃ vedanādiṃ attāti gahetvā chāyāya rukkhādhīnatāya **chāyāvantam rukkham viya** rūpassa santakabhāvena attādhīnatāya **rūpavantam attānam samanupassati**. Pupphādhīnatāya **pupphasmim gandham viya** ādheyyabhāvena attādhīnatāya rūpassa **attani rūpaṃ samanupassati**. Yathā karaṇḍo maṇino ādhāro, evaṃ rūpampi attano ādhāroti katvā **attānam rūpasmim samanupassati**. **Eseva nayoti** iminā attano vedanādihi anaññattam tesañcādhāraṇatam nissitatañca yathāvuttam atidisati.

Arūpaṃ attāti kathitam “vedanāvantam”ti-ādīsu viya rūpena vomissakatāya abhāvato. **Rūpārūpamissako attā kathito** rūpena saddhim sesārūpadhammānam attāti gahitattā. **Ucchedadiṭṭhi kathitā** rūpādīnam vināsadassanato. Tenevāha “rūpaṃ attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti”ti-ādi. **Avasesesūti** pannarasasu ṭhānesu. **Sassatadiṭṭhi kathitā** rūpavantādiabhāvena gahitassa aniddhāritarūpattā.

Diṭṭhigatiko yaṃ vatthum attāti samanupassati, yebhuyyena taṃ niccam sukhanti ca samanupassateva. Sāvako pana tappaṭikkhepena sabbe dhammā anattāti sudiṭṭhattā rūpaṃ attāti na samanupassati, tathābhūto ca aniccam dukkham anattāti samanupassati, tathā vedanādayoti dassento “**na rūpaṃ attato**”ti-ādimāha. Evaṃ bhavadiṭṭhipi avijjābhavataṇhā viya vaṭṭassa samudayoyevāti diṭṭhikathāyaṃ “**ettakena gamanam hoti**”ti-ādi, diṭṭhippahānakathāyañca “**ettakena gamanam na hoti**”ti-ādi vuttam.

462. Heṭṭhā vuttamatthameva pucchitattā “**theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo**”ti vatvā paṭipucchanaividhim dassetum “**upāsakā**”ti-ādi vuttam.

Paṭipattivāsenāti sakkāyanirodhagāminipaṭipadābhāvena.

Saṅkhatāsaṅkhatavasena lokiyalokuttaravasena saṅgahitāsaṅgahitavāsenāti “vāsenā”ti padam paṇṇaṃ yojetabbam. Tattha kāmaṃ asaṅkhatā nāma maggo natthi, kiṃ saṅkhatā, udāhu asaṅkhatoti pana pucchāvasena tathā vuttam. “Ariyo”ti vacaneneva maggassa lokuttaratā siddhā,

saṅgāhakakhandhapariyāpannānam pana maggadhammānampi siyā lokiyatāti idha lokiyaggahaṇam. Kiñcāpi saṅgahitapadameva pālīyam āgataṃ, na asaṅgahitapadam, ye pana saṅgāhakabhāvena vuttā, te saṅgahitā na hontīti aṭṭhakathāyaṃ asaṅgahitaggahaṇam katanti daṭṭhabbam.

Saṅkhatotiādīsu samecca sambhuyya paccayehi katoti **saṅkhatā**. Tathābhūto ca taṃsamaṅgino puggalassa pubbabhāgacetanāti mayham maggo aṭṭhaṅgiko hotu sattaṅgiko vāti cetitabhāvena **cetito**. Sahajātacetanāyapi cetitova tassā saṅgāhikāraṇabhāvato, tato eva **pakappito āyūhito**. Paccayehi nipphāditattā **kato nibbattito** ca. **Samāpajjantena** attano santāne sammadeva āpajjantena uppādentena. Iti sattahipi padehi paccayanibbattitaṃyeva ariyamaggassa dasseti.

Asaṅgahito khandhānam padeso etassa atthīti **maggo sappadeso**. Natthi etesaṃ padesāti **khandhā nippadesā**. Padissati etena samudāyoti hi **padeso**, avayavo. **Ayanti** maggo. **Sappadesattā** ekadesattā. **Nippadesehi** samudāyabhāvato niravasesapadesehi. Yathā nagaram rajjekadesabhūtam tadantogadhattā rajjena saṅgahitam, evam ariyamaggo khandhattayekadesabhūto tadantogadhattā tīhi khandhehi saṅgahitoti dasseti “**nagaram viya rajjena**”ti iminā. **Sajātī**toti samānājātīya, samānasabhāvattā evāti attho. Ettha ca sīlakkhandho “nava koṭṭisahasānī”ti-ādīnā¹ vuttapabhedavasena ceva sampattasamādānavirati-ādivasena ca gayhamāno nippadeso, maggasilāṃ pana ājīvaṭṭhamakameva samucchadaviratimattamevāti sappadesam. Samādhikkhandho parittamahaggatādivasena ceva upacārappanāsamādhivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggasamādhī pana

1. Visuddhi 1. 44; Apadāna-Ṭṭha 2. 253; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhesu.

lokuttarova, appanāsamādhi evāti sappadeso. Tathā paññākkhandho parittamahaggaṭṭhādivasena ceva sutamayaññādivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggapaññā pana lokuttarāva, bhāvanāmayā evāti sappadesā. **Attano dhammatāyāti** sahaṅkārikāraṇaṃ anapekkhitvā attano sabhāvena attano balena **appetuṃ na sakkāti** vīriyena anupatthambhitaṃ, satiyā ca anupaṭṭhitaṃ. **Paggahakiccanti** yathā kosajjapakkhe na patitā cittaṭṭhiti, tathā paggaṇhanakiccaṃ. **Apilāpanakiccanti** yathā ārammaṇe na pilavati, evaṃ apilāpanakiccaṃ.

Ekato jātāti sahaṅkārikā. **Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo** samādhissa ārammaṇe appanāyavisesapaccayabhāvato. **Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati** samādhissa ārammaṇe daḥhapavattiyā paccayabhāvato. **Kiriyatoti** upakāraṅkiriyato.

Ākoṭetvāti ārammaṇaṃ āhanitvā. Tathā hi vitakko “āhananaraso”ti, yogāvacaro ca “kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkaṇāyāhataṃ karoti”ti vuccati. **Idhāpīti** sammādiṭṭhisāṅkappesu. **Kiriyatoti** vuttappakāra-upakāraṅkiriyato.

Subhasukhādinimittaggāhavidhamanaṃ **catukiccasādhanaṃ**. **Paccayattenāti** sahaṅkārikāpaccayabhāvena. **Catukiccasādhanavasenevāti** idaṃ maggavīriyasappaṇaṃ gahitabhāvadassanaṃ. Taṃ hi ekaṃyeva hutvā catukiccaṃ yathāvutta-upakāraṅkāsabhāvena ca parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Maggasampayuttadhammānanti** iminā maggaḍḍhammānampi gahaṇaṃ, na taṃsampayuttaphassādināṃyeva. **Ekacittakkhaṇikāti** maggaḍḍhacittupādavasena ekacittakkhaṇikā.

Sattahi ñāṇehīti paramukkaṃsagatahi sattahi javanehi sampayuttañāṇehi, sattahi vā anupassanāñāṇehi. Ādito sevanā **āsevanā**, tato paraṃ vaḍḍhanā **bhāvanā**, punappunaṃ karaṇaṃ **bahulikamanti** adhippāyenaṃ **“aññena cittenā”**ti-ādi. Adhippāyavasena niddhāretvā gahetabbatthaṃ **suttaṃ neyyatthaṃ**. Yathārutavasena gahetabbatthaṃ **nītatthaṃ**. **Evaṃ santeti** yadi idaṃ suttaṃ nītatthaṃ, āsevanādi ca visum visum cittehi hoti, evaṃ sante. Āsevanādi nāma cittassa anekavāraṃ uppattiyā

hoti, na ekavāramevāti āha **“ekaṃ cittaṃ”**ti-ādi. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—
 āsevanāvasena pavattamānaṃ cittaṃ sucirampi kālaṃ āsevanāvaseneva
 pavatteyya, tathā bhāvanābahulīkammavasena pavattamānāni, na cettha
 ettakāneva cittaṇi āsevanāvasena pavattanti, ettakāni bhāvanāvasena,
 bahulīkammavasenāti niyamo labbhati. Iti anekacittakkhaṇika-ariyamaggaṃ
 vadantassa dunnivāriyovāyaṃ doso. Yathā pana pubbabhāgepi nānācittesu
 pavattapariññādikiccānaṃ sammādiṭṭhi-ādīnaṃ paṭivedhakāle yathārahaṃ
 catukiccasādhanaṃ, ekacittakkhaṇikā ca pavatti, evaṃ vipassanāya
 pavattābhisaṅkhāravasena āsevanābhāvanābahulīkammāni paṭivedhakāle
 ekacittakkhaṇikāneva hontīti vadantānaṃ ācariyānaṃ na koci doso
 āsevanādihi kātabbakicassa tadā ekacittakkhaṇeveyeva sijjhanato. Tenāha
“ekacittakkhaṇikāvā”ti-ādi. **Sace sañjānātīti** sace saññattim gacchati. **Yāguṃ**
pivāhīti uyyojetabbo dhammasākacchāya abhabbhāvatoti adhippāyo.

463. **Puññābhisaṅkhārādīsūti ādi-**saddena kāyasañcetanādilakkhaṇe
 kāyasaṅkhārādikepi saṅgaṇhāti, na apuññāneñjābhisaṅkhāre eva.
Kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati, nakāyasamuṭṭhānattā.
 Cittasamuṭṭhānā hi te dhammāti. **Nibbattīyatīti** ca idaṃ kāye sati
 sabbhāvaṃ, asati ca abhāvaṃ sandhāya vuttam. **Vācanti** vacīghosaṃ.
Saṅkharotīti janeti. Tenāha **“nibbattetī”**ti. Na hi taṃ
 vitakkavicārarahitacittaṃ vacīghosaṃ nibbattetuṃ sakkoti.
Cittapaṭibaddhattāti etena cittassa nissayādi paccayabhāvo
 cittaṃ saṅkhārasaṅkharāṇanti dasseti. **Aññamaññamissāti** atthato bhinnāpi
 kāyasaṅkhārādivacanavacanīyabhāvena aññamaññamissitā abhinnā viya, tato
 eva **ālulitā** saṅkiṇṇā **avibhūtā** apākaṭā **duddīpanā** duviññāpayā.
Ādānaggahaṇamuñcanacopanānīti yassa kassaci kāyena ādātabbassa
 ādānasaṅkhātāṃ gahaṇaṃ, vissajjanasaṅkhātāṃ muñcanaṃ,
 yathātathācalanasaṅkhātāṃ copananti imāni **pāpetvā** sādhetvā **uppannā**.
 Kāyato pavattā saṅkhārā, kāyena saṅkharīyantīti ca **kāyasaṅkhārātveva**
vuccanti. **Hanusamcapananti** hanusañcalanaṃ. **Vacībhedanti**
 vācānicchāraṇaṃ. Vācaṃ saṅkharontīti katvā idha **vacīsaṅkhārātveva**
vuccanti.

464. **Samāpajjissanti** padam nirodhassa āsannānāgatabhāvavisayam āsannam vajjetvā dūrassa gahaṇe payo janābhāvato. Nirodhapādakassa nevasaññānāsaññāyatanacittassa ca gahaṇato paṭṭhāya nirodham samāpajjati nāmāti adhippāyena “**padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito**”ti vuttam. **Tathā cittam bhāvitam hotīti** ettha addhānaparicchedacittaggahaṇam itaresam nānantariyabhāvato. na hi baladvayañāṇasamādhicariyānam vasībhāvāpādanacittehi vinā addhānaparicchedacittam acittakabhāvāya hoti.

Sesasāṅkhārehīti kāyasāṅkhāracitta saṅkhārehi. **Dutiyajjhāneyeva nirujjhati** anuppattinirodhena. Itaresupi ese va nayo. **Vuṭṭhahissanti** padam vuṭṭhahanassa āsannānāgatabhāvavisayam āsannam vajjetvā dūrassa gahaṇe payo janābhāvato. Nirodhato vuṭṭhānassa ca cittuppādena paricchinattā tato oramevāti āha “**padadvayena antonirodhakālo kathito**”ti. **Tathā cittam bhāvitam hotīti** yathā yathā paricchinna kālameva acittakabhāvo, tato param sacittakabhāvo hoti, tathā nirodhassa parikammacittam uppāditam hoti.

Paṭisaṅkhāti paṭisaṅkhāya idamidha kātabbam jānitvā appavattimattam. **Samāpajjantīti** acittakabhāvam sammadeva āpajjanti. Atha kasmā sattāhameva samāpajjantīti? Yathākālaparicchedakaraṇato, taṇca yebhuyyena āhārūpajīvīnam sattānam upādinna kapavattassa ekadivasam bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Sabbā phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti idam natthīti āha “**samuṭṭhāpetī**”ti. Yā pana na samuṭṭhāpeti, tam dassento “**imassa pana -pana samuṭṭhāpetī**”ti āha. Tattha **imassāti** idha pāḷiyam vuttanirodhasamāpajjanabhikkhuno. Tassa pana phalasamāpatti catutthajjhānikāvāti niyamo natthīti āha “**kim vā etenā**”ti-ādi. **Abbohārikāti** sukhumattabhāvappattiyā “atthī”ti voharitum asakkuṇeyyāti keci. Nirodhassa pana pādakabhūtāya catutthajjhānādisamādhicariyāya vasena acatutthajjhānikāpi¹ nirodhānantaraphalasamāpatti

1. Acetanā catutthajjhānikāpi (Ka)

assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti abhāvato eva te abbohārikā vuttā. Evañca katvā Sañjīvattheravatthumhi ānītasamāpattiphalanidassanampi suṭṭhu upapajjati. Tenāha **“bhavaṅgasamayenevetam kathitan”**ti.

Kiriyaamayapavattavaḷaṅjanakāleti ettha kiriyaamayapavattam kāyavacīviññattivipphāro, tassa vaḷaṅjanakāle pavattanasamaye. **Vācam abhisankhātum nasakkonti** aviññattijanakattā tesam vitakkavicārānam.

Saguṇenāti sarasena, sabhāvenāti attho. **Suññatā nāma phalasamāpatti** rāgādīhi suññatā. Tathā rāganimittādīnam abhāvā **animittā**, rāgapaṇidhi-ādīnam abhāvā **appaṇihitā**ti āha **“animitta-appaṇihitesupi eseva nayo”**ti. Animittam appaṇihitañca nibbānam ārammaṇam katvā uppannaphalasamāpattiyam phasso animitto phasso appaṇihito phasso nāmāti imamattham **“eseva nayo”**ti iminā atidisati.

Attasuññatādassanato anattānupassanā suññatā, niccanimittugghāṇato aniccānupassanā animittā, sukhappaṇidhipaṭikkhepato dukkhānupassanā appaṇihitāti āha **“suññatā -pa- vipassanāpi vuccatī”**ti. **Aniccato vuṭṭhātī**ti saṅkhārānam aniccākāraggāhiniyā vuṭṭhānagāminiya parato ekatovuṭṭhāna-ubhatovuṭṭhānehi nimittapavattato vuṭṭhātī. **Aniccato pariggahetvāti** ca idaṁ “na ekantikaṁ evampi hotī”ti katvā vuttam. Esa nayo sesesupi. Appaṇihitavipassanāya maggoti-ādīnā, suññatavipassanāya maggoti-ādīnā ca yojanam sandhāyāha **“eseva nayo”**ti. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena avavatthānakarattā. **Evaṁ hi tayo phassā phusantī**ti evaṁ saguṇato ārammaṇato ca nāmalābhe suññatādināmakā tayo phassā phusantīti aniyamavacanam. **Sameti** yujjati ekasseva phassassa nāmattayayogato.

Sabbasaṅkhatavivittatāya **nibbānam viveko nāma** upadhivivekoti katvā. **Ninnatā** tappaṭipakkhavimukhassa tadabhimukhatā, **poṇatā** onamanam, **pabbhāratā** tato vissaṭṭhabhāvo.

465. Cakkhādito rūpādīsu pavattarūpakāyato uppajjanato pañcadvārikam sukham kāyikam nāma, manodvārikam cetophasajātāya

cetasikarū nāma. Sabhāvaniddeso sukhayatīti katvā. **Madhurabhāvadīpakanti** iṭṭhabhāvajotanaṃ. **Vedayitabhāvadīpakanti** vedakabhāvavibhāvakaṃ.

Vedanā eva hi paramatthato ārammaṇaṃ vedeti, ārammaṇaṃ pana veditabbanti. Dukkhaṃti sabhāvaniddeso ti evamādi-atthavacanāṃ sandhāyāha “**eseva nayo**”ti. **Ṭhitisukhā**ti ṭhitiyā dharmānatāya sukhā, na ṭhitikkhaṇamattena. Tenāha “**atthibhāvo sukhaṃ**”ti. **Vipariṇāmadukkhā**ti vipariṇāmanena vigāmanena dukkhā, na nirodhakkhaṇena. Tenāha “**natthibhāvo dukkhaṃ**”ti. Apariṇātavatthukānaṃ hi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti. Svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. **Ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha “**atthibhāvo dukkhaṃ, natthi bhāvo sukhaṃ**”ti. Dukkhaṃti eva hi paramatthato upaṭṭhāti. Evam hi vadanti “tassa rogassa vūpasamena aho sukhaṃ jātan”ti. **Jānanabhāvoti** yāthāvasabhāvato avabujjanaṃ. Adukkhamasukhaṃ hi vedanaṃ jānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhumbhāvato, yathā tadanāhe dhamme salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenevāha—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhati pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti¹.

Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Dukkhaṃ hi sammohavīhāroti. Apari nayo **jānanabhāvoti** jānanassa nānassa sabbhāvo. Nānasampayuttā hi nānopanissayā ca adukkhamasukhā vedanā sukhā iṭṭhākārā. Yathāha “iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cā”ti. **Ajānanabhāvo dukkhanti** ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Katamo anusayo anusetiti kāmarāgānusayādīsu sattaṃ anusayesu katamo anusayo anusayavasena pavattati. Appahīnabhāvena hi santāne anusayantīti **anusayā**, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ nesaṃ dassitā. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Tenāha “**appahīnatthena sayito viya hoti**”ti. Te ca

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

nippariyāyato anāgatā kilesā daṭṭhabbā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālābhedenā sabhāvabhedo atthi. Yadi appahīnaṭṭho anusayaṭṭho, nanu sabbepi kilesā appahīnā anusayā bhaveyyunti? Na mayaṃ appahīnatāmattena anusayaṭṭhaṃ vadāma, atha kho pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayā, idaṃ thāmagamaṇaṃ rāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo, yato abhidhamme “thāmagataṃ¹ anusayaṃ pajahatī”ti vuttaṃ. **Soti rāgānusayo. Appahīnoti** appahīnabhāvamukhena anusayanaṭṭhamāha. So ca apariṇṇātakhandhavatthuko, pariṇṇātesu patiṭṭhaṃ na labhati. Tenāha “**na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno**”ti. Ārammaṇavasena cāyaṃ anusayaṭṭho adhippeto. Tenāha “**na sabbāya sukhāya vedanāya ārabba uppajjati attho**”ti.

Vatthuvasenapi pana anusayaṭṭho veditabbo, yo “bhūmiladdhaṃ”ti vuccati. Tena hi **aṭṭhakathāyaṃ**² vuttaṃ—

“Bhūmīti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu khandhesu uppattirahaṃ kilesajātāṃ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariṇṇātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabba kilesā uppajjanti mahākaccāna-uppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabba soreyyasetṭhinandamāṇavakādīnaṃ viya. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya, vatthuvaseṇa pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya apariṇṇātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhūti tesu vattamūlaṃ kilesajātāṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabbaṃ”ti-ādi.

Esa nayo sabbatthāti iminā “na sabbāya dukkhāya vedanāya so appahīno, na sabbāya dukkhaṃ vedanāya ārabba uppajjati”ti-ādiṃ atidisati. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. “Yo anusayo yattha

1. Thāmagato (Ka)

2. Visuddhi 2. 328 piṭṭhe.

anuseti, so pahīyamāno tattha pahīno nāma hotī”ti tattha tattha pahānapucchā, taṃ sandhāyāha “**kiṃ pahātabbanti ayaṃ pahānapucchā nāmā**”ti.

Ekeneva byākaraṇenāti “idhāvuso visākha bhikkhu vivicceva kāmehī”ti-ādinā¹ ekeneva vissajjanena. **Dve pucchāti** anusayapucchā pahānapucchāti dvepi pucchā vissajjesi. “Rāgaṃ tena pajahatī”ti idamekaṃ vissajjanaṃ, “na tattha rāgānusayo anusetī”ti idamekaṃ vissajjanaṃ, pucchānukkamaṃ cettha anādiyitvā pahānakkamena vissajjanā pavattā. “**Dve pucchā vissajjesi**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**idhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tathāvikkhambhitameva katvāti** iminā yo rāgaṃ vikkhambhetvā puna uppajjitum appadānato tathāvikkhambhitameva katvā maggena samugghātetī, tassa vasena “rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī”ti vattabbanti dasseti. Kāmoghādīhi catūhi ogheti saṃsārabhavgheṇeva vā vegasā vuyhamānesu sattesu taṃ uttaritvā pattabbaṃ, tassa pana gādhabhāvato **paṭiṭṭhānabhūtaṃ**. Tenāha bagavā “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti².

Suññatādibhedena anekabhedattā pāliyaṃ “anuttaresū”ti bahuvacananiddesoti “**anuttarā vimokkhā**”ti vatvā puna tesāṃ sabbesampi arahattabhāvasāmaññena “**arahatte**”ti vuttaṃ. Visaye cetaṃ bhummaṃ. **Paṭthanāṃ paṭṭhapentassāti** “aho vatāhaṃ arahattaṃ labheyyaṃ”ti paṭthanāṃ upaṭṭhapentassa, paṭthentassāti attho. **Paṭhapentassāti** cettha hetumhi **anta**saddo. Kathaṃ pana arahattavisayā paṭthanā uppajjatīti? Na kāci arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭthanā uppajjati anadhigatattā avisayabhāvato. Parikappitarūpaṃ pana taṃ uddissa paṭthanā uppajjati. “**Uppajjati pihāpaccayā**”ti **vuttaṃ** paramparapaccayataṃ sandhāya, ujukaṃ pana paccayabhāvo natthīti vuttaṃ “**na paṭthanāya paṭṭhapanamūlakaṃ uppajjati**”ti. **Idaṃ pana sevitabbaṃ domanassaṃ** akusala ppahānassa kusālābhivuḍḍhiyā ca nimittabhāvato. Tenāha bagavā “domanassampāhaṃ devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti³. Tihi māsehi sampajjanakā

1. Ma 1. 387 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 383; Khu 1. 235; Abhi 3. 172 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 221, 222 piṭṭhesu.

temāsikā. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Imasmim vāreti** imasmim pavāraṇavāre. **Visuddhipavāraṇanti** “**parisuddho ahan**”ti evaṃ pavattaṃ visuddhi pavāraṇaṃ. Arahantānameva hesa pavāraṇā.

Na kadāci pahātabbassa pahāyakatā atthīti dassento “**na domanassena vā**”ti-ādim vatvā pariyāyenetam vuttam, tam vibhāvento “**ayaṃ panā**”ti-ādimāha. Yam panettha vattabbaṃ, tam parato vitthārena āgamissati. **Paṭipadam gahetvā** patthanaṃ katvā patthanaṃ ṭhapetvā. **Paṭisañcikkhatīti** ovādasena attānaṃ samuttejento katheti. **Sīlena hīnaṭṭhānanti** aññehi arahattāya paṭipajjantehi sīlena hīnaṭṭhānaṃ kiṃ tuyhaṃ atthīti adhippāyo. **Suparisuddhanti** akhaṇḍādibhāvato sudhotajātimaṇi viya suṭṭhu parisuddhaṃ. **Supaggahitanti** kadācipi saṅkocābhāvato vīriyaṃ suṭṭhupaggahitaṃ. **paññāti** vipassanāpaññā paṭipakkhehi anadhibhūtatāya akuṇṭhā tikkhavisadā saṅkhārānaṃ sammasane **sūrā hutvā vahati** pavattati. **Pariyāyenāti** tassa domanassassa arahattupanissayatāpariyāyena. Ārammaṇavasena anusayanaṃ idhādhippetanti āha “**na tam ārabha uppajjati**”ti. Anuppajjanamettha pahānaṃ nāmāti vuttam “**pahīnova tattha paṭighānusayoti attho**”ti. Tatiyajjhānena vikkhambhetabbā avijjā, sā eva ariyamaggena samucchindīyatīti “**avijjānusayaṃ vikkhambhetvā**”ti-ādi vuttam, anusayasadisatāya vā. “**Rāgānusayaṃ vikkhambhetvā**”ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhāne nānuseti nāma** tattha kātabbakiccākaraṇato.

466. **Tasmāti paccanīkattā sabhāvato kiccato paccayato cāti adhippāyo.** **Visabhāgapāṭibhāgo kathito** “kaṇhasukkasappaṭi bhāgā dhammā”ti-ādīsu viya. **Andhakārāti** andhakārasadisā appakā sabhāvato. **Avibhūtā** apākaṭā anolārikabhāvato. Tato eva **duddīpanā** duviññāpanā. **Tādisāvāti** upekkhāsadisāva, yathā upekkhā sukhadukkhāni viya na olārikā, evaṃ avijjā rāgadosā viya na olārikā, atha kho andhakārā avibhūtā duddīpanā duviññāpanāti attho. **Sabhāgapāṭibhāgo kathito** “paṇidhi paṭighoso”ti-ādīsu viya. **Yattakesu ṭhānesūti** dukkhādīsu yattakesu ṭhānesu, yattha vā ñeyyaṭṭhānesu. **Visabhāgapāṭibhāgoti**

andhakārassa viya āloko vighātakapaṭibhāgo. **Vijjāti** maggañāṇaṃ adhippetam, **vimuttīti** phalanti āha “**ubhopete dhammā anāsavā**”ti. **Anāsavaṭṭhenāti**-ādīsu paṇītaṭṭhenāti pi vattabbaṃ. Sopi hi vimuttinibbānaṃ sādharmaṇo, vimuttiyā asaṅkhataṭṭhena nibbānassa visabhāgatāpi labbhateva. **Pañhaṃ atikkamivā gatosi**, apucchitabbaṃ pucchantoti adhippāyo. **Pañhānaṃ paricchedapamāṇaṃ gahetuṃ** yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto **nāsakki** pañhānaṃ pariyaṇtaṃ gahetuṃ. **Appaṭibhāgadhammassāti** nippariyāyato sabhāgapaṭibhāgena appaṭibhāgadhammassa. Anāgatādipariyāyena nibbānassa sabhāgapaṭibhāgo vutto, visabhāge ca attheva saṅkhatadhammā, tasmā nippariyāyato kiñci sabhāgapaṭibhāgaṃ sandhāya pucchatīti katvā “**accayāsi**”ti-ādi vuttaṃ. Asaṅkhatassa hi appaṭiṭṭhassa ekantaniccassa sato nibbānassa kuto nippariyāyena sabhāgassa sambhavo. Tenāha “**nibbānaṃ nāmetan**”ti-ādi.

Viraddhoti ettha sabhāgapaṭibhāgaṃ pucchissāmīti nicchayābhāvato pucchitamatthaṃ virajjhivāva pucchi, na ajānitvāti attho. Etena heṭṭhā sabbapucchādīṭṭhasaṃsandananayena jānitvāva pavattāti dīpitaṃ hoti. Therī pana taṃ taṃ pucchitamatthaṃ sabhāvato vibhāventī satthu desanāñāṇaṃ anugantvāva vissajjesi. **Nibbānogadhanti** nibbānaṃ ogāhitvā ṭhitaṃ nibbānantogadham. Tenāha “**nibbānabbhantaraṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhan**”ti. **Assāti** brahmacariyassa.

467. **Paṇḍiccenasaṃannāgatāti** etthavuttapaṇḍiccaṃ dassetuṃ “**dhātukusalā**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha “kittāvatā nu kho bhante paṇḍito hoti? Yato kho ānanda bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca. Ettāvatā nu kho ānanda bhikkhu paṇḍito hoti”ti¹. **Paññāmahattaṃ** nāma theriyā asekkhappaṭisambhidappattāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāti taṃ dassetuṃ “**mahante atthe**”ti-ādi vuttaṃ. **Rājayuttehīti** rañño kamme niyuttapurisehi. **Āhaccavacanenāti** satthārā karaṇādīni āhanitvā pavattitavacanena. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷavedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. **Dhammoti gahitagahaṇānī**ti dhammo vā hotu itaro vā, dhammoti paggahitaggaḥappavattā cariyāva. **Āyūhanakkhaṇeti** tassa dhammoti gahitassa pavattanakkhaṇe. **Sukhanti** akicchaṃ. Tenāha “**sukaran**”ti. **Dukkhavipākanti** aniṭṭhaphalavipaccanaṃ.

469. Yathā cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ sabhāvasiddhaṃ, evaṃ manasopi, te ca visayā¹ iṭṭhākārato gahaṇe na koci doso, purisattabhāve² na ca te dosaṃ pavattentīti ayaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhīti āha “**vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthī**”ti, assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabyataṃ āpajjantīti** paribhuñjanakataṃ upagacchanti. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo katthusādhano ca **tabya**-saddo, yathārucci paribhuñjantīti attho. Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmasena pana nesaṃ assādetabbatāti āha “**vatthukāmesu kilesakāmena pātabyatan**”ti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Pātabyataṃ paribhuñjitabbatanti** etthāpi kattuvaseva attho veditabbo. **Moḷim katvāti** veṇibandhavasena moḷim katvā. **Tāpasaparibbājikāhīti** tāpasapabbajjūpagatāhi. **Pariññaṃ paññapentīti** idaṃ “**pahānamāhaṃsū**”ti padasseva vevacanaṃ **“pahānaṃ samatikkamaṃ paññapenti”**ti vuttaṃ. Tena kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammāti yāthāvato pariṇānaṃ idha “**pahāna**”ti adhippetam, na vinābhāvamattanti dasseti. **Māluvāsipāṭikāti** māluvāvidalaṃ³ māluvāphale poṭṭalikā. **Santāsaṃ āpajjeyyāti** sāle adhivatthadevatāya pavattiṃ gahetvā vuttaṃ. Tadā hi tassā evaṃ hoti. **Koṇḍārapattasadihehīti** mahākoṇḍārapattasaṇṭhānehi. Saṇṭhānavasena hetam vuttaṃ, māluvāpattā pana koṇḍārapattehi mahantatarāni ceva ghanatarāni ca honti. Vipulabahughanagarupattatāya **mahantaṃ bhāraṃ janetvā**. **Sāti** māluvālatā. **Oghananti** heṭṭhato olambanahetubhūtaṃ ghanabhāvaṃ.

1. Tesaṃca visayānaṃ (?)

2. Na koci doso dhātumattabhāvato (?)

3. Māluvāviraḷaṃ (Ka)

Andhavanasubhagavanaggahaṇaṃ tesaṃ abhilakkhitabhāvato.
Nāḷikerādīsu tiṇajātīsu. Khādanupalakkhaṇaṃ upacikāṇaṃ
 uṭṭhahanaggahaṇanti āha “**uṭṭhaheyyun**”ti. **keḷim karontī viyāti**
 vilambananadī¹viya keḷim karontī. Idāni ahaṃ taṃ ajjhottharinti
 pamodamānā viya ito cito ca vipphandamānā **vilambantī. Samphassopi**
sukho mudutaluṇakomalabhāvato. **Dassanampi sukhāṃ**
 ghanabahalapattasaṃhatatāya. **Somanassajātāti** pubbe anussavavasena
 bhavanavināśabhayā santāsaṃ āpajji, idāni tassā sampattidassanena
 palobhitā somanassajātā ahosi.

Viṭabhim kareyyāti ātānavitānavasena jaṭentī jālaṃ kareyya. Tathābhūtā
 ca ghanapattasañchannatāya chattasadisī hotīti āha “**chattākārena**
tiṭṭheyyā”ti. **Sakalaṃ rukkhanti** upari sabbasākhāpasākhāṃ sabbarukkhāṃ.
Bhassamānāti paliveṭhanavaseneva otaramānā. **Yāva mūlā otiṇṇasākhāhīti**
 māluvā bhārena onamitvā rukkhassa yāva mūlā otiṇṇasākhāhi puna
 abhiruhamānā. **Sabbasākhāti** heṭṭhā majjhe uparicāti sabbāpi sākhāyo
 paliveṭhentī. **Saṃsibbitvā** jālasantānaka niyāmena jaṭetvā. Evaṃ aparāparaṃ
 saṃsibbanena **ajjhottharantī. Sabbasākhā heṭṭhā katvā sayāṃ upari ṭhatvā**
 mahābhārabhāvena **vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya.**
Sākhattakavimānanti sākāpaṭibaddhaṃ vimānaṃ. Yasmā idha satthārā
 “seyyathāpi bhikkhave”ti-ādinā bhūtapubbameva vatthu upamābhāvena
 āhaṭaṃ, tasmā “**idaṃ pana vimānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

471. **Bahalarāgasabhāvoti** paccavekkhaṇāhi nīharitum asakkuṇeyyatāya
 balavā hutvā abhibhavanarāgadhātuko. **Rāgajanti** rāganimittajātāṃ. **Diṭṭhe**
diṭṭhe ārammaṇeti diṭṭhe diṭṭhe visabhāgārammaṇe. **Nimittaṃ gaṇhāti**
 kilesupattiyā kāraṇabhūtaṃ anubyañjanaso nimittaṃ gaṇhāti,
 sikkhāgāravana pana kilesehi nissitaṃ maggaṃ na paṭipajjati, tato eva
 ācariyupajjhāyehi āṇattaṃ daṇḍakammaṃ karoteva. Tenāha “**na tveva**
vītikkamaṃ karotī”ti. **Hatthaparāmāsādīnīti** “ehi tāvatayā vuttaṃ mayā
 vuttaṃca amutra gantvā vīmaṃsissāmā”ti-ādinā hatthaggaṇāḍīnikaronto,
 na karuṇāmettānidānavasena. **Mohajātikoti** bahalamohasabhāvo.

472. **Kammaniyāmenā**ti purimajātisiddhena lobhussadatādiniyamitena kammaniyāmena. Idāni taṃ lobhussadatādiṃ vibhāgena dassetuṃ “**yassa hī**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kammāyūhanakkhaṇeti** kammakaraṇavelāya. **Lobho balavā**ti tājāya sāmaggīyā sāmattiyaṭo lobho adhiko hoti. **Alobho mandoti** tappaṭipakkho alobho dubbalo hoti. Kathaṃ panete lobhālobhā aññamaññaṃ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “ekakkhaṇe pavattanti”ti, nikantikkhanaṃ pana āyūhanakkhaṇameva katvā evaṃ vuttaṃ. Esa nayo sesesu. **pariyādātunti** abhibhavituṃ na sakkoti. Yo hi “evaṃsundaraṃ evaṃvipulaṃ evaṃmahagghaṇa na sakkā parassa dātun”ti-ādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho sammadeva lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Dosamohānaṃ anuppattiyaṃ tādīsapaccayaḷābheneva **adosāmohā balavanto**. **Tasmāti** lobhādosāmohānaṃ balavabhāvato alobhadosamohānaṇca dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṃ paccāmasati. **Soti** taṃsamaṅgī. **Tena kammenāti** tena lobhādi-upanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīloti** sakhilo. Tamevatthaṃ **akkodhanoti** pariyāyena vadati.

Mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṃ na sakkonti, **amoho** pana **balavā** mohaṃ pariyādātuṃ sakkotīti evaṃ yathārahaṃ paṭhamavāre vuttanayeneva atidesattho veditabbo. **Purimanayenevāti** pubbe vuttanayānusārena. **Duṭṭhoti** kodhano. **Dandhoti** mandamañño. **Sukhasīlakoti** sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamoha, lobhadosa, lobhamoha, dosamoha, lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādi-ussadavasena akusalapakkhe eva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādi-ussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosamohā, alobhādosamohā, alobhadosāmohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiya paṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva honti.

Tathā akusalapakkhe lobhādosāmohā, lobhadosāmohā, lobhādosamohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyaapaṭhamavārehi adosussada-amohussada-adosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayasammissatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā kāmāṃ dassetabbā, tesāṃ asambhavato eva na dassitā. Na hi “ekasmim̐ santāne antarena avatthantaram̐ lobho ca balavā alobho cā”ti-ādi yujjati. Paṭipakkhavasena vāpi etesaṃ balavadubbalabhāvo sahaṃjātadhammavasena vā. Tattha lobhassa tāva paṭipakkhavasena anabhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṃ adosāmohēhi. Alobhādīnaṃ pana lobhādi-anabhibhavanato. Sabbesaṃca samānāṃjātiyasamadhibhuyya pavattivasena sahaṃjātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ**¹ “lobho balavā, alobho mando. Adosāmohā balavanto, dosamohā mandā”ti-ādi, so ca nesaṃ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo. Tenevāha “**kammaniyāmenā**”ti. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyamevāti.

Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. Evaṃ idāni vuccamānākāro kāmo kāmānaṃ icchā etesanti **evaṃkāmā**. Evaṃ chando chandanāṃ rocanāṃ ajjhāsayo etesanti **evaṃchandā**. Abhimukhaṃ, abhinivissa vā pakārehi eti upagacchatīti adhippāyo, laddhi. Sā hi laddhabbavatthuṃ abhimukhaṃ “evametan”ti abhinivisantī tena tena pakārena upagacchati, hatthagataṃ katvā tiṭṭhati na vissajjeti. Evaṃ vuccamānākāro adhippāyo etesanti **evaṃadhippāyā**. Bhagavā mūlaṃ kāraṇaṃ etesaṃ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṃmūlakā**. Tenāha “**bagavantaṃ hi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā**”ti. **Amhākaṃ**

1. Ma-Ṭṭha 2. 271 piṭṭhe.

dhammāti tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevittabbānaṃ¹ hi yāthāvato adhigamaññāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “**pubbe kassapasambuddhenā**”ti-ādi. Bhagavā netā tesanti **bagavaṃnettikā**. Netāti sevittabbadhamme vineyyasantānaṃ pāpetā. **Vinetāti** asevitabbadhamme vineyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā**. **Anunetāti** ime dhammā sevittabbā, ime na sevittabbāti ubhayasampāpanāpanayanattham paññāpetā². Tenāha “**yathāsabhāvato**”ti-ādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṃ, bagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bagavaṃpaṭisaraṇā**, paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekamupagacchatīti vā paṭisaraṇaṃ, bagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bagavaṃpaṭisaraṇā**. **Paṭivedhavasenāti** paṭivijjhittabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hotīti āha “**phasso āgacchati, ahaṃbagavā kiṃnāmo**”ti. **Paṭibhātūti** ettha paṭi-saddāpekkhāya “bagavantā”ti upayogavacanāṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “**bagavato**”ti. **Paṭibhātūti** ca bagavato bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Keci pana **paṭibhātūti** padissatūti³ attham vadanti, ñāṇena dissatu, deṣiyatūti vā attho. **Upaṭṭhātūti** ca ñāṇassa paccupaṭṭhātu.

474. **Nissayitabbeti** attano santāne uppādanavasena apassayitabbe. Tatiyacatutthadhammasamādānāni hi apassāya sattānaṃ etarahi āyatim ca sampattiyo abhivaḍḍhanti. **Bhajitabbeti** tasseva vevacanāṃ. **Sevittabbeti** vā sappurisupassayasaddhammassavanayonisomanasikāre sandhāyāha. **Bhajitabbeti** tappaccaye dānādipuññadhamme.

475. **Uppaṭipāṭi-ākārenāti** paṭhamāṃ saṃkilesadhamme dassetvā pacchā vodānadhammadassanaṃ satthu desanāpaṭipāṭi, yathā “vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti⁴, tathā uppāṭipāṭipakārena, sā ca kho purimesu dvīsu

1. Sevittabbāsevitabbānaṃ (Am-Ṭi 2. 169 piṭṭhe.)

2. Ubhayassa sampāpetā sandassetā paññāpetā (Ka) Am-Ṭi 2. 169 piṭṭhe pana passitabbāṃ.

3. Paṭibhātūti padassa dissatūti (Am-Ṭi 2. 170 piṭṭhe.)

4. Abhi-Ṭi 1. 321; Visuddhi-Ṭi 1. 41 piṭṭhesupī.

dhammasamādānesu, pacchimesu pana paṭipāṭiyāva mātikā paṭṭhapitā. **yathādharmarasenevā**ti pahātabbapahāyakadhammānaṃ yathāsabhāveneva. Sabhāvo hi yāthāvato rasitabbato jānitabbato “raso”ti vuccati. Paṭhamāṃ pahātabbadhamme dassetvā tadanantaraṃ “ime dhammā etehi pahīyanti”ti pahāyakadhammadassanaṃ desanānupubbī. **Gahaṇaṃ** ādiyaṇaṃ attano santāne uppādanaṃ.

478. Vadhadanḍādīhi bhūtaṃ upasaṅkamane, micchā caritvā tathā apagamane ca pubbāparacetanānaṃ vasena micchācāro dukkhavedano hoti, tathā issānindādīhi upaddutassa aparacetanāvasena, evaṃ abhiṃjāmicchādīṭṭhisupi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Tissannampi cetanānanti** pubbāparasanniṭṭhāpakacetanānaṃ. Adinnādānaṃ musāvādo piṣuṇavācā samphappalāpoti imesaṃ catunnaṃ sanniṭṭhāpakacetanānaṃ sukkhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vāti ayaṃ nayo idha adhikataṭṭha na uddhaṭṭo. **Domanassameva cettha dukkhanti** idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi cettha āsannā domanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Anāsannā pana sandhāya “**pariyetṭhiṃ vā āpajjantassa**”ti-ādi vuttaṃ. Teneva micchācārābhiṃjāmicchādīṭṭhīnaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanā āsannā sanniṭṭhāpakacetanāgatikāvāti dassitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Pariyetṭhanti** micchācārādīsu vītikkamitabbavatthumālāgandhādipariyesanaṃ. Pāṇātipātādīsu māreṭabbavatthu-āvudhādipariyesanaṃ **āpajjantassa**. Akicchenapi tesāṃ pariyesanaṃ sambhavatīti “**vaṭṭatiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati.

479. **Sukhavedanā hontīti** sukhavedanāpi hontīti adhippāyo. Tāsaṃ cetanānaṃ asukhavedanatāpi labbhatīti “**sukhavedanāpi hontiyevā**”ti sāsāṅkavacanāṃ. **Somanassameva cettha sukhanti** idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi somanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Tañca kho micchācāravajjānaṃ channaṃ vasena. Micchācārassa pana pubbāparabhāgassa vasena “**kāyikaṃ sukhampi vaṭṭatiyevā**ti sāsāṅkavacanāṃ.

480. Dosajaparilāhavasenaṃ siyā kāyikampi dukkhanti adhippāyena “**so gaṇhantopi dukkhito**”ti vuttaṃ. Cetodukkhameva vā sandhāya tassa aparāparupattidassanatthaṃ “**dukkhito domanassito**”ti vuttaṃ.

481. **Dasasupī padesūti** dasasupī koṭṭhāsesu, vākyesu vā.
 Upekkhāsampayuttatāpi sambhavatīti “**sukhasampayuttā hontiyevā**”ti idha
 sāsāṅkavacanāṃ. Pāṇātipātā paṭiviratassa kāyopi siyā
 vigatadarathaparilāhoti pāṇātipātāveramaṇi-ādipaccayā
 kāyikaapaṭisaṃvedanāpi sambhavatīti **sahāpi sukhenāti** ettha kāyiyasukhampi
 vaṭṭatiyeva.

482. **Tittakālābūti** upabhuttassa ummādādipāpanena kucchitatittakaraso
 alābu. **Na ruccissati** aniṭṭharasatāya aniṭṭhaphalatāya ca.

483. **Rasaṃ detīti** rasaṃ dasseti vibhāveti.

484. **Pūtimuttanti** pūtisabhāvamuttaṃ. **Taruṇanti** dhārāvasena
 nipatantaṃ hutvā uṇhaṃ. Tenassa uparimuttatamāha. Muttaṃ hi
 passāvamaggato muccamānaṃ kāyusmāvasena uṇhaṃ hoti.

485. **Yaṃ bhagandarasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatīti**
 bhagandarabyādhisahitāya lohitaṃ pakkhandatāya vasena yaṃ lohitaṃ
 vissavati. Pittasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatīti ānetvā sambandho.

486. **Ubbiddheti** dūre. Abbhamahikādi-upakkilesavigamena hi ākāsaṃ
 uttuṅgaṃ viya dūraṃ viya ca khāyati. Tenāha “**dūrībhūte**”ti. Tamaṇyeva
tamagataṃ “gūthagataṃ muttagatan”ti¹ yathā. **Bhāsate ca tapate ca virocate**
 ca idaṃ catutthaṃ dhammasamādānaṃ vibhajantena kusalakammamāpathassa
 vibhajitvā dassitattā.

Saṅgararukkho kandaṃādasapova². **Sarabhaññavasenāti** atthaṃ
 avibhajitvā padaso sarabhaññavasena. **Osārentassāti** uccārentassa. **Saddeti**
 osāraṇasadde. Adhigatavisesaṃ anārocetukāmā **devatā tattheva antaradhāyi**.
Taṃ divasanti satthārā desitadivase. Iti attano visesādhigamanimittatāya
 ayaṃ devatā imaṃ suttaṃ piyāyati. Sesāṃ uttānameva.

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ma 2. 87; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

2. Ayaṃ pāṭho khalitoti maññe.

7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā

487. **Atthavīmaṃsakoti** attatthaparattthādi-atthavijānanako.

Saṅkhāravīmaṃsakoti saṅkhatadhamme salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato vā āyatanādivibhāgato ca vīmaṃsako. **Satthuvīmaṃsakoti** “satthā nāma guṇato ediso ediso cā”ti satthu upaparikkhako. **Vīmaṃsakoti** vicāraako. Yaṃ cetaso sarāgādivibhāgato paricchindanaṃ, taṃ **cetopariyāyo**. Tenāha **“cittaparichedan”**ti. Yasmā cetopariyāyāññalābhī “idaṃ cittaṃ ito paraṃ pavattaṃ idamito paran”ti parassa cittuppattiṃ pajānāti, tasmā vuttaṃ **“cetopariyāyanti cittavāraṇ”**ti. Vāratthepi hi **pariyāya**-saddo hoti “kassa nu kho ānanda pariyāyo ajja bhikkhuniyo ovaditun”ti-ādīsu¹. Cittacārantipi pāṭho, cittapavattinti attho. **Evamvijānanattthāyāti** idāni vuccamānakārena vīmaṃsanattthāya.

488. **Kalyāṇamittūpanissayanti** kalyāṇamittasaṅkhātāṃ brahmacariyavāsassa balavasannissayaṃ. **Upaḍḍhaṃ attano ānubhāvenāti** iminā puggalena sampādiyamānassa brahmacariyassa upaḍḍhabhāgamattaṃ attano vimutti-paripācaka-dhammānubhāvena sijjhati. **Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittānubhāvenāti** itaro pana upaḍḍhabhāgo yaṃ nissāya brahmacariyaṃ vussati, tassa kalyāṇamittassa upadesānubhāvena **hoti**, sijjhatīti attho. Lokasiddho eva ayamatto. Lokiyā hi—

“Pādo siddho ācariyā², pādo hissānubhāvato.

Taṃvijjāsevakā pādo, pādo kālena paccatī”ti—

vadanti. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, ñāṇenāti attho.

Kalyāṇamittatāti kalyāṇo bhadro sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa bhāvo **kalyāṇamittatā**, kalyāṇamittavantatā. Silādiguṇasampannehi kalyāṇapuggaleheva ayaṇaṃ pavatti **kalyāṇasahāyatā**. Tesu eva cittaṇa ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavatti **kalyāṇasampavaṇkatā**. **Māhevaṇti** evaṃ mā āha, “upaḍḍhaṃ brahmacariyassa”ti mā kathehīti attho. **Tadamināti** ettha **tanti**

1. Ma 3. 315 piṭṭhe.

2. Paraṃ abhikkhacariyā (Ka)

nipātamattaṃ da-kāro padasandhikaro i-kārassa a-kāraṃ katvā niddeso.

Imināpīti idāni vuccamānenapīti attho. **Pariyāyenāti** kāraṇena. Idāni taṃ kāraṇaṃ dassetuṃ **“mamaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Yathā cettha, aññesupi suttesu kalyāṇamittupanissayameva visesoti dassento **“bhikkhūnaṃ bāhiraṅgasampattiṃ kathentopī”**ti-ādimāha. Tattha **vimutti-paripācaniyadhammeti** vimuttiyā arahattassa paripācakadhamme. **Paccayeti** gilānapaccayabhesajje. **Mahājaccoti** mahākulīno.

Kāyiko samācāroti abhikkamapaṭikkamādiko satisampajaññaparikkhato pakatiko ca. **Vīmaṃsakassa** upaparikkhakassa. **Cakkhuviññeyyo nāma** cakkhudvārānusārena viññātabbattā. **Sotaviññeyyoti** etthāpi eseṇa nayo. **Samkiliṭṭhāti** rāgādisamkilesadhammehi vibādhitā, upatāpitā vidūsitā malīnā cāti attho. Te pana tehi samannāgatā hontīti āha **“kilesasampayuttā”**ti. Yadi na cakkhusotaviññeyyā, pāḷiyaṃ kathaṃ tathā vuttāti āha **“yathā panā”**ti-ādi. **Kāyavacīsamācārāpi**¹ **saṃkiliṭṭhāyeva nāma** saṃkiliṭṭhacittasamuṭṭhānato. Bhavati hi taṃhetukepi tadupacāro yathā “semho guḷo”ti. “Mā me idaṃ asārappaṃ”² paro aññāsī”ti pana **paṭicchannatāya na na upalabbhanti**. **“Na kho mayaṃ bhante bagavato kiñci garahāmā”**ti vatvā garahitabbābhāvaṃ dassento **“bagavā hī”**ti-ādimāha. Abhāvitamaggassa hi garahitabbatā nāma siyā, na bhāvitamaggassa. **Esa** uttaro māṇavo “buddhampi garahitvā pakkamissāmi”ti katvā anubandhi. **Evam cintesi** mahābhinnikkhamanadivase attano vacane aṭṭhitattā. **Kiñci vajjaṃ apassanto** Māro evamāha—

“Satta vassāni bagavantāṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ.

Otāraṃ nādhigacchissāṃ, sambuddhassa satīmato”ti³.

Kāle kaṇhā, kāle sukkāti yathāsamādinnaṃ sammāpaṭipattiṃ parisuddhaṃ katvā pavattetuṃ asakkontassa kadāci kaṇhā aparisuddhā kāyasamācārādayo, kadāci sukkā parisuddhāti evaṃ antaranāra

1. Kāyavacīpayogāpi (Ka) 2. Sārappaṃ (Ka) 3. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

byāmissavasena **vomissakā**. **Nikkilesā**ti nirupakkilesā anupakkiliṭṭhā.

Anavajjam vajjarahitattā. **Dīgharattanti** accantasam̐yoge upayogavacanam̐. **Samāpannoti** sammā āpanno samaṅgibhūto. Tenāha “**samannāgato**”ti. Attanā katassa asāruppassa paṭicchādanattham̐ **ārañṇako viya hutvā**. Tassa **parihāranti** ulārehi pūjāsakkārehi manussehi tassa parihariyamānataṃ. **Atidappitoti** evaṃ manussānam̐ sambhāvanāya ativiya datto gabbito.

Na ittarasamāpannoti jānāti. Kasmā? Sīlam̐ nāma dīghena addhunā jānitabbam̐, na ittarena. Idāni anakajātisamudācāravasena tathāgato imam̐ kusalam̐ dhammam̐ dīgharattam̐ samāpanno, tañcassa ativiya acchhariyanti dassetum̐ “**anacchariyam̐ cetan**”ti-ādi vuttam̐.

Arañṇagāmaketi arañṇapadesa ekasmiṃ khuddakagāme. Tattha nesaṃ divase divase piṇḍāya caraṇassa avicchinntam̐ dassetum̐ “**piṇḍāya carantī**”ti vuttam̐. **Pivantīti** etthāpi eseṃ nayo. **Dullabhaloṇo hoti** samuddassa dūratāya.

Tadā kira videharatṭhe soḷasa gāmasahassāni mahantāneva. Tenāha “**hivā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasā**”ti. Idāni kasmā “**sannidhim̐ dāni kubbasī**”ti mam̐ ghaṭṭethāti vattukāmo tam̐ anāvikatvā “**loṇa -pa- na karoṭhā**”ti āha. Gandhāro tassādhippāyam̐ vibhāvetukāmo “**kiṃ mayā kataṃ vedehīsī**”ti āha.

Itaro attano adhippāyam̐ vibhāvento “**hitvā**”ti gāthamāha. Itaro “**dhammam̐ bhaṇāmī**”ti gāthanti evaṃ sabbāpi nesaṃ vacanapaṭivacanagāthā. Tattha **pasāsasīti** ghaṭṭento viya anusāsasi. **Na pāpamupalimpati** cittappakopābhāvato. **Mahatthiyanti** mahā-atthasam̐hitam̐. **No ce assa sakā buddhīti**-ādi vedeha-isino “ācariyo mama hitesitāya ṭhatvā dhammam̐ eva bhaṇatī”ti yoniso ummujjanākāradassanam̐. Tenāha “**evañca pana vatvā**”ti-ādi.

“**Ñattā**”ti loke ñāyati vissutoti ñāto, ñātassa bhāvo **ñattam̐**. **Ajjhāpannoti** upagato. Ñatta-ggahaṇena patthaṭayasatā

vibhāvitāti āha “**yasañca parivārasampattin**”ti. **Kinti** kiṃ payojanaṃ, ko ettha dosoti adhippāyo.

Tattha tattha vijjhantoti yasamadena parivāramadena ca matto hutvā gāmepe vihārepe janavivittepe saṃghamajjhepe aññe bhikkhū ghaṭṭento “mayhaṃ nāma pādā itaresaṃ pādaphusanaṭṭhānaṃ phusanti”ti aphasitukāmatāya aggapādena bhūmiṃ phusanto viya carati. **Onamatīti** nivātavuttitāya avanamati anuddhato atthaddho hoti. **Akiñcanabhāvanti** “pabbajitena nāma akiñcanaññāṇena samapariggahena bhavitabban”ti akiñcanajjhāsayaṃ paṭi-avekkhitvā. **Lābhepi tādī, alābhepi tādīti** yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādī ekasadisso. **Yase** satipi mahāparivārakālepi.

Abhayo hutvā uparatoti nibbhayo hutvā bhayassa abhāveneva oramitabbato uparato bhayahetūnaṃ pahīnattā. Tañca kho na katipayakālaṃ, atha kho accantameva uparatoti **accantūparato**. Atha kho bhāyitabbavatthum avekkhitvā tato **bhayena uparato**. Kilesā eva bhāyitabbato **kilesabhayaṃ**. Esa nayo sesesupi. **Satta sekkhāti** satta sekkhāpi bhayūparatā, pageva puthujjanoti adhippāyo.

Thaṇḍilapīṭhakanti thaṇḍilamañcasadisāṃ pīṭhakanti attho. **Nissāyāti** apassāya taṃ apassayaṃ katvā. Dvinnaṃ majjhe thaṇḍilapīṭhakā dvāre ṭhatvā olokentassa nevāsikabhikkhussa na paññāyi. **Asaññatanīhārenāti** na saññatākārena. “Maṃ bhāyanto heṭṭhāmañcaṃ pavitṭho bhavissati”ti heṭṭhāmañcaṃ **oloketvā**. **Ukkāsi** “bahi gacchanto akkositvā mā apuññaṃ pasavi”ti. **Adhivāsetunti** tādisaṃ iddhānubhāvaṃ disvāpi paṭapaṭāyanto attano kodhaṃ adhivāsetum asakkonto.

Khayenevāti rāgassa accantakkhayeneva vītarāgattā. **Na paṭisaṅkhāya vāretvāti** na paṭisaṅkhānabalena rāgapariyuṭṭhānaṃ nivāretvā vītarāgattā. **Evam** vuttappakārena. Kāyasamācārādīnaṃ saṃkiliṭṭhānaṃ vītikkamiyānañca abhāvaṃ ācārassa vodānaṃ cirakālasamāciṇṇatāya nātassa sahitabhāvepi anupakkiliṭṭhatāya abhayūparatabhāvasamannesanāya ākarīyati nāpetum icchito attho pakārato nāpīyati etehīti

ākārā, upapattisāadhanakāraṇāni. Tāni pana yasmā attano yathānumatassa atthassa nāpakabhāvena vavatthīyanti, tasmā tāni tesam mūlakāraṇabhūtāni anumānañāṇāni ca dassento bagavā “ke panāyasmato ākārā ke anvayā”ti avocāti imamattham vibhāvento “**ākārāti kāraṇāni. Anvayāti anubuddhiyo**”ti āha. Yathā hi loke diṭṭhena dhūmena adiṭṭham aggim anveti anumānato jānāti, evaṃ vīmaṃsako bhikkhu “bagavā ekekavihāresu suppaṭipannesu duppaṭipannesu ca yathā ekasadisatādassanena abhayūparatataṃ anveti anumānato jānāti, suppaṭipannaduppaṭipannapuggalesu anussādanānapasādanappattāya satthu aviparītadhammadesanatāya sammāsambuddhataṃ saṃghasuppaṭipattiṃca anveti anumānato jānāti, evaṃ jānanto ca abhayūparato tathāgato sabbadhi vītarāgattā, yo yattha vītarāgo, na so tannimittam kiñci bhayaṃ passati seyyathāpi brahmā kāmabhavanimittam. Tathā sammāsambuddho bagavā aviparītadhammadesanattā, svākhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṃgho aveccappasannattā”ti vatthuttayaṃ guṇato yāthāvato jānāti.

Gaṇabandhanenāti “mama saddhivihārikā mama antevāsikā”ti evaṃ gaṇe apekkhāsaṅkhātena bandhanena baddhā payuttā. **Tāya tāya paṭipattiyaṃ** “sugatā duggatā”ti vuttāya suppaṭipattiyaṃ duppaṭipattiyaṃ ca. **Ussādanāti** guṇavasena ukkaṃsanā. **Apasādanāti** hīḷanā. Ubhayattha **gehassitavasenāti** iminā sammāpaṭipattiyaṃ paresam uyyojanattam “paṇḍito bhikkhave mahākaccāno”ti-ādinā¹ guṇato ukkaṃsanampi āyatim saṃvarāya yathāparādham garahaṇampi na nivāreti.

489. Vīmaṃsakassapi adhippāyo vīmaṃsanavasena pavatto.

Mūlavīmaṃsako hetuvādītāya. Gaṇthivīmaṃsakassa anussutibhāvato vuttam “**parasseva kathāya niṭṭhaṅgato**”ti. Tenāha bagavā “parassa cetopariyāyam a jānantenā”ti. **Tathāgatova paṭipucchitabboti** iminā pubbe sādharmaṇato vuttam anumānam ukkaṃsam pāpetvā vadati. Ukkamsagataṃ hetam anumānam, yadidaṃ sabbaññuvacanaṃ avisaṃvādaṃ sāmāññaṃ

1. Ma 1. 161; Ma 3. 239, 272 piṭṭhesu.

aputhujjanagocarassa atthassa anumānato. Tividho hi attho, koci paccakkhasiddho, yo rūpādidhammānaṃ paccattavedaniyo aniddisitaḥākāro. Koci anumānasiddho, yo ghaṭṭādisu pasiddhena paccayāyattaḥāvena sādhiyamāno saddādānaṃ aniccatādi-ākāro. Koci okappanasiddho, yo pacurajanassa accantamadiṭṭho saddhāvisayo paralokanibbānādi. Tattha yassa satthuno vacanaṃ paccakkhasiddhe anumānasiddhe ca atthe na viśaṃvādeti aviparīṭappavattiyā, tassa vacanena saddheyyatthasiddhi, saddheyyarūpā eva ca yebhuyyena satthuguṇā accantasambhavato.

Esa mayhaṃ pathoti yvāyaṃ ājīvaṭṭhamakasīlasaṅkhāto mayhaṃ oramattako guṇo, esa aparacittaviduno vīmaṃsakassa bhikkhuno mama jānanapatho jānanamaggo. **Esa gocaroti** eso ettako eva tassa mayi gocarō, na ito paraṃ. Tathā hi **brahmajālepi**¹ bagavatā ājīvaṭṭhamakasīlameva niddiṭṭhaṃ. **Etāpāthoti** ettakāpātho. Yo sīle paṭiṭṭhito “etaṃ mama”ti, “imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaṇṇatara vā”ti taṇhāya parāmasanto, tassa viśesabhāgiyatāya, nibbedhabhāgiyatāya vā akāraṇena taṇhaṃ anativattanato so tammayo nāma. Tenāha “**na tammayo na sataṇho**”ti-ādi.

Sutassa uparūpari viśesāvahabhāvena **uttaruttarañceva** tassa ca viśesassa anukkamena paṇītatarabhāvato **paṇītatarāñca katvā deseti**. **Savipakkhanti** pahātabbapahāyakabhāvena sappāṭipakkhaṃ. **Kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkanti** idaṃ dhammajātaṃ kaṇhaṃ nāma, imassa pahāyakaṃ idaṃ sukkaṃ nāmāti evaṃ kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkanti. **Sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhanti** etthāpi eseva nayo. Idha pana “iminā pahātabban”ti vattabbaṃ. **Sa-ussāhanti** sabyāpāraṃ. Kiriyaamayacittānaṃ hi anupacchinnāvijjātaṇhāmānādike santāne sabyāpārātā sa-ussāhatā, savipākadhammatāti attho. **Tasmiṃ desite dhammeti** tasmiṃ satthārā desite lokiya lokuttaradhamme. **Ekaccariṃ** ekadesabhūtaṃ maggaphalanibbānasaṅkhātāṃ **paṭivedhadhammaṃ abhiññāya** abhiviśiṭṭhāya maggapaññāya jānitvā. **Paṭivedhadhammena** maggena. **Desanādhhammeti** desanārulhe pubbabhāgiye bodhipakkhiyadhamme **niṭṭhaṃ gacchati** “addhā

1. Dī 1. 3 piṭṭhādisu.

imāya paṭipadāya jarāmarañato muccissāmī”ti. Pubbe pothujjanikasaddhāyapi pasanno, tato **bhiyyoso mattāya** aviparītadhammadesano **sammāsambuddho so bagavāti satthari pasīdati**. **Niyyānikattāti** vaṭṭadukkhato eva tato niyyānāvahattā. **Vaṅkādi**ti ādi-saddena aññaṃ asāmicipariyāyaṃ sabbaṃ dosaṃ saṅgaṇhāti.

490. **Imehi satthuvīmaṃsanakāraṇehī**ti “*parisuddhakāyasamācāratādīhi ceva uttaruttaripaṇītapāṇīta-aviparītadhammadesanāhi cā*”ti imehi yathāvuttehi satthu-upaparikkhanakāraṇehi. **Akkharasampiṇḍanapadehī**ti tesamīeva kāraṇānaṃ sambodhanehi akkharasamudāyalakkhaṇehi padehi. **Idha vuttehi akkharehī**ti imasmiṃ sutte vuttehi yathāvuttassa atthassa abhibyañjanato byañjanasaññītehi akkharehi. **Okappanāti** saddheyyavattum okkantitvā pasīdanato okappanalakkhaṇā. **Saddhāya mūlaṃ nāmāti** aveccappasādhūṭāya saddhāya mūlaṃ nāma kāraṇanti saddahanassa kāraṇaṃ parisuddhakāyasamācārādikaṃ. **Thirā** paṭipakkhasamucchedena suppatiṭṭhitattā. **Haritum na sakkāti** apanetum asakkuṇeyyā. Itaresu samaṇabrāhmaṇadevesu vattabbameva natthīti āha “**samitapāpasamaṇena vā**”ti-ādi.

“*Buddhānaṃ kesañci sāvakānañca vibādhanatthaṃ Māro upagacchatī*”ti sutapubbattā “**ayaṃ Māro āgato**”ti cintesi. Ānubhāvasampanna ariyasāvakena pucchitattā **musāvādaṃ kātum nāsakkihi**. **Eteti** yathāvutte samitapāpasamaṇādayo ṭhapetvā. **Sabhāvasamannesanāti** yāthāvasamannesanā aviparītavīmaṃsā. **Sabhāvenevāti** sabbhāveneva yathābhūtaguṇato eva. **Suṭṭhu** sammadeva. **Samannesitoti** upaparikkhito. Sesam suviññeyyamevāti.

Vīmaṃsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491. **Tasmāti** yasmā kosambarukkhavatī, tasmā nagaraṃ Kosambīti saṅkhamagamāsī. Kusambassa vā isino nivāsabhūmi Kosambī, tassāvidūre bhavattā nagaraṃ **Kosambī**.

Ghositaseṭṭhinā kārite ārāmeti ettha ko ghositaseṭṭhi, kathañcānena ārāmo kāritoti antolīnāya codanāya vissajjane samudāgamato paṭṭhāya ghositaseṭṭhim dassetuṃ “**addilaraṭṭhaṃ nāma ahosi**”ti-ādi āraddhaṃ. **Kedāraparicchinanti** tattha tattha kedārabhūmiyā paricchinnaṃ. **Gacchantoti** kedārapāḷiyā gacchanto. **Pahūtapāyasanti** pahūtataṃ pāyaṃ, taṃ pana garu siniddhaṃ antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇiko samāno jīrāpetuṃ nāsakkhi. Tenāha “**jīrāpetuṃ asakkonto**”ti-ādi. Yasavati rūpavati **kulaghare nibbatti**. **Ghositaseṭṭhi nāma jātoti** evamettha saṅkhepeneva Ghositaseṭṭhivatthuṃ katheti, vitthāro pana **dhammapadavatthumhi**¹ vuttanayeneva veditabbo.

Upasaṅkappanavasenāti upasaṅkappananiyāmena². **Āhāraparikkhīṇakāyassāti** āhāranimittaparikkhīṇakāyassa, āhārakkhayena parikkhīṇakāyassāti attho. **Suññāgāreti** janavivitte phāsukaṭṭhāne.

Kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṃ nāmāti kalahassa hetubhūtaṃ paribhāsā taṃsadiṣi ca aṇiṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṃ nāma. **Hatthaparāmāsādivasenāti** kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā parāmasana-accantabandhanādivasena. “Ayaṃ dhammo”ti-ādinā viruddhavādabhūtaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Tenāha “**viruddhabhūtan**”ti-ādi. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukhan”ti adhippetāti āha “**mukhasattīhīti vācāsattīhī**”ti. **Saññattinti** saññāpanaṃ “ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo”ti saññāpetabbataṃ. **Nijjhattinti** yāthāvato tassa nijjhānaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**saññattivevacanamevetan**”ti vuttaṃ.

Sace hoti desessāmīti subbacatāya sikkhākāmatāya ca āpattiṃ passi. **Natthi te āpattīti** anāpattipakkhopi ettha sambhavatīti adhippāyenāha. Sā panāpatti eva. Tenāha “**tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosi**”ti.

492. **Kalahabhaṇḍanavasenāti** kalahabhaṇḍanassa nimittavasena. **Yathānusandhināva gatanti** kalahabhaṇḍanānaṃ sāraṇīyadhammapaṭipakkhattā

1. Dhammapada-Ṭīha 1. 113 piṭṭhādīsu.

2. Upavaṭṭanavasenāti upavaṭṭanakaniyāmena (Ka)

tadupasamāvahā heṭṭhādesanāya anurūpāva uparidesanāti yathānusandhināva uparisuttadesanā pavattā. **Saritabbayuttāti** anussaraṇārahā.

Sabrahmacārīnanti sahadhammikānaṃ. Piyaṃ piyāyitabbaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgahaṇatthāyāti** saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgaṇhanāya saṃvattantīti sambandho. **Avivādanatthāyāti** saṅgahavatthubhāvato eva na vivādanāya. Sati ca avivādanahetubhūtasāṅgahaṇamatta tesāṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha “**sāmaggiyā**”ti-ādi. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo, mettā etassa atthīti **mettaṃ**, kāyakammaṃ. Taṃ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ “**mettacittena kattabbaṃ kāyakammaṃ**”ti. **Imāni**¹ mettakāyakammādiṇi **bhikkhūnaṃ vasena āgatāni** pāṭhe bhikkhūhi paccupaṭṭhapetabbatāvacaṇato. **Bhikkhuggahaṇeneva** cettha sesasahadhammikānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha “**mettacittena -pa- kāyakammaṃ nāmā**”ti. Vattavasena² pavattiyamānā cetiyabodhīnaṃ vandanā mettāsadisīti katvā tadatthāya gamanaṃ mettaṃ kāyakammanti vuttaṃ. **Ādi-saddena** cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesa-apacāyanādiṃ mettāvasena pavattaṃ³ kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṃ kathiyamānanti adhippāyo. **Tīṇi sucaritāni** kāyavacīmanosucaritāni. **Cintananti** iminā evaṃ cintanamattampi mettaṃ manokammaṃ, pageva vidhipaṭiṇṇā bhāvanāti dasseti.

Sahāyabhāvūpagamanaṃ tesāṃ purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvūpagamanaṃ **sammukhā kāyakammaṃ nāma** hoti. Kevalaṃ “devo”ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṃ **devattheroti** vacanaṃ **paggayha vacanaṃ**. Mamattabodhanaṃ vacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantatirokkhakassa⁴ manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavaseneva hoti, tañca kho loka kāyakammanti pākāṭaṃ paññātaṃ hatthavikārādiṃ anāmasitvā

1. Idha pana (Ka)

2. Bhattivasena (Am-Tī 3. 90 piṭṭhe.)

3. Vuttāvasesāpacāyanādivasena pavattametāvasena pavattaṃ (Am-Tī 3. 90 piṭṭhe.)

4. Ekantaparammukhassa (Am-Tī 3. 90 piṭṭhe.)

evadassento “**nayanāni ummīletvā**”ti āha. Tathā hi vacībhedavasena pavatti na gahitā.

Laddhapaccayā labbhantīti **lābhā**, parisuddhāgamanā paccayā. Na sammā gayhamānāpi na dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanattham pāḷiyam “**dhammaladdhā**”ti vuttam. Deyyam dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattam katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī**. Tenāha “**dve paṭivibhattāni nāmā**”ti-ādi. **Cittena vibhajananti** etena “cittuppādamattenapi vibhajanam paṭivibhattam nāma, pageva payogato”ti dasseti.

Paṭiggaṇhantova -pa- passatīti iminā āgamanato paṭṭhāya sādharmaṇabuddhim upaṭṭhāpeti. Evaṃ hissa sādharmaṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa supūro hoti. **Vattanti** sāraṇīyadhammapūraṇavattam.

Dātabbanti avassam dātabbam. Attano palibodhavasena sapaḷibodhasseva pūretum asakkuṇeyyattā odissakadānampissa na sabbattha vāritanti dassetum “**tena panā**”ti-ādi vuttam. **Adātumpīti pi-saddena** dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbanti dasseti. Dānam hi nāma kassaci na nivāritam.

Mahāgiriḡāmo nāma nāgadīpapasse eko ḡāmo. **Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito -pa- pattaḡataṁ na khīyatīti** āha tesam kukkucavinodanattam. Tam sutvā tepi therā “sāraṇīyadhammapūraḡo ayan”ti abbaññaṁsu. Daharakāle eva kiresa sāraṇīyadhammapūraḡo ahosi, tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanattam “**ete mayham pāpuṇissantī**”ti āha.

Aham sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattaḡariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha “**mā tumhe tesam gatabhāvaṁ cintayitthā**”ti.

Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā, vemajjheti ca idam uddesāḡatapāḷivasena¹ vuttam. Na hi añño koci āpattikkhandhanam anukkamo atthi. **Pariyante chinnaṡaṡako viyāti** vatthante, dasante vā chinnavattham viya. **Khaṇḡanti** khaṇḡavantam, khaṇḡitam vā. **Chiddanti** etthāpi eseḡa

nayo. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍham, tatiyabhāgam vā¹ sambhinnavaṇṇam **sabalam**, visabhāgavaṇṇeḥva pana bindūhi antarantarā vimissam **kammāsam**, ayaṃ imesaṃ viseso. **Taṇhādāsabyato mocanavacaneneva** tesaṃ silānaṃ vivatṭupanissayatamāha. **Bhujissabhāvakaraṇatoti** iminā bhujissakarāni bhujissānīti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti dasseti. Aviññūnaṃ appamāṇatāya “**viññuppasatthānī**”ti vuttam. **Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattāti** “imināhaṃ silena devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”ti taṇhāparāmāseṇa, “imināhaṃ silena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmi”ti diṭṭhiparāmāseṇa ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhunti** codetum. Silaṃ nāma avipparisārādipārampariyena yāvadeva samādhisampādanatthanti āha “**samādhisaṃvattakānī**”ti. Samānabhāvo sāmāññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato silena sāmāññaṃ silasāmāññaṃ, taṃ gato upagatoti **silasāmāññagato**. Tenāha “**samānabhāvūpagatasīlo**”ti.

Yāyaṃ diṭṭhīti yā ayaṃ diṭṭhi mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. Catusaccadassanaṭṭhena diṭṭhi, sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti, “sammāsambuddho bagavā, svākhāto bagavatā dhamo, suppaṭipanno saṃgho”ti ca diṭṭhiyā sāmāññaṃ **samānadiṭṭhibhāvaṃ**. **Aggaṃ** itaresaṃ saraṇīyadhammānaṃ padhānabhāvato. Etasmiṃ sati sukhasiddhito tesaṃ saṅgāhikaṃ, tato eva tesaṃ saṅghātanikaṃ gopānasiyo aparipatante katvā saṅgaṇhāti dhāretīti **saṅgāhikaṃ**. **Saṅghānti** aggabhāvena saṅghātabhāvaṃ. Saṅghātaṇaṃ etesaṃ atthīti **saṅghātanikaṃ**, saṅghātanīyanti vā pāṭho, saṅghātaṇe niyuttanti vā saṅghātanikaṃ, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā **saṅghātanīyaṃ**. Sāmāññato eva gahitattā napuṃsakaniddeso.

493. Paṭhamamaggasammādiṭṭhipi evaṃsabhāvā, aññaṃmaggasammādiṭṭhīsu vattabbameva natthīti āha “**yāyaṃ sotāpattimaggadiṭṭhī**”ti. **Ettāvatāpīti** ettakenapi rāgādīsu ekekena pariyaṭṭhitacittatāyapi **pariyaṭṭhitacittoyeva nāma hoti**, pageva dvīhi, bahūhi vā pariyaṭṭhitacittatāya. **Sabbatthāti** sabbesu aṭṭhasupi vāresu. **Suṭṭhu ṭhapitanti** yathā maggabhāvanā upari saccābhisambodho hoti, evaṃ sammā ṭhapitaṃ. Tenāha “**saccānaṃ bodhāyā**”ti. **Taṃ**

1. Tatiyabhāgagataṃ (Am-Ṭī 3. 94 piṭṭhe.)

ñāṇanti “natthi kho me taṃ pariyuṭṭhānaṃ”ti-ādinā pavattaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Ariyānaṃ hotīti** ariyānameva hoti. Tesāṃ hi ekadesatopi pahīnaṃ vattabbataṃ arahati. Tenāha “**na puthujjanānaṃ**”ti. **Ariyanti vuttaṃ** “ariyesu jātaṃ”ti katvā. Lokuttarahetukatāya **lokuttaranti vuttaṃ**. Tenevāha “**yesaṃ panā**”ti-ādi. Tathā hissa puthujjanehi asādhāraṇatā. Tenāha “**puthujjanānaṃ pana abhāvato**”ti. **Sabbavāresūti** sabbesu itaresu chasu vāresu.

494. **Paccattanti** pāṭiyekkaṃ attani mama citteyeva. Tenāha “**attano citte**”ti. “Paccattaṃ attano citte nibbutiṃ kilesavūpasamaṃ labhāmī”ti imamatthaṃ “**eseva nayo**”ti iminā atidisati.

495. **Tathārūpāya diṭṭhiyāti** idaṃ “yathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato”ti imassa atthassa paccāmasananti āha “**tathārūpāya diṭṭhiyāti evarūpāya sotāpattimaggaḍḍhiyā**”ti.

496. **Sabhāvenāti** niyatapañcasikkhāpadatādisabhāvena. **Samāghakammavasenāti** mānattacariyādisamāghakammavasena. **Daharoti** bālo. **KuMāro**ti dāraako. Yasmā daharo “kuMāro”ti ca “yuvā”ti ca vuccati, tasmā **mandoti** vuttaṃ. Mandindriyatāya hi **mando**. Tenāha “**cakkkhusotādināṃ mandatāyā**”ti. Evampi yuvāvatthāpi keci mandindriyā hontīti tannivattanaṃ **“uttānaseyyako”**ti vuttaṃ. Yadi uttānaseyyako, kathamassa aṅgārakkamananti? Yathā tathā aṅgārassa phusaṇaṃ idha “akkamanā”ti adhippetanti āha “**ito cito cā**”ti-ādi. **Manussānanti** mahallakamanussānaṃ. **Na sīghaṃ hattho jhāyati** kathinahatthatāya¹. **Khippaṃ paṭisaṃharati** mudutaluṇasarīratāya. **Adhivāseti** kiñci payojanaṃ apekkhitvā.

497. **Uccāvacānīti** mahantāni ceva khuddakāni ca. **Tatthevāti** sudhākammādimhiyeva. **Kasāvapacanaṃ** sudhādisaṅkharapaṭṭhaṃ, **udakānayaṇaṃ** dhovanādi-atthaṃ², haliddivaṇṇadhātulepanatthaṃ **kucchakaraṇaṃ**. **Bahalapatthanoti** dāḥachando. **Vacchakanti** nibbattadhenupagavacchaṃ. **Apacināti**ti apavindati,

1. Gahitapaṇatāya (Ka)

2. Udadadhovanādihatthe ca (Ka)

āloketīti attho. Tenāha “**apaloketī**”ti. **Tanninno hotīti** adhisīlasikkhādininnova hoti uccāvacānampi kimkaraṇīyānaṃ cārittasīlassa pūraṇavaseneva karaṇato, yonisomanasikāravaseneva ca tesam paṭipajjanato. **Therassa santike aṭṭhāsi** yonisomanasikārābhāvato “taṃ taṃ samullapissāmī”ti.

498. Balaṃ eva **balatāti** āha “**balena samannāgato**”ti. **Atthikabhāvaṃ katvāti** tena dhammena savisesaṃ atthikabhāvaṃ uppādetvā. **Sakalacittena**ṇāti desanāya ādimhi majjhe pariyosāneti sabbattheva pavattatāya sakalena anavasesena cittena.

500. **Sabhāvoti** ariyasāvakassa puthujjanehi asādhāraṇatāya āveṇiko sabhāvo. **Suṭṭhu samannesitoti** sammadeva upaparikkhito. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyāti** sotāpattiphalassa sacchikaraṇena, sacchikatabhāvenāti attho. Tenāha “**sotāpattiphalasacchikataññāṇenā**”ti. Paṭhamamaggaphalassa paccavekkhaṇaññāṇavisesā hete pavatti-ākārabhinnā. Tenevāha “**sattahi mahāpaccavekkhaṇaññāṇehi**”ti. **Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānakathāti** “idaṃassa paṭhamam ṇāṇan”ti-ādinaṃ vuttāni paccavekkhaṇaññāṇāni, na maggaññāṇāni evaṃ pavattā paramparāgatā pubbācariyānaṃ samānā sādharmaṇā imissā pāliyā aṭṭhakathā atthavaṇṇanā. Tattha kāraṇamāha “**lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthi**”ti. Yadi so bahucittakkhaṇiko siyā nānābhisamayo, tathā sati saṃyojanattayādīnaṃ ekadesappahānaṃ pāpuṇātīti ariyamaggassa anantaraphalattā ekadesasotāpānnatādibhāvo āpajjati, phalānaṃ vā anekabhāvo, sabbametaṃ ayuttanti tasmā ekacittakkhaṇikova ariyamaggo.

Yaṃ pana suttapadaṃ nissāya vitaṇḍavādī ariyamaggassa ekacittakkhaṇikataṃ paṭikkhipati, taṃ dassento “**satta vassānīti hi vacanato**”ti āha. **Kilesā pana lahu -pa- chijjantīti** vadantena hi khippaṃ tāva kilesappahānaṃ, dandhapavattikā maggabhāvanāti paṭiññātaṃ hoti. Tattha sace maggassa bhāvanāya āraddhamattāya kilesā pahīyanti, sesā maggabhāvanā niratthakā siyā, atha pacchā kilesappahānaṃ, kilesā pana

lahu chijjantīti idaṃ micchā, “sotāpattiphalasacchikiriyāyā”ti vakkhatīti. **Tato** suttapaṭijānanato. **Maggaṃ abhāvetvā**ti ariyamaggaṃ paripuṇṇaṃ katvā abhāvetvā. **Attharasam veditvā**ti suttassa aviparīto attho eva attharaso, taṃ yāthāvato ñatvā. Evaṃ vitaṇḍavādivādaṃ bhinditvā vuttamevatthaṃ nigametuṃ “**imāni satta ñāṇāni**”ti-ādi vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Kosambiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. “Sassato attā ca loko cā”ti¹ evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi**². **Saha kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena. **Brahmatṭhānanti** attano brahmavatthum. “**Aniccaṃ niccaṃ**”ti **vadati** aniccatāya attano apaññāyamānattā. **Thiranti** daḥhaṃ, vināsābhāvato sārabhūtanti attho. Uppādavipariṇāmābhāvato **sadā vijjāmānaṃ**. **Kevalanti** paripuṇṇaṃ. Tenāha “**akhaṇḍaṃ**”ti. **Kevalanti** vā jāti-ādihi amissaṃ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ**. **Koci jāyanako vā -pa-upapajjanako vā natthi** niccabhāvato. Tṭhānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ niccabhāvaṃ hi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyoti** dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsārubbhāvā. **Paṭibhāhāti**ti santaṃyeva samānaṃ ajānantova natthīti paṭikkhipati. **Avijjāya gatoti** avijjāya saha gato pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Tenāha “**samannāgato**”ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato andho bhūto, andhabhāvaṃ vā pattoti **andhībhūto**.

502. Tadā bagavato subhagavane viharaṇassa avicchinntaṃ sandhāya vuttaṃ “**subhagavane viharatīti ñatvā**”ti. Tattha pana tadāssa bagavato adassanaṃ sandhāyāha “**kattha nu kho gatoti olokento**”ti. **Brahmalokaṃ gacchantam disvāti** iminā katipayacittavāravasena tadā

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

2. Saṃ-Ṭī 1. 241 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

bagavato brahmalokagamanam jātam, na ekacittakkhaṇenāti dasseti. Na cettha kāyagatiyā cittapariṇāmanam adhippetam “seyyathāpi nāma balavā puriso samīñjitam vā bāham pasāreyyā”ti-ādivacanato¹. Yam panettha vattabbam, tam heṭṭhā vuttameva. **Vichandanti** chandavigamam. **Apasāditoti** diṭṭhiyā gāhassa viparivattanena santajjito. “Metamāsado”ti vacanena **upatthambho hutvā**.

Anvāvisitvāti āvisanavasena tassa attabhāvam adhibhavitvā. Tathā abhibhavato hi tassa sarīram pavittṭho viya hotīti vuttam **“sarīram pavisitvā”**ti. Yam hi sattam devayakkhanāgādayo āvisanti, tassa pākatikakiriyamayaṃ cittappavattim nivāretvā attano iddhānubhāvena yam icchitam hasitalapitādi, tam tena kārapenti, kārentā ca āviṭṭhapuggalassa cittavasena kārenti. “Attanovā”ti na vattabbametaṃ acinteyyattā kammajassa iddhānubhāvassāti keci. Apare pana yathā tadā cakkhuviññāṇādipavatti āviṭṭhapuggalasseva, evam kiriyamayacittapavattipi tasseva, āvesakānubhāvena pana sāmāññatā parivattati. Tathā hi mahānubhāvam puggalam te āvisitum na sakkonti, tikicchāvuttṭhāpane pana chavasārīram anupavisitvā satantam karoti vijjānubhāvena. Korakhattiyādīnam pana chavasārīrassa uṭṭhānam vacīnicchāraṇaṃ kevalam buddhānubhāvena. Acinteyyā hi buddhānam buddhānubhāvāti. **Abhibhavitvā** ṭhitoti sakalalokam attano ānubhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Jeṭṭhakoti** padhāno, tādīsam vā ānubhāvasampannattā uttamo. Passatīti **daso**. Visavacanicchāya abhāvato anavasesavisayo daso-saddoti āha **“sabbari passati”**ti. **Sabbajananti** laddhanāmaṃ sabbasattakāyam. **Vase vatteti**, seṭṭhattā nimmāpakattā ca attano vase vatteti. Lokassa īsanasilātāya **issaro**. Sattānam kammassa kārakabhāvena **kattā**. Thāvarajaṅgamavibhāgam sakalam lokam nimmānetīti **nimmātā**.

Guṇavisesena loka pāsaṃsattā **seṭṭho**. Tādīso ca ukkaṭṭhatamo hotīti āha **“uttamo”**ti. Sattānam nimmānam tathā tathā sajanam visajanam viya hotīti āha **“tvam khattiyo”**ti-ādi. Jhānādīsu attano citte ca ciṇṇavasittā **vasī**. **Bhūtānanti** nibbattānam. Bhavam

1. Ma 1. 401 piṭṭhe.

abhiḷātāṃ arahantīti bhabyā, sambhavesino, tesāṃ **bhabyānaṃ**. Tenāha “**aṇḍajajalābujā sattā**”ti-ādi.

Pathavī-ādayo niccā dhuvā sassatā. Ye tesāṃ “aniccā”ti-ādinā garahakā jigucchā sattā, te ayathābhūtavāditāya matakāle apāyaniṭṭhā ahesum. Ye pana pathavī-ādināṃ “niccā dhuvā”ti-ādinā pasamsakā, te yathābhūtavāditāya brahmakāyūpagā ahesunti Māro pāpimā anvayato byatirekato ca pathavī-ādimukhena saṅkhārānaṃ pariññāpaññāpane ādinavaṃ vibhāveti tato vivecetukāmo. Tenāha “**pathavīgarahakā**”ti-ādi. Ettha ca Māro pathavī-ādidhātumahābhūtaggahaṇena manussalokaṃ, bhūtaggahaṇena cātumahārājike, devaggahaṇena avasesakāmadevalokaṃ, pajāpatiggahaṇena attano ṭhānaṃ, brahmaggahaṇena brahmakāyike gaṇhi. Ābhassarādayo pana avisayatāya eva anena aggahitāti daṭṭhabbaṃ. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāya diṭṭhābhinandanāya ca vasena. “Etaṃ mama, eso me attā”ti **abhinandino** abhinandakā, abhinandanasilā vā. **Brahmuno ovāde ṭhitānaṃ iddhānubhāvaṃ dasseti**ti tesāṃ tattha sannipatitabrahmānaṃ iddhānubhāvaṃ tassa mahābrahmuno ovāde ṭhitattā nibbattaṃ katvā dasseti. **Yasenāti** ānubhāvena. **Siriyāti** sobhāya. **Maṃ brahmaparisāṃ upanesīti** yādisā brahmaparisā issariyādisampattiya, tattha maṃ uyyojesi. **Mahājanassa māraṇatoti** mahājanassa vivatṭūpanissayaguṇavināsanena ānubhāvena māraṇato. **Ayasanti** yasapaṭipakkhaṃ akittikammānubhāvañcāti attho.

503. **Kasiṇaṃ āyunti** vassasataṃ sandhāya vadati. Upanissāya seṭṭhi upasayo, upasayova **opasāyiko** yathā “venayiko”ti¹ āha “**samīpasayo**”ti. **Sayaggahaṇaṃ** cettha nidassanamattanti dassetum “**maṃ gacchantan**”ti-ādi vuttaṃ. Anekatthattā dhātūnaṃ vattanattho daṭṭhabbo. **Mama vatthusmiṃ sayanakoti** mayhaṃ ṭhāne visaye vattanako. **Bāhitvāti** nīcaṃ katvā, abhibhavitvā vā. **Jajjharikāgumbatoti** ettha **jajjharikā** nāma pathaviṃ pattharivā jātā ekā gacchajāti.

1. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

Imināti “sace kho tvaṃ bhikkhū”ti-ādivacanena. **Esa** brahmā. **Upalāpeti**ti saṅgaṇhāti. **Apasādeti**ti niggaṇhāti. **Sesapadehī**ti vatthusāyiko yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyoti imehi padehi. **Mayhaṃ ārakkhaṃ gaṇhissasī**ti mama ārakkhako bhavissasi. **Lakuṇḍakataranti** nīcataraṃ nihīnavuttisarīraṃ.

Phusitumpi samatthaṃ kiñci na passati, pageva ñāṇavibhavanti adhippāyo. **Nipphattinti** nipphajjanaṃ, phalanti attho. Taṃ hi kāraṇavasena gantabbato adhigantabbato **gatī**ti vuccati. **Ānubhāvanti** pabhāvaṃ. So hi jotanaṭṭhena virocanaṭṭhena **jutī**ti vuccati. Mahatā ānubhāvena paresaṃ abhibhavanato mahesoti akkhāyatīti **mahesakkho**. Tayidaṃ abhibhavanaṃ kittisampattiyā parivārasampattiyā cāti āha “**mahāyaso mahāparivāro**”ti.

Pariharantīti sineruṃ dakkhiṇato katvā parivattanti. **Disā**ti bhummatthe etaṃ paccattavacananti āha “**disāsu virocamaṇā**”ti. Attano jutiyā dibbamānāya vā. **Tehī**ti candimasūriyehi. **Tattakena pamāṇenā**ti yattake candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto eko loko, tattakena pamāṇena. Idaṃ cakkavālaṃ buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ padhānaṃ, tasmā yebhuyyena etthupapannā devatā aññesu cakkavālesu devatā abhibhuyya vattanti. Tathā hi brahmā sahampati dasasahassabrahmaparivāro bagavato santikaṃ upagañchi. Tenāha “**ettha cakkavālasahassee tuyhaṃ vaso vattatī**”ti. Idāni “**ettha te vattate vaso**”ti vuttaṃ vase vattanaṃ sarūpato dassetuṃ “**paroparaṇca jānāsī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthāyaṃ vuttaṃ **ettha**-saddaṃ ānetvā attho veditabboti dassento “**ettha cakkavālasahassee**”ti āha. **Uccanīceti** jātikularūpabhogaparivārādivasena uḷāre ca anuḷāre ca. **Ayaṃ iddho¹ ayaṃ pakatimanussoti** iminā “sarūpato evassa sattānaṃ paroparajānanaṃ, na samudāgamato”ti dasseti. Yaṃ pana vakkhati “**sattānaṃ āgatiṃ gatiṃ**”ti, taṃ kāmaloce sattānaṃ ādānanikkhepaajānanamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na kammavipākajānanaṃ. Yadi hi samudāgamato jāneyya, attanopi jāneyya, na cassa taṃ atthīti, tathā āha

“**itthambhāvoti idaṃ cakkavālan**”ti-ādi. Rāgayogato rāgo etassa atthīti vā rāgo, virajjanasīlo virāgī, taṃ **rāgavirāginam**. **Sahassibrahmānāma tvaṃ** cūḷaniyā eva lokadhātuyā jānanato. **Tayāti** nissakkekarāṇavacanāṃ.

Catuhatthāyāti anekahatthena sāṇipākārena kātabbapaṭappamāṇaṃ dīghato catuhatthāya, vitthārato dvihatthāya pilotikāya kātum vāyamanto viya gopphake uduke nimujjitukāmo viya ca pamāṇaṃ ajānanto vihaññatīti niggaṇhāti.

504. **Taṃ kāyanti** tadeva nikāyaṃ. **Jānitabbaṭṭhānaṃ patvāpīti** anaññasādhāraṇā mayhaṃ sīlādayo guṇavisesā tāva tiṭṭhantu, īdisaṃ lokiyaṃ parittakaṃ jānitabbaṭṭhānampi patvā. Ayaṃ imesaṃ atisayena nīcoti nīceyyo, tassa bhāvo **nīceyyanti** āha “**tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṃ kuto**”ti.

Heṭṭhūpapattikoti uparūparito cavitvā heṭṭhā laddhūpapattiko. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**anuppanne buddhuppāde**”ti āha. **Heṭṭhūpapattikaṃ katvāti** heṭṭhūpapattikaṃ patthanaṃ katvā. Yathā kenaci bahūsu ānantariyesu katesu yaṃ tattha garutaraṃ balavaṃ, tadeva paṭisandhiṃ deti, itarāni pana tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, evaṃ catūsu rūpajjhānesu bhāvitesu yaṃ tattha garutaraṃ chandapaṇidhi-adhimokkhādivasena sābhisaṅkhāraṇa, tadeva ca paṭisandhiṃ deti, itarāni pana aladdhokāsatāya tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, tannibbattitajjhāneneva āyatim punabbhavābhinibbatti hotīti āha “**tatiyajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā**”ti.

Tatthāti subhakiṇhabrahmaloke. Puna **tatthāti** ābhassarabrahmaloke. **Paṭhamakāleti** tasmim bhava paṭhamasmiṃ kāle. **Ubhayanti** atītaṃ attano nibbattaṭṭhānaṃ, tattha nibbattiyā hetubhūtaṃ attano katakamanti ubhayaṃ. **Pamussitvā** kālassa ciratarabhāvato. **Vītināmeti paṭipajjantīti** ca tadā tassā kiriyāya pavattikkhaṇaṃ upādāya pavattamānapayogo.

Apāyesīti pāyesi. **Pipāsīteti** tasite. **Ghammanīti** ghammakāle. **Sampareteti** ghammapariḷāhena pipāsāya abhibhūte. **Tanti** pāṇiyadānaṃ. **Vatasīlavattanti** samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasiḷabhāvena

samāciṇṇattā sīlavattaṃ. **Suttappabuddhova anussarāmī**ti supitvā pabuddhamatto viya supinaṃ¹ tava pubbanivutthaṃ mama pubbenivāsānussatiñāṇena anussarāmi, sabbaññutaññāṇena viya paccakkhato passāmīti attho.

Karamareti vilumpitvā ānīte². **Kammasajjanti** uddhasajjam, āvudhādāyininti attho.

Enīkūlasminti eṇimigabāhullena “eṇīkūlan”ti saṅkhaṃ gate gaṅgāya tīrappadese. **Gayhaka nīyamānanti** gayhavasena karamarabhāvena corehi attano ṭhānaṃ nīyamānaṃ.

Āvāhavivāhavasena **mittasanthavaṃ katvā**. “Evaṃ amhesu kīlantesu gaṅgeyyako nāgo kupito”ti **mayi saññampi na karontīti**. **Susukāranti**³ susūti pavattaṃ bheravanāganissāsaṃ.

Gahītanāvanti viheṭhetukāmatāya gatinivāraṇavasena gahitaṃ niggaḥitaṃ nāvaṃ. **Luddenāti** kurūrena. **Manussakappāti**⁴ nāvāgatānaṃ manussānaṃ viheṭhetukāmatāya.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha “**antevāsiko**”ti. **Taṃ nissāyevāti** raññā upaṭṭhiyamānopi rājānaṃ pahāya taṃ kappam antevāsinaṃ nissāyeva.

Sambuddhimantaṃ vatinaṃ amaññīti ayaṃ sammadeva buddhimā vatasampannoti amaññi sambhāvesi ca.

Nānattabhāvesūti nānā visum visum attabhāvesu.

Addhāti ekaṃsena. **Mametamāyunti** mayhaṃ etaṃ yathāvuttaṃ tattha tattha bhava pavattaṃ āyuraṃ. Na kevalaṃ mama āyumeva, atha kho **aññampi** sabbaññeyyaṃ **jānāsi**, na tuyhaṃ aviditaṃ nāma atthi. **Tathā hi buddho** sammāsambuddho tuvaṃ. No ce kathamayamattho ñāto? **Tathā hi** sammāsambuddhattā eva **te ayaṃ jalito** jotamāno **ānubhāvo obhāsayaṃ** sabbampi **brahmalokaṃ** obhāsento dībbamāno **tiṭṭhatīti** satthu asamasamataṃ pavedesi.

1. Supinanti vuttaṃ (Ka) 2. Sunīte (Ka) 3. Sussukāranti (Aṭṭhakathāyaṃ.)

4. Manussakamyāti (Ka) Jātaka-Ṭṭha 3. 341 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

Pathavattenāti pathavī-attena¹. Tenāha “**pathavīsabhāvenā**”ti. Ettha ca yasmā “sabbasaṅkhārasamathoti”ādinā² sādharmaṇato, “yattha neva pathavī”ti asādharmaṇato ca pathaviyā asabhāvena³ nibbānassa gahetabbatā atthi, taṃ nivattetvā pathaviyā anaññasādhāraṇaṃ sabhāvaṃ gahetuṃ “**pathaviyā pathavattenā**”ti vuttaṃ. **Nāpahosinti** na pāpuṇim. Idha pathaviyā pāpuṇaṇaṃ nāma “etaṃ mama”ti-ādinā gahaṇanti āha “**taṇhādiṭṭhimānaggāhehi na gaṇhin**”ti.

Vāditāyāti vādasīlatāya. **Sabbanti akkharaṃ niddisitivā**ti “sabbaṃ kho ahaṃ brahme”ti-ādinā bagavatā vuttaṃ sabba-saddaṃ “sace kho te mārisa sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ”ti paccanubhāsanavasena niddisitivā. **Akkhare dosaṃ gaṇhantoti** bagavatā sakkāyasabbaṃ sandhāya sabba-sadde gahite sabbasabbavasena tadatthaparivattanena sabba-saddavacanīyatāsāmaññaṇa ca dosaṃ gaṇhanto. Tenāha “**sattā paṇā**”ti-ādi. Tattha yadi sabbaṃ ananubhūtaṃ “natthi sabbaṃ”ti loka anavasesaṃ pucchatī. Sace sabbassa sabbattena anavasesasabhāvena ananubhūtaṃ appattaṃ, taṃ gaganakusumaṃ viya kiñci na siyā. **Athassa ananubhūtaṃ atthī**ti assa sabbattena ananubhūtaṃ yadi atthi, “sabbaṃ”ti idaṃ vacanaṃ micchā, sabbaṃ nāma taṃ na hotīti adhippāyo. Tenāha “**mā heva te rittakamevā**”ti-ādi.

Ahaṃ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmīti ahaṃ “sabbaṃ”ti ca vakkhāmi, “ananubhūtaṃ”ti ca vakkhāmi, ettha ko dosoti adhippāyo. **Kāraṇaṃ āharantoti** sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ atthibhāve kāraṇaṃ niddisanto, **vijānitabbanti** maggaḥpalapaccavekkhaṇaṇaṇe hi visesato sabbasaṅkhabhaviṣiṭṭhatāya jānitabbanti. **Anidassananti** idaṃ nibbānassa sanidassanaduke dutiyapadasahitatādassananti adhippāyena “**cakkhuviññāṇassa āpāthaṃ anupagamanato anidassanaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Sabbasaṅkhatavidhuratāya vā natthi etassa nidassananti **anidassanaṃ**. Natthi etassa antoti **anantaṃ**. Tena vuttaṃ “**tayidan**”ti-ādi.

Bhūtānīti paccayasambhūtāni. **Asambhūtanti** paccayehi asambhūtaṃ, nibbānanti attho. ()⁴. Apabhassarabhāvaḥhetūnaṃ sabbaso abhāvā

1. Pathavī-atthena (Ka) 2. Vi 3. 5; Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Saṃ 1. 138 piṭṭhesu.
3. Abhāvasabhāvena (Ka) 4. (Saha paccayehi katanti saṅkhataṃ.) (Ka)

sabbato pabhāti **sabbatopabham**. Tenāha “**nibbānato hī**”ti-ādi. Tathā hi vuttam “tamo tattha na vijjati”ti¹. **Pabhūtamevāti** pakaṭṭhabhāvena ukkaṭṭhabhāvena vijjamānameva. Arūpībhāvena adesikattā sabbato pabhavati vijjatīti **sabbatopabham**. Tenāha “**puratthimadisādīsū**”ti-ādi. Pavisanti etthāti pavisaṃ, tadeva sa-kārassa bha-kāraṃ, vi-kārassa ca lopam katvā vuttam “**pabhan**”ti. Tenāha “**titthassa nāman**”ti. **Vādam patiṭṭhapesī** evaṃ mayā sabbañca vuttam, ananubhūtañca vuttam, tattha yaṃ tayā adhippāyaṃ ajānantena sahasā appaṭisaṅkhāya dosaggahaṇaṃ, taṃ micchāti brahmānaṃ niggaṇhanto bagavā attano vādam patiṭṭhapesi.

Gahitagahitanti “idaṃ niccan”ti-ādinā gahitagahitaṃ gāhaṃ. Tattha tattha dosadassanamukhena niggaṇhantena **sattārā vissajjāpito kiñci gahetabham** attano paṭisaraṇaṃ **adisvā** parājayaṃ paṭicchādetuṃ **lalitakam**² **kātukāmo** vādam pahāya iddhiyā pāṭihāriyalīlaṃ dassetukāmo. **Yadi sakkosi mayham antaradhāyituṃ**, na pana sakkhiṣṣasīti adhippāyo.

Mūlapaṭisandhim gantukāmoti attano pākatikena attabhāvena ṭhātukāmo. So hi paṭisandhikāle nibbattasadisatāya mūlapaṭisandhīti vutto. **Aññesanti** heṭṭhā aññakāyikānaṃ brahmūnaṃ. **Na adāsi** abhisāṅkhatakāyenevāyaṃ tiṭṭhatu, na pākatikarūpenāti cittaṃ uppādesi. Tena so abhisāṅkhatakāyaṃ apānetuṃ avisahanto attabhāvapaṭicchādakaṃ andhakāraṃ nimminituṃ ārabhi. Sattā taṃ tamaṃ viddhamseti. Tena vuttam “**mūlapaṭisandhim vā**”ti-ādi.

Bhavevāhanti bhava eva ahaṃ. Ayañca eva-saddo aṭṭhānapayuttoti dassento āha “**ayaṃ bhava bhayaṃ disvāyevā**”ti, sabbasmiṃ bhava jāti-ādibhayaṃ nāṇacakkhunā yāthāvato disvā. **Sattabhavanti** sattasaṅkhātāṃ bhavaṃ. Kammabhavapaccaye hi upapattibhave sattasamaññā. **Vibhavanti** vimuttiṃ. Pariyesamānampi upāyassa anadhigatattā **bhaveyeva disvā**. **Bhavañca vibhavesinaṃ** vibhavaṃ nibbutiṃ esaṃānānaṃ sattānaṃ bhavaṃ, bhavesu uppattiṃ ca disvāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Na abhivadinti** “aho vata sukhan”ti evaṃ abhivadāpanākārābhāvato na abhinivisiṃ, lakkhaṇavacanametam. Gāhattho eva vā abhivāda-saddoti āha “**nābhivadin**”ti,

1. Khu 10. 129 piṭṭhe Nettiaṃ.

2. Nilītakam (Ka)

“**na gavesin**”ti. **Bhavagga**haṇenettha dukkhasaccaṃ, **nandī**gahaṇena samudayasaccaṃ, **vibhavagga**haṇena nirodhasaccaṃ, **nandim ca na upādiyinti** iminā maggasaccaṃ pakāsanti āha “**iti cattāri saccāni pakāsento**”ti. Tadiidaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ gāthāya vibhāvanadassanaṃ. Satthā pana tesaṃ brahmūnaṃ ajjhāsayanurūpaṃ saccāni vitthārato pakāsento vipassanaṃ pāpetvā arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Te ca brahmāno keci sotāpattiphale, keci sakadāgāmiphale, keci anāgāmiphale, keci arahatte ca paṭiṭṭhahimsu. Tena vuttaṃ “**saccāni pakāsento satthā dhammaṃ desesī**”ti-ādi. **Acchariyajātāti** sañjātacchariyā. **Samūlaṃ bhavanti** taṇhāvijjāhi samūlaṃ bhavaṃ.

505. **Mama vasaṃ ativattitānīti** sabbaso

kāmadhātusamatikkamanapaṭipadāya mayhaṃ visayaṃ atikkamitāni. Kathaṃ paṇāyaṃ tesaṃ ariyabhūmisamokkamaṇaṃ jānātīti? Nayaggāhato, “samaṇo gotamo dhammaṃ desento saṃsāre ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisamsaṃ pakāsento veneyyajanaṃ nibbānaṃ diṭṭhameva karoti, tassa desanā avaṇṇhā amoghā indena vissaṭṭhavaajirasadisā, tassa ca āṇāya ṭhitā saṃsāre na dissantevā”ti nayaggāhena anumānena jānāti. **Sace tvaṃ evaṃ anubuddhoti** yathā tvaṃ paresaṃ saccābhisambodhaṃ vadati, evaṃ tvaṃ attano anurūpato sayambhuñṇaṇena buddho dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhito. **Taṃ dhammaṃ mā upanayasīti** tayā paṭividdhadhammaṃ mā sāvakapaṭivedhaṃ pāpesi. **Idanti** idaṃ anantaraṃ vuttaṃ brahmaloke paṭiṭṭhānaṃyeva sandhāya Māro vadati, te dassento “**anuppanne hī**”ti-ādimāha. Apāyapaṭiṭṭhānaṃ pana ājīvakanigaṇṭhādipabbajjaṃ upagate tiṭṭhakare, ye keci vā pabbajitvā micchāpaṭipanne jane sandhāya vadati. **Anuppanneti** asaṇjāte, appatteti attho. **Anullapanatāyāti** yathā Māro upari kiñci uttaraṃ lapitum na sakkoti, evaṃ tathā uttarabhāsanena. **Nimantanavacanenāti** viññāpanavacanena. Brahmaṃ seṭṭhaṃ nimantaṇaṃ, brahmuno vā nimantaṇaṃ ettha atthīti **brahmanimantanikaṃ**, suttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Koṭṭhamanupaviṭṭho** āsayo vaccaguttaṭṭhānatāya koṭṭham, tassa abbhantaram hettha koṭṭham. Anurūpo hutvā pavīṭṭho anupaviṭṭho. Sukhumam hi tadanucchavikam attabhavam māpetvā ayam tattha pavīṭṭho. **Garugaro viyāti** garukagaruko viya. U-kārassa hi o-kāram katvā ayam niddeso, ativiya garuko maññeti attho. Garugaru viya icceva vā pāṭho. Māsabhattam māsō uttarapadalopena, māsabhattena ācitam pūritam **māsācitam maññe**. Tenāha “**māsabhattam bhuttassa kucchi viyā**”ti. Uttarapadalopena vinā attham dassetum “**māsapūritapasibbako viyā**”ti vuttam. **Tintamāso viyāti** tintamāso pasibbako viya. Kim nu kho etam mama kucchiam pubbam¹ bhārikattam, kim nu kho katham nu kho jātanti adhippāyo. **Upāyenāti** pathena ñāyena. Byatirekato panassa anupāyam dassetum “**sace panā**”ti-ādi vuttam. Attānameva vā sandhāya “**mā tathāgataṃ vihesesī**”ti āha. Yathā hi ariyasamgho “tathāgataṃ devamanussapūjitam, samgham namassāma suvatthi hotū”ti-ādīsu² **tathāgatoti** vuccati, evam tappariyāpannā ariyapuggalā, yathā ca purimakā dutiya-aggasāvakā kappānam sataṣaṣṣādhikam ekam asaṅkhyeyyam pāramiyo pūretvā āgatā, ayampi mahāthero tathā āgatoti **tathāgatoti**. **Pati-aggaleva aṭṭhāsīti** aggaḷassa bahibhāge aṭṭhāsī.

507. Rukkhadevatā nāma cātumahārājikesu nihīno kāyo, tasmā nesaṃ manussagandho paricitattā nātijegucchoti āha “**ākāsaṭṭhadevatānan**”ti. **Ābādham karotīti** dukkham janeti. **Nāgarikoti** sukuMāro. **Paricokkhoti** sabbaso sucirūpo. **Ñātikoti** nātibhāgam. Anādimati hi sāmsāre ñātibhāgarahito nāma satto kassacipi natthīti adhippāyo.

Idanti “so me tvaṃ bhāgineyyo hosī”ti idam vacanam. **Paveṇivasenāti** tadā mayham bhāgineyyo hutvā idāni mārattāhane ṭhitoti imissā paveṇiyā vasena vuttam. Aññassa vā vesamam dhuro **vidhuro**. Tenāha “**aññehi saddhim asadiso**”ti. **Appadukkhenāti** sukheneva.

1. Apubbam (?)

2. Khu 1. 8, 315 piṭṭhesu.

Panthānaṃ avanti gacchantīti **pathāvino**. **Ettakenāti** ettāvatā citakasannisaṃyena. **Udakaleṇanti** udakanissandanaleṇaṃ. **Samāpattitoti** nirodhasamāpattito. **Samāpattiphalanti** nirodhasamāpattiphalaṃ.

508. **Dasahi akkosavatthūhīti** dasahipi akkosavatthūhi, tato kiñci ahāpentā. **Paribhāsathāti**¹ garahatha. **Ghaṭṭethāti** anūnāhi kathāhi imesu ovijjhatha. **Dukkāpethāti** citte dukkhaṃ janetha. **Etesanti** tesaṃ bhikkhūnaṃ tumhākaṃ akkosanādīhi bhikkhūnaṃ kilesuppatiṃyā. Tenettha **dūsī Māro** otāraṃ labhati nāmaṃ adhippāyo. Upaṭṭhātabbaṃ itaṃ arahantīti ibbhā, hatthibhaṇḍakā, hīnaṃjīvatāya hete ibbhā viyāti **ibbhā**, te pana sadutiyaṃkavasena “**gahapatikā**”ti vuttā. **Kaṇhāti** kaṇhābhijātikā. Pādato jātattā **pādānaṃ apaccā**. **Ālasiyajātāti** kasivaṇijjādikammaṃsa akaraṇena sañjātālasīyā. **Gūthaniddhamanapanāḷīti** vaccakūpato gūthassa nikkhamapadeso.

Manussānaṃ akusalaṃ na bhaveyya tesaṃ tādīsāya abhisandhiyā abhāvato. Āvesakassa ānubhāvena āviṭṭhassa cittasantati viparivattatīti vuttovāyamattho. **Visabhāgavatthuntī** bhikkhūnaṃ santike itthirūpaṃ, bhikkhunīnaṃ santike purisarūpanti īdisaṃ, aññaṃ vā pabbajitānaṃ asāruppaṃ visabhāgavatthunī. **Vipparisāraṃmaṇanti** passantānaṃ vipparisāraṃsa paccayaṃ. **Lepayattīhanti** lepalittaṃ vākuraṃyattīhiṃ.

510. **Somanassavasenaṃ** gehassitasomanassavasena. **Aññathattanti** uppilāvitattaṃ. **Purimanayenevāti** “sace Māro manussānaṃ sarīre adhimuccitvā”ti-ādīnaṃ pubbe vuttanayena. Yadi Mārova tathā kareyya, manussānaṃ kusalaṃ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya, sarīre pana anadhimuccitvā tādīsaṃ pasādanīyaṃ pasādavatthunī dassesi. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādī.

511. **Asubhasaññāparicitenāti** sakalaṃ kāyaṃ asubhanti pavattāya saññāya sahaḡatajjhānaṃ asubhasaññā, tena paricitena paribhāvitena.

1. Paribhavathāti (Ka)

Cetasā cittena. **Bahulanti** abhiñhaṃ. **Viharatoti** viharantassa, asubhasamāpattibahulassāti attho. **Patilīyatīti** saṅkucati tattha paṭikūlatāya saṅghitattā. **Patikuṭatīti** apasakkati. **Pativattatīti** nivattati. Tato eva **na sampasāriyati**. **Rasatanhāyāti** madhurādirasavisayāya tanhāya.

Sabbaloke anabhiratisaññāti tīsupi bhavesu aruccanavasena pavattā vipassanābhāvanā. Nibbidānupassanā hesā. **Lokacitresūti** hatthi assarathapāsādakūṭāgārādibhedesu ceva ārāmarāmaṇeyyakādibhedesu ca loke cittavicittesu. **Rāgasantāni** vūpasantarāgāni. **Dosamohasantāni** etthāpi eseva nayo. Imesaṃ evaṃ kammaṭṭhānaggahaṇaṃ sabbesaṃ sappāyabhāvato.

512. **Sakkharaṃ gahetvāti** sakkharāsīsena tattakaṃ bhinnapāsāṇamuṭṭhinti āha “**antomuṭṭhiyaṃ tiṭṭhanapamāṇaṃ pāsāṇaṃ**”ti. Muṭṭhipariyāpannanti attho. Ayaṃ hi pāsāṇassa hetthimakoti. **Hatthināgoti** mahāhatthī. Mahantapariyāyo **nāga**-saddoti keci. Ahināgādito vā visesanatthaṃ hatthināgoti vuttaṃ. Sakalasarīreneva nivattitvā apalokesīti vuttamatthaṃ vivarituṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Na vāyanti** ettha **vā**-saddo avadhāraṇatthoti āha “**neva pamāṇaṃ aññāsī**”ti. **Sahāpalokanāyāti ca vacanatoti** iminā vacanena imaṃ vacanamattaṃ gahetvāti adhippāyo. **Uḷāreti** uḷāraguṇe. Bhagavantam hi ṭhapetvā natthi tadā sadevake loke tādiso guṇavisesayuttoti.

Visuṃ visuṃ paccattavedaniyo ayasūlena saddhim bhūtāni cha phassāyatanāni etassāti chaphassāyatanam, dukkham. Tam ettha atthīti **chaphassāyataniko**, nirayo. Tenāha “**chasu phassā -pa- paccayo**”ti. Samāhanatīti samāhato, anekasatabhedo saṅkusamāhato ettha atthīti **saṅkusamāhato**, nirayo. Visesapaccayatāya vedanāya ṭhitoti vedaniyo, kāraṇākārakena vinā paccattaṃ sayameva vedaniyoti **paccattavedaniyo**. **Ayasūlena saddhim ayasūlanti** pādapadesato paṭṭhāya niran taraṃ abhihananavasena āgatenā

paṇṇāsāya janehi gahitena ayasūlena saha sīsapadesato paṭṭhāya āgataṃ.
 Ayasūlabhāvasāmañña cetaṃ ekavacanaṃ, satamattāni patitāni sūlāni.
Iminā te ṭhānena cintetvāti nissitavohārena nissayaṃ vadati. **Evam vuttanti**
 “tadā jāneyyāsi vassasahassaṃ me niraye paccamānassā”ti evaṃ vuttaṃ.
Vuṭṭhānimanti vuṭṭhāne bhavaṃ, antimanti attho. Tenāha
 “**vipākavutṭhānavedanā**”ti, vipākassa pariyosānaṃ vedananti attho.
Dukkatarā hoti padīpassa vijjhāyanakkhaṇe mahantabhāvo viya.

513. **Ghaṭṭayitvā** pothetvā. **Pāṭiyekkavedanājanakā**ti paccekāṃ
 mahādukkhasamuppādakā. Ayato apagato **nirayo**, so **devadūtasuttena**¹
 dīpetabbo. Atthavaṇṇanā panassa parato sayameva āgamissati. Imaṃ pana
 atītavattum āharitvā attano ñāṇānubhāvādīpanamukhena māraṃ santajjento
 mahāthero “**yo etamabhijānāti**”ti gāthamāha. Tassattho—**yo** mahābhiñño
etaṃ kammaṃ kammaphalaṇa hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya
 abhimukhaṃ katvā paccakkhato jānāti. Sabbaso bhinnakilesatāya **bhikkhu**
 sammāsambuddhassa aggasāvako, **tādisaṃ** ulāraguṇaṃ **āsajja** ghaṭṭayitvā
 ekantakāḷakehi pāpadhammehi samannāgatattā **kaṇha** māra āyatim
 mahādukkhaṃ vindissasi.

Udakaṃ vatthum katvāti tattha nibbattanakasattānaṃ
 sādhāraṇakammaphalena mahāsamudda-udakameva adhiṭṭhānaṃ katvā.
 Tathā hi tāni kappatṭhitikāni honti. Tenāha “**kappatṭhāyino**”ti. **Tesanti**
 vimānānaṃ. **Etaṃ** yathāvuttavimānavattum tāsāṃ accharānaṃ sampattiṃ,
 tassa ca kāraṇaṃ attapaccakkhaṃ katvā **jānāti**. **Pādaṅguṭṭhena** **kampayīti**
 pubbārāme visākhāya mahā-upāsikāya kāritaṃ
 sahasagabbhapaṭimaṇḍitamahāpāsādaṃ attano pādaṅguṭṭhena kampesi.
 Tenāha “**idaṃ pāsādakampanasuttena dīpetabban**”ti. Idanti “yo
 vejayantan”ti imissā gāthāya atthajātāṃ
Cūḷataṇhāsāṅkhayavimuttisutteneva² dīpetabbaṃ.

Tassa brahmagaṇassa tathācintanasamanantarameva tasmim brahmaloke
 sudhammaṃ brahmasabhaṃ gantvā. **Tepīti** mahāmoggallānādayo. **Paccekāṃ**

1. Ma 3. 216 piṭṭhe.

2. Ma 1. 320 piṭṭhe.

disāsūti Mahāmogallānatthero puratthimadisāyaṃ, Mahākassapatthero dakkhiṇadisāyaṃ, Mahākappinatthero pacchimadisāyaṃ, Anuruddhatthero uttaradisāyanti evaṃ cattāro therā brahmaparisamatthake majjhe nisinnassa bagavato samantato catuddisā nisīdimṣu. **Gāthā vuttāti** “yo brahmaṃ paripucchatī”ti gāthā vuttā. **Aññatarabrahmasuttenāti** “tena kho pana samayena aññatarassa brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hotī”ti-ādinā¹ mahāvagge āgatena aññatarabrahmasuttena.

Jhānavimokkkena phusīti jhānavimokkhasannissayena abhiññāñāṇena phassayi. Vananti jambudīpaṃ aphassayīti sambandho. Jambudīpo hi vanabahulatāya idha “vanan”ti vutto. Tenāha “jambusaṇḍassa issaro”ti. **Pubbavidehānaṃ dīpani** pubbavidehavāsīnaṃ dīpaṃ, pubbavidehadīpani attho. **Bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā uttarakurukā ca. Yasmā te gehapariggahābhāvato bhūmiyaṃyeva sayanti, na pāsādādīsu. **Paṭilabhīti** uppādesi. **Etaṃ āsaṃ mā akāsīti** esā yathā pubbe dūsīmārassa, evaṃ tuyhaṃ āsā dīgharattaṃ anattāhā, tasmā edisaṃ āsaṃ mā akāsīti mārassa ovādaṃ adāsī. Sesam sabbattha suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

Niṭṭhitā ca cūlayamakavaggavaṇṇanā.

Mūlapaṇṇāsaṭṭikā samattā.

(Dutiyo bhāgo niṭṭhito.)

1. Saṃ 1. 146 piṭṭhe.

Mūlapaṇṇāsaṭṭikāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akathamkathim	59	Ajjhottharivā	245
Akāraṇaṇissitaṁ	249	Ajjhosāya	188
Akuppā	178	Ajjhositā	10
Akkantaṁ	36	Aññamaññamissā	283
Akkamati	159	Aññāṇī	311
Agāṇetvā	236	Aññātaṁ	254
Agatigāminiṁ	20	Atṭiyati	141
Āṅakūṭaṁ	159	Atṭo	75, 187
Āṅadaṁ	28	Atṭhuppattiko	1
Āṅāṇi	193	Aṇuṁ	82
Āṅuddhārena	266	Aṇḍakā	249
Acittikārena	58	Atammayataṁ	95
Accantaniṭṭho	217	Ataramānānaṁ	34
Accantabrahmacārī	218	Atidappito	300
Accantayogakkhemī	217	Atīritaṁ	254
Accantūparato	301	Atulitaṁ	254
Acchandikā	137	Attakāmā	181
Acchannaṁ	161	Attapaṭikkhepaṭṭho	94
Acchinnadhāraṁ	189	Attādhipeyyā	231
Ajajjitaṁ	214	Atthakāmatāya	78
Ajātabuddhi	265	Atthanissitaṁ	250
Ajjhattaṁ	46, 161	Atthavaso	144
Ajjhattikā	166	Atthasallāpikā	12
Ajjhāpanno	300	Atthāvahaṁ	246
Ajjhogāhitvā	175	Adiṭṭhaṁ	254
Ajjhogāḷhā	143	Addhā	316

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhammacariyā	248	Anuttānīkataṃ	197
Adhippayāso	8	Anunayakaraṇavasena	175
Adhimattaṃ	100	Anupaṭṭhapetvā	228
Adhimuccitvā	236	Anupahataṃ	208
Adhimuñcitvā	80	Anuppadātā	155
Anacchariyā	132	Anuppabandhehi	189
Anattā	257	Anumatipucchā	187
Anadhivāsanena	82	Anuminitabbaṃ	51
Anantaṃ	317	Anuyuttena	72
Anantajino	141	Anuyogo	53
Anantanayaṃ	117	Anuvicaritaṃ	90
Anantamānaso	9	Anusandhi	188
Anappakaṃ	211	Anusayā	286
Anabhibhūto	244	Anusāvetvā	184
Anabhiraddhi	98	Anusāsani	49, 50
Analaṅkaritvā	129	Anelagaḷā	16
Anavajjaṃ	300	Antarā	126
Anāgatarūpaṃ	210	Antarāyikā	82
Anāvaṭo	233	Antonimuggaposīni	136
Anāvilo	239	Antovasse	194
Aniggahito	106	Andhībhūto	311
Aniccā	218	Anvāvisitvā	312
Anidassanaṃ	317	Apagamanapaccayā	275
Animittā	275	Apacāyamāno	121
Animisehi	139	Apacināti	309
Anīkā	181	Apathaviṃ	81
Anukampako	154	Apadānaṃ	50
Anukkamanīyena	32	Aparappaccayo	208
Anugatā	237	Aparappattiyo	208
Anucchavikā	240	Aparicchedaṃ	249

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aparittena	44	Abhinikkhamanaṃ	186
Apariyogāhanaṃ	236	Abhibhavanti	65
Aparisesaṃ	47	Abhirantaṃ	115
Apasādanā	302	Abhisantāpanaṃ	214
Apasādeti	50	Abbhutṭhitova	228
Apāyesi	315	Amakkhetvā	151
Apilāpanakiccaṃ	282	Amanasikāro	75
Appaccayo	98	Amanāpā	249
Appaṭibhāno	84	Ambakaṇḍikaṃ	14
Appaṭisaṅkhā	48	Ayasaṃ	313
Appadakkhiṇaggāhī	50	Ayena	240
Appadukkhena	320	Araññaṃ	71
Appanaṃ	24	Arañṇagāmake	300
Appamāṇā	276	Arantarāni	190
Apparajakkhajātikā	134	Arahatā	7
Appassādā	46	Ariyapathe	223
Appāṇakaṃ	3	Ariyapariyesanā	127
Appesakkhā	177	Ariyo	161
Abbudaṃ	73	Arīnaṃ	6
Abbokiṇṇaṃ	111	Arūpī	81
Abyāpādo	68	Alagganaṭṭhena	152
Abyābajjhaṃ	45	Alamariyo	16
Abyāmissatā	102	Allīnā	10
Abhayo	301	Allīno	207
Abhāvaṭṭhena	257	Allīyetha	226
Abhāvatā	167	Avanṇabhāsane	78
Abhikkamatha	182	Avadehanato	54
Abhiññā	150	Avighātapakkhiko	70
Abhidantaṃ	77, 214	Avijātagāvo	200
Abhinandati	229	Avindeyyo	97

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Avibhāvitam	254	Ādinnaṃ	166
Avibhūtā	283	Ādhāraṇaṃ	38
Avihaṃ	141	Ānando	99
Avihimsā	68	Ānisaṃsaṃ	11
Avedayitasukhaṃ	184	Ānisadaṃ	36
Asati	75	Ānubhāvaṃ	314
Asaddhammo	89	Ānubhāvo	122
Asamapekkhanaṃ	73	Āpāyikā	240
Asamayavimokkha	178	Āpogataṃ	173
Asambhinnāya	177	Ābādhati	234
Asambhūtaṃ	317	Ābādho	42
Asammohato	267	Āyusaṅkhāro	273
Asahāyakicco	116	Ārañjitāni	146
Asitaṃ	173	Ārammaṇaṃ	263
Asinā	107	Ārammaṇokkantikaṃ	191
Aseṭṭhacariyaṃ	155	Ārāmo	155, 190
Assāmikaṭṭho	94	Ārogyaṃ	199
Assāso	6	Ārohaṃ	2
Assumukhānaṃ	128	Ālayaratā	131
[Ā]		Ālayā	131
Ākāra	66	Ālayo	167
Ākoṭetvā	282	Ālāpo	29, 113
Āghāto	98	Āvatto	215
Āṇaṇyaṃ	236	Āvasathānisaṃsaṃ	117
Ātatavitaṃ	220	Āvāsena	37
Ātappaṃ	53	Āvi	182
Ādahāmi	70	Āsappaṇaṃ	236
Ādānaṃ	211	Āsabhaṃ	19
Ādittaṃ	206	Āsabhā	19
		Āsāṭikā	193, 196

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Āsītikapabbāni	36	Uccanīce	314
Āsevanā	282	Uccāvacāni	309
Āhaṭṭesu	71	Ujjaṅgale	187
Āharanti	209	Uṭṭhahato	42
Āhārasambhavaṃ	225	Uṭṭhāhikā	80
		Uṭṭhite	235
[I]		Utupharaṇaṃ	238
Icchādhūmayitā	105	Uttaracchado	32
Icchāpeti	49	Uttarasetu	88
Iṭṭhārammaṇabhūtā	41	Uttāno	233
Itthī	112	Uttiṇṇo	124
Idappaccayatā	131	Udakaleṇaṃ	321
Iddhi	33, 54	Udakānugatā	167
Ibbhā	321	Udānaṃ	146
Issattaṃ	42	Uddeso	74
Issaro	312	Unnatunnatāni	36
Issāso	38	Upakāriyo	43
[U]		Upagacchati	19
Ukkamsitvā	181	Upagatā	10
Ukkacelā	198	Upagato	207
Ukkaṇṭhati	95	Upagāyamānā	186
Ukkaṇṭhitvā	273	Upaṭṭhātu	295
Ukkhipi	121	Upaddavaṃ	69
Uggaṇhanaṃ	159	Upaddavetha	235
Uggahāpanaṃ	159	Upadhayo	127
Uggahitaṃ	188	Upadhāretvā	207
Uggahitasippo	39	Upadhi	20
Ugghaṭṭitaññū	136	Upanisinnakathā	196
Ugghāṭṭiyeyya	70	Upanissitabbā	74
		Upanītā	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[E]	
Upapannāse	141	Ekanirodhata	262
Upalabbhaṃ	250	Ekantadukkhā	31
Upahatāni	275	Ekantasukhaṃ	49
Upādānaṃ	118	Ekaṇṇivedhena	258
Upādinnaṃ	216	Ekaṇṇatheneva	32
Upāyena	320	Ekaṇṇadikaṃ	255
Upetaṃ	54	Ekaṇṇaduddhāre	255
Uppannamettacittā	80	Ekaṇṇhattiko	157
Uppalinī	136, 237	Ekavattthukatā	262
Uppādetā	6	Ekārammaṇatā	262
Uppilāvitattaṃ	99	Ekāhavārena	35
Ubbiddhe	297	Ekāhikaṃ	35
Usumajāto	173	Ekuppādatā	262
Usmīkato	84	Eṇīkūlasmiṃ	316
Ussādanā	302	Eṇeyyakakammakāraṇaṃ	44
Ussāhajāte	114	Erakatiṇādīni	35
Ussolhī	55	Evamadhippāyā	294
Uḷāre	322	Evamkāma	294
		Evamchanda	294
[Ū]		[O]	
Ūmibhayādīhi	15	Okacaro	71
Ūrubaddhāsaṇaṃ	162	Okappaṇā	304
Ūhato	72	Okkamati	211
[E]		Okkhāyikā	36
Ekagghanaṃ	122	Oghanaṃ	291
Ekacittasamāyuttā	168	Ocarakā	82
Ekatalaṃ	220	Otaritvā	52
Ekanāmakā	276	Otāraṃ	69
Ekanālikā	192	Odakantiko	89

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Onamati	301	Kattā	312
Opakkamikāhi	213	Kathā-upacāraṃ	187
Opapātikā	29	Kathāmaggo	201
Opasāyiko	313	Kathāvatthu	120
Omaddanti	43	Kantitā	107
Oraso	165	Kappayavho	100
Olīyati	101	Kamaṇīyā	41
Olubbha	58	Kammakāracacittaṃ	259
Oloketi	39	Kammaniyaṃena	293
Ovādo	49, 50	Kammantarāyikā	82
Osakkante	101	Kammapathavaseneva	232
Osā denti	190	Kammalakkhaṇo	195
Osāpetvā	183	Kammasajjaṃ	316
Osārentassa	297	Kammāyūhanakkhaṇe	293
Oḷārikaṃ	211	Kammāsaṃ	308
Oḷāriko	67	Karajakāyaṃ	237
[Ka]		Karajo	236-7
Kaṃsatāḷaṃ	220	Karato	265
Kaṃsasatā	13	Karamare	316
Kakkasā	249	Kalahabhaṇḍanavasena	305
Kakkārikaṃ	14	Kalyāṇamittatā	298
Kakkhaḷaṃ	166	Kalyāṇo	245
Kakkhaḷakammā	48	Kasaṭe	240
Kakkhaḷo	248	Kasi	41
Kaṇkhati	52	Kahāpaṇikaṃ	44
Kaṇjiya-ukkhalikā	43	Kaḷāratāya	146
Kaṭukā	32, 249	Kāyaṅgaṃ	208
Kaṇhā	321	Kāmadado	33
Katahattho	39	Kāmapaṭisaṃyutto	67
		Kāmūpasamhitā	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāyadaratho	216	Koṭippatto	171
Kāyanvayaṃ	210	Koṭṭitā	107
Kāyasaṅkhārā	274	Koṭṭenti	44
Kāraṇaṃ	27	Koṭṭhaṃ	194
Kāraṇikā	44	Koṭṭhaggaṃ	140
Kāluṭṭhitaṃ	13	Kodhano	17
Kāsu	32	Kosambī	304
Kāḷārikā	146	Kosalā	243
Kiccato	259	Koḷaṃ	213
Kiṇcikkhaṃ	249	Koḷāpaṃ	213
Kipillapuṭakaṃ	80	[Kha]	
Kibbisā	80	Khaṇikatthaṅgamo	11
Kiliṭṭhatapānaṃ	210	Khaṇittim	269
Kilesabhayaṃ	301	Khaṇḍaṃ	307
Kilesabhedāya	55	Khaṇḍitadantaṃ	45
Kisābalake	200	Khandhūpadhi	92
Kīḷanakaṃ	228	Khayanirodhena	270
Kuppati	167	Khayavirāgo	219
Kuppitena	173	Kharā	32
Kuphalapūrito	74	Kharigataṃ	166
Kumāro	309	Khalaggaṃ	140
Kullaṃ	88	Khāyitaṃ	173
Kusalanissitaṃ	75	Khārāpatacchikaṃ	44
Kusalānaṃ	150	Khīrodanaṃ	14
Kūṭo	265	Khemaṃ	27
Kedāraparicchinnaṃ	305	Khemassa	55
Keyūraṃ	28	[Ga]	
Kerāṭikā	203	Gaggarassarā	28
Kevalaṃ	311	Gaṇṭhanakilesa	179
Kevalī	102		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gaṇṭhipañhaṃ	279
Gaṇḍapānaṃ	221
Gati	314
Gatimantānaṃ	255
Gadhitā	143
Gantabbā	30
Gandhajātaṃ	158
Gandhabbo	228
Gabbho	227
Gambhīro	130
Garu	227
Garukaraṇā	306
Garusaṃvāso	74
Gahaṇakūṭaṃ	159
Gahaṇavasena	9
Gahapatānī	80
Gahītanāvaṃ	316
Gāmato	106
Gāmadhammo	89
Gāmantaṃ	71
Gāmabhōjakaṃ	187
Gāhagāhako	113
Gāhamuttako	113
Giṇṇakāvasatho	180
Gijjhakūṭo	47
Guyhapanthaṃ	198
Guḷapūvaṃ	67
Gūthaniddhamanapanāḷi	321
Gūḷho	279
Gehassitā	78

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gocarajjhataṃ	215
Gotamagottaṃ	244
Gottaṃ	244
Gobhattaṃ	194
Gomaṇḍalaṃ	193
Gosiṅgasālavanadāyaṃ	180
[Gha]	
Ghaṭentassa	42
Ghaṭṭayitvā	323
Ghaṭṭiyamāno	42
Ghaṭṭetha	321
Ghaṭṭessanti	122
Ghammani	315
Ghātīyantu	250
Ghoṭako	5
Ghoso	1
[Ca]	
Cakkhubhūto	62
Cakkhuviññeyyā	41
Catukuṇḍiko	33
Catuppamāṇiko	1
Caturassā	192
Ciṇṇaṭṭhānaṃ	194
Ciṇṇavasī	77
Cittasaṅkhārā	274
Cittārādhaṇaṃ	41
Cintakajātiko	67
Cintito	134

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cintesi	17	Jānanabhāvo	286
Cīrakena	194	Jānapadino	229
Cīvaragabbhena	181	Jīvitam	168
Cīvaralūkham	2	Jutim	30
Cetasovinibandhā	52	Juti	33
Cetokhilā	51	Jeṭṭhakarukkhassa	180
Cetovimutti	178, 268	Jeṭṭhako	312
Celukkāhi	198	Jotimālikam	43
[Cha]		[Jha - Ña]	
Chaḍḍitamatte	15	Jhānam	126
Chaphassāyataniṅko	322	Jhānokkantikam	191
Chamānikinṇam	33	Ñattam	300
Chaḷaṅgavā	140	Ñāṇadassanam	16, 177
Chātakehi	44	Ñāṇapadam	162
Chinnam	99	Ñāṇapadāni	145
Chinnapilotiko	99	Ñāṇamukhe	106
Cheko	265	Ñāṇaḷaṇjam	162
[Ja]		Ñāṇavādam	128
Jaṅgalānam	163	Ñāṇena	55
Jaṅghavaṇijjā	42	Ñātikoṭim	320
Janapadabhojakam	187	Ñātī	152
Jarājijṇo	38	[Tha]	
Jallam	241	Thānam	113
Jātamedam	210	Thitiyā	276
Jātarūpam	127	Thitisukhā	286
Jātimahallako	38	[Ta]	
Jātivanam	58	Tajjo	174
Jānatā	7	Taṇhāsāṅkhayo	217

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Taṇhāsaṅghāṭe	229
Tathato	93
Tathabhāvāya	44
Tadārammaṇaṃ	80
Tantāvutānaṃ	35, 179
Tapo	54
Tarayanti	41
Tālavaṇṇaṃ	14
Tikkhāni	135
Tiṇabījāni	121
Tittakālābu	297
Titthaṃ	196, 197
Titthiyaparidevite	1
Titthiyā	6
Tibbā	32
Timūlaṃ	105
Timbarusakaṃ	14
Tilakaṃ	51
Tucchā	4
Tulito	36
Tūlinī	51
Temeti	237

[Tha]

Thaṇḍilapīṭhakaṃ	301
Thaddhabhāvaṃ	207
Thiraṃ	311
Thirato	93
Thutighoso	245
Thūṇaṃ	202

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Tha]

Thūlaṃ	82
Theno	154

[Da]

Daṇḍapāṇi	58
Daṇḍavittatāya	58
Daṇḍasatthābhiniṭṭhānaṃ	106
Daṇḍe	38
Daṇḍo	153
Datti	35
Dantāvaraṇaṃ	16
Dandho	293
Daso	312
Dassanasampannā	145
Dassanānuttariyaṃ	208
Daharo	309
Dāruṇo	248
Diṭṭhiṭṭhānāni	92
Diṭṭhithāmena	84
Diṭṭhinissayo	92
Diṭṭhivipphanditāni	208
Diṭṭhivisūkāni	208
Diṭṭhisaṅgaritāni	208
Dibbanti	31
Dibbā	187
Divātaraṃ	201
Divāpadhānikā	203
Dīghapiṅgalo	128
Dīgharattaṃ	82
Dukkarakārikaṃ	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dukkhamatā	93	Dhammakathābandham	198
Dukkhavattthukatā	93	Dhammagarutā	109
Dukkhavipākam	291	Dhammadāyādo	166
Dukkhāpetha	321	Dhammaniyāmena	215
Dukkhito	75, 234	Dhammabhūto	62
Dukkheṇa	130	Dhammassavane	235
Duggativedaniyāni	240	Dhammānusārino	100, 200
Duṭṭhullo	89	Dhammānusārī	100
Duṭṭho	293	Dhammābhisamayo	136
Duddīpanā	283	Dhammīkathā	183
Dubbaco	50	Dhitimantānam	255
Dubbalabhojakā	272	Dhunitvā	191
Dubbalamanussā	181	Dhuvasevanam	190
Dubbalo	122	Dhūmayanto	105
Dussanti	240	Dhūmayitam	105
Devadhammā	232	Dhūmo	196
Devanaṭam	243	[Na]	
Devā	31	Nacirapakkante	177
Deso	204	Nalāṭikam	59
Doṇinimmajjanim	14	Navattabbārammaṇā	277
Dosinā	187	Naḷo	200
Dvaṅgulakappo	103	Nāgariko	320
Dvisakassathāmam	38	Nāṭakaparivārena	221
[Dha]		Nātiko	180
Dhamṣī	208	Nānattasitā	96
Dhanahetu	249	Nānādhimuttikataṃ	23
Dhanukalāpaṃ	43	Nārāyanam	19
Dhanuggaho	38	Nikanti	167
Dhanulakkhaṇam	193	Nikkhepanam	211

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Niggaho	214	Nivattetvā	206
Niggāham	194	Nivātavutti	80
Niccapaṭikkhepo	93	Nivāpo	121
Niccalabhāvaṃ	227	Niviṭṭho	248
Niccalitaṃ	188	Nisinnaṭṭhānaṃ	36
Nijjhattiṃ	305	Nisinnavattikā	193
Niṭṭhā	9	Nisevitaṃ	146
Nittiṇṇo	124	Nissaṭena	266
Nittejabhūto	84	Nissattabhāvaṃ	174
Nittharaṇapariyatti	88	Nissayitabbe	295
Niddāsukhaṃ	54	Nissaraṇaṃ	143
Niddosasukhaṃ	161	Nissāya	57
Nipakā	100	Nīceyyaṃ	315
Nipuṇo	130	Nīlamakkhikā	193
Nippadesā	281	Nīvāro	122
Nipphattiṃ	314	Nīhaṭabhattena	142
Nibaddhacārikā	116	Netā	295
Nibbutā	80	Neyyaṃ	266
Nibhā	44	Neyyo	136
Nimittaṃ	27	Nevāpiko	121
Nimmātā	312	Nhātako	239
Nimmitte	49		
Niyyānaṭṭho	162	[Pa]	
Niyyānikā	179	Pakatikaṇṭake	35
Nirayo	30	Pakatihatthikulaṃ	19
Nirujjhanti	229	Pakkamanti	122
Nirupadhīnaṃ	112	Pakkhandati	169
Niroje	240	Paguṇavasī	77
Nirodhapādakā	179	Paggahakiccaṃ	282
Nillopaṃ	43	Paccagghe	139

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paccattam	309	Paṭibāhati	311
Paccattavedaniyo	322	Paṭibhātu	295
Paccayasampattim	161	Paṭibhānam	187
Paccayābhīhāro	198	Paṭivedayāmi	232
Paccayo	226	Paṭisanthārakathā	183
Paccavekkhitabbo	51	Paṭṭhapento	169
Paccupaṭṭhitā	215	Paṇīto	130
Pajahati	267	Paṇḍiccena	66, 139
Pajātatā	148	Paṇḍitavedanīyo	131
Pañcaṅgikam	220	Paṇḍitā	80
Pañcāhikam	184	Patati	106
Pañcāhikavāro	194	Patikuṭati	322
Pañhapucchanam	183	Patitamānaddhajo	97
Pañhabyākaraṇam	39	Patilīyati	322
Pañho	145	Pativattati	322
Paññātānam	222	Patissatā	100
Paññāpubbaṅgamam	100	Pattalūkam	2
Paññāyati	198	Patthanā	167
Paññāvāhī	100	Pathāvino	321
Paññāvuddhiko	70	Padam	39
Paṭicarati	50	Padeso	281
Paṭiccasamuppādo	131	Padhānabhūtā	54
Paṭicchannakūṭam	159	Padhānavīriyam	214
Paṭicchādetvā	181	Padhānena	214
Paṭidhāvanā	226	Papañcam	216
Paṭinissatṭhā	131	Pabbatasāṅkhepo	239
Paṭipattisāram	192	Pabhāvitam	142
Paṭipannassa	100	Pamatto	221
Paṭipāṭiyā	25	Pamāṇameva	183
Paṭippassambhento	84		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Payogo	20	Pariyonaddham	241
Parajanā	122	Parivaṭṭo	152
Parathomaṇāya	2	Parivārito	174
Parapasamsanāya	2	Parisati	15
Parappavādo	145	Parisappanaṁ	236
Paramatthe	14	Parisuddham	151
Paravaṇṇahārikāya	2	Pariharamānā	221
Parāmāso	167	Pariharitum	193
Parigatā	237	Palālapīṭhakaṁ	44
Paricokkho	320	Palighaparivattikaṁ	44
Pariccajissanti	122	Palipo	105
Pariccattena	266	Palibodhamūlaṁ	236
Pariññaṁ	14, 40	Paliveṭhente	185
Pariññāpaṭivedho	258	Pallaṅkena	190
Pariññeyye	267	Pavattā	62
Pariṇāham	2	Pavattinī	190
Parittacetaso	228	Pavanaṁ	71
Paridevati	42	Pasatthapasattho	144
Paridevanti	3	Pasādaṁ	2
Parinibbutante	119	Passatā	7
Paripūreti	237	Passasukham	54
Paribhāsatha	321	Pahānapaṭivedho	258
Paribhedakena	278	Pahūtapāyasaṁ	305
Paribhogaraso	142	Pāṭiyekkaṁ	266
Pariyanto	234	Pāṇabhūte	154
Pariyādiyati	46	Pāpakaṁ	83
Pariyādiyitvā	46	Pāpento	264
Pariyāyo	57, 77	Pāmojjaṁ	241
Pariyeṭṭhim	296	Pārijuṇṇena	244
Pariyesitaṁ	90	Pāripūriṁ	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pāsaṇḍā	12
Pāsarāsim	143
Pāsādapariveṇe	190
Pāḷi	188
Piṅgaladhātuko	178
Piṭṭhakilaṇḍam	203
Piṇḍagaṇaṇā	41
Pituṭṭhānam	194
Piturakkhitā	248
Pidhāya	72
Pipāsīte	315
Piyakaraṇā	306
Piyacakkhūni	182
Piyajāṭikā	41
Piyo	182
Pītaṃ	194
Pītagamanīyo	71
Pītāpītaṃ	197
Pīti	241
Pītigamanīyo	71
Pītisukhaṃ	47
Puññaṃ	33
Puññaṃmahī	209
Pubbāparaṃ	188
Purimakathāya	118
Pūtimuttaṃ	297
Pūtimūlāni	37
Pūretvā	125
Peccabhāvo	30
Pemamattaṃ	100

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pesitacittassa	68
Pesiyo	165
Porisaṃ	32
[Pha]	
Phaḷubījaṃ	157
Phunanti	32
[Ba]	
Baddhacaro	316
Bandhakahāpaṇo	272
Balamattā	234
Balavagāvo	199
Balavīriyūpapatti	33
Bahalapatthano	309
Bahalarāgasabhāvo	292
Bahalā	31
Bahiddhā	67
Bahu-aggi	38
Bahudukkhā	47
Bahupāyāsā	47
Bahuyoge	38
Bahulaṃ	322
Bahulīkammaṃ	282
Baḷisamaṃsikaṃ	44
Bādhayimsu	82
Bāhitvā	313
Bāḷhagilānaṃ	45
Bimbisāro	48
Bilaṅgathāliyaṃ	43

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Bijagāmo	157	Bhāvo	277
Bijabījaṃ	157	Bhijjitvā	228
Bujjhanatthāya	215	Bhinnassarā	28
Buddhamāmakā	15	Bhujisso	235
Byañjanaṃ	39	Bhūtagāmo	157
Byādhikaṃ	45	Bhūtato	93
Byāpajjati	228	Bhūtānaṃ	312
Byāpādo	67	Bhedanadhammassa	105
Brahmakāyikā	251	Bhesakaḷā	49
Brahmacariyaṃ	33	Bhoggaṃ	45
Brahmaṭṭhānaṃ	311	[Ma]	
Brahmanimantanikaṃ	319	Makkhitāni	275
Brahmabhūto	62	Maggārulhameva	32
Brāhmaṇo	239	Maggo	31
[Bha]		Maṅgaladāso	178
Bhakkhasaṃ	33	Maṅgalikā	143
Bhagavaṃnnettikā	295	Maccharāyanti	185
Bhagavaṃpaṭisaraṇā	295	Maṇḍabhūmi	79
Bhagavaṃmūlakā	294	Maṇḍalagumbaṃ	122
Bhañjitvā	192	Maṇḍale	36
Bhaṇḍaggaṃ	140	Maṇḍukaṃ	103
Bhaṇḍāgārikapariyatti	88	Mattaṭṭhako	168
Bhabbo	55	Manavaḍḍhanakā	41
Bhabyānaṃ	313	Manāpā	156
Bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ	231	Manussakappā	316
Bhāriyaṃ	3	Manussadhammo	15
Bhāriyabhāriyā	37	Manussānaṃ	309
Bhāvanā	282	Mantaṃ	140
Bhāvanāpaṭivedho	258	Mante	106

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mamāyanavacanaṃ	306
Malaggahite	240
Maline	240
Masāragallatthambhe	221
Mahatthiyaṃ	300
Mahallako	122
Mahājacco	299
Mahājāniyo	139
Mahāpānaṃ	221
Mahāmajjhānikasamaye	203
Mahārajakkhā	135
Mahesakkho	314
Māgadhiko	199
Māṇavo	227
Mātāpitaro	15
Māpahārahāpaṇo	272
Mārakāyikānaṃ	28
Māradheyyaṃ	199
Māriso	214
Māluvāsipāṭikā	291
Mithuno	155
Mucchitā	143
Muttaḡāhako	113
Muttamuttako	113
Mūlakammaṭṭhānaṃ	72
Mūlabijaṃ	157
Mettaṃ	182
Mettacittatā	154
Medhāvī	139
Mocentā	203

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Morajiko	13
Morahatthaṃ	14
Mosavajjaṃ	105
Moḷiṃ	78
Moḷiyo	78
[Ya]	
Yattappaṭiyaṭṭo	74
Yenakāmaṅgamo	235
Yoggācariyo	79
Yoni	29
[Ra]	
Rajataṃ	127
Rajo	241
Rajojalliko	241
Ratanacaṅkame	139
Ramanti	131
Rasataṇhāya	322
Raho	182
Rāgakkhayo	232
Rāgavirāgiṇaṃ	315
Rāgasantāni	322
Rājakammaṃ	42
Rājagahaṃ	108
Rājayuttehi	290
Rājavāre	49
Rāmaṇeyyakāṃ	187, 221
Rāhumukhakammakāraṇaṃ	43
Rittā	4

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Ritto	207	Vacchake	200
Rūpaṃ	193	Vaṭṭānugato	119
Rūpakūṭaṃ	159	Vaḍḍhiṃ	193
Rūpappamāṇo	1	Vaḍḍhi	199
Rūpappasanno	1	Vaṇṇabhaṇaṇaṃ	177
		Vaṇṇo	44
[La]		Vataṃ	33
Lakuṇḍakataṃ	314	Vatasamādānaṃ	54
Laṅgī	106	Vattaṃ	307
Lajjāsabhāvasaṇṭhitā	231	Vattapaṭipatti	183
Laddhikarā	178	Vado	223
Laddhimattaṃ	222	Vanacarakehi	161
Lābho	249	Vanante	186
Lāmakam	69	Vanapattham	57
Lāyane	140	Vanapatthadesanā	57
Līnājjhāsayo	179	Vantako	104
Līlāyanto	255	Vantasinehasambaddho	104
Luñcitvā	97	Vantussayo	104
Luddena	316	Vappaṃ	121
Luddo	248	Vappakāle	140
Lūkham	1	Vayadhammatā	167
Lepayaṭṭhiṃ	321	Vallipakkam	14
Leso	103	Vasaladhammo	89
Lokacitresu	322	Vasī	312
Lokasannivāso	1	Vasībhāvo	122
		Vākena	194
[Va]		Vācam	283
Vacanapathe	80	Vācaṅgaṃ	209
Vacīsāṅkhārā	274	Vācābhīhāro	198
Vacchakam	309	Vādasatāni	200

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāditāya	317	Vibhavaṃ	318
Vādo	10	Vibhavo	30
Vāmato	50	Virajjanti	132
Vālaṃ	203	Viraddho	290
Vālavedhirūpe	145	Virāgo	96
Vikaṭabhojane	35	Vilambantī	292
Vigatantāni	234	Vilīyamānā	167
Viggāhikakatham	59	Vivaṭaṃ	138
Vicikicchanto	235	Vivādāpannā	305
Vicinanto	52	Vivekaṃ	173
Vichandaṃ	312	Visaṃvādikā	124
Vijjhitaḅbā	79	Visaṃsaṭṭhā	260
Viññāṇacarito	259	Visakkati	124
Viddhamsetha	10	Visatā	123
Viddhassa	214	Visaphalā	124
Vidhuro	320	Visabhāgavatthum	321
Vidhūpanaṃ	14	Visamacariyā	248
Vinaye	12	Visamāṇiṃ	75
Vināseti	235	Visamūlā	124
Vinicchayaḱathā	276	Visayo	260
Vinicchinanto	255	Visālā	124
Vinipatanti	31	Visālībhūtatāya	15
Vinivattētvā	260	Visuddhi	69
Vinetā	295	Visūkāyati	167
Vipaṇcitanāṇū	136	Vissamaṭṭhānaṃ	199
Vipannacitto	250	Vihimsā	67
Vipassanāpaṇṇāya	47	Vīmaṃsakassa	299
Vipulena	44	Vīmaṃsako	298
Vippakāraṃ	207	Vuṭṭhānimaṃ	323
Viphāritaṃ	207	Vuddho	38

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vegāyati	218	Saṅkharoti	283
Veṇikaraṇaṁ	140	Saṅkhā	60, 78
Veti	94	Saṅgamma	29
Vedaniyā	273	Saṅgāhikaṁ	308
Vedayati	223	Saṅghāṭanikaṁ	308
Vedikāpādā	221	Saṅghāṭikassa	241
Vediyati	241	Saṅghātaṁ	35
Vedeyyo	223	Sajātito	281
Vedehikā	80	Sajjaṁ	185
Venayiko	98	Sañjātatuṭṭhino	222
Veyyattiyena	139	Sañjāṭisaṅgaho	164
Velā	78	Saṇṭhānaṁ	2
Vesārajjam	27, 208	Saṇho	130, 265
[Sa]		Satadhotasappi	173
Samkitti	35	Sato	214
Samkiliṭṭhā	299	Sattabhavaṁ	318
Samkilissati	127	Sattavaṇṇeti	217
Samghāṭi	241	Sattilakkhaṇaṁ	193
Samghino	178	Satthācariyo	77
Samvaṭṭitvā	206	Sadaratho	214
Samṣaṭṭhā	260	Saddhānusārino	200
Samṣanditvā	255	Saddhāyiko	155
Samṣarati	222	Saddhāvāhī	100
Sakalaṁ	208	Santarabāhirā	237
Sakkāyaṁ	278	Santāpo	173
Sakkāyo	97	Santārammaṇaṁ	130
Saguṇena	285	Santi	12
Saṅkusamāhato	322	Santo	130, 232
Saṅkhato	281	Sandassako	114
		Sandhāvati	222

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sannisīdāpemi	70	Samparāyiko	44
Sappatissavaṃ	231	Samparete	315
Sappadaṭṭhavisam	207	Sampahaṃsako	115
Sappurisā	232	Sambhedam	232
Sabalam	308	Sammataḷam	220
Sabbatopabham	318	Sammattā	107
Sabbappahānam	51	Sammatto	72
Sabhāgakulāni	249	Sammanti	131
Sabhāvasamannesanā	304	Sammāsambuddhena	7
Samaṇakaraṇā	230	Sammukhadvārā	238
Samaṇadosā	240	Sammodanīyakathā	183
Samatikkamāya	184	Sayaṃpaṭibhānam	16
Samanupassanā	91	Sayanam	158
Samanubhāsanam	83	Sarapoṅkhena	36
Samantā	116	Sarabhaññaṃ	183
Samannesito	304	Sarasampanno	3
Samappito	220	Saritabbayuttā	306
Samādānāni	20	Sallakkhesi	218
Samādhipañña	267	Sallakkhesum	225
Samāpanno	300	Sallāpo	29, 113
Samiddhakammanto	236	Savanasamsaggo	112
Samuṭṭhānaṭṭho	11	Sassatadiṭṭhi	222
Samuttejako	114	Sassarasaddo	81
Samudānetabbā	57	Sahabyatā	251
Samudācaranti	172	Sākacchā	29, 269
Samupabyūḷho	221	Sākhābhaṅgena	72
Samosaraṇam	243	Sājīvo	152
Sampajjanti	218	Sāṇavākā	203
Sampajjītvā	250	Sāṇasāṭakakaraṇam	203
Sampattūpagam	84	Sātaccam	53

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sādiyaṇaṃ	159	Sutadharo	188
Sādhuladdhiko	201	Sutasannicayo	188
Sāmaggirasam	180	Suddhantaṃ	48
Sāyitaṃ	173	Suddhi-esanattāya	36
Sārajjati	228	Sundaraṃ	246
Sārajjeyyaṃ	263	Sundarapaṇṇo	105
Sāraṇīyakakathā	183	Sundarā	135
Sāraphalake	75	Suppaṭividdhā	188
Sāleyyakā	244	Suppavattitaṃ	137
Sāhasiko	248	Suphusitaṃ	16
Sikkhā	152	Surāghare	203
Sikkhāpadabaddhena	233	Surājallikaṃ	13
Sikkhitakerāṭikā	122	Suvidēhaṇaṃ	199
Siṅghāṭake	3	Susaṇṭhitā	79
Sinnapatto	207	Sūnā	107
Siriya	313	Sūriyatthaṅgamaṇā	158
Sīlasāmaṇṇagato	308	Sūlalakkhanaṃ	193
Sīsaveṭhanaṃ	214	Sekkhapaṭipadaṃ	101
Sīhaseyyā	234	Seṭṭho	312
Sukkā	232	Setaparivāro	143
Sukkhadaṇḍako	269	Senānigamo	129
Sukhaṃ	48	Senāpatiṃ	187
Sukhadukkhā	168	Seyyasukhaṃ	54
Sukhasīlako	293	Seyyo	145
Sukhumo	67	Socati	42
Sukhena	48	Sotatto	36
Suciṇṇassa	33	Sotthi	199
Sujjhitaṃ	36	Soraccena	80
Suñṇaṭṭho	94	Sovatthikā	143
Suñṇāgāre	305		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Sovatthiko	71	Hatthapajjotikaṃ	43
Svākkhāto	99	Hatthapatāpakam	14
		Hatthavilaṅghakena	183
[Ha]		Hadayaṃ	159
Haṃsavatṭakacchannena	200	Haliddi	81
Hatappabhā	3	Hitūpacāraṃ	72
Hatthagatattā	266	Hiriyati	231